

PRAKSE

ISSN 1691-273X

IETEIKUMI

PRAKSE

IETEIKUMI

11

**VALODAS PRAKSE:
VĒROJUMI UN IETEIKUMI**

Latviešu valodas aģentūra

Nr. 11/2016

VALODAS PRAKSE: VĒROJUMI UN IETEIKUMI

Populārzinātnisku rakstu krājums

11

**Rīga
Latviešu valodas aģentūra
2016**

UDK 811.174(082)

Va 390

Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku rakstu krājums.
Atb. red. V. Šaudiņa. Nr. 11. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2016. 224 lpp.

Atbildīgā redaktore *Dr. philol.* Vilma Šaudiņa

Recenzente *Dr. philol.* Ilze Lokmane

Populārzinātniskā rakstu krājuma 11. laidienā iekļauti raksti par dažādiem aktuāliem jautājumiem latviešu valodas praksē – par pareizrunu, leksiku, onomastiku, frazeoloģiju, gramatiku, arī stila, valodas un vides jautājumiem. Īpaša uzmanība šajā laidienā ir pievērsta valodas un normas jautājumiem. Trijos rakstos sniegts apraksts par komisijām latviešu valodas normēšanas vēsturē, par Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas Vietvārdu apakškomisijas darbību un latgaliešu ortogrāfijas komisiju veikumu. Divos valodas un normas jautājumiem veltītās sadaļas rakstos uzmanība pievērsta kalendārvārdu sistēmas vēsturiskajai attīstībai, latviskās vārddošanas un vārdadienu svinēšanas tradīcijai. Rakstu krājumā ir aplūkotas latviešu grafētikas īpatnību radītās atkāpes no literārās valodas normas, resp., burtu *o* un *e, ē* izrunas problēmas valodas praksē. Leksikas sadaļā analizēts folklorisma *bāleliņš* lietojums plašsaziņas līdzekļos. Savukārt sadaļā par vārdu un tā lietojumu sniegts ieskats par latviešu valodas vārdu krājuma un vārdu lietojuma tendenču maiņām, kā arī Raiņa dienasgrāmatās un piezīmēs lietotajiem darinājumiem. Onomastikas sadaļā ir aplūkoti vietvārdi, kas radušies uz ārējās līdzības pamata no ķermeņa daļu nosaukumiem un kas vietvārdos palīdz raksturot ģeogrāfiskā objekta izskatu, formu un pat kvalitāti. Frazeoloģijas sadaļā aplūkota frazeoloģismu izmantošana laikrakstos, kas ir viens no lasītāju uzmanības piesaistīšanas paņēmieniem, it īpaši lietojot tos ar situatīvām stilistikām pārmaiņām. Lasītājiem lieti noderēs raksts par valodas lietojumu *PowerPoint* prezentācijās, vienlaikus ņemot vērā kā valodiskos aspektus, tā arī estētiskos un ētiskos faktorus. Gramatikas sadaļā apskatīts skaitļa vārds – vārdšķira, kurai raksturīgs formu neviendabīgums, un sniegts pārskats par skaitļa vārdu locīšanas īpatnībām un galvenajiem principiem skaitļa vārda formu lietojumā. Valodas un vides sadaļā piedāvāts raksts par valodas lietojumu Rīgas vizuālajās zīmēs un lingvistiskā kapitāla līkloču takām Rīgā, proti, vai pilsētas vizuālajās rakstu zīmēs sniegtā informācija ir korekta un nepārprotama. Rakstu krājumā ir valodas konsultāciju sadaļa, informācija par LZA Terminoloģijas komisijas un Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas aktualitātēm, kā arī jaunāko valodniecisko izdevumu bibliogrāfija, humora lappusīte un ziņas par autoriem.

Rakstu krājums paredzēts visiem, kas interesējas par latviešu valodu, par valodas kultūru un valodas prakses jaunumiem.

Projekta vadītāja Marta Balode

Korektors Rūta Augstkalne, Marta Balode

Maketa un vāka dizaina autors Kristaps Rozītis

Rakstu krājuma 11. numuru maketēja Vanda Voiciša, SIA „Idea lex”

© LVA, 2016

© Kristaps Rozītis, vāka un maketa dizains

ISSN 1691-273X

SATURS

PAREIZRUNA	5
<i>Ilze Auziņa, Dite Liepa</i>	
Omulīgā oma Alojā klonē bebru uz klona grīdas jeb dažas pārprotamas grafēmas mūsdienu latviešu valodā	5
LEKSIKA	19
<i>Zaiga Ikere</i>	
Konotācijas interpretācija valodniecībā un vārda <i>bāleliņš</i> komunikatīvā vērtība	19
ONOMASTIKA	31
<i>Sanda Rapa</i>	
Ķermeņa daļu nosaukumi vietvārdos	31
FRAZEOLOĢIJA	43
<i>Ilze Oļehnoviča</i>	
Frazeoloģismu komponentu substitūcija – konteksta noteiktas frazeoloģisma nozīmes veidošanas līdzeklis Latvijas laikrakstos	43
STILS	53
<i>Džiāna Laiveniece, Linda Lauze</i>	
Teksts un tā noformēšana <i>PowerPoint</i> prezentācijās	53
GRAMATIKA	70
<i>Gunta Smiltneice</i>	
Skaitļa vārda formas un to saistāmība ar citiem vārdiem	70
VALODA UN VIDE	81
<i>Guntars Dreijers</i>	
Lingvistiskā kapitāla līkloču takas Rīgas pilsētā 2014–2015	81
VĀRDS UN TĀ LIETOJUMS	94
<i>Ojārs Bušs</i>	
Vārdi nāk un aiziet tālumā...	94

<i>Vilma Šaudiņa</i>	
„Vai mūsu mēle tagad vairs skan tā kā senāk?” (Rainis)	105
VALODA UN NORMA	115
<i>Māris Baltiņš, Dite Liepa, Ilze Rūmniece</i>	
Komisijas latviešu valodas vēsturē: maz vai daudz?	115
<i>Agris Timuška</i>	
Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas Vietvārdu apakškomisija	136
<i>Anna Vulāne</i>	
Latgaliešu ortogrāfijas komisiju veikums: ieskats vēsturē un mūsdienās	144
<i>Māris Baltiņš</i>	
Par personvārdiem, vārdadienām un vārdu ievietošanu kalendārā	165
<i>Ārija Iklāva, Dite Liepa</i>	
Kas <i>Daiļprātiņam</i> kopīgs ar <i>Dārdzīti</i> ?	178
VALODAS KONSULTĀCIJAS	192
LĒMUMI	203
Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas (LVEK) lēmumi un ieteikumi	203
Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijā (2014–2015)	205
JAUNĀKĀS GRĀMATAS	208
HUMORA LAPPUSĪTE	218
ZIŅAS PAR AUTORIEM	221

PAREIZRUNA

Ilze Auziņa, Dīte Liepa

Omulīgā oma Alojā klonē bebru uz klona grīdas jeb dažas pārprotamas grafēmas mūsdienu latviešu valodā

Ievads

Dēli ar dēli nosita dēli; Robots dejo roku; Klonēt klonu – tie ir teikumi, kas spēj samulsināt ne tikai automātisko morfoloģisko analizatoru, bet arī cilvēku, kuram, iespējams, brīdi ir jāpadomā, kā lasāms burts *ē* vai *o*. Arī Latvijas vietvārdos un uzvārdos ar burtu *o*, piemēram, *Kolka, Alojā, Code, Košrags, Jānis Poruks, Jānis Grots, Velta Toma*, tos, pirmo reizi ieraugot tekstā, nav zināms, kā izrunāt.

Lai gan par atkāpēm no ortoepijas normām rakstījuši daudzi valodnieki (Bendīks 1965; Ceplītis 1986; Freimane 1993; Mieze 1972; Mieze 1985; Lagzdiņa 1985; Laua 1997; Liepa 2012; Ozols 1967; Strautiņa, Šulce 2009; Šulce 2005 u. c.), aplūkotās kļūdas un novirzes atkal un atkal parādās valodas praksē – gan ikdienas sarunvalodā, gan publiskā runā.

Bieži atkāpes no normas vērojamas patskaņu kvalitātē. Tās rodas gan citu valodu vai latviešu valodas izlokšņu fonētisko īpatnību, gan latviešu valodas grafēmas īpatnību dēļ. Atkāpes no normas var rasties, arī mainoties izrunas nosacījumiem, piemēram, 1. konjugācijas darbības vārdos, kuru īstenības izteiksmes vienkāršajā tagadnē un no tagadnes celma veidotajās formās sakne beidzas ar līdzskani *r*, izrunājams šaurais patskani *e* (*beru, ber, beram, berat, jāber, berot, berams, beram* u. c.), ko noteicis sekojošais kādreiz mikstinātais *r* [r].

Lielākās atkāpes ir patskaņu [e], [e:] un [æ], [æ:] un patskaņu [ɔ], [ɔ:] vai divskaņa [uo] lietošanā, jo šo fonēmu apzīmēšanai rakstos izmanto vienu un to pašu burtu: ar burtu *e* apzīmē gan šauro īso patskani [e], gan plato īso patskani [æ], ar burtu *ē* – gan šauro garo patskani [e:], gan plato garo patskani [æ:], ar burtu *o* – gan īso patskani [ɔ], gan garo patskani [ɔ:], gan divskani [uo].

Rakstā aplūkotas atkāpes no literārās valodas normas, kas rodas tieši latviešu grafēmas īpatnību dēļ.

Par leksēmu izrunu, izvēloties atbilstošu latviešu literārās valodas skaņu, rakstījuši daudzi valodnieki, piemēram, Inta Freimane monogrāfijā „Valodas

kultūra teorētiskā skatījumā” atzīst, ka „attiecīgo grafēmu izveide būtu iespējama, tas būtu tehnikas un konvencijas jautājums, ko varētu atrisināt, ja būtu iespējams panākt lielāku noteiktību latviešu valodai vēl joprojām svešo patskaņu [o] un [ō] lietojumā” (Freimane 1993, 419). Arī Juris Cibulš raksta: „Kālabad apbēdināt nabaga o un apgrūtināt sevi un citus? Prātīgāk ō ir atkal iekļaut latviešu valodas patskaņu sistēmā, divskani o atveidot ar diviem burtiem *uo* (kā visus citus divskaņus), nevis prasīt atcerēties, ka tikai svešvārdos sastopams īsaīs un garais patskanis o.” (Cibulš 2004)

1. Avoti

Lai rastu atbildes uz jautājumu, vai mūsdienās latviešu valodas runātājiem sagādā grūtības burtu *e, ē* un *o* izruna un kā tiek ievērotas latviešu literārās valodas normas, konkrēti, kodificētās normas, kas „pamatojoties uz valodas lietojuma sistēmisku izpēti, izstrādāta un fiksēta normatīvos avotos – oficiāli apstiprinātos noteikumos, pareizrūnas un pareizrakstības vārdnīcās, gramatikās u. tml.” (VPSV 2007, 184), analizēti mūsdienu latviešu valodas dati – galvenokārt publiskajā telpā izskanējis un ierakstos fiksēts mutvārdu teksts.

Izmantoti divi dažādi runas korpusi:

- Runas atpazīšanas korpuss, t. i., ortogrāfiski marķēts latviešu valodas runas korpuss (LVRK), kas paredzēts runas tehnoloģiju izstrādei un izveidots 2013. gadā IT kompetences centra ERAF līdzfinansētā projekta „Informācijas un komunikāciju tehnoloģiju kompetences centrs” nozares pētījuma „Runas korpusa izveide, principi, metodes, realizācija” laikā. Tā apjoms ir 100 stundas, un tajā iekļauti vairāk nekā 1800 dažādu vecumposmu (16–24, 25–50, 51–65, 66+) runātāju balss ieraksti (Pinnis, Auziņa, Goba 2013).
- Latviešu valodas runas korpuss (LaRko), kas 2014. gadā izstrādāts LU Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijā. Korpusā iekļauti gandrīz 300 runātāju balss ieraksti. Tā apjoms ir vairāk nekā 8 stundas (sk. www.larko.ailab.lv).

Gan LVRK, gan LaRko iekļauti plašsaziņas līdzekļos – dažādos televīzijas (LNT, TV3, LTV1, LTV7 u. c.) un radio kanālos (Latvijas Radio 1, Latvijas Radio 2, Latvijas Radio 3, radio SWH u. c.) – izskanējušo raidījumu, arī Latvijas Republikas Saeimas sēžu audioieraksti un to atšifrējumi ortogrāfiskajā transkripcijā. Katram audiofailam ir pievienota metainformācija: ziņas par ieraksta vietu (piemēram, studijā, ārpus studijas telpās bez fona trokšņiem, ārpus studijas ar fona troksni, auto salonā, uz ielas) un audiofragmenta ilgums. Korpusos šķirta lasīta, iepriekš sagatavota vai spontāna runa, privāta vai publiska runa.

Analizēti arī korpusā neiekļauti piemēri, kas izskanējuši plašsaziņas līdzekļos, piemēram, Latvijas Radio 1, Latvijas Radio 2 un Latvijas Radio 3 žurnālistu, ziņu vadītāju un korespondentu, arī sabiedrībā pazīstamu cilvēku runā.

2. Burta o lasījums

Fonēmas [o], [o:] nav latviskas cilmes skaņas, bet ienākušas mūsu valodā ar aizguvumiem. Aizgūtajos vārdos nav vispārināta vai nu fonēma [o], vai [o:]. Vārdos, kas aizgūti jau sen un kuru izruna ir nostabilizējusies latviešu valodā, fonēmas [o], [o:] ir aizstātas ar divskani [uo], piemēram, *roze, odere*, fonēmas [o:] aizstāšana ar divskani vērojama arī jaunākos aizguvumos, piemēram, *mode, vagoni* (Laua 1997, 127; LVG 2013).

Nediferencētās rakstības dēļ latviešu literārajā valodā vērojamas svārstības burta o izrunā. Lai tās mazinātu, jau kopš 20. gs. 50. gadiem tiek mēģināts normēt burta o izrunu svešvārdu finālēs. Ir pieņemti vairāki Pareizrakstības komisijas atzinumi, nozīmīgākie 1970. un 1985. gadā (LVKJ 1970, 169–174; LVKJ 1985, 116–120). Atzinumos tiek nosaukti svešvārdi un svešvārdu fināles, kurās ir burts o.

1970. gadā Zinātņu akadēmijas (ZA) Pareizrakstības komisija pieņēma ieteikumus burta o izrunai, kuru izstrādē izmantoja gan līdz tam laikam publicētās pareizrakstības vārdnīcas, gan 1960. gadā Valodas un literatūras institūtā veikto aptauju, gan individuālus vērojumus. Tajos līdzās burta o izrunai konkrētos svešvārdos, kā arī punktam par to, ka burts o saliktenos savienotājpatkaņa funkcijā izrunājams īsi, nosauktas 59 fināles ar burtu o: divās finālēs burts o lasāms kā divskanis [uo], piemēram, *-uole (cimbuole, pistuole)*; 31 finālē – kā garais patskanis [o], piemēram, *-agōga (sinagōga), -agōgs (demagōgs, pedagōgs), -agōģija (demagōģija, pedagōģija)* u. c.; 26 finālēs – kā īsais patskanis [o], piemēram, *-droms (aerodroms, hipodroms)* u. c.¹

1985. gadā publicēti jauni atzinumi par burta o izrunu svešvārdos. Tajā 1970. gada atzinumi ir koriģēti, jo konstatēts, ka dažos gadījumos ir citādas o izrunas tendences, fināļu saraksts papildināts (vairāk nekā 120 vienības), fināļu lasījums vienveidots, samazinot izrunas variantu skaitu (LVKJ 21, 116). Jaunajās normās plašāk tiek lietots garais patskanis [o:], turklāt ir samazināts izrunas variantu skaits.

Vēl pilnīgāks fināļu saraksts publicēts „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcās” ievadnodaļā „Svarīgākie pareizrunas noteikumi”

¹ Šeit un turpmāk burta o lasījumam izmantota neortogrāfiska rakstība, t. i., garais patskanis o apzīmēts ar garumzīmi virs burta, savukārt divskanis apzīmēts ar *uo*.

(LVPPV 1995). „Pareizrakstības un pareizrunas rokasgrāmatā” (PPR 2002) publicēts saraksts ar vairāk nekā 1750 svešvārdiem, kuros ir burts o.

Pašreiz burta o izrunu nosaka ZA Pareizrakstības komisijas 1985. gada 7. februāra lēmums (LVKJ 1985, 116–120).²

Lai gan 1985. gada atzinumā panākta lielāka unifikācija un normas pamazām nostiprinās, stabilizējas, tomēr minēto objektīvo cēloņu dēļ tās vēl joprojām ir visai svārstīgas (Freimane 1993, 419). Par to liecina arī valodas prakse. Analizējot Latviešu valodas runas korpusa datus, konstatētas atkāpes burta o izrunā svešvārdos: gaidāmā īsā patskaņa vietā dzirdams garais, bet garā – īsais. Kļūdaini burts o tiek izrunāts arī mantotos vārdos vai senos aizguvumos, piemēram, vārdā *novembris* gaidāmā īsā patskaņa [ɔ] vietā reizēm dzirdams divskanis [uo] vai garais patskanis [ɔ:], vārdos *loze*, *izloze* divskaņa [uo] vietā – garais patskanis [ɔ:], savukārt vietvārdā *Roja* divskaņa vietā reizēm tiek izrunāts īsais patskanis [ɔ].

Ir vārdi (homogrāfi), kur tikai atšķirīgs burtu *e*, *ē*, *o* lasījums šķir vārdu leksisko nozīmi, piemēram, bērzi un liepas ir *koki* (divskanis [uo]), bet kuģa pavāri un baktērijas, piemēram, *stafilokoki*, ir *koki* (izrunājami ar patskani [ɔ]) (Latviešu valoda 1998, 132).

Salīdzinot ar normējošajiem atzinumiem burta o izrunā, valodas praksē (LVRK, LaRKO, plašsaziņas līdzekļos) atsevišķos vārdos sākuma zīlbēs, dažos gadījumos finālēs un saliktoņos vērojamas citādas tendences. Turpmāk raksturotas tikai biežāk novērotās atkāpes no normas.

Burta o lasījums Latvijas vietvārdos un personvārdos

Ar divskani [uo] izrunājami daudzi Latvijas vietvārdi: *Aglona*, *Aloja*, *Baldone*, *Brocēni*, *Code*, *Ēdole*, *Grostona* (attiecīgi *Grostonas iela*), *Kosa*, *Lazdona*, *Lorupe*, *Ļaudona*, *Madona*, *Ogre*, *Okte*, *Olaine*, *Otaņķi*, *Platone*, *Pociems*, *Pope*, *Roja*, *Ropaži*, *Rozēni*, *Rozula*, *Tosmare* u. c. Ir arī vietvārdi, kuros izrunā patskani [o], piemēram, *Bolderāja*, *Košrags*, *Pleskodāle*, *Zolitūde*.

Burta o izruna vārdu sākuma zīlbēs

ZA Pareizrakstības komisijas atzinumos (LVKJ 1970; LVKJ 1985) un avotos nosaukti vārdi, kuros vārda sākuma zīlbēs, aiz kurām neseko kāda raksturīga izskaņa, patskanis [ɔ:] ir garš: *fōkuss*, *lōzungs*, *nōmens*, *ōda*, *ōkers*, *ōpera*, *ōpijs*, *ōpuss*, *sōlō*, *tōnuss*, arī *jōta*, *mōls*. Pārējos gadījumos vārdu sākuma zīlbēs ir

² Par burta o lasījuma nosacījumiem sk. arī: *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca*. Sast. L. Ceplītis, A. Miķelsone, T. Porīte, S. Raģe. Rīga : Avots, 1995; *Pareizrakstības un pareizrunas rokasgrāmata*. Sast. D. Guļevska, A. Miķelsone, T. Porīte. Rīga : Avots, 2002, 130.–147. lpp.

īsa *o*: *adoptēt, amonjaks, bobslejs, bohēma, novembris, pokers, rondō, šoseja, tokāta, toksisks, tomāts, volts, žokejs*.

LVRK vērojamas svārstības burta *o* izrunā vārdos *fokuss* (3 no 8 piemēriem dzirdams īss *o*), *novembris* (*o, ō, uo*).

Arī Latvijas Radio 1, Latvijas Radio 2 un programmas „Klasika” žurnālistu, ziņu vadītāju un korespondentu, sabiedrībā pazīstamu kultūras darbinieku runā *novembris* tiek izrunāts ar nepareizu (it kā „latvisku”) divskani [uo] (Liepa 2012, 197). Kļūdaini vārdos *oma, omulīgs* burts *o* tiek izrunāts kā patskani [ɔ] gaidāmā divskaņa [uo] vietā.

Svārstības vērojamas arī vārda *kods* izrunā. Lai gan literārā norma nosaka, ka vārds izrunājams ar garu patskani (LVPPV 1995, 371; PPR 2002, 37), biežāk sarunvalodā dzirdams īss patskani, piemēram, *latviskuma kods* [latviskuma kɔts], *durvju kods* [durvju kɔts]. Tikai tad, ja ir runa par *personas kodu*, burts *o* vairumā gadījumu tiek izrunāts kā garais patskani. To apstiprina arī LVRK dati: 6 no 8 atrastajiem piemēriem vārdu savienojumā *personas kods* vārds *kods* tiek izrunāts ar garu patskani [ɔ].

Atkārtoti izdodot Raiņa dzejas ciklu „Lellīte Lolīte”, klupšanas akmens mūsdienās izrādījies vārds *Lolīte* – tikai retais atcerēsies vai zinās, ka Rainis ar vārdu *Lolīte* domājis ‘lolojums’ (Paegle 1986), kas jāizrunā ar divskani [uo], nevis patskani [ɔ] (kā personvārdā *Lolita*).

Paralēllasījumi

Internacionālistiem *balkons, balons, barons, buljons, citroni, kupons, patrona, rajons, talons* ar ZA Pareizrakstības komisijas lēmumu (1985. gada 7. februārī, sk. LVKJ 21, 116) ir atļauti izrunas varianti, t. i., gan ar garu patskani, gan ar divskani: *balkōns* vai *balkuons*, *balōns* vai *baluons*, *barōns* vai *baruons*, *buljuons* vai *buljōns*, *citrōns* vai *citruons*, *kupōns* vai *kupuons*, *patrōna* vai *patruona*, *rajōns* vai *rajuons*, *talōns* vai *taluons*.

Šie izrunas varianti ir fiksēti gan „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcā” nodaļas „Svarīgākie pareizrunas noteikumi” sadaļā „Patskaņi *o, ō* un divskani *uo*” (LVPPV 1995, 30) un attiecīgajos vārdnīcas šķirkljos, gan citos normatīvos avotos. Pirmajā vietā vārdnīcā ir dots ieteicamākais variants, resp., izruna ar garo patskani [ɔ:], izņēmums – vārds *buljons* [uo].

Analizējot runas korpusa datus – gan LVRK, gan LaRKO, ir vērojama tendence minētajos vārdos un to atvasinājumos izrunāt garo patskani (sk. 1. tabulu). Iespējams, ka vēl pēc gadiem 10 šajos vārdos varēsīm atteikties no burta *o* izrunas variantiem.

	LVRK			LaRko		
	[uo]	[ɔ:]	[ɔ]	[uo]	[ɔ:]	[ɔ]
balkons	0	6	0	0	0	0
balons	0	16	0	0	0	0
baloniņš	0	3	0	0	0	0
barons	2	11	1	0	0	0
buljons	0	8	0	0	0	0
citrons	0	2	0	0	0	0
citroniņš	0	1	0	0	0	0
citronskābe	0	2	0	0	0	0
talons	0	10	0	0	0	0
rajons	24	69	1	7	2	0
mikrorajons	0	4	0	0	0	0
guļamrajons	0	4	0	0	0	0
pusrajons	1	0	0	0	0	0
austrumrajons	0	0	0	1	0	0

1. tabula. Burta o paralēllasījumi LVRK un LaRko

Burta o izruna internacionālismu finālēs

- [ɔ] → [ɔ:]

ZA Pareizrakstības komisijas 1985. gada atzinumā par burta o izrunu internacionālismu finālēs tika norādīts, ka internacionālismu fināles ar *-olists* (*basketbolists, futbolists*) un *-ols* (*atols, basketbols, bemols, futbols, protokols, rasols* u. c.) izrunājamas ar īsu patskani [ɔ], savukārt finālēs ar *-ōls* (*alkohōls, mōls* (būve), *monopōls, pōls, simbōls*) burts o izrunājams kā garš patskanis (LVKJ 21, 117).

Šīs izrunas normas fiksētas arī „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīcā” – vārdi *basketbols, basketbolists* (LVPPV 1995, 121), *futbols, futbolists* (LVPPV 1995, 234), *volejbols, volejbolists* (LVPPV 1995, 862), *protokols, protokolists* (LVPPV 1995, 641) u. c. jāizrunā ar īsu patskani finālē, savukārt vārdu *alkohols* (LVPPV 1995, 59), *mols* (būve) (LVPPV 1995, 465), *monopols* (LVPPV 1995, 466), *pols* (LVPPV 1995, 627), *simbols* (LVPPV 1995, 729) u. c. finālēs ir garš patskanis [ɔ:].

Tendence: anglismos, kuri ir salikteņi un kuru otrajā daļā ir sakne *-bol-* (< angļu *ball* ‘bumba’ [bo:l]), līdzīgi kā oriģinālvalodā tiek izrunāts garais

patstānis ō. LVRK (arī LaRko) visos vārdos, kas nosauc sporta veidu vai šī sporta veida pārstāvi, finālēs burts o tiek izrunāts kā garais patstānis: *-ōls*, *-ōlists* vai *-ōliste* (sk. 2. tabulu). Tas ir pretrunā ar pašreiz spēkā esošo normu, kas fiksēta „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīcā” (LVPPV 1995).

LVRK piemēri	
<i>-ōls</i>	<i>basketbōls, futbōls, volejbōls, handbōls, flōrbōls</i>
<i>-ōlists</i>	<i>basketbōlists, futbōlists, volejbōlists, handbōlists, flōrbōlists</i>
<i>-ōliste</i>	<i>basketbōliste, futbōliste, volejbōliste, handbōliste, flōrbōliste</i>

2. tabula. Burta o lasījums finālēs *-ols*, *-olists*, *-oliste*, LVRK un LaRko piemēri

Arī vārdā *protokols* finālē *-ols* LVRK un LaRko 11 no 21 piemēra konstatēts garais patstānis ZA Pareizrakstības komisijas 1985. gada atzinumos noteiktā īsā patskaņa vietā. Tas pats sakāms arī par vārdu *bemols* (arī *si bemols*).

Šķiet, ka arī *kola* ‘kokakola’ (finālē *-ola*) gaidāmā īsā patskaņa vietā dzirdams garais. Tā kā LVRK tika atrasti tikai trīs šī vārda piemēri (visos dzirdams garais patstānis), ir nepieciešami papildu piemēri, kas parādītu izrunu. Tomēr, vērojot šī vārda lietojumu ikdienas sarunvalodā, biežāk dzirdams garais patstānis [ɔ:]. LVPPV vārda *kola* izruna nav norādīta (LVPPV 1995, 372; PPR 2002, 37).

- [ɔ] vai [ɔ:] → [uo]

Ir vairāki vārdi, kuros gaidāmā īsā vai garā patskaņa vietā arvien biežāk dzirdams divskanis: *binoklis* (LVRK 3 atrastajos piemēros dzirdams divskanis), *klonēt* (garā patskaņa vietā ir dzirdams divskanis).

Tā kā praksē nav vairs tikai *klona maize* un *klona grīda*, mūsdienās par aktualitāti kļuvusi vārda *klons* izruna. Izrunas norma nosaka: ja runa ir par klona grīdu vai maizi, lasām ar divskani, savukārt bioloģijas terminu izrunājam un lasām ar patskani o uzsvērtā pozīcijā un ar stiepto intonāciju – *klōns* (LVPPV 1995, 366).

- [ɔ:] → [ɔ]

Kā liecina LVRK dati, izskaņās *-ōzaiķis* (*prōzaiķis*, arī *prōzaiķe*), *-ōzaisks* (*prōzaisks*) 1985. gada Pareizrakstības komisijas atzinumos noteiktā garā patskaņa vietā konsekventi tiek lietots isais patstānis [ɔ]: *-ozaiķis* (*prozaiķis*), *-ozaiķe* (*prozaiķe*), *-ozaisks* (*prozaisks*). Savukārt vārds *proza*, kā nosaka atzinumi, arī LVPPV, tiek izrunāts ar garo patskani.

Patskanis o salikteņos savienotājpataskaņa funkcijā

1985. gada Pareizrakstības komisijas noteikumi nosaka: patskanis o ir īss salikteņos savienotājpataskaņa funkcijā (LVKJ 21, 116), piemēram, *agro-kultūra, auto-amatieris, avio-bumba, biblio-grāfija, ekso-derma, elektro-līnija, foto-albums, kino-filma, magneto-biolōģija, moto-tūrisms, radio-aktīvs*.

Tendence: nelokāmiem vārdiem, kuri funkcionē ārpus salikteņiem un kuri beidzas ar garu patskani [ɔ:], kļūstot par salikteņa sastāvdaļu, patskanis [ɔ] arvien biežāk tiek izrunāts gari. Tādi ir salikteņu pirmie komponenti ar *video-, foto-, radio-, moto-* un *elektro-* (sk. 3. tabulu).

	LVRK piemēri
<i>videō-</i>	<i>videōjautājums, videōmāksliniece, videōkamera, videōklips, videōinstalācija, videōkonkurss, videōpamācība, videōmateriāls, videōnovērošana, videōkonference, videōieraksts u. c.</i>
<i>fotō-</i>	<i>fotōreprodukcija, fotōstendss, fotōepilācija, fotōtips, fotōattēls, fotōsintēze, fotōradars, fotōaparāts, fotōkartīņa (pareizi būtu fotōkartīte, taču šāda leksēma korpusā nav fiksēta), fotōuzņēmums u. c.</i>
<i>radiō-</i>	<i>radiōraidījums, radiōaparāts, radiōtehniks, radiōsakari, radiōintervija, radiōvariants, radiōteātris, radiōklusitājs u. c. (turklāt lielākajā daļā salikteņu vārda daļā <i>radio-</i> burts <i>a</i> tiek izrunāts kā garais patskanis <i>ā</i>)</i>
<i>motō-</i>	<i>motōbraukšana, motōtrase, motōkross, supermotōkross, motōbraucējs, motōtusiņš, motōklubs</i>
<i>elektro-</i>	<i>elektrošoks, elektroenerģija, elektrōlīnija</i>

3. tabula. Burts o savienotājpataskaņa funkcijā, LVRK piemēri

Arī salikteņos, kuru pirmais komponents ir *auto-*, patskanis o, līdzīgi kā iepriekšminētajos piemēros, lielākajā daļā LVRK atrasto vārdu (*autōrallijs, autōsports, autōbraucējs, autōceļi, autōvadītājs, autōskola, autōosta, autōtūrists, autōavārija* u. c.) ir garš, tomēr ir vārdi, kur tas konsekvēnti tiek saglabāts īss: *automašīna, automobilis, autobuss*.

LLVV salikteņu pirmajai daļai *auto-* dotas 3 nozīmes: 1) norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosaukto darbību veicis pats darītājs vai arī tas attiecas uz pašu darītāju; 2) norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais notiek vai darbojas automātiski; 3) norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais attiecas uz automobili, ir saistīts ar tā ekspluatāciju (sk. <http://www.tezaurs.lv/#/sv/auto->). Pašreizējie vērojumi liecina, ka salikteņos, kuros vārda daļa *auto-* lietota 3. nozīmē, ir tendence savienotājpatस्कани izrunāt gari.

Šķiet, ka arī salikteņu daļas *radio-* izruna ar īsu patskani [ɔ] vai garu patskani [ɔ:] ir saistīta ar tā nozīmi, t. i., ja salikteņu daļa *radio-* „norāda, ka

salikteņa otrajā daļā nosauktais saistīts ar radiāciju, radioaktivitāti, to radišanu, izmantošanu" (LLVV, sk. <http://www.tezaurs.lv/#/sv/radio->), patskanis parasti ir īss, piemēram, *radioķīmija, radioloģija, radioaktīvs*, savukārt, ja *radio-* „norāda, ka salikteņa otrajā daļā nosauktais ir saistīts ar radioviļņiem, to radišanu, izmantošanu”, patskanis parasti ir garš, piemēram, *radioraidījums, radiopārraide*.

Līdzīgi burta *o* izrunu salikteņu daļā *auto-*, *radio-* skaidro arī Egīls Skudra elektronisko grāmatu apgāda „Eraksti” publicētajā elektroniskajā vārdnīcā „*O vārdnīca jeb burta o fakultatīvā rakstība*” (Skudra, 9).

Jauni aizguvumi ar burtu *o*

Latviešu valodā ienākot jauniem vārdiem (pārsvarā svešvārdiem), kuros ir burts *o*, tas būtu jālasa kā īsais vai garais patskanis [ɔ:]. Tomēr valodas praksē valodas lietotāji tiecas šos vārdus „latviskot”, t. i., izrunāt ar divskani [uo], piemēram, angļu datortermins *podcast*, kas pēc LZA Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas terminoloģijas apakškomisijas ieteikuma latviski ir atveidojams kā *podraide, podraidījums; aplāde; aplādes datne; aplādes fails*. Terminos *podraide* un *podraidījums* vārda daļas *pod-* izruna ir *pōd*, nevis *puod*, lai neveidotos nevēlama konotācija ar *podu* [puodu].

3. Burta *e, ē* izruna: pozicionālie un nepozicionālie platā un šaurā patskaņa *e, ē* izrunas nosacījumi

Arī šaurā un platā patskaņa *e, ē* nediferencētās rakstības dēļ, lai runātu atbilstoši latviešu valodas ortoepijas normām, ir jāapgūst gan pozicionālie, gan nepozicionālie patskaņi [e], [e:], [æ], [æ:] izrunas nosacījumi, gan izņēmumi. Valodas praksē izplatītākās atkāpes no normas šaurā vai platā *e, ē* izrunā ir vārdformās, kur minēto skaņu izruna nav pozicionāli nosacīta.³

- Kļūdaina šaurā patskaņa [e], [e:] izruna

Lai gan lielākoties darbības vārdi *pētīt, mērīt, pelnīt* valodas praksē tiek lietoti kā 3. (nevis 2.) konjugācijas darbības vārdi, tagadnes

³ Par patskaņa *e, ē* izrunas nosacījumiem sk., piemēram, *Latviešu valodas gramatika*. Rīga, 2013; Strautiņa, V., Šulce, Dz. *Latviešu valodas pareizrūna un pareizrakstība*. Rīga : RaKa, 2009; *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca*. Sast. L. Ceplītis, A. Miķelsone, T. Porīte, S. Raģe. Rīga : Avots, 1995; *Pareizrakstības un pareizrūnas rokasgrāmata*. Sast. D. Guļevska, A. Miķelsone, T. Porīte. Rīga : Avots, 2002, 130.–147. lpp.

formās gaidāmā platā patskaņa [æ] vai [æ:] vietā (kā tas būtu, ievērojot pozicionālos e, ē lietošanas nosacījumus) reizēm ir dzirdams šaurais [e], [e:], piemēram, vārdformas *pētu, pēta, pētām, pētāt* reizēm izrunā ar šauru patskani [e:]. Tomēr, lietojot darbības vārdus *pētīt, mērit, pelnīt* kā 2. vai 3. konjugācijas darbības vārdus, jāievēro atbilstošie izrunas nosacījumi: 2. konjugācijas darbības vārdu tagadnes formās ir šaurs patskanis, piemēram, (es) *pētīju* [pe:ti:ju], (tu) *pētī* [pe:ti:], (viņš) *pētī* [pe:ti:], bet, ja runātājs izvēlējis darbības vārdu lietot kā 3. konjugācijas darbības vārdu, tad tag. vsk. 1., 3. un dsk. personu formās izrunājams platais patskanis, piemēram, *pētu* [pæ:tu], *pēta* [pæ:ta], *pētām* [pæ:ta:m], *pētāt* [pæ:ta:t].

Arvien biežāk dzirdama normai neatbilstoša vārda *bebrs* izruna – platā patskaņa [æ] vietā dzirdams šaurais patskanis [e]. Kļūdaina ir arī salikteņa *bebrāda* izruna. Latviešu literārās valodas norma nosaka, ka 1. deklinācijas lietvārdos (vsk. nom. ir galotne -s) visās formās saknē ir platais patskanis [æ], piemēram, *tēvs, tēva, tēvam, tēvu, tēvā, tēvi, tēviem, tēvos; sesks, seska, seskam, sesku, seskā, seski, seskiem, seskos*. Arī vārds *bebrs* ir jāizrunā ar platu patskani [æ], piemēram, *bebrs* [bæbrs], *bebra* [bæbra], *bebram* [bæbram].

Svārstības vērojamas Latvijas vietvārdu, piemēram, *Ventspils, Zemgale, Veselava, Seda*, salikteņa *zemzaris* (arī uzvārda *Zemzaris*), īpašvārda *Zemgus* izrunā – pareizā platā patskaņa vietā dzirdams šaurais patskanis [e]. Tā vārdu *Ventspils, Zemgale, Zemzaris* salikteņa pirmajā daļā (*Vents-, Zem-*) būtu jābūt platajam patskanim, kā tas ir attiecīgajā vārdā ārpus salikteņa, t. i., *Ventspils* < *Ventas* [væntas] + *pils*, *Zemgale* < *zemais* [zæmais] + *gals* (Šulce 2005, 102). Ļoti bieži arī LVRK un LaRKO šajos gadījumos dzirdams šaurais patskanis [e].

- Kļūdainais platā patskaņa [æ], [æ:] lietojums

Ievērojot nepozicionālos šaurā patskaņa [e], [e:] un platā patskaņa [æ], [æ:] izrunas nosacījumus, šaurajam [e] būtu jābūt „priedēkļos *bez-, pēc-, pret-, zem-* neatkarīgi no tā, kāds patskanis vai divskanis ir nākamajā zilbē” (PPR 2002, 25), piemēram, *bezbailība, neparasts, pretruna, zemdegas*. Tomēr ir vārdi, kuros šīs likumības netiek ievērotas, piemēram, *zemledus, neēdams, neērts, neredzams* (Liepa 2012, 197).

Nepozicionālie patskaņu [e], [e:], [æ], [æ:] izrunas nosacījumi nosaka, ka šaurais [e], [e:] izrunājams gandrīz visos svešvārdos (PPR 2002, 24), piemēram, *abreviatūra, adrese, ceremonija, internets, mopēds, velosipēds, violets, plēnums, sers, sezona, medūza*. Tomēr arvien biežāk pozicionālie izrunas nosacījumi ņem virsroku, piemēram, vārdi *serums, medūza, plēnums* tiek izrunāti ar platu patskani nākamajā zilbē sekojošo patskaņu *u, ū* ietekmē. Savukārt

vārdu *velosipēds* un *mopēds* kļūdainu izrunu, iespējams, nosaka asociācija ar latviešu valodas vārdu *pēda*, tomēr abu vārdu pamatā ir aizguvums *pedal*, kas izrunājams šauri. „Pareizrakstības un pareizrunas rokasgrāmatā” pie izņēmumiem nosaukti arī vārdi *ferma*, *herbārijs*, *termometrs*, *termoss*, *serbs* (LVPPV norādīta šo vārdu izruna ar šauru patskani).

Atsevišķos svešvārdos skaņu savienojums *-er-* izrunājams ar platu [æ]: „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcā” minēti vārdi *hercogs*, *hercs*, *koncerts*, *moderns*, *nervs*, *nervozs*, *persona*, *personāls*, *personāzs*, *personība*, *personisks*, *verbs*, *verbāls* (LVPPV 1995, 28), savukārt tendence izrunāt platu [æ] svešvārdos ar skaņu savienojumu *-er-* arvien palielinās – bieži platais [æ] dzirdams vārdos *gerbera*, *vermuts*, kaut gan abos šajos vārdos patskanis [e] būtu jāizrunā šauri.

- Burta *e*, *ē* izruna personvārdos

Plati izrunājami nelatviskas cilmes īpašvārdi *Alberts*, *Berta*, *Erna*, *Herta*, *Gerda*, *Herberts*, *Roberts*, *Hermanis* (Strautiņa, Šulce 2009, 32), uzvārdi [*Antons*] *Birkerts*, [*Felicita*] *Ertnere*, [*Ērika*] *Ferda*, [*Ludmila*] *Špilberga*. Pateicoties Zemgus Girgensonā panākumiem, plaši izskanējis ievērojamā hokejista vārds. Tā kā šis priekšvārds līdz šim iepriekš nav bijis populārāko skaitā,⁴ vērojama nekoncekvence priekšvārda izrunā. Daži žurnālisti vārdu *Zemgus* izrunā ar platu [æ], citi – ar šauru [e], dažkārt pat viena raidījuma laikā. Ieteicams būtu ievērot koncekvenci un priekšvārdu izrunāt ar platu [æ] (atbilstoši 3. dekl. *ledus*, *medus*, *klepus* u. c.).

Šaurais patskanis [e] jālieto personvārdos *Edmunds*, *Elga*, *Elza*, *Edgars*, *Helga*, *Jāzeps*, *Tekla*, *Velga*, *Velta*, *Zelma*, *Zenta*. Izņēmums – *Jēkabs*.

Latviskas cilmes personvārdos, kas ir sugasvārdu homonīmi, jāievēro pozicionālie nosacījumi, piemēram, *Gundega*, *Mētra*, *Selga*, *Vēsma* (visi *e*, *ē* plati) (Strautiņa, Šulce 2009, 33).

- Izrunas varianti

1. konjugācijas darbības vārdos, kas nenoteiksmē beidzas ar *-rt* vai *-rties* (*bērt*, *dzert*, *ķert*, *pērt*, *spert*, *svērt*, *tvert*, *vērt*), īstenības izteiksmes vienkāršās tagadnes personu formās un no tagadnes celma veidotajās formās (vajadzības izteiksmes vienkāršajā tagadnē, darāmās kārtas tagadnes lokāmajā divdabī, ciešamās kārtas tagadnes lokāmajā divdabī, nelokāmajos divdabjos), kā noteikts „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcā”

⁴ Pēc PMLP datiem Latvijā ir 24 Zemgi, vēl piecām personām tas ir dots kā otrs vārds (pieejams: <http://www.pmlp.gov.lv/sakums/statistika/personvardu-datu-baze/?id=137&query=Zemgus>, skatīts 09.09.2015.).

(LVPPV 1995), „Pareizrakstības un pareizrūnas rokasgrāmatā” (PPR 2002) un citos normatīvajos avotos, ir šaurs patskani [e], [e:]. Šauro patskani šajās formās nosaka kādreiz mīkstinātais sekojošais līdzskanis *r* [r], kas radies līdzskaņa *j* noteiktās mijas rezultātā (LVG 2013, 126). Tomēr valodas praksē vērojama tendence šajos darbības vārdos iepriekšminētās formas runāt ar platu patskani – galvenokārt ievērojot pozicionālos izrunas nosacījumus. Arī LVRK un LaRKO biežāk sastopams izrunas variants ar platu patskani [æ]: *dzeramais* [dʒæramais], *dzeru* [dʒæru], *izberu* [izbæru]. Ņemot vērā darbības vārdu *bērt*, *dzert*, *ķert*, *pērt*, *spert*, *svērt*, *tvert*, *vērt* izrunas tendences, praksē ir izveidojusies zināma pretruna: kaut gan mīkstinātais *r* (ʀ) ne skolās, ne augstskolās netiek mācīts un vairākas paaudzes attiecīgos vārdus izrunā plati – pēc pozicionālajiem nosacījumiem, vēl joprojām izrunas nosacījumi oficiāli nav mainīti. Latviešu valodas ekspertu komisija ir vienojusies, ka *e*, *ē* izrunā, ko ietekmē mīkstinātais *r* (ʀ), atkāpes no normas nav ieteicamas, tomēr ir pieļaujamas. Tātad pašlaik oficiāli ir atzīti abi izrunas varianti⁵: *sveru* [sveru] vai [sværu], (viņš) *sver* [sver] vai [svæer] u. c.

Secinājumi

Svešvārdu izrunas likumības, galvenokārt runājot par vārdiem, kuros ir burts *o*, vēl nav simtprocentīgi nostabilizējušās, un zināmas svārstības, iespējams, pastāvēs arī turpmāk. Tomēr ir skaidrs, ka tikai svešvārdu izrunas dabiskām likumībām, tādām, kas radušās pēc latviešu valodas izrunas prasībām, ir nākotnes perspektīva.

Vārdos, kuros Pareizrakstības komisijas atzinumos atļauta burta *o* izruna, pamazām nostiprinās garais patskani. Ir vērojamas izmaiņas vairāku svešvārdu fināļu izrunā, piemēram, *basketbols*, *basketbolists* finālē *-ols*, *-olists* noteiktā īsā patskaņa vietā dzirdams garais patskani [ɔ:]. Tieši tāpēc būtu jāpārskata 1985. gada burta *o* izrunas nosacījumi vārdu *basketbols*, *basketbolists* u. c. sporta veidu un sportistu nosaukumu izrunā – tā kā vairums izrunā ar garu patskani [ɔ:], tā būtu jāpasludina par normu.

Ir vērojama tendence *o*, kas saliktoņos funkcionē kā savienotājpatskani, izrunāt garī. Ir vērojamas atkāpes burta *o* izrunā visiem zināmos un izrunas ziņā „stabilos” vārdos, piemēram, *novembris*, *okers*, *jota*, *fokuss*. Šī norma būtu jānostiprina, lai nepieļautu nevajadzīgu, turklāt aplamu izrunas variantu.

Platā un šaurā patskaņa izrunā dominē pozicionālie patskaņu *e*, *ē* izrunas nosacījumi. Savukārt par ʀ ietekmi uz *e*, *ē* izrunu darbības vārdos *dzert*, *ķert*, *spert*, *tvert*, *bērt*, *pērt*, *svērt*, *vērt*, *ķerties*, *tverties*, *vērties* u. c.

⁵ 2015. gada 9. septembra VVC LVEK protokols Nr. 44.

ir iegūts Latviešu valodas ekspertu komisijas atbalsts paralēlu izrunas variantu lietošanai.

Vārdnīcās jāiekļauj arī visi rakstā minētie svešvārdi – lai cilvēki zina, kā tos izrunā. Protams, liela daļa neskaidrību burtu *o*, *e*, *ē* izrunā tiktu novērstas, diferencējot rakstību, t. i., ieviešot apzīmējumu gan garajam patskanim [o:] (burts *ō*), gan divskanī [uo] (burtkopa *uo*), gan platajam patskanim [æ] (piemēram, burts *ē*), gan platajam patskanim [æ:] (piemēram, burts *ē̄*), taču tas nebūtu jāuzskata par šā raksta mērķi, kā arī latviešu grafēmikas pašreizējo uzdevumu, turklāt, kā liecina 20. gs. jau veiktās pārmaiņas latviešu valodas rakstībā (atteikšanās no mīkstinātā *r* (*ŗ*), burtkopas *ch*, patskaņu garuma maiņa finālēs u. c.), – jebkuru kārtējo satricinājumu grafēmikā sabiedrība uztver ar dalītām jūtām; diskusijas un nevajadzīgi strīdi ap to nerimst vēl gadu desmitiem pēc šādu lēmumu pieņemšanas, tādēļ, iespējams, labāk ir iztikt bez radikāliem pavērsieniem un pielāgoties mūsdienu ortoepijas normām.

Avoti

LVRK – *Runas atpazīšanas korpusi*. Ortogrāfiski marķēts latviešu valodas runas korpusi.

LaRKO – *Latviešu valodas runas korpusi*. Pieejams: larko.ailab.lv

1. Cibuļš 2004 – Cibuļš, Juris. Ne visi latviešu valodas alfabēta burti ir vienlīdzīgi. *Diena*, 2004, 20. maijs.
2. Freimane 1993 – Freimane, Inta. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga : Zvaigzne, 1993.
3. Lagzdiņa 1985 – Lagzdiņa, Sarmīte. Par dažām populārām kļūdām. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. Rīga : Avots, 1985, 139.–148. lpp.
4. Latviešu valoda 1998 – *Latviešu valoda 10.–12. klasei*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1998.
5. Laua 1997 – Laua, Alīse. *Latviešu literārās valodas fonētika*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1997.
6. Liepa 2012 – Liepa, Dīte. Valodas lietojums Latvijas Radio. *Vārds un tā pētišanas aspekti*, 16 (II). Liepāja : LiePA, 2012, 189.–200. lpp.
7. LVG 2013 – *Latviešu valodas gramatika*. Rīga, 2013, 108.–111. lpp.
8. LVKJ 1970 – Pareizrakstības komisijas atzinumi par pareizrunu. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 6. laidieni. Rīga : Liesma, 1970, 169.–174. lpp.
9. LVKJ 1985 – ZA Pareizrakstības komisijas atzinumi par burta *o* lasījumu. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 21. laidieni. Rīga : Avots, 1985, 116.–120. lpp.

10. LVPPV – *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīca*: ap 80 000 vārdu. Sast. L. Ceplītis, A. Miķelsone, T. Porīte, S. Raģe. Rīga : Avots, 1995.
11. Mieze 1972 – Mieze, Silvija. Dažas atkāpes no normas šaurā un platā e, ē izrunā. *LVKJ*. 8. laidieni. Rīga : Liesma, 1972, 159.–167. lpp.
12. Mieze 1985 – Mieze, Silvija. Runa uz skatuves. *LVKJ*. 21. laidieni. Rīga : Avots, 1985, 120.–134. lpp.
13. MLLVG 1962 – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*, II. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1962.
14. Ozols 1967 – Ozols, Arturs. Par latviešu literārās valodas pareizrunas normām. *Raksti valodniecībā*. Rīga : Zinātne, 1967, 113.–143. lpp.
15. Paegle 1986 – Paegle, Dzintra. *Runāsim pareizi!* Rīga, 1986.
16. Pinnis, Auziņa, Goba 2014 – Pinnis, Mārcis, Auziņa, Ilze & Goba, Kārlis. Designing the Latvian Speech Recognition Corpus. In: *Proceedings of the 9th edition of the Language Resources and Evaluation Conference (LREC'14)*. Reykjavik, Iceland : European Language Resources Association (ELRA), 2014.
17. PPR 2002 – Guļevska, Dainuvīte, Miķelsone, Aina, Porīte, Tamara. *Pareizrakstības un pareizrunas rokasgrāmata*. Rīga : Avots, 2002.
18. Skudra – Skudra, Egils. O *vārdnīca jeb burta o fakultatīva rakstība* [tiešsaiste]. Elektronisko grāmatu apgāds „Eraksti” [skatīts 07.06.2015.]. Pieejams: http://www.eraksti.lv/autori/egils_skudra.html
19. Strautiņa, Šulce 2009 – Strautiņa, Vaira, Šulce, Dzintra. *Latviešu valodas pareizrūna un pareizrakstība*. Rīga : RaKa, 2009, 100. lpp.
20. Šulce 2005 – Šulce, Dzintra. Daži aktuāli pareizrūnas jautājumi. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 1. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2005, 101.–105. lpp.
21. VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujiņa. Rīga : Valsts valodas aģentūra, 2007.

LEKSIKA

Zaiga Ikere

Konotācijas interpretācija valodniecībā un vārda *bāleliņš* komunikatīvā vērtība

Pētījumos par vārda leksisko nozīmi galvenokārt tiek pretstatītas divas kvalitatīvi atšķirīgas semantiskās jomas – denotācija un konotācija. Šīs divas jomas veido vienotu semantisko telpu, vienotu jēgas lauku, kas reizē ir vienots veselums un pretstatu vienība.

Šāda vārda nozīmes interpretācija līdzinās veidam, kādā Ferdinand de Sosīrs (*Ferdinand de Saussure*) analizēja valodisko zīmi. Saskaņā ar de Sosīru, valoda ir sistēma – funkcionālu atšķirību un pretstatījumu (opozīciju) sistēma. Pēc viņa domām, viss valodas mehānisms balstās uz pretstatījuma attiecībām un fonētiskām un jēdzieniskām atšķirībām, kas no tā izriet. Valodas zīme šajā sistēmā tiek analizēta kā sastāvīga no divām daļām – no jēdziena (*concept*) un skaniskā apvalka (*sound pattern*) (Saussure [1916], 1992, 65–78) jeb modeļa. Arī analizējot zīmes vērtību, de Sosīrs balstās uz vienību pretstatījumu un lieto terminus *nozīme* (*signification*) un *signāls* (*signal*). Atsevišķus nojēgumus traktējot kā pretstatus, de Sosīrs uzsver to vienotības, vienotas sistēmas, vienota veseluma ideju (Saussure [1916], 1992). Līdzīgā veidā šādu pieeju var izmantot vārda leksiskās nozīmes denotācijas un konotācijas jēdziena traktējumā, kur veselais ir vārda leksiskā nozīme, bet denotācija un konotācija kā šī veselā daļa atrodas pretstatījuma attieksmēs.

Pretstatīšanas, salīdzināšanas darbība raksturo cilvēka kognitīvās spējas. Tā, piemēram, kognitīvās lingvistikas pētnieki Viljams Krofts (*William Croft*) un Alans Krūzs (*Alan D. Cruse*), pamatojot lingvistiskās metaforas rašanos, uzsver, ka metaforas ir cilvēka izziņai, resp., spriestspējai, piemītošās aktivitātes rezultāts. Autori atsaucas uz jēdziena *spriestspēja* raksturojumu Kanta un Huserla filozofijā. Viņi atzīst, ka Kants uzskata spriestspēju par būtisku izziņas spēju. Pēc Kanta domām, spriestspēja ir īpašs salīdzināšanas veids, proti, tā ir spēja domāt par atsevišķo kā tādu, ko satur vispārīgais. Huserls, piemēram, apgalvo, ka sprieduma pamatā ir salīdzinājums. Spriedums ir divu vienību (*two entities*) salīdzinājums. Huserls raksta: „Predikatīvā sprieduma pati vispārīgākā īpašība ir tā, ka tas sastāv no diviem locekļiem: no substrāta (*hypokeimenon*), proti, no tā, par ko kaut kas tiek pateikts, un no tā, kas tiek par to [šo substrātu] apgalvots (*kategoroumenon*).” (citēts pēc Croft, Cruse 2004, 54) Arī valodnieks Ronalds Langakers (*Ronald Langacker*) salīdzināšanu uzskata par būtisku kognitīvu darbību

(Langacker 1987,101–105). Leksiskajā semantikā dažādās vārda nozīmes dimensijas tikušas apzīmētas ar dažādiem terminiem. Spāņu valodniece Beatrise Garsa-Kuarona (*Beatriz Garza-Cuarón*) uzsver, ka konotācijas izpratnes saistība ar afektīvām nozīmes niansēm (*affective nuances*) radusies Čārlza Ogdena (*Charles K. Ogden*) un Īana Ričardsa (*Ian A. Richards*) darbu ietekmē, bet tālāko pētījumu gaitā veidojas atziņa par to, ka konotācija ir nozīme, kas nav primāra jeb konceptuāla (kognitīva), proti, konotāciju valodniecībā sāk traktēt kā sekundāru nozīmi (Garza-Cuarón 1991, 103; par to sk. arī Ikere 2010, 21).

Arī 20. gs. semiotikā tika risināts jautājums par to, kādus jēgas laukus zīme ietver. Vairākumā gadījumu semiotiķi uzsver zīmes interpretāciju dažādību un vēsturiskā un kultūras konteksta nozīmi zīmes traktējumā. Denotācija un konotācija tiek aprakstīta kā atšķirīgi reprezentācijas līmeņi vai atšķirīgi nozīmes līmeņi. Daniels Čandlers (*Daniel Chandler*) norāda, ka zīmes nozīme tiek traktēta gan kā divu līmeņu vai pakāpju vienība, gan arī kā trīs dimensiju vienība. Rolāns Barts (*Roland Barthes*) un Luī Jelmslevs (*Louis Hjelmslev*) zīmes nozīmi traktē kā divu pakāpju vienību, kur konotācija ir nozīmes otrā pakāpe. Trīs dimensiju iedalījumā pirmo (denotatīvo) pakāpi vai līmeni interpretē kā primāri reprezentatīvu un relatīvi pašpietiekamu. Otrā nozīmes pakāpe atspoguļo ekspresīvās vērtības, ko zīme ietver. Zīmes nozīmes trešā (mitoloģiskā un ideoloģiskā) pakāpe atspoguļo galvenos kultūras ziņā variāblus konceptus, kas veido uzskatus par pasauli – tādus kā vīrišķais, sievišķais, brīvība, individuālisms, objektīvais, angļiskums utt. (Chandler 2003,145).

20. gs. 90. gados un 21. gs. sākumā dažādās valodās rakstītajā literatūrā termini *denotācija* un *konotācija* ir visbiežāk lietotie termini, lai apzīmētu vārda leksiskajā nozīmē ietvertās informācijas dažādos aspektus. Denotācija attiecas uz vārdā ietverto pamatinformāciju, kas konceptualizē un klasificē mūsu pieredzi par aplūkojamo referentu. Jāatzīmē, ka dažreiz valodniecības teorijā lieto arī terminu *denotatīvais komponents*, interpretējot to kā nozīmes pamatkomponentu. Tā, piemēram, „Valodas pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā” šī termina definīcija ir šāda: „Vārda leksiskās nozīmes daļa – jēdzieniskais saturs bez stilistiskiem, emocionāliem u. c. nozīmes uzslāņojumiem. Nozīmes pamatkomponents piemīt visiem patstāvīgiem vārdiem. Daļai sinonīmisku vārdu nozīmes pamatkomponents ir vienāds, piemēram, *gulēt*, *dusēt* un *čučēt* – ‘būt aizmigušam.’” (VPSV 2007, 264)

Angliski rakstītajā valodniecības teorijā denotāciju, sekojot amerikāņu valodnieka Lenarda Blūmfilda (*Leonard Bloomfield*) paraugam, joprojām palaikam interpretē kā lingvistiskās formas galveno nozīmi: „[...] denotācija [...]

ir lingvistiskās formas centrālā nozīme, ko uzskata kā lietu kopumu, uz kurām tā, iespējams, var attiekties.” (Trask 2004, 69) Konotācija ir papildinformācija par doto referentu. Papildinformācija ir dažāda veida. Tā var būt informācija par runātāja attieksmi pret apzīmējamo referentu vai arī informācija par komunikācijas apstākļiem un/vai tās dalībniekiem. Konotācija tiek interpretēta kā nozīmes perifērs aspekts, kas rodas asociāciju dēļ, ko noteikts vārds iegūst, to bieži lietojot noteiktās situācijās un kontekstos. Pēc Džefrija Līča (*Geoffrey Leech*) domām, „konotatīvā nozīme ir komunikatīva vērtība, kas izteicienam piemīt, pateicoties tam, uz ko tas attiecas un kas ir virs un pāri tā tīri konceptuālajam saturam” (Leech 1974, 14).

Šāda konotācijas izpratne tiek piedāvāta arī „Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā”, kur termins *konotācija* skaidrots kā valodas vienības jēdzieniskā satura **uzslāņojums**: „Valodas vienības (vārda, vārdformas, frazeoloģisma, teikuma) jēdzieniskā satura uzslāņojums: stilistiskā nokrāsa, emocionālais saturs, pozitīvs vai negatīvs vērtējums, tēlainība, asociatīvās sēmas. Piemēram, vārds *mikstpēdiņš* izsaka nievājošu emocionālo attieksmi, tas ir tēlainis un lietojams sarunvalodā.” (VPSV 2007, 189)

Atsevišķos sinonīmu rindas sinonīmus ir sarežģīti aprakstīt, balstoties uz to denotāciju aprakstu, jo sinonīmu nozīmes nianšes atklājas konotāciju atšķirībās (Crystal 1997, 170). Konotāciju atšķirības var konstatēt, salīdzinot sinonīmu grupas, kas attiecas uz vienu un to pašu referentu.

Konotācijas rodas, pateicoties sabiedrības vai noteiktas ļaužu grupas, vai arī personas individuālo uzskatu dēļ. Dažādiem indivīdiem vai runātāju grupām vārdu konotācijas var būt atšķirīgas, tomēr ir arī tādas konotācijas, kas ir kopīgas visam valodas lietotāju kolektīvam un ko saprot ikviens, kas lieto šo valodu. Vispārēji atpazītas konotācijas tiek fiksētas ar īpašām norādēm vārdnīcās. „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” šīs norādes tiek attiecinātas uz ekspresīvo un stilistisko konotāciju jeb – kā tās nosaukuši vārdnīcas sastādītāji – ekspresīvo un stilistisko nokrāsu, termina *konotācija* vietā lietojot terminu *nokrāsa*. Norādes par vārdu krājuma leksiski stilistisko diferenciaciju ir šādas:

- ironiska ekspresīva nokrāsa;
- humoristiska ekspresīva nokrāsa;
- nievīga ekspresīva nokrāsa;
- poētiska stilistiskā nokrāsa;
- folkloras valodai raksturīga poētiskā stilistiskā nokrāsa;
- vienkāršrunas stilistiskā nokrāsa;
- sarunvalodas stilistiskā nokrāsa. (LLVV, 1.–8. sēj., 1972–1996)

Bez jau minētajām emocionāli ekspresīvajām un stilistiskajām konotācijām valodnieciskajā literatūrā aplūkotas arī vērtējuma un intensitātes konotācijas (sk. Veidemane 1970, 1977; Ikere 1991, 13–23), kas vārdnīcās netiek atzīmētas ar atsevišķām norādēm. Dzimtās valodas lietotājs šīs nokrāsas izjūt intuitīvi, balstoties uz savu valodas pieredzi. Ja valodu apgūst kā svešvalodu, tad šīs nianse ir speciāli apgūstamas un iegaumējamas.

Ar vērtējumu saprot konotācijas veidu, kad vārda nozīmē ir ietverta papildu informācija par atzinīgi vērtējošu vai noraidošu (pozitīvu vai negatīvu) attieksmi pret apzīmējamo priekšmetu vai parādību. Alise Laua ir norādījusi, ka negatīvs vērtējums izsaka nelabvēlību, nievājumu, nicinājumu, necieņu, ironiju. Pozitīvs vērtējums savukārt izsaka cildinājumu, cieņu, labvēlību, maigumu (Laua 1969, 103–104). Tā, salīdzinot vārdus *politīkis* un *politikānis*, redzams, kā otrajā opozīcijas locekļi skaidri izpaužas runātāja nievīgā attieksme pret apzīmējamo objektu. Šo vārdu denotācija ir 'cilvēks, kas nodarbojas ar politiku; politisks darbinieks'. Vārds *politīkis* ir neitrāls, bet vārdam *politikānis* piemīt nievīga ekspresīva nokrāsa un negatīva vērtējuma konotācija, izsakot jēdzienu 'bezprincipu politiķis'. Viens vārds var ietvert vairākas konotācijas vienlaicīgi. Vārds *nabags* ir neitrāls, bet tā sinonīmi *badmira*, *plikadīda*, *utubunga* ietver gan emocionāli ekspresīvu, gan runātāja negatīva vērtējuma attieksmi. Tas, kura no vārdā ietvertajām konotācijām iezaigosies visspilgtāk katra atsevišķa vārdlietojuma gadījumā, kāda būs vārda praktiskā (semantiski pragmatiskā) realizācija, ir atkarīgs no situatīvā konteksta, kādā vārdu lieto.

Jāatzīmē, ka negatīvs vai, gluži otrādi, pozitīvs vērtējums ir klātesošs veselām leksiskām grupām (piemēram, vulgārismiem, deminutīviem, poētismiem). Poētismiem – „dzejiskiem vārdiem vai izteicieniem” (VPSV 2007, 303) – piemīt liriska, svinīga nokrāsa, un tos raksturo pozitīvi emocionāls pacēlums (Laua 1969, 87).

Intensitātes konotācijas klātbūtni vārda semantikā var konstatēt, salīdzinot jēdzieniskos sinonīmus, kuru semantiskās atšķirības nav kvalitatīvas, bet kvantitatīvas. Sinonīmus var sakārtot kādas pazīmes pieaugošas vai dilstošas intensitātes secībā. Piemēram, sinonīmu rindas *ēdelīgs*, *rījīgs*, *negausīgs* kopīgā pazīme 'tāds, kas daudz ēd' spilgtāk izpaužas pēdējos divos vārdos. Aplūkojot intensitātes konotācijas piemītību īpašības vārdu sinonīmu rindā, jāpiezīmē, ka ievērojama daļa vārdu ir ar priedēkli vai piedēkli darināti atvasinājumi, piemēram, *sarkans* – *iesarkans*, *mazs* – *pamazs*, *zaļš* – *zaļgans*. Analizējot vārddarināšanas līdzekļus, valodniece Anna Vulāne raksta: „[...] kategoriālā īpašības nozīme raksturīga visiem īpašības vārdiem, bet īpašības nepilnīguma nozīme – tikai tiem, kas ar priedēkli *ie-* vai piedēkli *-g-*, *-gan-*, *-en-* darināti no īpašības vārdiem.” (LVG 2013, 199)

Vārdiem ar intensitātes konotāciju parasti piemīt arī citas konotācijas. Tā vārds *utubunga* ietver gan emocionāli ekspresīvu, gan runātāja negatīvo vērtējuma attieksmi, kas intensitātes ziņā ir izteikti nievājoša un augstākā pakāpē, salīdzinot ar citiem šīs sinonīmu rindas vārdiem.

Laika gaitā, mainoties vārda leksiskajai nozīmei, pārmaiņas var attiekties uz abām leksiskās nozīmes dimensijām – gan denotāciju, gan konotāciju. Latviešu valodniecībā un valodniecībā vispār, aplūkojot vārdu vēsturiskās pārmaiņas, galvenokārt tiek aprakstītas un analizētas vārda denotācijas maiņas. Konotācijas maiņas tiek skatītas sakarā ar tulkojumvalodas problēmām. Latviešu valodniecībā konotācijas pārmaiņām vēsturiskā griezumā pieskārusies lewa Zauberga, analizējot valodas dinamiku tulkojumos (Zauberga 1991).

Konotācijas pārmaiņas ir šādas: 1) vārds iegūst vai zaudē kādu konotāciju, 2) mainās vārdam piemētošais konotācijas tips. Piemēram, analizējot latviešu skaidrojošo vārdnīcu datus, konstatējams, ka neitrālās leksikas vārds *dižgars* ieguvis konotāciju, proti, vārds ieguvis poētisma emocionālo nokrāsu. LLVV (1973) skaidrojums ir 'izcils zinātnes un mākslas darbinieks, ģēnijs' (bez papildu konotācijas jeb ekspresīvās vai stilistiskās nokrāsas), bet 1987. gadā publicētajā skaidrojošā vārdnīcā LVV skaidrojums ir 'cilvēks, kuram ir izcili sasniegumi zinātnē vai mākslā' ar norādi, ka vārds ir poētisms.

Konotācijas veidojas un nostiprinās asociāciju dēļ, vārdu bieži lietojot noteiktos situatīvos kontekstos. Vārdus, kam tradicionāli ir pozitīva vērtējuma konotācija, var sākt lietot tādos kontekstos, kur tie iegūst ironiski nievīgu ekspresiju. Ja tas notiek pietiekami bieži un izskan, piemēram, plašsaziņas līdzekļos, tad vārdi iegūst šo ironisko pieskaņu vai nokrāsu un šādi nostiprinās valodas lietotāju apziņā. Piemēram, folklorismi *bāliņš* un *bāleliņš* pēdējo gadu preses valodā, rakstniekiem, žurnālistiem un lasītājiem aktīvi iesaistoties politiskajās diskusijās, parādās kontekstos, kur autors tos lieto, paužot savu ironiski nievīgo attieksmi pret kādu latviešu cilvēka negatīvu rakstura iezīmi, kas izpaužas kādā konkrētā sabiedriskās dzīves situācijā. Šādai tendencei – folklorismus lietot negatīvā nozīmē plašsaziņas līdzekļu valodā – savulaik pievērsusi uzmanību Daina Nītiņa. Valodniece raksta: „90. gadu otrajā pusē pastiprinās humoristiskā, ironiskā un satīriskā stila iezīmes masu mediju valodā, aktivizējas ironiski satīriski vērtējums un skatījums, ko izraisa vilšanās un ilūziju zušana [...]. Nihilismu, vilšanos sevī, savos varoņos, par tradicionālām uzskatītās vērtībās apliecina folklorismu un poētismu lietošana ironiskā, negatīvā nozīmē, piemēram, *bāleliņi*, *nabaga bāleliņi* [...], *latvju valstsvīri*, *latvju dīķis* [...]” (Nītiņa [1998], 2014, 325)

Vārdu *bāleliņš* un *bāliņš* skaidrojums „Latviešu literārās valodas vārdnīcā”:

Bāleliņš – t. poēt. ‘1. Brālis. *Viena pati es, māsiņa, Man deviņi bāleliņi; Kā irbīte itecēju Bāleliņu pulciņā.* 2. Radu (saimes) vīrietis (parasti neprecēts). 3. Jaunietis, jauns vīrietis (milināmā uzrunā)’. (LLVV 1973)

Bāliņš – t. poēt. ‘1. Bāleliņš (1). *Steidzies, mana māmuliņa, No druviņas sētiņā, Tavš dēliņš, mans bāliņš, Gauži raud šūpulī.* 2. Bāleliņš (2). 3. Bāleliņš (3)’. (LLVV 1973)

Vārdi ir folklorismi, resp., tautas poētismi, kam piemīt folkloras valodai raksturīga stilistikā nokrāsa. Tradicionāli tos lieto pozitīvā nozīmē. Preses leksikā, lietojot tos zobgalīgi ironiskā manierē, tie iegūst nievīgu skanējumu, tātad negatīvu vērtējuma konotāciju. Vārdu konotācija no emocionāli ekspresīvas un pozitīvi vērtējošas mainās uz negatīvi vērtējošu, saglabājot emocionālo ekspresivitāti.

Laikrakstu tekstos biežāk sastopams vārds *bāleliņš*, retāk tā sinonīms *bāliņš*. Piemēri no laikraksta „Diena” (D) un „Latvijas Avīze” (LA):

*Gadiem ilga sabiedrības garastāvokļu inženieru sūrošanās, ka latvju tauta neciešot personības, un tiklīdz kāds pabāžas virs pelēkās masas, tā – šņirk! – galvu nost, sasaucas ar mūsu dižāko censoņu maskēšanos dažādās ārzonās. [...] dažs seko Raiņa pēdās uz Šveici, kur Alpu gaisā var uzelpot ar pilnu krūti, bet klinšu ejās zem lojālo banku stiprajām pamatiem viņu naudai un akcijām – drošs patvērums. Cits šauj vēl tālāk, kur uz saliņas Lamanšā tu, cilvēks, gūsti īsto brīvību starp divi pasaulēm – britu un franču, komercuzņēmuma un trasta, redzamo un slēpto. Bet skaudīgie **bāliņi** aklo Temīdu ar diženās galvas cērtošo zobenu pamazām vien aizvadījuši arī līdz turienei. (D, 12.07.2010.)*

Šeit teksta ironiskais skanējums panākts gan ar vārdu izvēli, gan autoram variējot funkcionālos stilus, proti, sarunvalodas stila vārdus kontrastējot ar poētiskiem literārās valodas vārdiem. Sarunvalodas vārdi un frāzes – *pabāzties, šņirk, galvu nost, elpot ar pilnu krūti, šaut* (‘doties’) – rada disonansi ar daiļliteratūrā lietotajiem vārdiem – *censonis, brīvība, dižs*. Sarunvalodas stilam kontrastējot ar tautas poētismam piemītošo pozitīvo emocionālo ekspresiju, tiek paspilgtināts paustās domas iedarbīgums. Savukārt frāze *sabiedrības garastāvokļa inženieri* (‘politiki’) lasītājam ironiski asociējas ar pazīstamo frāzi *dvēseļu inženieri*. Tekstam izteiksmību piešķir arī vārda *sūrošanās* izvēle. Vārdam *sūroties* piemīt intensitātes konotācija, to salīdzinot ar sinonīmiem – *žēloties, gausties, sūdzēties*. Turklāt arī izvēlēto situāciju salīdzinājums – lasītāja atmiņā atsauktie Raiņa

trimdas gadu apstākļi pretstatā mūsdienu Latvijas baņķieru sirdēstiem – palīdz padarīt izteiksmīgāku autora domu. Tekstam krāsainību piešķir arī arhaiskā frāze *divi pasaules*, atvedinot lasītāja atmiņā Viļa Plūdoņa dzejoli „Divi pasaules”.

*Vēl latvietim ir ļoti svarīgi, ko par viņu domā citi. Tā kā mazais tēva novadiņš plašajā pasaulē knapi samanāms, latvieši brauc uz EXPO un nostrādā viltīgu triku. Vispirms never vaļā paviljonu, tā uzkurinot sabiedrības interesi, tad – spēji uzpūš gaisā pāris **bāleļu**, ka pārējai pasaulei galva atgāžas un mute paliek vaļā. (D, 12.07.2010.)*

*Vispārējos latviešu dziesmu svētkus, kurus UNESCO iekļāvusi pasaules kultūras kanonā, Kabanovs [„Saskaņas centra” pārstāvis Saeimā, publicists Nikolajs Kabanovs – Z. I.] sauc par „nacionālistisku manifestāciju”, ilustrējot savu neganto paskvilu ar zīmējumu, kurš savā antilatviskumā neatpaliek no antisemitisma nacistiskās Vācijas laikraksta „Der Stuermer” karikatūras: **bāleliņš** ar zeltēni tautas tērpos auro, milzu mutes atpletuši, un danco, šūpojoties uz baļķa, zem kura nespēkā sagumis vīrelis – acīmredzot „krievs”. **Bāleliņš** piedevām izslējis labo roku, paši zināt, kādā sveicienā. Koļā Kabanovs savā tekstā sarkastiski un ņirdzīgi apraksta Dziesmu svētku gājiena dalībniekus. (LA [Franks Gordons], 11.07.2013.)*

Vārds *bāleliņš* ironiskā nozīmē aktīvi tiek lietots gan pēdējo gadu presē, gan rakstnieku darbos, piemēram, Andra Kolberga tekstos. Varbūt vietā būtu minēt tādu semantisko pārmaiņu cēloni kā rakstnieku un citu sabiedrībā pazīstamu personību valodas lietojuma ietekmi, kad noteikts vārds gūst plašu rezonansi valodas lietotāju apziņā (Trumpa 2010, 256–260). Vārda *bāleliņš* konotācijas maiņa no pozitīvi vērtējošas uz negatīvi vērtējošu konstatējama Andra Kolberga darbā „Tas lielais diletantu laiks. Dienasgrāmata 2008–2012”:

*Kad 1920. gadā nodibināja Latvijas zelta fondu, patriotisma līmenis bija tik augsts, ka, Ivandes Kaijas rosinātas, sievietes tam ziedoja savus laulību gredzenus. Kā būtu, ja ziedotu šodien? Zaglīgie **bāleliņi** no komandas mēs tur augšā ir veiksmīgi iznīcinājuši patriotismu gan sevi, gan citos. (Kolbergs 2012, 318)*

*Satversmes tiesa nolēma, ka pensijas samazinātas nelikumīgi un valstij nauda jāatmaksā. Pēc tam atklājās, ka tā nav bijusi Valūtas fonda prasība, bet pašu **bāleliņu** meli, vēlme atņemt no trūcīgajiem, lai nebūtu jācērp vilna bagātājam avīm. Tak jau pašu cilvēki! (Kolbergs 2012, 335)*

*Vai tāpēc mēs dumpojāmies un gājām uz barikādēm, lai padomju funkcionāru vietā sev dabūtu uz kakla pašu **bāleliņus**? Kad vagari tiek baronu kārtā, tikai tad tu sāc saprast, ko īsti nozīmē elle un ekspluatācija.* (Kolbergs 2012, 49)

Lai lasītājam nerastos priekšstats, ka šādam vārda lietojumam ir gadījuma raksturs, tad analizē minētie piemēri izvēlēti no vairākos laikrakstos ilgākā laika posmā publicētajiem tekstiem. Aprakstītais materiāls ietver periodu no 2010. līdz 2015. gadam, un šie laikraksti ir „Diena”, „Latvijas Avīze”, „Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai”.

*Piemēram – tautas skaitīšana tika izsludināta latviešu un krievu valodā, kaut likums nosaka, ka valsts institūcijas lieto vienīgi valsts valodu. Saņemot pelnītus pārmetumus, ierēdņi – latvju **bāleliņi** – nesteidzās kļūdu labot, bet laiku šķieda, meklējot apšaubāma cirkulāra apakšpunktu, kurā minēts, ka drikst lietot arī krievu valodu!* (LA, 03.04.2011.)

*Jānis Neretā uzskata, ka Šlesera ierosinājums pārdot pilsonību par miljonu šajā krīzes laikā ir vienīgais racionālais piedāvājums: „Tā vismaz kaut ko varētu nopelnīt. Tie krievi, kas būs par miljonu pilsonību nopirkuši, būs lojāli pret Latviju – krievus labi pazīstu, esmu bijis Sibīrijā izsūtīts, Krievijā strādājis, vēl tagad brauc draugi no Maskavas. Man tiem ir lielāka uzticība nekā mūsu **bāleliņiem**, kas 20 gadus klieguši par patriotismu, bet izdarījuši neko labu nav.”* (LA, 03.15.2011.)

*Šim nolūkam tiek atbalstīts Trojas zirgs – Latvijā nelojālie krievvalodīgie, uzpirktie **bāleliņi**, dažas Krievijas atbalstītas, finansētas partijas. Tiek apdraudēta pat Latvijas neatkarība. Par Le Monde publikāciju ir sašutis Urbanovičs (SC) un kā komjaunatnes kaluma vīrs pieprasa SAB stingru izmeklēšanu par minēto informāciju. Esot saskumis, ka nepastāv cenzūra.* (D, 05.10.2010.)

*Kā SVF, tā Eiropas Savienībai (ES), respektīvi, Eiropas Komisijai, ir tiesības pieprasīt, lai Latvijā ir skaidrība (good governance) par valstij piederošiem uzņēmumiem. Nu nevar būt tā, ka VAS Latvijas meži līdz šai dienai nav novērtēti. Citiem vārdiem sakot, tas nav bilances spējīgs! Vien izdevumu-ienākumu pārskats par Latvijas zaļo zeltu. Un tad attiecīgi **bāleliņi** ar tādu struktūru var diezgan daudz ko darīt.* (D [Ikstena], 12.11.2010.)

Sešus gadus pēc eksāmena Kravcovs nav spējīgs pateikt latviski gandrīz neko. „Viņš neatradās latviskā vidē,” Kravcovu aizstāv Vatujlins. Protams, Liepājas Krievu kopienas valdes priekšsēdētājs tiešām kopā ar latvju

bāleļiņiem krustvārdu mīklas pēdējos sešus gadus nerisināja. Toties Liepājas domē viņš tika ievēlēts. Tur – par nelaimi – runā tikai latviski. Tad jādodas uz Saeimu! Bet varbūt biedrs Kravcovs kļūdiņies attiecībā uz Latvijas parlamentu? Tur taču arī runā tikai valsts valodā! Vismaz pagaidām. Kamēr tur vairākumā nav savēlēti tādi Latvijas nākotnes cēlāji kā Valērijs Kravcovs. (NRA, 26.10.2010.)

Saeimai beidzot jāpieņem likums, kas daudz stingrāk nosaka limeni deputāta valsts valodas prasmei, citādi Saeima pārvērtiesies bezgaumīgā balagānā ne tikai latviski, bet arī krieviski runājošo tautas kalpu dēļ. Tāpat jānosaka stingrāki noteikumi naturalizācijas eksāmenam: pretējā gadījumā pilsonībā tiks uzņemti dažādi ložņas, krāpnieki un zelta dzīslas meklētāji, nevis cilvēki, kas vēlas palīdzēt Latvijai. Ja tas viss netiks izdarīts, sagaidīsim brīdi, kad Saeimā no tribīnes bliezīs krieviski, kamēr latvju **bāleļiņi** varēs pārliedzinoši stāvēt pie ratiem kādā etnogrāfiskā muzeja sētā. Un labi, ka vismaz pie ratiem, jo tālāk tos vientiešus neviens nelaidīs. (NRA, 26.10.2010.)

Šie abi spēki tad varētu vienoties par to, ka visas tranzītbiznesa operācijas notiek aiz augstas dzeloņstieplu sētas, bet latvju postalainie **bāleļiņi** staigā šīm sētām garām, ne nieka neiegūstot. Tiesa gan, tad tauta varētu arī sadusmoties un sarīkot kādas nebūt ārkārtas vēlēšanas, bet Vienotība tad varētu izzaudēt savu lielisko reitingu un doties pa to taku, kurā smaržo skujas. (D, 16.10.2010.)

Spekulāciju aizstāvji demagoģiski biedē iedzīvotājus – sētniekus, vannasistabu sienu flizētājus, atkritumu aizvācējus un citus, ka, lūk, šo „jauko” kārtību atceļot, viņiem vairs nebūšot darba, tas būšot jāmeklē ārzemēs. Īpašumu spekulāciju pārtraukšana būšot smags sitiens valsts ekonomikai, tostarp būvniecībai – jaunas mājas nebūvēs un neremontēs, jo, lūk, nebūšot ne kam tajās dzīvot, ne kam būvēt. Visi prasmīgākie meistari būšot ārzemēs. Turklāt krievi, ķīnieši un citu zemju bagātnieki ļaujot mūsējiem atbrīvoties no grimšanas banku kredītu parādos. Bet tā – atliek tikai atrast bagātu ārzemnieku, un mūsu **bāleļiņš** ir brīvs no parādu jūga. (LA, 10.10.2013.)

Latviešiem mūždien patīcis sēdēt pie likteņupēm un skatīties, kas peld. Tagad Latvijā tās ir divas. Eiroamerikas upe un Krievijas upe. Daugava jau pasen kopš to abu pieteka. Nav jau pirmā reize, kad Daugava pietek, kur vajag. Te Elbai, te Volgai, te Misisipi. Bet latvieši sēž pie upēm un skatās, kas peld. Jo – ir ko redzēt! Pa vienu upi aizpeld garām Milda uz eiro padībeņa. Otrā krievu **bāleļiņš** ar mēli airējas uz krastu un grasās brukt mums virsū tāpēc, ka mums

nepatīk daži arābi. Paši latvieši tik sēž izgudrēm pie upes, skatās un gaida, kad atpeldēs nauda. Jo, kamēr latvieši sagājuši pie upēm, visa zeme aiz tiem tukša. Taču latvieši labi zina, ka daudz no tā, kas peld pa upes virsu, kāro tikt uz zemes. Kam nauda, to latvieši palaiž krastā. Tas tiek uz zemes. Pārējais peld tālāk. Latvieši skatās. (NRA [V. Avotiņš], 02.10.2013.)

Šajā neapšaubāmi ironiskajā tekstā sarkasmu paspilgtina gan atsaukšanās uz likteņupi Daugavu, gan nojaušamā asociācija ar frazeoloģismu par to, kas tad peld pa ūdens virsu, gan visnotaļ latviskā, bet apstiprinājumu neieguvušā vārda *padibenis* ('krēsls, sēdekļis') lietojums. Īpatni un neparasti šīnī tekstā lietota frāze krievu *bāleliņš*.

*Desmit dienas nosvinējušies, pat pareizticīgie, vecticīgie un nepavisam neticīgie latvju **bāleliņi** sāka alkt pēc jaunām pārmaiņu vēsmām, taču diemžēl nekas traks nenotika – lai gan bija paaugstinātas elektrības cenas, taču elpošanas, žāvāšanās, klepošanas, staigāšanas, šķaudīšanas, žagošanas, kakāšanas un bezdēšanas nodokļi tomēr nebija ieviesti, līdz ar to tautai un citiem zemniekiem nebija iemesla iet ielās un, kā ierasts, protestēt pret to, ka iestājusies ziema, pavasaris, vasara vai rudens un tāpēc nevar ievākt ražu, savukārt tāpēc jāprasa kompensācijas no valdības un Saeimas, ja ne – tad tās demisija...* (NRA, 09.01.2015.)

Šajā piemērā redzam pēdējā laikā bieži vien sastopamo tendenci preses valodā lietot ne tikai sarunvalodas stila vārdus, bet pat vulgārismus.

Analizētie piemēri ilustrē lingvistisko parādību, kad vārds, saglabājot valodā kā sistēmā savu emotīvo un vērtējuma konotāciju, iegūst ironisku nokrāsu sava specifiskā lietojuma dēļ, autoriem ironizējot par latviešu iecietīgo attieksmi pret daudzām negācijām mūsdienu Latvijas Republikas saimnieciskajās un sabiedriskajās norisēs.

Beidzot šo apskatu par vārda *bāleliņš* lietošanu, jāatzīmē, ka analīzei izvēlētie konteksti parāda šī vārda lietojumu ironiski nievīgā, nicinošā, zobgalīgā nozīmē. Mainījies ir vārdam piemītošais vērtējums. Tomēr, pārskatot šos kontekstus, var konstatēt, ka šāds ironisks vārda lietojums atstājis zināmu iespaidu arī uz tā jēdzieniskā satura izpratni. It īpaši, ja šo vārdu lieto tādos savienojumos kā *latvju bāleliņi, mūsu bāleliņi, pašu bāleliņi, pastalainie bāleliņi* dažādos kontekstos, kur latvieši parādās kā lētticīgi, neattapīgi, neizdarīgi ļautiņi. Vārdi ir atspulgs – domu dziļu ārējs, virspusējs attēlojums. Ir jāpiekrīt filozofa Džona Ostina (*John Ostin*) 20. gs. 50. gados izteiktajai domai, ka valoda ir skaidrojama kopsakarā ar cilvēka dzīvesdarbības konkrētajām situācijām. Ostina darba „Kā ar vārdiem darīt lietas” tulkotājs latviešu valodā un filozofs

Jānis Nameisis Vējš, analizējot Ostina uzskatus par valodas funkcijām, uzsver: „Valodas pētīšana vairs nav tikai tīri lingvistiski pētījumi vien, jo aptver visu cilvēka dzīvesdarbību, kļūdamā par viņa esamības izprašanas sastāvdaļu.” (Vējš 2011, 292)

Valoda nepārtraukti attīstās. Tās leksiskajā sistēmā rodas gan jauni vārdi, gan mainās to semantika. Izmaiņas var skart vārda semantiku kā tā denotatīvajā, tā konotatīvajā līmenī, savstarpēji mijiedarbojoties.

Avoti

Crystal 1997 – Crystal, David. *The Cambridge Encyclopaedia of the English Language*. Cambridge : Cambridge University Press, 1997.

D – *Diena*.

Kolbergs 2012 – Kolbergs, Andris. *Tas lielais diletantu laiks. Dienasgrāmata 2008–2012*. Rīga : SIA „Dienas Grāmata”, 2012.

LA – *Latvijas Avīze*.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sēj. Rīga : Zinātne, 1972–1996.

LVV – *Latviešu valodas vārdnīca*. A–Ž. Rīga : Avots, 1987.

NRA – *Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai*.

Trask 2004 – Trask, Robert L. *Key Concepts in Language and Linguistics*. London and New York : Routledge, 2004.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujiņa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.

1. Chandler 2003 – Chandler, Daniel. *Semiotics: the Basics*. London, New York : Routledge, 2003.
2. Croft, Cruse 2007 – Croft, William, Cruse, Alan D. *Cognitive Linguistics*. Cambridge : Cambridge University Press, 2007.
3. Garza-Cuarón 1991 – Garza-Cuarón, Beatriz. *Connotation and Meaning*. Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 1991.
4. Ikere 1991 – Ikere, Zaiga. *Vārda leksiskā nozīme*. Daugavpils : Daugavpils Pedagoģiskais institūts, 1991.
5. Ikere 2010 – Ikere, Zaiga. *Translating English Philosophical Terminology into Latvian: A Semantic Approach*. Daugavpils : Daugavpils University Academic Press „Saule”, 2010.
6. Langacker 1987 – Langacker, Ronald W. *Foundations of Cognitive Grammar. Theoretical Prerequisites*. Vol. 1. Stanford, California : Stanford University Press, 1987.

7. Laua 1969 – Laua, Alīse. *Latviešu leksikoloģija*. Rīga : Zvaigzne, 1969.
8. Leech 1974 – Leech, Geoffrey. *Semantics*. Harmondsworth : Penguin, 1974.
9. LVG – *Latviešu valodas gramatika*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013.
10. Nītiņa [1998], 2014 – Nītiņa, Daina. Vārdu izvēles pragmatika. *Ne tikai gramatika*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2014, 320.– 326. lpp.
11. Saussure [1916], 1992 – Saussure, Ferdinand de. *Course in General Linguistics*. Ed. by Charles Bally and Albert Sechehaye with the collaboration of Albert Riedlinger. Translated and annotated by Roy Harris. Fifth printing. La Salle, Illinois : Open Court, [1916], 1992.
12. Trumpa 2010 – Trumpa, Anta. *Adjektīvu semantiskā diferenciācija latviešu un lietuviešu valodā*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2010.
13. Veidemane 1970 – Veidemane, Ruta. *Latviešu valodas leksiskā sinonīmija*. Rīga : Zinātne, 1970.
14. Veidemane 1977 – Veidemane, Ruta. *Izteikt neizsakāmo*. Rīga : Liesma, 1977.
15. Vējš 2011 – Vējš, Jānis Nameisis. Darišana ar vārdiem. Tulkotāja pēcvārds. No: Džons Ostins. *Kā ar vārdiem darīt lietas*. Rīga : Liepnieks & Ritups, 2011, 301.– 324. lpp.
16. Zauberga 1991 – Зауберга, Иева. *Отражение языковой динамики в переводах*. Автореферат диссертации на соискание степени кандидата филологических наук. Рига, 1991.

ONOMASTIKA

Sanda Rapa

Ķermeņa daļu nosaukumi vietvārdos

Tiek uzskatīts, ka vietvārdu darināšanas ceļš lielākoties ir metonīmisks (Brozović Roncević, Žic Fuchs 2004) – proti, vietai nosaukums tiek dots uz kāda sakara pamata (piemēram, mājas *Strautiņi* vairākumā gadījumu nosaukumu ieguvušas tādēļ, ka tai līdzās tek kāda neliela ūdenstece, un *Kalniņi*, visticamāk, tādēļ, ka mājas celtas kalnā vai kalnainā apvidū, vai arī abas nosaukumu mantojušas no saimnieka uzvārda), taču vislabāk pamanāmi ir tieši mazākā skaitā esošie metaforiskie toponīmi jeb vietvārdi, kas radušies uz ārējās līdzības pamata. Starp šādiem metaforiskiem nosaukumiem lielākā daļa ir tādu, kas radušies no ķermeņa daļu vai saimniecības priekšmetu nosaukumiem, kā arī radniecības terminiem. Vietvārdi, kas radušies no ķermeņa daļu vārdiem, starp šiem metaforiskiem nosaukumiem ieņem pirmo vietu ne tikai biežuma, bet arī teritoriālās izplatības ziņā. Korelācija „vietvārds ↔ ķermeņa daļas nosaukums” tiek uzskatīta ne tikai par indoeiropiešu semantisko formulu (Невская 1977; Kagami 2010; Мурзаев 1974; Топоров 1971), bet arī par vizizplatītāko konkrēto konceptu pasaulē (Wierzbicka 1996, 218), turklāt vairāki pētnieki – Vladimirs Toporovs (*Владимир Топоров*), Lidija Ņevska (*Лидия Невская*), Vjačeslavs Ivanovs (*Вячеслав Иванов*), Anna Vežbicka (*Anna Wierzbicka*) u. c. – vietvārdus, kas radušies no ķermeņa daļu nosaukumiem, uzskata par visarhaiskākajiem un saista ar cilvēces pirmatnējo skatījumu uz pasauli – uz zemi kā dzīvu būtņi (Топоров 1971; Невская 1977; Иванов 1973).

Tiešu saikni starp ķermeni un zemi rāda ne tikai vietvārdi, bet arī dažādu tautu senie teksti par demiurģiem, kuru ķermeņa daļas radījušas zemi un tās reljefu, – piemēram, indiešiem zeme un tās reljefs tapis no Brahmas ķermeņa daļām, senslāviem – no Roda, kaukāziešiem – no Tha, īslandiešiem – no Imira:

*Ór Ymis holdi
var jörð of sköpuð,
en ór beinum björg,
himinn ór hausi
ins hrímkalda jötuns,
en ór sveita sær.¹*

(Sæmundar-Edda)

¹ Parindenis: No Imira miesas zeme tika radīta, bet no viņa kauliem – kalni, debesis – no šī ledusaukstā milža galvaskausa, bet no asinīm – jūra. (Īslandiešu val.)

Ari latviešu izcelšanās teikās nereti minēti dzīvnieki, cilvēki un velni, kas pārtapuši par dabas objektiem vai kā citādi atstājuši pēdas zemes reljefā: „Kad Dievs bijis radījis zemi, tad tā bijusi savādāka nekā tagad. [...] Dievs iedevis milzīgo bumbu, lai Velns paturot, kamēr tā drusku sacietējot. Velns arī paķēris mīksto bumbu savās ķetnās un sācis turēt. Bet, kad atnācis Dievs skatīties, vai Velns savu uzdevumu kārtīgi izpilda, redzējis, ka Velnam lielās ķetnas bijušas pavisam iegrimušas bombā. Ar saviem resnajiem matiem tas bijis ieskrāpējis tik milzīgas grāvas. [...] Kur Velnam bijušas milzīgās ķetnas un pleci, tur tagad esot jūras, bet, kur mati ieskrāpējuši renes, tur tagad tekot upes.” (LPT) Šis pirmatnējais priekšstats daudzās pasaules valodās, iespējams, arī veidojis korelāciju starp ķermeņa daļu nosaukumiem un vietu nosaukumiem. Ķermeņa daļu nosaukumi visu valstu toponīmijā veido arī visai lielu īpatnību ģeogrāfiskajā nomenklatūrā – anatomiski termini parasti ir aptuveni 5 % no visiem vietvārdos iekļautajiem sugasvārdiem.

Tieši tāpēc vietvārdu izpēte būtu jāsāk ar šādiem vārdiem – ķermeņa daļu nosaukumiem, kuri transformējušies vietvārdā vai topoformantā. Latviešu fizioģeogrāfiskajā leksikā šādiem komponentiem uzmanību pievērsusi Benita Laumane, kura konstatējusi, ka no ķermeņa daļu nosaukumiem radušies nomenklatūras vārdi latviešu valodā nav īpaši izplatīti un sastopami sporādiski, pētījumā „Zeme, jūra, zvejvietas” minot astoņus šāda veida apelatīvus: *acs, deguns, mēle, mute, paure, rikle, kāja, [galvas] plikums* jeb *plīķis* (Laumane 1996, 232, 308, 374). Savukārt baltu ģeogrāfiskās terminoloģijas pētniece Lidija Ņevska pievērsusies tikai septiņiem šādiem (taču latviešu toponīmijā neraksturīgiem) apelatīviem: *dziemulis, krūts, kukurs, kuprs, kaupre, kruva, krumslis*, gan izvirzot pamatotu atziņu, ka šāda korelācija uzskatāma ne tikai par indoeiropiešu valodās raksturīgu īpatnību, bet arī par semantisko universāliju (Невская 1977, 163–164).

Patieso ķermeņa daļu nosaukumu skaitu vietvārdos noteikt ir gandrīz neiespējami. Mūsu toponīmijā tie ienākuši pa dažādiem ceļiem: tās ir gan latviskas resp. baltiskas cilmes leksēmas, gan substrāta ietekmē radušies apelatīvi, kam arī cilmes valodā nereti bijušas divas nozīmes (piemēram, somugrimsms *selga*, kas lībiešu valodā *sāлга* nozīmē ‘mugura’ un ‘atklāta jūra’), gan aizgūti vārdi. Rakstā aplūkoti tikai latviskas cilmes vietvārdi, kuros skaidri saskatāms sugasvārds, kas nosauc ķermeņa daļu, īpašu uzmanību pievēršot vietvārdos populārākajām leksēmām (izplatības biežuma secībā): *aste, kāja, mugura, acs, pēda, galva, krūts, piere, dibens, kauls, rags, vēders, rikle, šekums*. Nav analizētas leksēmu dialektālās iezīmes un meklēti apvidvārdi, taču ņemti vērā minēto leksēmu fonētiskie un morfoloģiskie varianti, un, lai noteiktu ķermeņa daļu nosaukumu nozīmes niansi vietvārdos, lielākoties

izvēlēti fiziogēogrāfisku objektu nosaukumi, neņemot vērā mājvārdus, kuri, visticamāk, biežāk saistāmi ar antroponīmisku izcelsmi.

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts (LU LaVI) vietvārdu kartotēkā atrodami vismaz 40 ķermeņa daļu nosaukumi. Bez iepriekš minētajām izplatītākajām leksēmām sastopamas arī citas, kas iekļautas vien pārdesmit vietu nosaukumos: *sāns, auss, zobs, deguns, roka, āda, ciska, bundzis, pakausis, nags, pirksts, mute, riba, sirds, bārda, naba, pakrūte, pauris, elkonis, pumpa, galvaskauss, mēle, pavēdere*. Mazāk nekā desmit vietvārdos atrodama *pavēdere, sekste, gūža, papēdis, plauksta*. Visi ķermeņa pamatdaļu nosaukumi latviešu kopvalodā ir polisēmiski un tiek izmantoti dažādu jomu leksikā. Latvijas vietvārdos tie ienāk lielākoties bez pārveides – bez formveidojošiem elementiem (kurpretim, piemēram, slāvu valodās tie pārejā no vienas semantiskās grupas uz otru maina struktūru un iegūst kādu no sufiksiem (Толстой 2006, 312)).

Paraugoties uz ķermeņa daļu vārdos nosaukto Latvijas ģeogrāfisko objektu kopumu, var konstatēt vairākas likumsakarības – visbiežāk ķermeņa daļas nosaukumu iemanto objekti, kas dabā nemēdz izcelties ar izteiktu reljefu (piemēram, pļava, purvs, mežs, lauks, ganības), otrajā vietā ir izteiktas reljefa formas (piemēram, kalni, akmeņi, bedres, gravas), trešajā – hidrogrāfiski objekti (piemēram, ezeri, upes, dīķi, atvari). Turklāt pļavu, purvu, mežu un lauku nosaukumos ietverti tādi ķermeņa daļu vārdi (parasti ķermeņa apakšējās daļas nosaukumi – *kāja, aste, šekums*), kas var raksturot objekta izvietojumu un formu plaknē, reljefa formas visbiežāk nosauktas ar vārdiem, kas izsaka arī ķermeņa reljefu (parasti augšējās ķermeņa daļas – *deguns, piere, krūts, mugura*), bet hidrogrāfiski objekti – ar anatomiskās leksikas terminiem, kas norāda uz vismaz vizuāli valgām ķermeņa daļām (piemēram, *acs, mute*).

Iespējams, visproduktīvākais ķermeņa daļas nosaukums Latvijas vietvārdos ir leksēma **aste**. Varbūt tas ir tāpēc, ka leksēma vārda otrajā daļā skaniski sakrīt ar Baltijas jūras somu valodu substantīvu daudzskaitļa ģenitīva izskaņu *-a(i)ste* vai atvasinājumiem ar Baltijas jūras somu valodu piedēkli *-st-* (Laumane 1987, 162) un vismaz Kurzemē un dziļajās lībiskajās izloksnēs tas varētu būt aizgūts formveidojošs elements, nevis leksēma ar konkrētu nozīmi. Parasti ar *asti* vietvārdos apzīmē šauru zemes objekta daļu, kas iestiepjas citā teritorijā, bet, apkopojot leksēmas nozīmes nianšes, kas minētas vietvārdu ekspedīciju vākumu komentāros, var atrast arī citas papildnozīmes un noteikt pilnu leksēmas nozīmju spektru: *aste* ir ‘kāda dabas objekta (parasti pļavas) šaura, iegarena, neliela, likumaina, bieži vien nevērtīga vai aizaugusi daļa, kas iestiepjas citā teritorijā vai atrodas attālākajā kādas telpas daļā’ (Rapa 2008, 156), piemēram, *Garā Aste*, pļava Daugmalē, „gara pļava mežā”,

1965², *Vilkaste*, pļava Lībagos, „tieva, gara pļava Andumu mežā”, 1962, *Aste*, pļava Kabilē, „šaura, šaura pļaviņa, kur nejdzīgi cieta zāle”, 1969, *Krievaste*, pļava Popē, „tād nelab zāl [..] aug”, 1964. Šā vārda topogrāfiskā nozīme vēl atrodamā Mīlenbaha–Endzelīna vārdnīcā (ME I, 145) un Elgas Kagaines un Silvijas Raģes „Ērgemes izloksnes vārdnīcā” (ĒVI, 101), kā arī Benitas Laumanes pētījumos (Laumane 1987, 157–163), taču vēlākos leksikogrāfiskajos avotos tā nav iekļauta, turklāt pēc jaunākajās ekspedīcijās savāktajām vietvārdu paralēlformām nojaušams, ka daudzos pagastos apelatīvs *aste* tiek atmests vai nomainīts pret citu (Rapa 2008).

Līdzīga nozīme Latvijas vietvārdos ir arī leksēmai **kāja**, ko plaši, arī vietvārdu sakarā, aprakstījusi Benita Laumane (Laumane 2011), – vārds *kāja* dots objekta atzarojumiem vai iegareniem, šauriem fizioģeogrāfiskiem objektiem, parasti purviem vai pļavām, kas iestiepjas citā teritorijā vai atrodas starp vairākiem objektiem, piemēram, *Purkāja*, pļava Ķieģeļos, „purvainā ganību strēmele, kam katrā pusē šaurs priežu mežs” [nezināms pieraksta gads], *Purkāja*, pļava Garozā, gar purva malu, „šaura kā zābaks”, 1967. Šā vārda topogrāfiskā nozīme sniegta arī Mīlenbaha–Endzelīna vārdnīcā un B. Laumanes pētījumos (ME II, 188; Laumane 1987, 164; Laumane 2011, 48).

Mugura latviešu toponīmijā apzīmē kalnu vai kalna augšējo daļu, arī lielu akmeni, kas atgādina dzīvas būtnes, parasti dzīvnieka, muguru, piemēram, *Āža Mugura*, kalns Cirgaļos, „abās pusēs lazdu nuөгāze”, 1957, *Cūkmugura*, kalns Aizputē, 1958. Iespējams, ka vietvārdos saglabājusies leksēmas *mugura* senā, protoindoeiropēiskā topogrāfiskā nozīme, kas vēl paglābusies lībiešu valodā (*nugār* ‘(jumta) kore, virsotne’, no kā arī kuršu **nugara* (ME II, 661); sal. arī krievu, ukraiņu, bulgāru *могила* ‘kaps, smilšu uzkalns’, poļu *mogila* ‘uzkalns’ (Karulis I, 604)). Latviešu vietvārdos ir gandrīz tikai *Āža Mugura*, kas acīmredzot ir atšķirīga no citu dzīvnieku mugurām – ar izteiktu augšējo, mugurkaula daļu un nelielu izcēlumu pie kakla. Līdzīga nozīme vietvārdos ir arī citām muguru apzīmējošām leksēmām *kukurs*, *kaupre*, *kauburs*, *kuprs* (piemēram, *Priežu Kaupre*, kalns Sāvienā, 1960, *Kukurkalns* Sidgundā [nezināms pieraksta gads]), kam kopīga fonētiskā substance un, iespējams, arī cilme (no indoeiropēšu saknes **keu-* ‘liekt, locīt’ (šīs cilmes vārdi ar šādu nozīmi sastopami arī leišu valodā: *kuprā*, *kauprē*).

Leksēmas **galva** (vai tās sinonīmu) topogrāfiskā nozīme ‘kalna virsotne’ vairāk izplatīta cittautu vietvārdu krājumā nekā latviešu toponīmijā, kur ar vārdu *galva* biežāk apzīmētas pļavas, retāk – apaļu kalnu virsotnes (piemēram,

² Šeit un turpmāk vietvārda pierakstā: vietvārds slīprakstā, vietvārda lokalizācija, papildinformācija (ja pēdīnās, tiešs teicēja citāts) un vietvārda pierakstīšanas gads. Uzskatāmības labad nav norādīta vietvārda fonētiskā transkripcija un intonācijas zīmes.

Roga Golva, pļava Maltā, 1956, *Paiķenes Galva*, pļava Mālpupē, „tur kāds Paiķis racis grāvjus”, 1949, *Kazas Golva*, kalns Grašos, 1973). Iespējams, ka šā apelatīva ieplūšana latviešu pļavu nosaukumos skaidrojama ar visai bieži sastopamo metonīmijas veidu – sinekdohu, kad ar daļu apzīmē veselo, proti, ar ķermeņa daļas nosaukumu apzīmētais objekts dod vārdu plašākam areālam (tātad pļavā ir kalns vai paugurs ar šādu nosaukumu). Bet var arī būt, ka leksēmu *galva* Latvijas vietvārdos aizstāj tās pašas cilmes vārds *gals* vai arī pārējie šajā semantiskajā ligzdā ietilpstošie nozīmes ziņā tuvie *pakausis* un *pauris* resp. *paure* ‘pakalna virsotne’ (piemēram, *Nabaga Pakausis* jeb *Pakauša kalns*, uzkalns mežā Mārsnēnos, 1963, *Pakauša kalns* jeb *Cīruļu kalns*, kalns Siguldā, „bija apaļš kā pakausis, tagad daļēji norakts”, 1975, *Pauris*, kalns Džūkstē, „māla kalns upes likumā”, 1973, *Paurītes kalniņš* jeb *Paurīte*, kalns Vandzenē, „kalns pēc savas formas atgādina pieri, apaudzis bērziem, ozoliem”, 1976).

Piektā vietvārdos biežāk sastopamā leksēma **acs** jeb **ace** latviešu toponīmijā lietota nelielu hidrogrāfisku objektu nosaukumos – parasti lai apzīmētu akaci, avotu, diķi vai ezeru (piemēram, *Gāgas purva Acis* jeb *Gāgas purva Aces*, akači Skrundā, 1953, *Lielā Ace*, ezers Vānē, 1948, *Salas Acs*, avotiņš Mazsalacā, netālu no Salacas iztekas, uz saliņas, 1912). Vārda plašo lietojumu vietvārdos, iespējams, ietekmējusi skaniskā līdzība un etimoloģiskā saistība ar leksēmām *aka*, *akacis* – ne velti *acs* visbiežāk attiecināta tieši uz šīs kategorijas objektiem.

Onomastiskajās vārdkopās ļoti bieži atrodama arī leksēma **pēda**, taču gandrīz visas vietvārdu kartotēkā atrodamās leksēmas *pēda* iekļautas vārdsavienojumā *Vella Pēda* un saistās ar kādu nostāstu, piemēram, *Vella Pēds*, bedre Ziemeļi, „pie tās akmeņu kaudze, ko velns esot nometis”, 1961, *Vellapēda*, akmens Palsmanē, „to nesis velns, bijis par smagu, nometis zemē un uzspēris kāju virsū; vēl redzama velna pēda kā pakavs”, 1969. Tātad leksēmas izplatība skaidrojama ar tās popularitāti folklorā, nostāstos. Lai gan vārds *pēda* parasti iekļauts akmeņu un pļavu nosaukumos, ar šo apelatīvu darinātajos vietvārdos nav pat nojaušama LLVV sniegtā vārda sēma ‘apakšējā, parasti paplatinātā daļa, elements (priekšmetiem); arī pamatne’ (LLVV VI₁, 582), ar šo leksēmu parasti apzīmēts kāds neliels padziļinājums, kura nosaukums attiecināts uz plašāku teritoriju.

Vārdam **krūts** resp. **krūte** Milēnbaha–Endzelīna vārdnīcā atšķirībā no mūsdienu leksikogrāfiskajiem avotiem kā pirmā sēma dota topogrāfiskā nozīme ‘paaugstinājums, pakalns, paugurs’ (ME II, 293), kas augšzemnieku izloksnēs joprojām sastopama (piemēram, *Kryutine*, pļava Vidsmuižā, „pļava, kurā daudz ciņu – izloksnē *kryušu*”, 1953). Latviešu vietvārdos šī leksēma topogrāfiskā nozīmē lietota galvenokārt Latvijas dienvidaustrumdaļā, vien retumis sastopama

vidusizloksnēs (piemēram, *Garsila Krūte*, mežs, pakalns Babītē, 1959), turpretim gan lietuviešu valodā, gan Kurzemes un Zemgales izloksnēs ar to apzīmē tikai ķermeņa daļu. Iespējams, ka tas norāda uz toponīmiskās un anatomiskās leksēmas sinkrētismu, nevis uz metaforiskā ceļā gūtu nozīmes pārnese, proti, augšzemnieku izloksnēs nostiprinājusies slāvu valodās raksturīgā indoeiropiešu saknes **krāu-* ‘likt vienu virs otra, kraut; kaudze’ nozīme, kurpretim pārējā latviešu valodā vārds *krūts* no rietumniekiem iemantojis tālākās semantiskās attīstības pakāpi ‘uzkalns’ → ‘izcilnis sievietes ķermenī’. Līdzīgā nozīmē lietoti arī citi nelielu zemes pacēlumu (parasti ciņu) apzīmējumi *pumpa*, *punga*.

Leksēmas ***piere*** topogrāfiskā nozīme saglabājusies līdz pat mūsdienām – tā minēta gan Milenbaha–Endzelīna, gan „Latviešu literārās valodas vārdnīcā”, kur šis vārds skaidrots kā ‘kalna virsotne’ (ME III, 284) jeb ‘virsotne, stāvākā vieta (piemēram, kalnam, pauguram)’ (LLVV VI₂, 111). Arī LaVI vietvārdu kartotēka apliecina šīs leksēmas topogrāfisko nozīmi: 90 % vietvārdu ar šo komponentu apzīmē kalnus, piemēram, *Lielā Piere*, pakalns Kārdzabā, 1970, *Augstā Piere*, kalns Aizkalnē, 1970, *Platā Piere*, pakalns Mērdzenē, 1977, *Silakalna Pierīte*, meža izcirtums Alūksnē, 1969. Pēc ekspedīciju pierakstiem nojaušama vēl viena šā vārda sēma – ar šo vārdu parasti apzīmē ar nabadzīgu floru apveltītus kalnus vai pļavas un laukus pakalnos.

Leksēma ***dibens*** jeb ‘ūdenstilpju, zemes iedobumu apakšējā daļa, pamats’ šajā nomenklatūras vārdu grupā ir vienīgā, kuras topogrāfiskā nozīme leksikogrāfiskajos avotos minēta nozīmju apraksta sākumā (ME I, 465; LLVV II, 325) un kuras saistība ar jaunāko – ķermeņa daļas – nozīmi vietvārdos maz jūtama. Latvijas toponīmijā ar šādiem vārdiem vairāk nosauktas pļavas un purvi – iespējams, tā iemesls ir metonīmisks pārnese vai arī šā vārda trešās sēmas ‘tālākā, dziļākā daļa’ aktualizēšana, piemēram, *Rāceņdibins*, mežs Jērcēnos, pie Rāceņiem, 1949. Līdzīgā nozīmē lietots arī semantiski tuvais *pakaļa*.

Leksēma ***kauls*** ar nozīmi ‘kaļķakmens klints, klints sēkle’ (ME II, 176) vairāk sastopama krāču nosaukumos. Iespējams, ka arī šo vietvārdu rašanās pamatā ir sinekdoha, jo var pieņemt, ka krāce veidojas ap kādu zemūdens klinti, ar kuras nosaukumu apzīmē plašāku areālu (piemēram, *Baltais Kauls* jeb *Baltā Pendere*, jeb *Baltā Krāce*, kritumi Daugavā pie Doles salas un Zirņu saliņas, 1937, *Rēznas Kauls*, sēklis Salaspilī, 1959). Leksēma *kauls* ar metaforisku nozīmes pārnese var tikt attiecināta arī uz citas kategorijas objektiem, kas, līdzīgi kā dzīvai būtnei kauls, dabā ir apslēpti – parasti tumšu ūdeņu vai dziļa meža ieskaits (*Baltais Kauls*, mežs Lejasciemā, „neliels siliņš, kurā aug baltas sūnas”, 1969). Līdzīgā nozīmē – kā neliela klinšaina pacēluma apzīmējums – lietots arī vārds *zobs*.

Leksēma **rags** ar nozīmi 'krasta izvirzījums, kas iestiepjas jūrā, ezerā vai upē' minēta visās vārdnīcās; arī LaVI vietvārdu kartotēkā sastopama visai bieži (piemēram, *Uordiņa Rogs*, rags Ārdava ezeram Aulejā, 1978). Lai gan tiek uzskatīts, ka leksēma *rags* vietvārdos var apzīmēt gan vertikāli, gan horizontāli izvietotas formas – gan zemesragus vai zemes izvirzījumus, gan augstus, tālu saredzamus objektus (Karulis II, 99), vietvārdu kartotēkā ar leksēmu *rags* apzīmēti gandrīz tikai zemesragi. Ar līdzīgu nozīmi, kaut daudz retāk, latviešu toponimijā lietots arī cits ķermeņa daļas nosaukums – *mēle*.

Ar leksēmu **vēders**, pēc ekspedīciju materiāliem, parasti tiek apzīmēts apaļš, ar bagātīgu floru apveltīts fiziogēogrāfisks objekts – visbiežāk pļava, lauks, purvs vai ezers – nereti tāds, kam cauri tek upe vai strautiņš vai kurā ieplūst purva ūdeņi. Leksikogrāfiskajos avotos šādas nozīmes nav. Lai gan Latviešu literārās valodas un daļēji arī Mīlenbaha–Endzelīna vārdnīcā sniegto šā vārda sēmu 'vidējā, platā daļa, resnākā, platākā, arī visvairāk uz sāniem izvirzītā daļa' (ME IV, 548–549; LLVV VIII, 346) netieši varētu attiecināt arī uz ģeogrāfisku objektu, šāda nozīme fiziogēogrāfiskajos apelatīvos nav atrodama. Kaut Latvijas teritorijā bieži lietots (piemēram, *Vēdera purviņš* Jaunlaicēnē, „apaļš kā vēders”, 1979, *Kazas Vēders*, lauks Aknīstē, 1939, *Vēderis*, ezers Cirgaļos, „iekš viņa ietek purva ūdeņi”, 1957), pasaules toponimijā vēdera nosaukums sastopams reti (slāvu ģeogrāfiskās nomenklatūras vārdu pētnieks Eduards Murzajevs (*Эдыард Мурзаев*) nemin nevienu šādu gadījumu) (*Мурзаев* 1974, 126–135). Lai gan skaitliski daudz mazāk, bet daudz pārliecinošāk latviešu nomenklatūras vārdu krājumā sastopams cits vēdera nosaukums: *bundzis* (ME I, 350) ar nozīmi 'ezers, dīķis' (piemēram, *Bundzis*, dīķis Cirgaļos, „tāc plēņķis – ielejic iekš māla kaļņiem – dīķis”, 1957).

Ar vārdu **rikle** latviešu vietvārdu krājumā apzīmē gravas, bezdibeņus, pazeminājumus (*Riklīte*, grava Koknesē, 1961, *Nāves Rikle*, vieta Abavā (upē) Rendā, 1962), taču ar nozīmes pārnēsumu tā biežāk nosauktas šauras, mitras pļavas, kurās ieplūst ūdens, piemēram, *Rūnas Rikle*, pļava Skaņkalnē, „šaura kā rikle; saimnieks bijis liels klieudzējs”, 1958, *Pūra Rikle*, ceļš, pļava Raunā, „pie Lubūžiem, gara, dūņaina vieta; šai vietai vajadzēja tikt pāri, kad brauca uz Saimniekplāvām”, 1974.

Šekums jeb literārajā valodā 'iegurņa josla, kājas augšējā daļa', līdzīgi kā *stakle*, parasti apzīmē upju vai strautu nozarojumus un sastopams galvenokārt Kurzemes un Sēlijas vietvārdos (*Šekums*, valks Sieksātē, „no meža nāk ārā divi nozarojumi, tas ir starp Vecsieksāti un Jaunsieksāti”, 1958, *Šekumgrava* // *Žuburainā grava* Bātā, 1975). Līdzīgā nozīmē – gan vairāk ar nozīmi 'izliekums, likums' – lietots vārds *elkonis*.

Raugoties uz ķermeņa daļu nosaukumiem latviešu toponīmijā, redzams, ka šādi vietu nosaukumi radušies metaforisku procesu rezultātā, proti, kādas reālijas nosaukums izmantots citas, līdzīgas reālijas nosaukšanai. Pasaules toponīmijā gan domas šajā jautājumā dalās: daļa onomastu (piemēram, Lidija Ņevska) šo parādību uzskata vairāk par sinkrētisku (Невская 1977, 163) – proti, viņa domā, ka vietvārdos anatomiskā leksika ienākusi bez tiešas saistības vai salīdzinājuma ar reālām ķermeņa daļām, bet vairākums (piemēram, Eduards Murzajevs) domā, ka tās pamatā ir metaforisks pārnese (Мурзаев 1974, 126). Taču patiesība ir grūti izdibināma – lai gan ķermeņa daļu nosaukumiem un ģeogrāfiskajiem objektiem ir nepārprotama saistība, nav iespējams precīzi noteikt metaforisko pārnese hronoloģiju un dažreiz arī virzienu – proti, to, vai ģeogrāfisks objekts ieguvis vārdu no ķermeņa daļas nosaukuma vai ķermeņa daļa nosaukumu iemantojusi, raugoties uz līdzīgu formu dabā, vai arī leksēma uzreiz attiecināta gan uz ķermeni, gan objektu. Nekad nevar pilnīgi droši apgalvot, vai vietas nosaukšanas pamatā izmantota tieša metafora vai leksēmas topogrāfiskā nozīme, proti, vai objekts nosaukts pēc ģeogrāfiskā objekta konfigurācijas līdzības ar cilvēka ķermeņa daļu vai arī nominācijas pamatā ir mērķtiecīgi izvēlēta anatomiskas tematikas leksēma, kas jau ieguvusi topogrāfisku nozīmi. Lai gan etimologi sliecas domāt, ka uz dabu attiecinātā nozīme leksēmai bijusi primāra, mūsdienā latvietis, dodot kādam objektam anatomisku vārdu, prātā laikam gan paturēs ķermeņa daļu, nevis leksēmas topogrāfisko nozīmi.

Lielākoties ķermeņa daļu nosaukumi vietvārdos lietoti vārdkopās ar kādu atkarīgo komponentu – vai nu lietvārdu, vai īpašības vārdu, kas konkretizē leksēmas semantiku. Visbiežāk ķermeņa daļas nosaukums vietvārdos lietots kā neatkarīgais komponents kopā ar kāda lietvārda ģenitīvu vai arī kā atkarīgais komponents ar ģeogrāfiskās nomenklatūras vārdu. Vislielākā ar ķermeņa daļu nosaukumiem veidoto toponīmisko vārdkopu un salikteņu grupa, proti, aptuveni trešdaļa, ir tādi nosaukumi, kas ietver kāda dzīvnieka vai, retāk, putna, zivs vai rāpuļa vārdu. No faunas vietvārdos ar ķermeņa daļu nosaukumiem (visbiežāk *aste*, *kāja*, *mugura*) nepārspēts ir *vilks*, *lācis*, *āzis*, *jērs*, *teļš*, *zaķis*, *cūka*, *vērsis*, *briedis*, *suns*, *govs*, *zirgs*, *lapsa*, bet sastopams arī *kaķis*, *aita*, *kaza*, *bullis*, *gailis*, *bebrs*, *vāvere*, *varde*, *ūdrs*, *lūsis*, *lidaka*, *cauna*, *cīrulis*, *irbe*, *žagata*, *balodis*, *žurka*, *pūce*, *zoss*, *zilīte*, *dzērve*, *stārķis*, *čūska*, *zutis*, *reņģe* u. c. Šīs grupas vietvārdus nereti motivē metaforisks nozīmes pārnese, piemēram, *Suņa Asta*, lauks Jaunlaicē, „šaurš un garš lauks kā suņa aste”, 1979, taču biežāk gan šāda vietvārda vārdsavienojuma pirmā komponenta izvēles pamatā, šķiet, ir tautas etimoloģijas dēļ piedēvēta pazīme vai metonīmisks pārnese (proti, teritorijā patiešām uzturas vai ir manīts kāds meža vai mājas dzīvnieks): piemēram,

Vēršastes Vietalvā ir zemnieku saimniecība un pļava, kur, pēc teicēja stāstītā, „senāk dzīvojuši vērši, tauri un astes vien zibējušas, kad tie skrējuši”, 1960, *Odžaste*, pļava Laucienē, „čūsku daudz”, 1962, *Kazpēdas*, mājvieta Lēdurgā, „kur cēla māju, bija daudz kazu pēdiņu”, 1961, *Vilka Pēda*, pļava Nigrandē, „Lenduma meža malā, mežā bijis ļoti daudz vilku”, 1959.

Zīmīgi, ka meža dzīvnieka ķermeņa daļu vārdos sauc lielākoties mežus un meža pļavas vai kādu apgabalu netālu no meža, turpretim mājdzīvnieka ķermeņa daļu vārdos – lauksaimniecībā izmantojamus zemesgabalus. Visspilgtāk par to liecina Lauberes pagasta vietvārdi, kuros iekļauts komponents *aste*: šajā apgabalā ir trīs *astes* – saliktenos, kas apzīmē pļavas, pirmajā komponentā ietverts mājdzīvnieka nosaukums, proti, *Jērase* un *Teļaste*, turpretim tā, kas apzīmē mežu, ir *Vilkaste*; tā arī *Vylka Daguns*, kalns, mežs, pļava Maltā, 1956, *Luoca Auss*, mežs Alūksnē, 1961; taču šāds princips nav ievērots konsekventi visos pagastos.

Otru lielāko ar ķermeņa daļu leksēmām darināto vārdsavienojumu grupu veido nosaukumi, kuros pirmajam komponentam ir atributīva funkcija, proti, tādi, kas norāda fiziogēogrāfiskā objekta lielumu vai konfigurāciju. No īpašības vārdiem parasti izmantoti pretstatu pāri *jauns* : *vecs*; *liels*, *dižs* : *mazs*; *īss* : *garš*, *plats*, kā arī krāsu nosaukumi *balts*, *melns*, *tumšs*, *sarkans*, piemēram, *Melnkrūte*, pļava Apriķos, 1973, *Sarkanace*, mežs Taurkalnē, 1961, *Mazā Ace*, ezers Vānē, 1939, *Lielā Piere*, pakalns Kārdabā, 1970, *Lielā Aste* un *Mazā Aste*, pļavas Cīravā, 1958.

Trešā skaitliski lielākā grupa ir dabas objekta mikrofloru raksturojoši nosaukumi, t. i., no augu un koku sugām veidoti vietvārdi. Šo toponīmu izvēli motivē vai nu objekta kopējā mikroflora (piemēram, *Priežkaupre* jeb *Priežu Kaupre*, jeb *Kaupre*) kalns, mežs Sāvienā, 1960, *Vīgriežaste*, pļava Rendā, 1962), vai tuvumā esošs, no kopējās mikrofloras atšķirīgs augs – tieši tādēļ pļavas nosaukumā bieži ir nevis augs, bet koka vārds, tātad toponīms norāda uz kādu koku sugu, kas aug pļavā vai tās tuvumā (piemēram, *Liepu Kāja*, pļava Rucavā, 1987, *Dižuozuolaste*, pļava Pastendē, 1962). Šajā grupā ar ķermeņa daļas nosaukumu lietoti vārdi *kūla*, *ābele*, *priede*, *liepa*, *apse*, *alksnis*, *ieva*, *egle*, *goba*, *kārklis*, *bērzs*, *sīpols*, *rutks*, *vīgrieze* u. c.

Ceturto lielāko ar ķermeņa daļas nosaukumu darināto vārdkopu un saliktenu grupu veido nosaukumi, kuros onomastiskā leksēma nosauc dzīvu būtni, proti, ķermeņa daļas nosaukumam pievienots personvārds, etnonīms vai iesauka. Parasti pirmie komponenti norāda uz dabas objekta piederību. Piederību vai kādu citu personas sakaru ar ģeogrāfisko objektu norāda vai nu ar personvārdu (piemēram, *Andža Riklīte*, upīte, bijusi pļava Baldonē, „Aņdžām pļava bī. tā tāda šaurāka kā Suecas kanāls”, 1965, *Jeguora Sirds*, lauks Liepkalnē,

1960), vai etnonīmu (*Čiganaste*, pļava „apmetušies čigāni”, 1965, *Žīda Buorda*, pļava Alūksnē, „šaura, gara, bārdas formas pļava”, 1969), vai īpašnieka amata nosaukumu, sociālo piederību vai nodarbošanos (*Bērnū Pēdiņš*, akmens Ancē, „kad akmeņi bijuši mīksti, no kāda pazuduša bērna uz tā palikusi pēda”, 1935, *Melderaste*, pļava Krimuldā, 1968). Nereti piederību izsaka ne tikai ar personvārdu, bet arī ar citu vietvārdu (*Rēznas Kauls*, sēklis Salaspilī, 1959, *Klinciņaste*, pļava Cērkstē, pie Klinciņiem, 1973).

Piekto grupu veido nosaukumi, kuros ietverta norāde uz objekta lokalizāciju attieksmē pret kādu citu objektu. Visbiežāk šos toponīmus veido kāds ģeogrāfiskās nomenklatūras vārds savienojumā ar ķermeņa daļas nosaukumu: piemēram, *Purvaste*, *Pļavas Kāja*, *Ezerrags*. Lai gan pēc nosaukuma varētu šķist, ka ar tiem apzīmēta onomastiskajā leksēmā minētā dabas objekta daļa, lielākoties šajos gadījumos tomēr ir metonīmisks pārnesums un norādīta saistība ar līdzās esošo objektu, proti, daudzviet sastopamie vietvārdi *Purvaste* vai *Purva Kāja* parasti ir nevis purva sašaurinātā daļa, kas iestiepjas citā teritorijā, bet gan pļavas pie purva, purva galā. Ķermeņa daļas nosaukums visbiežāk pievienots vārdam *purvs* vai *pļava*, bet ir arī sastopami vārdu savienojumi ar leksēmām *ezers*, *dīķis*, *valks*, *dumbrs*, *liekna*, *mārks*, *sils*, *upe*, *strauts*, *sala*, *ceļš*, *rija*, *pirts*, *tilts*, *ceplis*, *kapi*.

Sesto grupu veido nosaukumi, kuru komponenti ir ķermeņa daļu nosaukumi savienojumā ar mītiskas būtnes vārdu. No mītiskām būtņēm vietvārdos ar ķermeņa daļu nosaukumiem lietots gandrīz tikai *velns*, retāk *ragana* (piemēram, *Vella Rikle*, Mazezera gals Dauguļos, 1954, *Raganacis*, ezers Mārcienā [nezināms pieraksta gads]), bet ir arī, piemēram, *Svētputnaste*, pļava Raņķos, 1976. Varbūt cēlonis meklējams folklorā – arī izcelšanās teikās velns ir tas, kurš visaktīvāk piedalās zemes reljefa un nelielu objektu veidošanā.

Septīto ar ķermeņa daļu nosaukumiem darināto vārdsavienojumu grupu veido tādi vietvārdi, kuros pirmais komponents raksturo dabas objekta ģeoloģiju (piemēram, *Akmeņaste*, pļava Rendā, 1962, *Smilšaste*, pļava Sērmūkšos, 1963).

Pārējo ar ķermeņa daļu nosaukumiem darināto vietvārdu komponentu motivāciju grūti noteikt – tie varētu būt vai nu pēc iesaukas, antroponīma veidoti nosaukumi (*Trallenē Aste*, pļava Kandavā, 1962), vai arī dabas objekta konfigurāciju precizējoši vietvārdi (*Poda Kāja*, pļava Dzērbenē, 1963), vai abstraktas semantikas toponīmi (*Joku Aste*, pļava Ancē, 1964, *Medusmēle*, dīķis Aizkalnē, 1970).

Liela grupa vietvārdu ar ķermeņa daļu nosaukumiem ir vārdu savienojumi, kuros anatomiskā leksēma ir atkarīgais komponents un atspoguļo tā saukto toponīmiskā jeb salīdzināmā ģenitīva nozīmi (Rapa 2014). Iespējams, tādējādi mēģināts uzsvērt metaforisko salīdzinājumu – objekta ārējo līdzību ar ķermeņa

daļu: *Sirdsteirums* Jaunlaicē, „pēc formas līdzīgs sirdij”, 1979, *Rokas pļava* Oļos, „atgādina izstieptu roku”, 1960, *Paurītes kalniņš* Vandzenē, „pēc savas formas atgādina pieri, apaudzis bērziem, ozoliem”, 1976.

Pārskatot visus Latvijā raksturīgos un iespējamos fiziogēogrāfiskos objektus, atklājās, ka nevienu ķermeņa daļas nosaukumu nav ieguvusi tikai atmata, tāpat ar šādiem nomenklatūras vārdiem ir iespējams raksturot un nosaukt visu pasauli – jebkuras kategorijas ģeogrāfiskos objektus. Ķermeņa daļu nosaukumi vietvārdos palīdz raksturot ģeogrāfiskā objekta izskatu, formu un pat kvalitāti. Katrai ģeogrāfisko objektu grupai raksturīgs savs ķermeņa daļu nosaukumu kopums – tāpēc tos tāpat kā ģeogrāfiskos objektus var iedalīt trijās tematiskajās grupās:

- ķermeņa daļu nosaukumi, kuri palīdz raksturot zemes reljefu – paaugstinājumu (*galva, kauls, krūts, mugura, pakausis, pauris, piere*) vai pazeminājumu (*dibens, rikle*);
- ķermeņu daļu nosaukumi, kas palīdz raksturot objekta izvietojumu plaknē – lielākoties iegarenus un šaurus zemes gabalus (*aste, kāja, mēle, mute, rags, šekums*);
- ķermeņa daļu nosaukumi, kas attiecināmi uz hidrogrāfiskiem objektiem (*acs, mute*).

Šī likumsakarība vēlreiz apliecina, ka ķermeņa daļu nosaukumi daļēji definē fiziogēogrāfiska objekta kategoriju un līdz ar to ir semantiska universālija. To apliecina arī Vladimira Toporova (*Владимир Топоров*) izveidotais plašais pārskats par to, kādas ķermeņa daļas pēc senajiem mītiem atbilst fiziogēogrāfiskiem objektiem dažādu tautu priekšstatos (Топоров 1971) – kopējās korelācijas „ķermeņa daļas nosaukums – ģeogrāfisks objekts” tendences neatšķiras no dažādu pasaules tautu mītos sastopamā. Ķermeņa daļu nosaukumi ir seni un godājami vārdi, kuru dubultā nozīme tautas atmiņā nostiprinājusies un viegli saprotama – ne velti lielu daļu no tiem ar topogrāfisku nozīmi lieto ne tikai vietvārdos, bet arī kopvalodā. Turklāt nav novadu un pat pagastu, kur tie vietu nosaukšanā nebūtu tikuši izmantoti. Tāpēc žēl, ka tie šķiet lietojumam arvien neērtāki un pamazām izgaist no Latvijas vietvārdiem – par to liecina gan jaunāko ekspedīciju vākumi, gan vārdnīcu materiāls, kur vairs nav fiksēta ķermeņa daļu topogrāfiskā nozīme.

1. Brozović Roncević, Žic Fuchs 2004 – Brozović Roncević, Dunja, Žic Fuchs, Milena. Metaphorical processes as the basis of proper names. *Naming the World. From Common nouns to Proper Names*. Proceedings from the international symposium, Zadar, September 1st–4th, 2004, pp. 33–44.

2. EH – Endzelīns, Jānis, Hauzenberga, Edīte. *Papildinājumi un labojumi K. Milēnbaha „Latviešu valodas vārdnīcai”, I–II*. Rīga : Kultūras fonds, 1934–1946.
3. ĒIV – Kagaine, Elga, Raģe, Silvija. *Ērgemes izloksnes vārdnīca*, I–III. Rīga : Zinātne, 1977–1983.
4. Kagami 2010 – Kagami, Akikatsu. Classification of Japanese geographical names derived from words denoting parts of the human body. *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences*. Uppsala : Institutet för språk och folkminnen, 2010, pp. 353–356.
5. Laumane 1987 – Laumane, Benita. Dažas Lejaskurzemes toponīmu vārddarināšanas un semantikas īpatnības. *Onomastikas apcerējumi*. Rīga : Zinātne, 1987, 125.–169. lpp.
6. Laumane 1996 – Laumane, Benita. *Zeme, jūra, zvejvietas*. Rīga : Zinātne, 1996.
7. Laumane 2011 – Laumane, Benita. *Kāja un mārķāja: vārda lietojuma lauks*. Liepāja : Liepājas Universitāte, 2011.
8. LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sēj. Rīga : Zinātne, 1972–1996.
9. LPT – *Latviešu pasakas un teikas*. Pēc Anša Lerha-Puškaiša un citiem avotiem sakopojis un rediģējis prof. P. Šmits. 1.–15. sēj. Rīga : Valters un Rapa, 1925–1937. Pieejams arī tiešsaistē [skatīts 19.08.2015.]: <http://valoda.ailab.lv/folklor/pasakas/>
10. ME – Mūlenbachs, Kārlis. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, I–IV. Rīga, 1923–1932.
11. Rapa 2008 – Rapa, Sanda. Vēlreiz par astēm latviešu toponīmijā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums, 12 (1). Liepāja : LiePA, 2008, 147.–158. lpp.
12. Rapa 2014 – Rapa, Sanda. Toponīmiskais ģenitīvs. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums, 18 (1). Liepāja : LiePA, 2014, 214.–222. lpp.
13. Sæmundar-Edda – *Sæmundar-Edda* [Semunda (jeb Vecākā, Poētiskā) Eda]. *Vafþrúðnismál* [Vaftrudnira vārdi] [tiešsaiste] [skatīts 21.08.2015.]. Pieejams: <http://www.heimskringla.no/wiki/Vaf%C3%BEr%C3%BA%C3%B0nism%C3%A1I>
14. Wierzbicka 1996 – Wierzbicka, Anna. *Semantics. Primes and Universals*. Oxford : Oxford University Press, 1996.
15. Мурзаев 1974 – Мурзаев, Эдуард Макарович. *Очерки топонимики*. Москва : Мысль, 1974.
16. Невская 1977 – Невская, Лидия Георгиевна. *Балтийская географическая терминология*. Москва : Наука, 1977.
17. Топоров 1971 – Топоров, Владимир Николаевич. О структуре некоторых архаических текстов, соотносимых с концепцией мирового дерева. *Труды по знаковым системам*, V. Тарту : Издательство Тартуского университета, 1971.

FRAZEOLOĢIJA

Ilze Oļehnoviča

Frazeoloģismu komponentu substitūcija – konteksta noteiktas frazeoloģisma nozīmes veidošanas līdzeklis Latvijas laikrakstos

Viens no žurnālistu rakstu mērķiem ir piesaistīt laikrakstam lasītāju uzmanību, padarīt laikrakstu interesantu pēc iespējas plašākam lasītāju lokam. To iespējams panākt, sniedzot ziņas visaptverošā, saistošā, intriģējošā veidā, jo mūsdienās cilvēki vēlas darīt un saņemt ko jaunu, neparastu un atšķirīgu. Tas izpaužas, gan izvēloties profesiju, vaļasprieku, apģērbu, gan arī lasāmvielu. Frazeoloģismu izmantošana laikrakstos ir viens no lasītāju uzmanības piesaistišanas paņēmieniem. Frazeoloģismu izmantošana rakstu virsrakstos neapšaubāmi piesaista uzmanību un liek lasītājam domāt, jo frazeoloģisma komponentu atsevišķās nozīmes neveido tā kopnozīmi, to nevar uztvert, vienkārši sasummējot atsevišķu komponentu leksiskās nozīmes. Ja lasītājs uzreiz neuztver frazeoloģisma kopnozīmi, viņš ir spiests turpināt lasīt, lai saprastu visu domu. Lietojot frazeoloģismu nevis tā pamatformā, bet ar situatīvām stilistiskām (okazionālām) pārmaiņām, žurnālisti var panākt veselu virkni dažādu efektu.

Frazeoloģisms ir leksiski nedalāms, sastāva un struktūras ziņā relatīvi stabils, ar valodas tradīciju nostiprināts vārdu savienojums, kura nozīme parasti saistīta ar visa vārdu savienojuma vai atsevišķu tā komponentu nozīmes pārnese (VPSV 2007). Frazeoloģisms ir nosacīti stabils vārdu savienojums, jo tā pamatformā var tikt ieviestas gan strukturālas, gan semantiskas variācijas kā sinhroniskā, tā arī diahroniskā aspektā. Frazeoloģisma pamatforma ir tā frazeoloģisma forma, ar kuru saistītas un ar kuru var salīdzināt visas citas frazeoloģisma formas; pamatforma atbilst vārdnīcās dotajai frazeoloģisma formai un nozīmei (Naciscione 2001, 19). Tā ir frazeoloģisma forma ārpus konteksta, ko izmanto par pamatu, nosakot frazeoloģisma variācijas tā lietojumā (Oļehnoviča 2012, 23). Sinhroniskā aspektā tiek izšķirtas dažādas frazeoloģismu situatīvi stilistiskas variācijas: papildinājums, substitūcija, elipse, frazeoloģiskās metaforas paplašinājums, frazeoloģisma šķeltlietojums, frazeoloģisks kalambūrs, alūzija utt. Vairākas no šīm variācijām tiek īstenotas vienā teikumā, piemēram, substitūcija un elipse, taču ir arī tādas frazeoloģismu variācijas diskursā, kuras var pārsniegt vienu teikumu, rindkopu vai pat grāmatas nodaļu, piemēram, frazeoloģiskās metaforas paplašinājums, frazeoloģisma šķeltlietojums, frazeoloģisks kalambūrs un alūzija (vairāk

par šīm variācijām sk. Oļehnoviča 2012, 32–46). Šādā variētā lietojumā frazeoloģismi iegūst papildu nozīmes nianšes, izsaka stilistisko informāciju, kuru var noteikt, salīdzinot frazeoloģisma pamatformu un tā lietojuma formu un nozīmi diskursā.

Frazeoloģismu situatīvā lietojuma veidi ir pētīti vairākās valodās. Šarls Balī bija viens no pirmajiem, kas konstatēja, ka frazeoloģisma komponenti tekstā var tikt atdalīti viens no otra (Балли 1961, 394). Jāatzīmē Aleksandra Kuņina (Кунина 1972a, 1972b, 1986) ieguldījums angļu valodas frazeoloģijas stilistikas attīstīšanā. Frazeoloģismu iespējamās variācijas diskursā pētījuši arī A. Načisčione (Naciscione 1998, 1999, 2001, 2002a, 2004, 2010), A. Veisbergs (Veisbergs 1997, 2001, 2012), A. Langlocs (Langlotz 2006), H. Burgers (Burger 2007), B. Freizers (Frazer 1970), Č. Fernando (Fernando 1996), G. Kuks (Cook 1994), R. Glēzere (Gläser 1998), R. Mūna (Moon 1998), K. Feierts (Feyaerts 2006) u. c.

Šī raksta pētījuma priekšmets ir frazeoloģismu lietojums Latvijas centrālajos un reģionālajos laikrakstos, koncentrējot uzmanību uz vienu no frazeoloģisma diskursa variāciju veidiem – viena vai vairāku frazeoloģisma komponentu substitūciju jeb aizstāšanu. Pētījuma gaitā savāktie dati aprakstīti un interpretēti, izmantojot kvalitatīvās pētniecības metodes.

Pētījums balstīts uz A. Načisčiones pieeju frazeoloģisko vienību izpētei diskursā (Naciscione 2001, 2010) un kognitīvās lingvistikas pārstāvja A. Langloca (Langlotz 2006) piedāvāto frazeoloģismu variantu analīzes modeli, saskaņā ar kuru frazeoloģisma diskursa variācijas veido, ieviešot izmaiņas frazeoloģisma pamata ainā. Frazeoloģisma pamata ainu veido tā komponentu tiešās nozīmes. Tā ir mentāla glezna, kas rodas, uztverot frazeoloģismu tieši, bez nozīmes pārnese (Oļehnoviča 2012, 23). Variāciju pamatā var būt frazeoloģisma pamata ainas manipulācija – jaunais elements iederas frazeoloģisma pamata ainā, proti, tā burtiskajā nozīmē; tēmas norāde – jauno elementu nosaka konteksts, un tas neiederas frazeoloģisma pamata ainā, taču labi iekļaujas frazeoloģisma pārnestajā nozīmē un lietojuma kontekstā; ar tēmu saistīta pamata ainas manipulācija – jauno elementu nosaka konteksts, un tas labi iederas gan frazeoloģisma pamata ainā, gan tā pārnestajā nozīmē un lietojuma kontekstā; vai vārdu spēle – frazeoloģisms jāuztver gan burtiski, gan arī tā pārnestajā nozīmē (Langlotz 2006, 205–215).

Aplūkojot semantiskās attiecības starp aizstātajiem komponentiem un jaunievietajiem elementiem, visbiežāk tiek izmantota sinonīmiska substitūcija, t. i., frazeoloģisma komponents (vārds vai vārdkopa) tiek aizstāts ar tā sinonīmu (vārdu vai vārdkopa). Citu semantisko attiecīmjū – antonīmijas, hiponīmijas, metonīmijas u. c. – izmantojums vērojams daudz retāk. Uz

sinonīmiju balstītas substitūcijas dēļ frazeoloģisma nozīme visbiežāk tiek vai nu pastiprināta, vai arī tā semantikā nenotiek nekādas nozīmīgas pārmaiņas, kā, piemēram, šajā ekscerptā, kur frazeoloģismā *saiet* (*sanākt, saķerties; sakrist*) *ragos ar kādu* verbs *saiet* aizstāts ar verbu *nonākt*:

Saiet (*sanākt, saķerties; sakrist*) *ragos ar kādu* – sar. 'saķildoties, sanaidoties'. (LFV)

*Oskars neesot no tiem, kas ies pāri liķiem, lai izdarītu nākamo soli karjerā: „Vajag mācēt palikt pie sava viedokļa un **nenonākt „ragos”** ar priekšniecību. Oskaram tas ir izdevies. Tādā ziņā viņš ir diplomāts.”* (E. Cīrulis. Turējis gan šļūteni, gan ūdens „stobru”. *Latvijas Avīze*, 09.03.2011.)

Nozīmes pastiprinājums rodas, ja substitūcijai tiek izmantots sinonīms, kas nosauc to pašu lietu vai parādību, bet pastiprina kādu tās pazīmi: izmēru, daudzumu, intensitāti, darbības tempu, stilistisko un/vai emocionālo ekspresivitāti utt., piemēram, sinonīmisku verbu *iet* – *braukt* substitūcija pirmajā gadījumā un *noiet* (*nozust*) – *aizvākties* otrajā piemērā. Abos piemēros jaunie elementi iederas attiecīgo frazeoloģismu pamata ainās (frazeoloģisma pamata ainas manipulācija):

(*Aiz*)*iet par tālu* – 'nokļūt līdz galējībai, neievērot pieņemtās normas'. (LLVV)

*Noteikti šādam politiskajam spēkam ir jā saglabājas, būtu liels zaudējums, ja tas pazustu no parlamenta. Vismaz tamdēļ, ka viņi signalizētu, kad tiek **braukts par tālu** šodienas vajadzību dēļ, upurējot nacionālās intereses. Bet tas gan nebūs vecais „TB”/LNNK sastāvs, kurš virzīs šīs lietas.* (E. Līcītis. Kritika nerimsies. Bet... *Latvijas Avīze*, 02.03.2011.)

Noiet (*nozust*) *no skatuves* – 'zaudēt popularitāti, sabiedrisko nozīmību, pārtraukt darboties, beigt pastāvēt'. (LFV)

*Tagad visi pieprasa viņa **aizvākšanos no politiskās skatuves**. Kā reizēm vēsturē gadās, ir iejaukusies šķietami nejauša apstākļu sakritība.* (U. Šmits. Iejaukšanās. *Latvijas Avīze*, 17.03.2011.)

Nākamajā ekscerptā, manipulējot frazeoloģisma pamata ainu, okazonālai substitūcijai frazeoloģisma *sadedzināt* (arī *nodedzināt, nojaukt*) *visus tiltus* (*aiz sevis*) struktūrā tiek pakļauta substantīviskā vārdkopa. Turklāt šajā ekscerptā vērojams arī frazeoloģisma metaforas paplašinājums (vairāk

par šo situatīvā stilistiskā lietojuma modeli sk. Naciscione 2001, 69–78; 2002a, 2002b, 2003, 2004, 2010):

Sadedzināt (arī nodedzināt, nojaukt) visus tiltus (aiz sevis) – ‘ar savu izturēšanos, rīcību, runu padarīt neiespējamu atgriešanos (kur)’. (LLVV)

*Mēs pametam vietu, kuru vismaz teorētiski esam uzskatījuši par dzimteni, mēs apcērtam emocionālās saites un **sadedzinām pēdējās laipas, kas mūs vienmēr vedušas pāri tumšiem ikdienas atvāriem.** (E. Veidemane. Kā sagraut valsti bez zemestrīces. *Neatkarīgā Rīta Avīze Latvijai*, 11.04.2011.)*

Sinonīmija var tikt izmantota arī, lai panāktu nozīmes pastiprinājumam pretēju efektu, proti, frazeoloģisma nozīmes pavājinājumu. Šajā gadījumā jaunieviestais elements palīdz autoram izteikt domu mazāk agresīvā veidā, proti, kāda lietas vai parādības pazīme – izmērs, daudzums, intensitāte, darbības temps, stilistiskā un/vai emocionālā ekspresivitāte utt. – tiek pavājināta. Šādas substitūcijas piemērs ir frazeoloģisma *noiet* (retāk *aiziet*) *dibenā* lietojums diskursā, kur variācijas princips ir frazeoloģisma pamata ainas manipulācija – frazeoloģisma komponents *dibens* ‘pamats (piemēram, ūdenskrātuvēm, zemes iedobumiem)’ (LLVV) aizstāts ar prievārda un lietvārda savienojumu *zem ūdens*:

Noiet (retāk *aiziet*) *dibenā* – sar. ‘iegrimt ūdenī līdz dibenam; noslīkt, nogrimt; tikt norītam; izputēt, iznīkt’. (LLVV)

*„TB”/LNNK būtu nogājusi zem ūdens, jo tās dzīvotspēja ir izsmelta. Jaunajā veidojumā turpretī ir iekšā enerģijas lādiņš un atdzimšanas potenciāls. (E. Līcītis. Kritika nerimsies. Bet... *Latvijas Avīze*, 02.03.2011.)*

Antonīmijas semantiskās attieksmes tiek izmantotas, lai precizētu ar frazeoloģisma palīdzību izteikto domu, piemēram, nākamajos divos ekscerptos, izmantojot frazeoloģisma pamata ainas manipulācijas principu, notiek antonīmiska verba substitūcija, un tādējādi tiek precizēta frazeoloģismu nozīme:

Iecirst (*cirst, iegriezt, griezt, iesist, ieraut*) *robu kaut kur* (biežāk *makā*) – ‘prasīt izdevumus, radīt zaudējumus’. (LFV)

*Ne arī Rietumeiropas sociāldemokrātu valdībās. **Šo robu būtībā aizpildīja, kas var likties dīvaini, konservatīvo aprindas.** (U. Šmits. Politika sieviešu dzimtē. *Latvijas Avīze*, 08.03.2011.)*

Savilkt (sajozt) jostu ciešāk – 'iztikt ar trūcīgāku uztura devu'. (LFV)

*Nafnafs jeb Lietuva ir spējusi iztikt bez SVF un EK aizdevuma, taču aizņemšanās finanšu tirgos ir bijusi gana dārga, un tas nozīmē, ka turpmākajos gados leģiem **jostas atlaist vaļīgāk** diez vai izdosies. (M. Fridrihsone. Kā pasakā. *Lietišķā Diena*, 18.01.2011.)*

Nākamajā ekscerptā ilustrēts hiponīmijas semantiskās attieksmes izmantojums frazeoloģisma komponentu substitūcijai. Hiponīmija VPSV definēta šādi: „Attieksmes starp hiperonīmu, resp., virsjēdziena nosaukumu, un tā hiponīmiem, resp., apakšjēdzienu nosaukumiem.”

lekrist acīs – sar. 'pēkšņi piesaistīt skatienu, uzmanību'. (LLVV)

Nest augļus – 'dot labumu, vēlamu rezultātu'. (LFV)

*Rungainis **nav iekritis acīs plūcam avenes no privatizācijas krūma** kā daži kungi, sargi Dievs viņu uzlūkot par skandalozu personu. (E. Līcītis. Komentāri par paēdušu cilvēku Rungaini. *Latvijas Avīze*, 11.03.2011.)*

Kaut arī vārdu savienojums *ievākt augļus* 'gūt rezultātu, labumu' nav reģistrēts LFV un LLVV kā frazeoloģisms, jāatzīst, ka tam piemīt frazeoloģismiem raksturīgās pazīmes, proti, leksiskā, semantiskā un sintaktiskā stabilitāte un pārsemantizējums. Tas tiek plaši lietots gan runā, gan rakstos. Tādēļ varam to uzskatīt par frazeoloģismu.

Šis ir ļoti interesants piemērs, kurā bez jau minētās situatīvās variācijas (komponenta hiponīmiskas substitūcijas (*augļi – avenes*), frazeoloģisms vēl ir ticis arī paplašināts (pievienota frāze *no privatizācijas krūma*). Tādējādi mainīta ne tikai frazeoloģisma pamata aina, bet norādīta arī tēma (runa ir par privatizāciju, kas īstenota, izmantojot pretlikumīgas darbības), un šo variāciju rezultātā panākts gan nozīmes pastiprinājums, gan tās precizējums.

Nelielais šādas frazeoloģismu variācijas piemēru skaits Latvijas laikrakstu diskursā ļauj secināt, ka frazeoloģisma komponentu substitūcija, kuras pamatā ir hiponīmijas semantiskās attieksmes, ir reta parādība.

Frazeoloģisma komponenta vai komponentu substitūcijas gadījumos ne vienmēr ir iespējams noteikt tās pamatā esošās semantiskās attieksmes; tādos gadījumos jaunā elementa izvēli nosaka raksta autora komunikatīvais mērķis. Šajos gadījumos ietekme uz frazeoloģisma nozīmi parasti ir nozīmes precizēšana un variācijas princips ir tēmas norāde. Nākamajā piemērā raksta autors izmanto frazeoloģismu *zāgēt zaru, uz kura pats sēž*, bet aizstāj

tā galveno, tēlu saturošo komponentu ar kontekstam daudz piemērotāku substantīvisku vārdkopu *krēslu kājas*, kur lietvārds *krēsls* lietots nozīmē 'ieņemamais amats':

Zāgēt zaru, uz kura pats sēž – 'saka, ja cilvēks vērsas pret to, no kā pats ir atkarīgs, un kaitē pats sev'. (LFV)

*Tās taču pēc būtības tā arī nav notikušas, jo tad nāktos **nozāgēt kājas krēsliem, uz kuriem sēž mīļotās partijas biedri, radi un draugi.***
(A. Līce. Tikai skata pēc? *Latvijas Avīze*, 05.03.2011.)

Arī nākamajā ekscerptā, kur frazeoloģisma komponents *ākis* aizstāts ar vārdkopu *populāritātes makšķere*, raksta autors izmantojis tēmas norādi, lai pielāgotu frazeoloģisma nozīmi izsakāmajai domai:

Uzķerties uz āķa – 'nokļūt neveiklā, nepatīkamā situācijā, neuztverot kāda runas vai rīcības apslēptos motīvus'. (LLVV)

*Tas gan attieksies uz Saeimas vēlēšanām, bet pašvaldību vēlēšanās galvenais izvēles kritērijs kā bijis, tā paliks personālijas. Kandidāti, kuriem uzticas. Protams, gan jau vēl **uzķersies uz populāritātes makšķeres** un priekšroku dos cilvēkam, kura vārds ir plaši pazīstams, nepadomājot, ka ne jau tas nozīmē, ka šis cilvēks ir tik zinošs dažādās nozarēs, ka var lemt par pilsētas vai novada attīstību. (A. Remess. Sākas atbildīgākais laiks vēlētajiem. *Kurzemes Vārds*, 15.04.2013.)*

Nākamajā ekscerptā, kas ir raksta virsraksts, vietniekvārda *savu* aizstāšana ar substantīvisku vārdkopu *izšķērdīgo grieķu* neapšaubāmi funkcionē kā tēmas norāde, kas precizē frazeoloģisma nozīmi un ir produktīvs paņēmieni virsrakstu veidošanai.

Sargāt (arī glābt, žēlot) savu ādu – 'rīkoties, domājot tikai par sevi'. (LLVV)

*Vācieši vilcinās **glābt izšķērdīgo grieķu ādu.*** (Ģ. Kasparāns. Vācieši vilcinās glābt izšķērdīgo grieķu ādu. *Diena*, 25.03.2010.)

Nākamajā piemērā ilustrēts runātāja pārfrāzēts frazeoloģisms, kura nozīmi pastiprina arī partikulas *vien* iespraudums:

Celt (arī sliet) degunu (gaisā, arī mākoņos), retāk ar degunu stumdit (arī stumt) mākoņus – sar. 'izturēties augstprātīgi, iedomīgi, uzpūtīgi, arī pašpārliecināti'. (LLVV)

*Viņu skolotāja profesija saistījusi ar iespēju otram iestāstīt un iemācīt to, ko pats māc un saprot. „Esmu nonācis pie secinājuma, ka tie labākie ir tie stulbākie skolotāji. Ja viņš pats ir tik gudrs, ka **deguns pa mākoņiem vien staigā**, viņš nesaprot, ka bērns kaut ko var nesaprast.” Arī pašu vienmēr didījies uzzināt un iemācīties kaut ko jaunu. Tāpēc paticis strādāt padomju gados, kad skolotājs varējis mācīt to, ko prot, un papirus nevajadzēja – pietika ar pieredzi un spēju. (I. Kupše. Dzīvi velta skolai un Bārtai. *Kursas Laiks*, 19.04.2013.)*

Sarunvalodas frazeoloģisma *deldēt bikses* otrā komponenta metonīmiska substitūcija, izmantojot vienkāršrunas vārdu *_irsas*, manāmi pastiprina frazeoloģisma nozīmi. Šādu substitūciju acimredzami noteicis runātāja emocionālais stāvoklis:

*„Es arī nu strādāju, tiesa, dežūrās naktīs. Naudiņa ir un iztikšanai pietiek. Bet jūs, bezgēlņiki, beidziet **deldēt savas _irsas** pie kompja un aplikāt normālus domājošus un pilsētas labā strādājošos. Idiņu bars, ne kompetenti komentētāji,” raksta kāds Ļoha globālajā tīmeklī. (L. Antoneviča. Inde katrā taustiņa pieskārienā. *Alūksnes Ziņas*, 01.02.2013.)*

Nākamajā piemērā bez komponenta *eļļu* substitūcijas redzama arī cita situatīva stilistiska variācija, proti, iespraudums, kas balstīts uz tēmas norādes variācijas principu – *zem sāncensību katliņa pakurtajā ugunī*:

(Pie)liet eļļu (arī taukus) ugunī – ‘radīt labvēlīgus apstākļus (kam), sekmēt (kādu nodomu)’. (LLVV)

*Pēdējās dienās, pirms vēlēti dosies balsot par nākamajiem vietējās varas vīriem un sievietēm, **zem sāncensību katliņa pakurtajā ugunī kāds par sevi nepārliecinātais ieļej vēl pa eļļas šļukai**. Ne jau lai uguns labāk degtu, bet gan lai melni dūmi nokvēpinātu konkurentu. Sak, varbūt izdosies viņu tik melnu padarīt, ka cilvēki šo par sušķi noturēs. Sak, nosauksim sliktā vārdā, gan jau kāds noticēs, ka nav dūmu bez uguns... (A. Gaņģe. Dūmu ceļš ir neparedzams. *Druva*, 29.05.2013.)*

Tēmas norāde ir kalpojusi par variācijas principu arī nākamajā ekscerptā, kur frazeoloģisma *samalt miltos* otrais komponents aizstāts ar vārdkopu *lielās „dižķibeles” un optimizācijas dzirnavās*:

Samalt miltos – sar. ‘pilnīgi uzvarēt, arī iznīcināt’. (LLVV)

*Man (un domāju, ka arī daudziem citiem vecākiem) ilgi paliks atmiņā tā 2009. gada vasara, kad burtiski dažu dienu laikā nācās izlemt, kurā izglītības iestādē sūtīt savu pirmklasnieku. Sapnis par skolu tuvāk mājām vienā mirklī bija sabrucis kā kāršu namiņš. **Samalts lielās „dižķibeles” un optimizācijas dzirnavās.** (L. Antoneviča. Atnem to pašu. *Zemgales Ziņas*, 07.03.2013.)*

Visbiežāk substitūcijai tiek pakļauti frazeoloģismos esošie lietvārdi un darbības vārdi. Tas nebūt nepārsteidz, jo laikrakstu diskursā izmantotie frazeoloģismi vairumā gadījumu ir vārdkopas, kuru neatkarīgie komponenti ir vai nu lietvārdi, vai darbības vārdi; turklāt bieži vien aizstātie lietvārdi ir pārejošu verbu objekti. Daudz retāk tiek izmantota vietniekvārdu, īpašības vārdu, apstākļa vārdu, skaitļa vārdu un prievārdu substitūcija.

Apkopojot pētījuma rezultātus, var secināt, ka viena vai vairāku komponentu substitūcijai kā situatīvai stilistiskai frazeoloģismu variācijai diskursā ir raksturīgi vairāki aspekti:

- 1) substitūcija vai nu iederas (pamata ainas manipulācija), vai neiederas (tēmas norāde) frazeoloģisma pamata ainā: pirmajā gadījumā frazeoloģisma pamata aina tiek manipulēta, bet otrajā gadījumā tiek norādīta tēma, proti, substitūcija ir atkarīga no teksta un/vai situatīvā konteksta, un frazeoloģisms ar jauno elementu neveido pilnvērtīgu, saprotamu pamata ainu;
- 2) pētījuma gaitā veiktās frazeoloģismu lietojumu analīzes rezultāti liecina, ka substitūcijas – jaunā elementa ieviešanas pamatā izmantotas dažādas semantiskās attiecības: sinonīmija, antonīmija, hiponīmija un metonīmija; taču bieži vien jaunā elementa izvēli nosaka konteksts un autora komunikatīvais mērķis;
- 3) viena vai vairāku frazeoloģisma komponentu substitūcijas rezultātā frazeoloģisma nozīme var tikt pastiprināta, pavājināta vai precizēta.

Jāatzīst, ka ar substitūciju variēta frazeoloģisma uztvere lasītājam var radīt zināmas grūtības. Lai uztvertu tekstu tā, kā to iecerējis autors, lasītājs tiek izaicināts atpazīt frazeoloģismu un atsaukt atmiņā tā pamatformu. Lasītājs uztvers autora pausto humoru, ironiju, sarkasmu u. c. tikai tad, ja spēs atpazīt frazeoloģisma lietojumu konkrētajā diskursā un atsaukt atmiņā tā pamatformu un nozīmi. Jāatzīst, ka, runājot par frazeoloģiju – vai tā būtu vienkārši lasīšana vai zinātnisks pētījums – mēs vienmēr saskaramies ar subjektivitātes problēmu: frazeoloģisma atpazīšana tekstā, tā nozīmes

izpratne un kontekstlietojuma interpretācija vienmēr ir atkarīga no lasītāja valodas izjūtas, viņa vispārīgajām zināšanām un redzesloka.

1. Burger 2007 – Burger, Harald. *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin : Erish Schmidt Verlag, 2007.
2. Cook 1994 – Cook, Guy. *Discourse and Literature: The Interplay of Form and Mind*. Oxford : Oxford University Press, 1994.
3. Fernando 1996 – Fernando, Chitra. *Idioms and Idiomaticity*. Oxford : Oxford University Press, 1996.
4. Feyaerts 2006 – Feyaerts, Kurt. Towards a Dynamic Account of Phraseological Meaning: Creative Variation in Headlines and Conversational Humour. *International Journal of English Studies*, Vol. 6 (1), 2006.
5. Frazer 1970 – Frazer, Bruce. Idioms within a Transformational Grammar. *Foundations of Languages*, 6, 1970, pp. 22–42.
6. Gläser 1998 – Gläser, Rosemarie. The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of Genre Analysis. *Phraseology. Theory, Analysis, and Applications* Anthony. Paul Cowie (ed). Oxford : Clarendon Press, 1998, pp. 23–54.
7. Langlotz 2006 – Langlotz, Andreas. *Idiomatic Creativity: A Cognitive-linguistic Model of Idiom-representation and Idiom-variation in English*. Amsterdam : John Benjamins B. V., 2006.
8. LFV – Laua, Alise, Ezeriņa, Aija, Veinberga, Silvija. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. Rīga : Avots, 1996.
9. LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Rīga : Zinātne, 1972–1996.
10. Moon 1998 – Moon, Rosamund. *Fixed Expressions and Idioms in English. A Corpus-Based Approach*. Oxford : Oxford University Press, 1998.
11. Naciscione 1998 – Naciscione, Anita. Phraseological Puns in Discourse: How do they Come About? *Contrastive and Applied Linguistics. Contrastive Studies*, VII. Rīga : University of Latvia, 1998, pp. 104–125.
12. Naciscione 1999 – Naciscione, Anita. The Reflection of the Stylistic Use of Phraseological Units in Dictionaries of Idioms and Proverbs. *Contrastive and Applied Linguistics. Contrastive Studies*, VIII. Rīga : University of Latvia, 1999, pp. 65–73.
13. Naciscione 2001 – Naciscione, Anita. *Phraseological Units in Discourse: Towards Applied Stylistics*. Rīga : Latvian Academy of Culture, 2001.
14. Naciscione 2002a – Naciscione, Anita. Cohesion in Phraseology. In: Braasch, Anna, Povlsen, Claus (eds.). *Proceedings of the Tenth EURALEX International Congress, EURALEX 2002*. Vol. 2. Copenhagen: Center for Sprogteknologi, 2002, pp. 534–539.

15. Naciscione 2002b – Naciscione, Anita. Visual Representation of Phraseological Metaphor in Discourse: A Cognitive Approach. In: Caldas-Coulthard, Carmen Rosa and Michael Toolan (eds.). PALA 2002. *The Writer's Craft, the Culture's Technology*. Amsterdam and New York : Rodopi, 2012, pp. 71–83.
16. Naciscione 2004 – Naciscione, Anita. The Pattern of Instantial Stylistic Use of Phraseological Units as a Mental Technique. In: Mejri, Salah (ed.). *Espace Euro-Méditerranéen: Une idiomatité partagée*. Tunis : Publications de l'ENS, 2004, pp. 177–189.
17. Naciscione 2010 – Naciscione, Anita. *Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse*. Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins B. V., 2010.
18. Oļehnoviča 2012 – Oļehnoviča, Ilze. *Frazeoloģismi angļu un latviešu laikrakstos: semantiskais aspekts*. Promocijas darba kopsavilkums = *Phraseological Units in English and Latvian Newspapers: the Semantic Aspect*. Summary of the Thesis for Obtaining the Doctoral Degree. Daugavpils : Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2012.
19. Veisbergs 1997 – Veisbergs, Andrejs. The Contextual Use of Idioms, Wordplay, and Translation. In: Delabatista, Dirk (ed.). *Traductio. Essays on Punning and Translation*. St. Jerome Publishing, 1997, pp. 155–176.
20. Veisbergs 2001 – Veisbergs, Andrejs. Occasional Transformations of Idioms: Wordplay in Interpreting. *Contrastive and Applied Linguistics*. Contrastive Studies, X. Riga : University of Latvia, 2001, pp. 96–111.
21. Veisbergs 2012 – Veisbergs, Andrejs. *Borrowed Phraseology in Latvian*. Rīga : LU Apgāds, 2012.
22. VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujiņa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.
23. Балли 1961 – Балли, Шарль. *Французская стилистика*. Москва : Иностр. лит., 1961.
24. Кунин 1972а – Кунин, Александр. *Проблемы лингвистической стилистики*. Москва : Международные отношения, 1972.
25. Кунин 1972b – Кунин, Александр. *Фразеология современного английского языка*. Москва : Международные отношения, 1972.
26. Кунин 1986 – Кунин, Александр. *Курс фразеологии современного английского языка*. Москва : Высшая школа, 1986.

STILS

Diāna Laiveniece, Linda Lauze

Teksts un tā noformēšana *PowerPoint* prezentācijās

Ievads

Mūsdienu pasaulē prezentācijas kļuvušas teju vai par neatņemamu publisko runu sastāvdaļu dažādos pasākumos, sākot jau no pamatskolas. Runātais vārds vien vairs nav oratora galvenais instruments, kaut gan prasības publiskajai runai joprojām tiek izvirzītas augstā līmenī (Apele 1982, [2011]; Brēdemeiers 2008c; Keigls 2008; Mencels 2002). Aktuālajās publikācijās (Bredberijs [2008c]; Hofmanis [2005]; Nelke 2003) nu jau gandrīz neiztrūkstoša ir nodaļa par prezentācijām, uzsverot galveno: prezentācija nav runātāja pašmērķis, tā ir tikai publiskās runas vizuālais pavadlīdzeklis, kas nekādā gadījumā neaizstāj pamatprasības, kas tradicionāli ir izvirzītas publiskajai runai, lai nodrošinātu tās izteiksmīgumu, un tāpēc oratoram ir respektējamas. Tās ir:

- 1) runas mērķtiecīgums,
- 2) runas saprotamība un uztveramība,
- 3) klausītāju ieinteresēšana,
- 4) runas laba dzirdamība,
- 5) literārās valodas lietojums. (Ceplītis, Katlape 1960, 5–7)

Taču ar šīm zināšanām vien ir nepietiekami mūsdienu lektoram, oratoram, jebkuram publiskam runātājam, kas grib veidot estētisku uzstāšanos. Izteiksmīgās runas prasmei ir jāpievieno arī prasme veidot izteiksmīgu prezentāciju. Vairumā gadījumu runātāji izvēlas *PowerPoint* prezentācijas, jo tās ir vienkārši veidojamas un demonstrējamas, informācija tajās ir viegli un pārskatāmi strukturējama, turklāt iespējams pievienot dažādus papildu efektus – burtu un fonu krāsas, slaidu pārejas, teksta pakāpenisku atsegumu u. c. Pēdējos gados *PowerPoint* gan uzradies spēcīgs konkurents – mākoņserviss *Prezi*, kas ļauj radīt interaktīvas prezentācijas (Līcis 2013).

Kā veidot *PowerPoint* prezentācijas, kam pievērst uzmanību, kādas ir raksturīgākās kļūdas – par to ir pieejama plaša informācija gan drukātā veidā (Bredberijs [2008c]; Ķiņķere 1999; Uzulāns 2002), gan tiešsaistē (Birziņa 2006;

Dankova 2012; Kā veidot prezentāciju 2015; Kincis 2012; Paula 2011). Šajos materiālos galvenā vērība ir pievērsta prezentāciju saturam (ko un cik likt prezentācijas tekstā) un tehnikai (kādas krāsu savietojumus izmantot, kurš ir vēlamais burtu stils un lielums utt.), bet tikpat kā bez ievēribas ir atstāta valodiskā puse – kā veidot prezentācijas tekstu, kādas pieturzīmes lietot, kur likt mazos, kur lielos sākumburtus, kā nepārkāpt valodas loģiku, veidojot uzskaitījumu, un citi aspekti.

Teikumu uzbūve, ko lieto prezentāciju slaidos, atšķiras no vienlaidu teksta, piemēram, ziņojumā vai referātā. Lai veidotu patiešām labu prezentāciju, ir jāapgūst cits teksta izklāsta veids – kaut kas līdzīgs tam, kā tekstu izkārtu afišā vai bukletā, t. s. plakātiskais teksts, kuru ir viegli uztvert un kurā iekļauto informāciju var ātri saprast. Šim aspektam uzmanība pievērsta samērā nesen (piemēram, sk. Vārdotājas piezīmes 2015), taču prognozējams, ka nākotnē nepieciešamība pēc šā tekstveides tipa tikai pieaugs, līdz ar to – vajadzība pēc zināšanām, kā to pareizi veidot un noformēt.

Šī raksta **mērķis** ir aplūkot prasības valodas lietojumam *PowerPoint* prezentācijās, lai teksta izveide un noformējums veidotu harmonisku veselumu ar prezentācijas vizuālo tēlu un runas audiālo izteiksmīgumu.

Raksts izstrādāts, balstoties uz autoru ilggadējo pieredzi, kas gūta, strādājot ar studentu sagatavotajām *PowerPoint* prezentācijām dažādu specialitāšu programmās Liepājas Universitātē un vērojot kolēģu slaidrādes zinātniskajās konferencēs, semināros un citos pasākumos. Papildus analizēti internetā pieejamie materiāli, no kuriem daļa tiek piedāvāti kā *PowerPoint* prezentāciju veidošanas paraugi.

Terminoloģijas aspekts

No terminoloģijas viedokļa ir vērts atgādināt, kā pareizi dēvēt *PowerPoint* prezentācijas norisi, kā arī tās atsevišķo vienību, ko sagatavo demonstrēšanai pilnkrāna režīmā. Akadēmiskajā terminu datubāzē *AkadTerm* (sk. <http://termini.lza.lv/>) ir atrodami termini *slaidrāde* un *slaidi*, kas apstiprināti Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijā (turpmāk – LZA TK) 2008. gada 7. martā (protokols Nr. 308). Šķirklis ar lietvārdu *slaidi* ir arī jaunākajā latviešu valodas skaidrojošajā vārdnīcā internetā (sk. <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>) ar norādi uz tā cilmi no angļu valodas verba *to slide* 'slidēt'.

Valodas praksē dažkārt gadās, ka iepriekš minēto terminu vietā lieto vārdus *slīdrāde* un *slīds*. Zināms pamatojums tam ir, jo sākotnējais LZA TK lēmums 1998. gadā paredzēja, ka pirmais apzīmējums attiecināms uz iepriekš izvēlētu diagrammu un grafiku izspīdināšanu displeja ekrānā noteiktā kārtībā,

bet otrs – uz konkrēto prezentācijas vienību. Rakstu krājumā „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi” publicētajās valodas konsultācijās, ko sagatavojušas Latviešu valodas aģentūras lingvistes Dite Liepa, Mairita Purviņa un Ingrīda Sjomkāne, kā arī uzņēmuma „Skrivanek” mājaslapas sadaļā „Latviešu valodas padomi” jau uzsvērts, ka jārespektē jaunākais LZA TK atzinums, tāpēc jāizvēlas termini *slaidrāde* un *slaidi* (Valodas konsultācijas 2012, 175; Slidrāde pret slaidrāde 2014).

Teksts kā kultūras medijs

Jauno mediju valodas speciālista Ļeva Manoviča (*Lev Manovich*) ieviestais jēdziens *informācijas kultūra* apzīmē veidus, kādos informācija parādās dažādās kultūras vietnēs un objektos, tostarp datora operētājsistēmu interfeisā un programmlietojumā (Manovičs 2006, 51). Līdztekus jārunā arī par vizuālo kultūru, jo *PowerPoint*, kas ir viena no programmlietotnēm, primāri nodrošina vizuālo informāciju. Tādējādi teksts *PowerPoint* prezentācijās kļūst par vienu no komponentiem informācijas pārraidē, vienlaikus esot arī vizuālās kultūras reprezentants. „Izvēršot paralēles ar vizuālo kultūru, informācijas kultūra ietver arī vēsturiskas metodes informācijas organizēšanai un atjaunošanai (ikonogrāfijas analogi) un veidus, kā lietotājs mijiedarbojas ar informācijas objektiem un displejiem.” (Manovičs 2006, 51) Teksts kļūst par kultūras mediju, kuram jābūt ne vien literāri normatīvam, bet arī estētiskam. Šādā skatījumā *PowerPoint* prezentāciju tekstam un valodai, kas tajā tiek izmantota, tiek izvirzīta papildu prasība – tai jābūt organizētai ne vien pēc tekstveides principiem, kā pierasts, bet arī pēc vizuālās informācijas organizēšanas un atspoguļošanas principiem. Diemžēl par to tikpat kā netiek runāts, kārtējo reizi izdarot aplamus pieņēmumus, – ja jau cilvēks prot veidot tekstu, viņš prot to arī salikt *PowerPoint* slaidos. Vadoties pēc šādiem priekšstatiem, top prezentācijas, kurās ziņojuma/referāta teksts tiek sadalīts mazākās vienībās un nepārveidots tiek izkārtots prezentācijas slaidos. Priekšlasījuma klausītājam tad vai nu jātop par lasītāju un jālasa viss, kas prezentācijā sarakstīts, vai – gluži otrādi – jāizver acis, lai vizuālā informācija netraucē uztvert ziņojuma saturu. Ne vienā, ne otrā gadījumā uzstāšanās nebūs vērtējama kā teicama un klausītājs nebūs ieguvis cerēto.

Lai *PowerPoint* prezentācija sasniegtu savu mērķi, kļūstot par publiskās runas vizuālo informatoru, tā jāveido ne vien saturiski un tehniski kvalitatīva, vizuāli pievilcīga, bet arī valodiski pareiza, izmantojot pārdomātu teksta organizāciju.

Vispārīgas prasības prezentācijas tekstam *PowerPoint* slaidā

Teksts prezentācijā jāskata divos līmeņos:

- 1) prezentācijas teksts kopumā (visos slaidos),
- 2) katra atsevišķa slaida teksts.

1. Prasības prezentācijas tekstam kopumā

Pievērsieties jautājumam par prezentācijas tekstu kopumā, jāaplūko divi aspekti:

- 1) prezentācijas teksta apjoms un uzbūve,
- 2) prezentācijas teksta vizuālais noformējums.

Prezentācijas teksta **uzbūvi un apjomu** nosaka runas ilgums. Atšķirīgs slaidu skaits nepieciešams 15 minūšu garam referātam vai ziņojumam un pusotras stundas garai akadēmiskai lekcijai. Turklāt jāievēro prasība par vizuālās informācijas demonstrēšanas vienmērīgumu un saskaņotību ar runas saturu. *PowerPoint* prezentācija nav efektīva, ja tā tiek izmantota kā uzskates līdzeklis tikai kādā vienā runas daļā, pārējā laikā to nelietojot. Lektori bieži vien pieļauj šādu kļūdu – sākot savu publisko uzstāšanos, parāda pirmos slaidus, iepazīstinot klausītājus ar runas saturu un mērķi u. tml., un tad ilgu laiku ekrāna informāciju vairs neizmanto. Runātājs jau pievērsies runas satura centrālajai daļai, bet uz ekrāna joprojām redzams uzstāšanās mērķa formulējums. Tādējādi klausītājiem gluži nevilšus jādomā, ka runātājs uztraukuma vai cita iemesla dēļ par prezentācijas demonstrēšanu aizmirsis. Tas neapšaubāmi novirza no runas satura uztveres.

Pārdomāti organizēta publiskā uzstāšanās nozīmē, ka runas saturs un prezentācijas saturs tiek atklāts saskaņoti un paralēli, proti, tas, par ko tiek runāts, vizuāli un/vai tekstuāli atspoguļojas arī uz ekrāna. Taču tas nenozīmē, ka uz ekrāna lasāms teksts, ko runātājs saka. Tiek uzskatīts, ka prezentācija, no vienas puses, ir sava veida pārskats runātājam, lai viņš spētu strukturēt savu runu, bet, no otras puses, palīgs klausītājiem, lai viņi varētu sekot līdz runas galvenajiem aspektiem. „Prezentāciju neveido tāpēc, lai tajā saliktu visu [...] runu vārds pa vārdam.” (Paula 2011)

Vienas minūtes laikā var parādīt 1–2 slaidus (Birziņa 2006) ar vizuālu informāciju (attēliem, diagrammām) un ne vairāk par 1 slaidu ar tekstuālu informāciju jeb 1 slaida parādīšanas ilgums ir 30–50 sekundes (Kincis 2012). Slaidu pārslēgšanu nevajag sasteigt. Runātājiem tiek ieteikts domās izskaitīt līdz 5, pirms nospieš klaviatūras taustiņu, lai pārslēgtu nākamo slaidu (Birziņa 2006).

Praksē to izdarīt ir visai pagrūti, jo īpaši, ja, piemēram, konferencē uzstāšanās laikam atvēlētas tikai 15 minūtes. Taču nesteidzīga slaidu pāreja ir svarīgs faktors klausītājiem – informācijas uztverei un iegaumēšanai, tāpēc garākās uzstāšanās reizēs, piemēram, lekcijās, šis ieteikums būtu jāievēro.

Tātad pirmais nosacījums par prezentācijas tekstu kopumā:

- 1) tam jābūt saskaņotam ar runu no sākuma līdz beigām,
- 2) slaidu skaitam jābūt atbilstošam runas garumam, domājot par klausītāju audiālās un vizuālās uztveres iespējām.

Prezentācijas teksta strukturējums pamatos atbilst runas teksta uzbūvei – arī prezentācijai ir klasiskās trīs daļas: ievads, galvenā daļa un nobeigums.

Ievads ir prezentācijas titullapa (1. slaidis) un 1–2 nākamie slaidi. Parasti prezentācijas pirmajā slaidā tiek atspoguļots runas temats un informācija par runātāju, kā arī norādīta uzstāšanās vieta un laiks. Šādu divdaļīgu titullapas informāciju paredz arī vairums no gatavajiem *PowerPoint* dizaina šabloniem. Nākamajā slaidā būtu jāformulē uzstāšanās mērķis vai temata izklāsta mērķis. Šī ir ļoti svarīga sadaļa, jo parāda klausītājiem, kāpēc runātājs pievērsies šim tematam un kādā skatījumā nolēmis to atklāt. Pēdējā laikā aizvien biežāk vērojams, ka ievadā tiek izklāstīta arī runas uzbūve jeb plāns, proti, secīgi tiek nosaukti aspekti, kuriem runātājs temata sakarā ir nolēmis pievērst uzmanību. Runātājam skaidrs runas iedalījums „ieviesis kārtību domās un nodrošinās loģisku runas uzbūvi” (Mencels 2002, 12), savukārt klausītājiem ļaus uztvert runas plānveidību un mērķtiecīgi tai izsekot.

Prezentācijas galvenā daļa – tiek uzskatīts, ka tā veido 60 % no visas prezentācijas (Kincāns 2012) vai pat 75–85 % (Mencels 2002, 20) – veidojama atbilstoši runas saturam. Prezentācijas autoram jāparedz:

- 1) vai prezentācijā būs vizuāla vai tekstuāla informācija vai abējādi,
- 2) vai slaida saturs parādīsies uz ekrāna kopumā vai pakāpeniski,
- 3) kurā brīdī (pavisam konkrēti) katrs slaidis tiks pārlēgts vai slaidā parādīsies jauna informācija (ja izvēlēts pakāpeniskais informācijas atsegšanas paņēmiens).

Saistībā ar pēdējo aspektu ieteicams vai nu ļoti labi pārzināt savas prezentācijas saturu, vai turēt priekšā prezentācijas izdruku, vai arī runas tekstā atzīmēt vietas, kurās paredzēts nospiest klaviatūras taustiņu ekrāna informācijas maiņai. Ja neviens no šiem ieteikumiem netiek ņemts vērā, tad gadās situācijas, kas bieži vērojamas publiskās uzstāšanās praksē, kad runātājs meklē kādu „pazudušu” slaidu vai neslēpti izrāda pārsteigumu par to, kas pēkšņi parādījies uz ekrāna. Ne viens, ne otrs nav apliecinājums labi sagatavotai runai ar prezentāciju.

Savukārt tas, vai informācija katrā slaidā parādās kopumā vai pakāpeniski, lielā mērā atkarīgs no informācijas daudzuma, satura (par to vairāk sk. nākamajā apakšnodaļā) un prezentācijas demonstrētāja prasmes un pieredzes, jo pakāpenisks informācijas atsegums prasa lielāku koncentrēšanās spēju.

Prezentācijas nobeigums (viens vai divi pēdējie slaidi) ir īpaši svarīga publiskās uzstāšanās daļa, jo tā klausītāju atmiņā paliek visilgāk un zināmā mērā ir kritērijs visas runas kvalitātei. Runas nobeigumam ir divas galvenās funkcijas:

- 1) prezentācijas galvenās domas akcentēšana (racionāla iedarbība uz klausītājiem),
- 2) pozitīva noskaņojuma saglabāšana (emocionāla iedarbība uz klausītājiem). (Okuņeva 2010, 204–205)

Latvijas retorikas praksē vērojamā runas nobeigumu frāze „Paldies par uzmanību!” noteikti neveic pirmo funkciju un tikai daļēji ietekmē otrās funkcijas īstenošanos. Protams, „Paldies par uzmanību!” ir laba, pieklājīga uzstāšanās nobeiguma frāze verbālā izpildījumā, kas „ziņo” klausītājam par to, ka runātājs ir pateicis visu, ko vēlējies teikt, taču, parādoties uz ekrāna – vizuālā izpildījumā –, tā zināmā mērā atbrīvo runātāju no frāzes izteikšanas, kas savukārt nerada labu pēdējo iespaidu.

Runas nobeiguma slaidiem ir piemērota informācija, kas sniedz vai nu koncentrētu runas rezumējumu, vai no runas loģiski izrietošus secinājumus. Atkarībā no uzstāšanās formāluma pakāpes, runas satura un situācijas nobeiguma slaidā var tikt ievietots arī kāds ar runas tematu/saturu saistīts domugrauds vai to vizualizējošs attēls (zīmējums, fotogrāfija). Savukārt pateicības vārdus un komplimentus klausītājiem runātājs izsaka vārdos, tādējādi veidojot labu pēdējo iespaidu un ļaujot klausītājiem izbaudīt uzstāšanās pēdējo brīdi.

Līdz ar to otrais nosacījums attiecībā uz prezentācijas tekstu kopumā:

- 1) tas ir strukturēts atbilstoši runai ar trīsdaļīgu uzbūvi, ievērojot nepieciešamās prasības runas ievada un nobeiguma daļai,
- 2) runātājs labi pārzina prezentācijas saturu vai arī ir nodrošinājies ar palīglīdzekļiem, lai uzstāšanās noritētu raiti, kā iecerēts.

Domājot par prezentācijas teksta **vizuālo noformējumu**, vienlaikus jāņem vērā vairāki aspekti:

- 1) burtveidols, ko sauc arī par fontu vai šriftu (prezentācijas lasāmība),
- 2) burtu lielums (prezentācijas saskatāmība),
- 3) krāsu izmantojums (prezentācijas skaidrība).

Lasīt tekstu uz ekrāna nav tas pats, kas lasīt drukātu tekstu, tāpēc prezentācijas veido, izmantojot t. s. ekrāna fontus, bet nelietojot t. s. dokumentu un rokraksta fontus (sk. 1. attēlu; gan fontu paraugiem, gan paraugvārdam *Prezentācija* izmantoti 16 punktu burti, lai varētu salīdzināt burtu lielumu un apjomu, ko aizņem katrs fonts).

FONTA IZVĒLE			
Prezentācijās lieto:		Prezentācijās nelieto:	
Arial	Prezentācija	Times New Roman	Prezentācija
Verdana	Prezentācija	Beve Lt TL	Prezentācija
Tahoma	Prezentācija	Impress TL	Prezentācija

1. attēls. Prezentācijas tekstam ieteicamie un neieteicamie fonti

Teksta lasāmība ir saistīta ar tumšo un gaišo kvadrātveida laukumu (pikseļu) izvietojumu katra fonta burtu atveidē (Birziņa 2006), kā arī ar burtu blīvumu. Salīdzinājumam, piemēram, 1. attēlā redzamais attālums no burta līdz burtam *Arial* un *Times New Roman* šriftā rakstītajam vārdam *Prezentācija*. Lai tekstu varētu viegli izlasīt un lai acis ar laiku nenogurtu, burti vārdā nedrīkst būt saspiesti. Ieteicams vienā prezentācijā lietot vienu fontu vai divus savstarpēji saskaņotus fontus – vienu virsrakstiem, otru pamattekstam.

Šī pašā iemesla – lasāmības – dēļ neiesaka prezentāciju tekstā lietot LIELOS BURTUS, *slīprakstu* un tekstu ar pasvītrojumu. Tekstu ar lielajiem burtiem cilvēki izlasa daudz lēnāk, tāpēc lielo burtu lietojums tiek pieļauts vien slaida virsrakstā, bet, pirms izvēlas tos lietot, prezentācijas veidotājam jāparedz virsrakstu garums, jo lielie burti ir piemēroti vien apjomā nelieliem (1–3 vārdi) virsrakstiem (virsraksts divās rindās prezentācijas slaidā neizskatās labi un rada slaida pārblīvētības iespaidu). Slīpraksts ekrānā izskatās slikti, jo datora monitors, atainojot burtus, zīmē pikseļus, un slīpraksts nav tam piemērots. Savukārt pasvītrojums pievērš pārāk lielu uzmanību teksta pasvītrotajai daļai, novēršot uzmanību no pārējā – nepasvītrotā – teksta.

Prezentācijas saskatāmību nosaka izraudzītais burtu lielums. Labā prezentācijā virsraksta burti ir 40–44 punkti, bet teksts slaidā rakstīts ar 28–32 punktu burtiem. Praksē novērots, ka prezentāciju veidotāji atsevišķos slaidos burtu izmēru samazina, lai iegūtu vairāk vietas, kur ierakstīt lielāku teksta daudzumu, bet to nav ieteicams darīt, jo klausītājs, vērojot prezentāciju, „pieradina” sevi pie viena burtu lieluma uztveres. Tāpēc obligāts nosacījums

ir šāds: prezentācijā izvēlas un lieto viscaur vienu burtu lielumu virsrakstiem un citu, mazāku burtu lielumu – tekstam. Burtu lielums no slaida uz slaidu „nelēkā”, piemērojoties teksta apjomam, ko grib ielikt vienā slaidā.

Ja veido pakārtotu tekstu (uzskaitījumu), tad burtu lielums var atšķirties par 2–4 punktiem. Ja uzskaitījuma pakāpeniskumu pareizi veido ar *Tab* taustiņu, tad burtu lielums mainās automātiski (sk. 2. attēlu; šajā attēlā izmantots *Arial* – ekrāna fonts).

Pamatteksts (32 punkti)

- Uzskaitījums (28 punkti)
- Uzskaitījums (28 punkti)
 - Otrā līmeņa uzskaitījums (24 punkti)
 - Otrā līmeņa uzskaitījums (24 punkti)

2. attēls. Prezentācijas pamattekstam vēlmais burtu lielums

Savukārt prezentācijas skaidrību nosaka krāsu izvēle, teksta krāsas un fona krāsas saskaņotība. Jāievēro vairāki nosacījumi:

- 1) lieto kontrastkrāsas,
- 2) lieto gaišu uz tumša,
- 3) lieto tumšu uz gaiša,
- 4) lieto krāsas, kas „draudzējas”.

Ja vien prezentācija nav paredzēta maziem bērniem, tajā nelieto vairāk par trim krāsām, piemēram, gaišas krāsas fons, melni burti un kāda cita, ar fonu kontrastējoša krāsa slaidu virsrakstiem vai spilgta krāsa teksta izcēlumiem. Izvēloties zaļo vai sarkano krāsu, svarīgi paturēt prātā, ka to neizšķir cilvēki ar daltonismu (apmēram 9–10 % vīriešu un 0,5 % sieviešu) (Bredberijs [2008c], 100).

Lai arī tiek uzskatīts, ka gaiši burti uz tumša fona ir vieglāk lasāmi nekā tumši burti uz gaiša fona (Birziņa 2006), nav ieteicams prezentācijas fonam izvēlēties melnu vai citu tumšu krāsu – tas rada agresīvu iespaidu un var ļoti disharmonēt ar runātāja attieksmi un runas saturu.

Tātad trešais nosacījums par prezentācijas tekstu kopumā ir saistīts ar prezentācijas pieejamību klausītājiem, un to nosaka šādi faktori:

- 1) fonta izvēle,
- 2) burtu lielums,
- 3) prezentācijā lietotās krāsas.

2. Prasības katra atsevišķa slaida tekstam

Publiskās runas klausītājs vienlaikus uztver gan lektora runu – verbālo prezentāciju –, gan vizuālo prezentāciju, gan – secīgi – katru atsevišķu slaidu. Lai kopiespajds būtu pozitīvs, neviens no šiem faktoriem nav mazsvarīgs.

Katru slaidu veido divi galvenie elementi – virsraksts un slaida galvenā daļa, kurā var ietilpt teksts, tabula, attēls, diagramma u. c. Virsraksts katram slaidam ir noteikti nepieciešams, jo tas īsi un koncentrēti atklāj, par ko šajā slaidā ir runa. Pēdējā laikā preses un sociālo mediju pētnieki apgalvo, ka „pēc statistikas vidēji 8 no 10 cilvēkiem lasa virsrakstus, bet tikai 2 no 10 izlasa pārējo saturu. Tas ir jāpatur prātā un jāveido virsraksti, kas „nostrādā” – rada interesi uzzināt vairāk un nodrošina pārējā satura izlasīšanu” (31 piemērs 2014).

Veidojot *PowerPoint* prezentāciju, nereti vienu apakštematu nevar ievietot vienā slaidā, tam nepieciešami 2–3 slaidi, bet mainīt virsrakstu nav pamata. Praksē tad visbiežāk novērojams, ka virsraksts ir tikai 1. slaidam, bet turpmākajiem – ne. Otra prakse – atkārtot vienu un to pašu virsrakstu vairākiem slaidiem pēc kārtas; tas noteikti ir ieteicamāk, nekā atstāt slaidu pavisam bez virsraksta. Vēl cits paņēmieni ir aiz virsraksta iekavās, jau sākot ar 1. slaidu, likt numuru, kas klausītājus informē, ka šis apakštemats tiek izklāstīts vairākos slaidos.

Virsrakstam, ko ievieto prezentāciju slaidā, nevajadzētu būt garam, tāpat par virsrakstu nevajadzētu izmantot daļu no prezentācijas teksta (sk. 3.^a attēlu). Ieteicamāk dot slaidam nosaucošu virsrakstu – šajā gadījumā „Valodas vide” (sk. 3.^b attēlu), bet citu informāciju sniegt verbāli.

Ligvodidaktikā valodas vide parasti tiek definēta kā

sociālā apkārtnē, kurā tiek lietota noteikta valoda; konkrētie apstākļi, kādos valodu apgūst un izmanto saziņā.

(LTSV 2011, 99)

3.^a attēls. Neieteicams paraugs virsraksta noformējumam

Valodas vide –

sociālā apkārtnē, kurā tiek lietota noteikta valoda; konkrētie apstākļi, kādos valodu apgūst un izmanto saziņā.

(LTSV 2011, 99)

3.^b attēls. Ieteicams paraugs virsraksta noformējumam

Ja slaida galvenajā daļā tiek ievietota tabula, diagramma vai shēma, prezentācijas veidotājam jābūt pārliecinātam, ka tā ir labi saskatāma. Ja tā nav, tad līdztekus prezentācijai uz ekrāna klausītāji ir jānodrošina arī ar izdales materiālu, kurā attēls ir labi saskatāms. Prezentācijās neiesaka lietot telpiskās diagrammas, jo tās ir grūtāk uztveramas.

Ja slaida galvenajā daļā ir teksts, tad prezentācijas veidotājam ir jāatceras, ka *PowerPoint* formātā vieglāk ir uztverams t. s. plakātiskais teksts, par kuru jau tika runāts iepriekš; to ir ērti izkārtot nelielās vienībās, kas tiek nošķirtas ar aizzīmēm (angļu *bullets*) vai cipariem.

Ciparus ieteicams lietot tikai tad, ja tekstu veido saraksta tipa informācija ar noteiktu secību vai uzskaitījumu, kas jāpatur atmiņā. Ja tas tā nav, labāk izvēlēties aizzīmes (svarīgi – vienā prezentācijā konsekventi lietot viena veida aizzīmes viena līmeņa tekstiem). Aizzīmes ir ieteicamas arī no tāda viedokļa, ka tekstu aiz tām var sākt rakstīt gan ar lielo, gan ar mazo sākumburtu, bet aiz cipariem jāievēro pamata principi:

- ja cipars ir ar punktu, aiz tā tekstu sāk rakstīt ar lielo sākumburtu (sk. 4. attēla kreiso pusi);
- ja cipars ir ar pusiekavu, aiz tā tekstu sāk rakstīt ar mazo sākumburtu (ja tas nav pretrunā ar īpašvārdu rakstību) (sk. 4. attēla labo pusi).

<p>Semiotikas nozares</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Sintaktika 2. Semantika 3. Pragmatika <p>(Agejevs 2005, 48)</p>	<p>Semiotikas nozares</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) sintaktika 2) semantika 3) pragmatika <p>(Agejevs 2005, 48)</p>
---	---

4. attēls. Prezentācijas teksts – uzskaitījums ar cipariem

Nereti teksta izkārtojums slaidā ir tāds, ka teksta pirmā daļa attiecas uz vairākām uzskaitījumā esošām teksta turpinājuma daļām. Tas nozīmē, ka teksta sākumam jābūt loģiski saistītam ar katru turpinājuma daļu. Diemžēl praksē nereti redzams, ka saistījums ir tikai daļējs – visbiežāk ir sasaistīts teksta sākums ar tuvāko(-ām) uzskaitījuma daļu(-ām), bet uz beigām saistība zūd (sk. 5. attēla kreiso pusi). Jāraugās, lai loģiskā saistība būtu pilnīga (sk. 5. attēla labo pusi).

Prezentācijai jābūt	Prasības prezentācijai
<ul style="list-style-type: none"> • pārskatāmai • saprotamai • vienkāršai • attēlam, kas papildina tekstu 	Tai jābūt <ul style="list-style-type: none"> • pārskatāmai • saprotamai • vienkāršai • ilustrētai ar attēlu, kas papildina tekstu

5. attēls. Prezentācijas teksts – uzskaitījums ar vairākām teksta turpinājuma daļām

Protams, vienmēr ir būtisks jautājums par katrā atsevišķā slaidā iekļaujamo teksta apjomu. Profesionāli skaidri norāda – jo mazāk teksta, jo labāka prezentācija. Ir izstrādāti vairāki likumi (Birziņa 2006; Kincis 2012):

- 6 x 6 likums, t. i., 5–6 rindas slaidā un 6–7 vārdi rindā;
- 7 x 7 likums, t. i., ne vairāk par 7 vārdiem rindā un ne vairāk par 7 rindām slaidā;
- 6 x 7 likums, t. i., ne vairāk par 6 rindām slaidā un ne vairāk par 7 vārdiem rindā.

Tātad vidējais vārdu skaits vienā slaidā ir robežās no 36 līdz 49 vārdiem.

Tekstam slaidā lieto kreisās malas, nevis abu malu izlīdzinājumu. Tas saistīts ar estētiskiem apsvērumiem, lai atsevišķos gadījumos, kad, piemēram, vienā rindiņā ir vairāki gari vārdi, tie neizlīdzinātos gar abām malām, veidojot pārlieku lielas atstarpes. Teksta kreisās malas izlīdzinājums ļauj veidot regulāras atstarpes starp vārdiem.

Līdz ar to, runājot par katra atsevišķa slaida noformējumu, jāatceras, ka

- 1) slaidam nepieciešams virsraksts,
- 2) tajā nevajag pārblīvēt tekstu,
- 3) jāizdara lietpratīga izvēle starp cipariem un aizzīmēm,
- 4) teksts ar vairākām daļām jāveido loģiskā saistījumā.

Interpunktijas jautājumi

Analizētais praktiskais materiāls un vērojamā nekonsekvenca pat viena autora darbā rāda, ka lielai daļai *PowerPoint* prezentāciju veidotāju trūkst pārlicības par pieturzīmju lietojuma specifiku slaidrādes tekstā. Visbiežāk šaubas ir saistītas ar punktu vai semikolu – likt vai nelikt?

Jāatzīst, ka līdz šim latviešu interpunkcijai veltītajās publikācijās nav pievērsta pietiekama uzmanība pieturzīmju lietošanas gadījumiem prezentācijas tekstā. Ir skaidrs, ka jāievēro pieņemtās normas par pieturzīmēm aiz virsrakstiem (sk. Blinkena 2009, 154–156). Ja virsraksts pēc komunikatīvā tipa ir uzlūkojams par stāstījuma izteikumu (*Pētījuma aktualitāte*), punkts nav nepieciešams. Ja tas ir jautājuma izteikums (*Kas ir sociolingvistika?*), aiz tā liek jautājuma zīmi. Izņēmums ir t. s. nosaucošie jautājuma izteikumi (*Kā izvairīties no plaģiātisma*), kuriem ir stāstījuma teikuma funkcijas, tāpēc iespējamo punktu aiz šāda veida virsrakstiem nelieto. Ja slaida nosaukumā izmantots rosinājuma (*Nebrauciet dzērumā!*), vēlējuma (*Labu apetīti!*) vai izsaukuma (*Vasaras akcija!*) izteikums, tā beigās liek izsaukuma zīmi.

Galvenie principi, kurus iesaka ievērot *PowerPoint* prezentācijās no tekstveides viedokļa, ir šādi (Hofmanis [2005], 52):

- veidot īsus teikumus,
- izmantot virsrakstus un mazāku sadaļu virsrakstus,
- minēt tikai būtisko.

Virsraksti tiek lietoti ne tikai slaida augšējā daļā, bet arī satura izklāstā, kur uzskaitījuma elementi ir pielīdzināmi apakšvirsrakstiem. Tādējādi būtu ieteicams papildināt interpunktijas normas ar noteikumu, kas attiecas uz *PowerPoint* prezentāciju teksta noformēšanu.

Ja slaidā, atspoguļojot uzskaitījumu, katru vienību nošķir ar ciparu vai aizzīmi, aiz tās nevienu pieturzīmi neliek. Ne komats, ne semikols, ne punkts šādā gadījumā nav nepieciešams (sk. iepriekš 4. un 5. attēlu).

Gatavojot slaidus ar uzskaitījumu, valodas lietotājam rodas pamatota saikne ar pieredzi plāna veidošanā un attiecīgajām interpunktijas prasmēm kola, komata, semikola un punkta izmantojumā. Piemēram, Diānas Laivenieces grāmatā „Zinātniskās rakstīšanas skola” ir parādīti vairāki varianti pētnieciskā darba struktūras noformējumam, kā arī skaidroti attiecīgie ortogrāfijas un interpunktijas jautājumi (Laiveniece 2014, 48–50). Taču jāņem vērā, ka uzstāšanās laikā, kā jau tas ir uzsvērts raksta ievadā, auditorijai ir sadalīta uzmanība – ir jāuztver publiskā runa un samērā ātri arī informācija, ko demonstrē uz ekrāna. Tādējādi minimālisma vārdā plakātiskā tekstā ir jāatsakās no visa liekā, arī pieturzīmēm, ko lieto vienas vienības nošķiršanai

no otras. Var atzīt, ka *PowerPoint* prezentācijā atdalītājfunkciju uzņemas teksta grafiskais izkārtojums ar ciparu vai aizzīmi katras vienības sākumā.

Ja slaida saturā ir jāievieto viens vai vairāki izvērsti izteikumi, kas nav pielīdzināmi virsrakstiem, cipars vai aizzīme nav vajadzīga. Šādos gadījumos beigu pieturzīme atbilstoši izteikuma komunikatīvajam tipam ir jālieto. Tas attiecas arī uz citātu iekļaušanu slaidrādē. Lai norādītu uz cita autora teiktā samērā precīzu atkārtojumu, ir nepieciešamas pēdiņas vai cits grafiskais izcēlums, piemēram, slīpraksts. Iepriekšējā rakstu krājuma „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi” numurā ir izteikts aicinājums piesardzīgi izturēties pret pēdiņu aizstāšanu ar kursivējumu: „Visai ierasts ir kursivēt piemērus valodnieku rakstos, bet izmantot kursivējumu īpašvārdu (piemēram, organizāciju nosaukumu) un citātu izcēlumam diez vai būtu saskaņā ar latviešu valodas tradīcijām.” (Andronovs, Leikuma 2015, 126–127) Ja citātā veido izlaidumu, to ataino ar divpunkti, plašāka izlaiduma gadījumā divpunkti liek kvadrātiekvās. Interpunktijā ir lietderīgi nošķirt divpunktes un daudzpunktes funkcijas (Blinkena 2009, 325–326). Slaidrādes tekstā parasti koncentrē uzmanību uz citētajiem vārdiem, tāpēc piebilde ir lieka. Ja citātu izvēlas likt pēdiņās, beigu pieturzīme atrodas aizvērējpēdiņu priekšā. Aiz tām iekavās min autoru vai lieto atsauci (sk. 6. attēlu). Punktu kā beigu pieturzīmi iekavās neizmanto, izņemot datuma pierakstā, ko norāda kāda avota raksturojumā.

Stils

„Pēdējo gadu prakse rāda, ka latviešu valodā vairākos stilos sāk saplūst robežas starp literāro valodu, sarunvalodu un neliterārās valodas paveidiem.”

(Vineta Ernstsone)

6. attēls. Citāta noformējums slaidā

Veidojot *PowerPoint* prezentācijas par dažādiem pētījumiem, nereti no *MS Word* dokumenta tiek kopēti secinājumi ar visu numerāciju. Lai šādā gadījumā ievērotu rakstā piedāvātos interpunkcijas noteikumus, t. i., slaida teksta vienības beigu pieturzīmes lietojuma saistību ar cipara vai aizzīmes izmantojumu noformējumā, secinājuma numuru ieteicams iekļaut slaida virsrakstā (sk. 7. attēlu).

1. secinājums

Nevar apgalvot, ka pieklājības frāzes krasi atšķirtos abu dzimšu valodas lietojumā. Noteikti valodas līdzekļu izvēli ietekmē vairāku faktoru komplekss: runas situācijas oficiālums/neoficiālums, respondentu vecums, izglītības līmenis un dzimte.

7. attēls. Secinājuma noformējums slaidā

Kopumā teksta noformējumā, protams, jāievēro latviešu interpunkcijas, kā arī ortogrāfijas normas. Palielinājumā uz ekrāna viegli pamanāma katra pārrakstīšanās kļūda. Jāpievērš uzmanība atstarpēm. Nereti mazāk pieredzējušu autoru prezentācijās palikusi lieka atstarpe starp vārdu un komatu. Veidojot slaidu, jānodrošina, lai būtu atstarpe starp iniciāli un uzvārdu (*A. Roze*), ciparu un procentzīmi (25 %), dažu saīsinājumu daļām (*u. c.; u. tml.; p. m. ē.*) un citos gadījumos (Valodas konsultācijas 2009, 122; Laiveniece 2014, 124–126).

Ir vērts atgādināt, ka domuzīme un defise ir divas atšķirīgas pieturzīmes, kam katrai ir savas funkcijas tekstā: „Viena no biežāk sastopamajām kļūdām datorrakstā ir defises un domuzīmes jaukšana vai uzskatīšana par vienu pieturzīmi. Zināmā mērā to ietekmē tehniskais faktors – dators defisi [-] par domuzīmi [-] parasti „izstiepj” tikai tad, ja pareizi saliktas atstarpes šai zīmei abās pusēs. Ja tas tā nav, defise par domuzīmi nepārtop.” (Laiveniece 2014, 126). Diemžēl iepriekš minētais tehniskais paņēmieni, tāpat kā saistītā atstarpe, kas noder *MS Word* dokumentā, izplatītākajās *PowerPoint* programmas versijās nedarbojas. Domuzīmi var nokopēt, lai lietotu virsrakstā, savrupinājuma vai citas konstrukcijas izdališanai, vārda *līdz* aizstāšanai (2004–2014) vai citos vajadzības gadījumos (plašāk sk. Blinkena 2009, 379–387). Defise ir papildu pieturzīme, ko izmanto dubultuzvārdā (*Lūcija Nevile-Berga*), vārdnīcu nosaukumos (*Latviešu-angļu vārdnīca*), dažos saīsinājumos (*b-ba, pr-js*) u. c. (plašāk sk. Blinkena 2009, 407–411). Jāpiebilst, ka ir aizsākta diskusija par nepieciešamību nošķirt trīs horizontālo svītru – īstās jeb garās domuzīmes, pusgarās domuzīmes un defises – funkcijas datorrakstā (plašāk sk. Andronovs, Leikuma 2015).

PowerPoint prezentācijas titullapā ir spēkā tie paši teikuma locekļu savrupināšanas nosacījumi, kas citos latviešu valodas tekstos. Interpunkcijas praksē pirmajā slaidā, tāpat kā pētnieciska darba titullapā, aiz vārdu savienojuma *darba vadītājs* vai *zinātniskais vadītājs*, kam seko vārds, uzvārds, mēdz lietot kolu vai domuzīmi. Šādā pozīcijā pielikums atrodas apzīmējamā

vārda priekšā, tāpēc pieturzīme nav nepieciešama. Minētajā gadījumā ir pieļaujama vienīgi domuzīme, ko izmanto fakultatīvu savrupinājumu atspoguļošanai tekstā. Kols var būt noderīgs virsrakstā, ja tajā ietilpst paralēlnosaukums vai papildinformācija (*Latvijas Republikas Saeimas parlamentāriešu runas uzvedība: politiskās runas ievada un nobeiguma frāzes*). Titullapas apakšā, ja uzstāšanās vietu un laiku raksta vienā rindiņā, komats nav vajadzīgs, jo nesavrupina dažādus – vietas un laika – apstākļus (piemēram, *Rīga 2015*). Nepamatots komata lietojums šajā pozīcijā, iespējams, ir radies, izmantojot lietišķo rakstu paraugus. Valentīna Skujiņa ir uzsvērusi, ka komats šajā gadījumā ir pieļaujams lietvedībā, kur tas rāda rekvizītu – vietas un laika – uzskaitījumu, bet tas nebūtu attiecināms uz cita veida tekstiem (Skujiņa 2003, 117). Ir kritiski jāizvērtē interneta mājaslapās pieejamie zinātniski pētniecisko darbu prezentāciju paraugi, kuros diemžēl jau titullapās ir vērojamas interpunkcijas kļūdas (sk. ZPD un prezentācijas paraugi, noformējuma prasības, pamācības [2010]; ZPD prezentācijas paraugs [2011]).

Nobeigums

PowerPoint prezentācijas veidotājam, kā liecina rakstā minētie nosacījumi, tekstā un tā noformēšanā vienlaikus ir jāņem vērā daudzu faktoru komplekss. No vienas puses, ir valodiskie aspekti – strukturēt teksta saturu gan prezentācijā kopumā, gan atsevišķā slaidā, izteikt galveno domu, akcentēt atslēgvārdus, ievērot ortogrāfijas un interpunkcijas normas. No otras puses, ir estētiskie un ētiskie faktori – pārdomāt vizuālo noformējumu, izvēlēties atbilstošas krāsas, garantēt piemērota lieluma burtus un fontu, lai auditorijai informācija būtu saskatāma un uztverama. Galu galā rūpīgas *PowerPoint* prezentācijas izstrādē ir jāiegulda arī tehniskas pūles. Lai izdodas!

1. 31 piemērs 2014 – 31 piemērs, kā uzrakstīt pievilcīgu virsrakstu [tiešsaiste], 2014 [skatīts 04.08.2015.]. Pieejams: <http://imarketings.lv/31-piemers-ka-uzrakstit-pievilcigu-virsrakstu/>
2. Andronovs, Leikuma 2015 – Andronovs, Aleksejs, Leikuma, Lidija. Par dažām – „sīkajām” – rakstu zīmēm. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 10. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2015, 110.–129. lpp.
3. Apele 1982 – Apele, Antonija. *Runas māksla*. Rīga : Zvaigzne, 1982.
4. Apele [2011] – Apele, Antonija. *Prasme runāt publiski*. Rīga : Zvaigzne ABC, [2011].

5. Birziņa 2006 – Birziņa, Rita. *Mācību stundas prezentācija* [tiešsaiste], 2006 [skatīts 27.06.2015.]. Pieejams: http://skolai.daba.lv/proj_materiali/macibu_materiali/d/PPprezentacija_prezent_rb_d.pdf
6. Blinkena 2009 – Blinkena, Aina. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009.
7. Bredberijs [2008c] – Bredberijs, Endrū. *Izcilas prezentācijas prasmes: ko teikt un kā izturēties prezentācijā, lai panāktu vēlamu rezultātu*. Tulk. Liliāna Rodžere. Rīga : Zvaigzne ABC, [2008c].
8. Brēdemeiers 2008c – Brēdemeiers, Karstens. *Melnā retorika: valodas spēks un maģija*. Tulk. Anita Kulačkovska. Rīga : Zvaigzne ABC, 2008c.
9. Ceplītis, Katlape 1960 – Ceplītis, Laimdots, Katlape, Nora. *Izteiksmīgas runas pamati*. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1960.
10. Dankova 2012 – Dankova, Margarita. *Publiska uzstāšanās: MS PowerPoint prezentācija* [tiešsaiste], 2012 [skatīts 09.06.2015.]. Pieejams: <https://lbbjss.wordpress.com/2012/02/24/publiska-uzstasanas-ms-powerpoint-prezentacija/>
11. Hofmanis [2005] – Hofmanis, Klauss Dīters. *Prezentācija un moderācija: efektīva komunikācija un mērķtiecīga tehnisko līdzekļu lietošana*. Tulk. Līga Kalniņa. Rīga : Zvaigzne ABC, [2005].
12. Kā veidot prezentāciju 2015 – *Kā veidot prezentāciju bez ipašām zināšanām + Gatavs šablons* [tiešsaiste], 2015 [skatīts 27.06.2015.]. Pieejams: <http://www.pamaciba.lv/ka-veidot-prezentaciju-bez-ipasam-zinasanam-gatavs-sablons/>
13. Keigls 2008 – Keigls, Timotijs Dž. *Uzstāšanās māksla: droši paņēmieni, kā pārliecināt auditoriju un patikt klausītājiem*. Tulk. Edgars Ungurs. Rīga : Atēna, 2008.
14. Kincis 2012 – Kincis, Kalvis. *Prezentācija un moderācija* [tiešsaiste], 2012 [skatīts 27.06.2015.]. Pieejams: <http://www.slideshare.net/r6vsk/par-prezentaciju>
15. Ķiņķere 1999 – Ķiņķere, Auce. *Microsoft PowerPoint 97 ikvienam*. Rīga : Datorzinību Centrs, 1999.
16. Laiveniece 2014 – Laiveniece, Diāna. *Zinātniskās rakstīšanas skola*. Liepāja : LiePA, 2014.
17. Līcis 2013 – Līcis, Juris. *Vai vēl izmanto PowerPoint? PREZI nāk palīgā!* [tiešsaiste] [skatīts 27.06.2015.]. Pieejams: <http://lifehack.lv/vai-vel-izmanto-powerpoint-prezi-nak-paliga/>
18. Mancelis 2002 – Mancelis, Volfgangs. *Retorika: prasme brīvi un pārliecināši runāt*. Tulk. Egita Proveja. Rīga : De Novo, 2002.
19. Manovičs 2006 – Manovičs, Ļevs. *Jauno mediju valoda*. Tulk. Ilva Skulte. Rīga : Jauno mediju kultūras centrs RIXC, 2006.
20. Nelke 2003 – Nelke, Klaudija. *Prezentēšana*. Tulk. Zigita Kārkliņa. Rīga : De Novo, 2003.
21. Okuņeva 2010 – Okuņeva, Sandra. *Daži prezentācijas nobeiguma veidošanas aspekti. Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums, 14 (I). Liepāja : LiePA, 2010, 203.–209. lpp.

22. Paula 2011 – Paula, Evita. *Prezentācijas prasmes, ko vērts ņemt vērā* [tiešsaiste], 2011 [skatīts 09.06.2015.]. Pieejams: <http://karjeraunnauda.espati.lv/index/view/id/2065/Prezentācijas-prasmes-ko-verts-nemt-vera/>
23. Skujiņa 2003 – Skujiņa, Valentīna. *Latviešu valoda lietišķajos rakstos. 2., labotais izdevums*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2003.
24. Slīdrāde pret slaidrāde 2014 – *Slīdrāde pret slaidrāde* [tiešsaiste], 2014 [skatīts 17.07.2015.]. Pieejams: <http://www.skrivanek.lv/lv/jaunumi/latviesu-valodas-padomi/slidrāde-pret-slaidrāde.aspx>
25. Uzulāns 2002 – Uzulāns, Juris. *Skolotājs mūsdienā informatīvajā telpā*, II. Prezentācija. Rīga : RaKa, 2002.
26. Valodas konsultācijas 2009 – Valodas konsultācijas. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 4. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2009, 112.–123. lpp.
27. Valodas konsultācijas 2012 – Valodas konsultācijas. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 7. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2012, 166.–180. lpp.
28. Vārdotājas piezīmes 2015 – *Viedoklis par pieturzīmēm plakātos* [tiešsaiste], 07.11.2015. [skatīts 10.11.2015.]. Pieejams: <http://vardotaja.blogspot.com/>
29. ZPD prezentācijas paraugs [2011] – *ZPD prezentācijas paraugs* [tiešsaiste], 2011 [skatīts 17.07.2015.]. Pieejams: <https://maciesarldl.wordpress.com/2015/03/01/zpd-prezentācijas-paraugs/>
30. ZPD un prezentācijas paraugi, noformējuma prasības, pamācības [2010] – *ZPD un prezentācijas paraugi, noformējuma prasības, pamācības* [tiešsaiste], 2010 [skatīts 17.07.2015.]. Pieejams: <http://r6vsk.lv/zpd/pamacibas/>

GRAMATIKA

Gunta Smiltneice

Skaitļa vārda formas un to saistāmība ar citiem vārdiem

Skaitļa vārds ir patstāvīgs vārds, kas apzīmē skaitīšanas sistēmas jēdzienus, norāda uz priekšmetu vai dzīvu būtņu skaitu vai uz secību, kādā tie skaitīšanā seko cits citam (sk. VPSV 2007, 363; LVG 2013, 413). Skaitļa vārda semantika – priekšmetu, dzīvu būtņu vai abstraktu nojēgumu kvantitātes jēdzienu izteikšana – nosaka tā funkcionēšanas jomas, galvenokārt tas ir lietišķais un zinātniskais stils, kā arī publicistika. Skaitļa vārds ir vienīgā vārdšķira, kurai rakstos bez vārdiem ir vēl citi simboliski apzīmējumi – cipari un ciparu kopas. Rakstu valodā ciparu izmantošana ir ērta no valodas ekonomijas viedokļa, īpaši tad, ja jāapzīmē liela skaita nosaukumi, taču cipari ir simboli, kas apzīmē vārdus, tātad jēdzieniski veido savienojumus ar citiem vārdiem. Ļoti liela skaita apzīmēšanai mēdz izmantot kombinētu paņēmieni – vienu jēdzienu apzīmē gan ar cipariem, gan vārdiem, piemēram, *Sarkanajā smilšakmenī joprojām varot atrast 380 miljonu gadu senas bruņu zivs fosilijas.* (PDz)

Apzīmējot konkrētu reāliju skaitu, ir nepieciešams skaitļa vārdus iesaistīt teikumā, un šajā sakarā nereti problemātisks šķiet to formu lietojums un sintaktiskā saistāmība ar citu vārdšķiru vārdiem. Šo neskaidrību pamatā ir skaitļa vārda kā vārdšķiras savdabība, kas izpaužas gan vārdu struktūras daudzveidībā, gan morfoloģisko kategoriju dažādībā un morfoloģisko formu sistēmas neviendabīgumā.

Šī raksta mērķis akcentēt skaitļa vārdu strukturālo iedalījumu, sniegt pārskatu par skaitļa vārdu locīšanas īpatnībām un galvenajiem principiem skaitļa vārda formu lietojumā kopsakarā ar citiem vārdiem teikumā.

1. Skaitļa vārdu struktūra

Skaitļa vārdu struktūra ir atšķirīga no pārējo lokāmo vārdšķiru morfēmiskās struktūras, un tās izpratne un pārzināšana ir svarīga ne tikai pareizrakstībā (tai liela uzmanība tiek veltīta skolas kursā), bet arī skaitļa vārdu locīšanā un saistīšanā ar deklinējamiem vārdiem teikumā.

Latviešu valodā ir maz vienkāršu skaitļa vārdu ar atšķirīgu sakni. Tie ir *nulle, viens, divi, trīs, četri, pieci, seši, septiņi, astoņi, deviņi, desmit/desmits, simt/simts, tūkstoš/tūkstotis*, kā arī aizgūtie vārdi *miljons, miljards, triljons*. No šī nelielā

skaita vārdu var veidot bezgalīgas skaitļa vārdu rindas, darinot salikteņus (*piecpadsmit, divdesmit, sešsimtais*) vai vārdu savienojumus jeb analītiskas leksēmas (*pieci simti deviņdesmit astoņi, divi tūkstoši piecpadsmitais*).

Latviešu valodniecībā dažādos laika posmos skaitļa vārdu strukturālajā dalījumā vērojamas dažādas pieejas (par to sk. LVG 2013, 417), bet viens no racionālākajiem iedalījuma principiem, šķiet, ir morfēmiskais princips – skaitļa vārdu struktūru nosaka pēc sakņu skaita vārdā un vārdu skaita viena jēdziena apzīmēšanai. Skaitļa vārdu strukturālais iedalījums pēc šī principa parādīts 1. tabulā.

<p>Vienkāršie skaitļa vārdi</p> <p>sastāv no viena vārda, kam ir viena sakne:</p> <p><i>viens, pieci, desmit, tūkstotis, miljons, otrs, trešais</i></p>	<p>Saliktie skaitļa vārdi –</p> <p>atkarībā no</p> <p>koprakstījuma vai šķirtrakstījuma</p> <p>ir divas šo skaitļa vārdu apakšgrupas</p>	
	<p>Salikteņi –</p> <p>divu vai vairāku patstāvīgu vārdu apvienojums vienā vārdā:</p> <p><i>piecpadsmit, divdesmit, piecsimt, divsimtais, trešdaļa, divarpus, pusotra</i></p>	<p>Skaitļa vārdu savienojumi jeb analītiski vārdi –</p> <p>sastāv no diviem vai vairākiem šķirti rakstāmiem komponentiem:</p> <p><i>piecdesmit viens, piecdesmit pirmais, trīs tūkstoši divsimt divi, viena trešdaļa, divi ar pusi, divi un trīs simtdaļas, pieci veseli un viena puse, divi, komats, septiņi</i></p>

1. tabula. Skaitļa vārdu iedalījums pēc struktūras

Pilnu simtu un tūkstošu nosaukumi var būt apzīmēti divējādi – gan ar salikteni, gan ar skaitļa vārdu savienojumu, piemēram, **divsimt kilometru** // **divi simti kilometru**; **piectūkstoš** iedzīvotāju // **pieci tūkstoši** iedzīvotāju.

Daļskaitļu nosaukumu darināšanā tiek izmantoti lietvārdi *daļa* un *puse* un prievārdisks savienojums *ar pusi*. Arī šie skaitļa vārdi var būt gan salikteņi, gan vārdu savienojumi, piemēram, **piektdaļa** ienākumu // **piektā daļa** ienākumu // **viena piektā daļa** ienākumu; **divi ar pusi** gadu // **divarpus** gadu. Decimāldaļskaitļu nosaukumos ietilpst arī lietvārds *komats*: **četri, komats, pieci kilometri**.

2. Lokāmie skaitļa vārdi, to formu sistēma

Lokāmi ir daļa pamata skaitļa vārdu un visi kārtas skaitļa vārdi. Lokāmajiem skaitļa vārdiem ir deklinējamo vārdu gramatiskās kategorijas – dzimte, skaitlis un locījums, taču pilnīgā veidā tās izpaužas tikai kārtas skaitļa vārdiem. Pamata skaitļa vārdiem šo kategoriju izpausme nav vienādi pilnīga. Valodas praksē būtu jāpievērš uzmanība dzimtes kategorijas izpausmei un skaitļa vārdu locīšanai.

2.1. Dzimtes kategorijas izpausme

Skaitļa vārdiem ir vīriešu un sieviešu dzimte, taču ne visiem dzimtes izpausme ir vienādi pilnīga.

a) Abas dzimtes ir iespējamās pamata skaitļa vārdiem *viens, divi, trīs, četri, pieci, seši, septiņi, astoņi, deviņi* un saliktajiem skaitļa vārdiem, kas beidzas ar minētajiem vārdiem. Dzimtes formu un nozīmi šie skaitļa vārdi iegūst kontekstā saistījumā ar lietvārdiem, piemēram, **viens ozols – viena liepa; trīdesmit seši zēni – trīdesmit sešas meitenes.**

Abas dzimtes ir visiem kārtas skaitļa vārdiem, piemēram, **otrais gads – otrā diena; divdesmit trešais dzīvoklis – divdesmit trešā māja.**

Skaitļa vārdam *trīs* un saliktajiem skaitļa vārdiem, kas beidzas ar *trīs*, atšķirīgas formas sieviešu un vīriešu dzimtē ir tikai datīvā un lokatīvā: **trījiem zēniem – trijām meitenēm; divdesmit trijos dzīvokļos – divdesmit trijās mājās** (sk. 3. tabulu).

b) Tikai sieviešu dzimte ir skaitļa vārdiem *nulle, viena puse* un visiem tiem, kuru pēdējais komponents ir vārds *daļa*, piemēram, **viena trešdaļa iedzīvotāju; divas piektdaļas ienākumu.**

c) Tikai vīriešu dzimte ir skaitļa vārdiem *desmits, simts, tūkstotis, miljons, miljards*¹, piemēram, **Piekrastē riņķoja simtiem kaiju; Meža atjaunošanai iestādīja divus tūkstošus eglīšu.**

2.2. Skaitļa vārdu locīšana

Skaitļa vārdiem ir tie paši locījumi, kas lietvārdiem, tomēr to locīšanā nav vienveidības. Tos loka gan pēc lietvārdu parauga, gan pēc īpašības vārdu parauga. Dažu skaitļa vārdu locīšanas paradigma ir savdabīga. Atšķirīga ir veselo skaitļu apzīmējumu un daļu skaitļu apzīmējumu locīšana.

¹ Vīriešu dzimte ir vēl dažiem lielo skaitļu apzīmējumiem (*triljons, kvadriljons, sekstiljons*), bet, tā kā valodas praksē tos lieto ļoti reti, šajā rakstā tie netiek minēti.

a) Pārskats par **veselo skaitļu apzīmējumu** locīšanu.

Skaitļa vārdi	Locīšanas veids
<i>viens, divi, četri – deviņi</i>	Lokāmi vīriešu dzimtē kā 1. deklinācijas, sieviešu dzimtē kā 4. deklinācijas lietvārdi.
<i>trīs</i>	Lokāms savdabīgi. Sk. 3. tabulu!
<i>desmits, simts, miljons, miljards, triljons</i>	Lokāmi kā vīriešu dzimtes 1. deklinācijas lietvārdi.
<i>tūkstotis</i>	Lokāms kā vīriešu dzimtes 2. deklinācijas lietvārds.
<i>nulle</i>	Lokāms kā sieviešu dzimtes 5. deklinācijas lietvārds.
Visi kārtas skaitļa vārdi (<i>pirmais, pirmā, otrais, otrā, trešais, trešā</i> utt.)	Lokāmi abās dzimtēs kā īpašības vārdi ar noteikto galotni.

2. tabula. Pārskats par veselo skaitļu apzīmējumu locīšanu

Tabulā atspoguļota tikai vienkāršo skaitļa vārdu locīšana. Skaitļa vārdu savienojumos, kas beidzas ar vārdiem no *viens* līdz *deviņi*, loka tikai pēdējo komponentu atbilstoši šī vārda locīšanas paradigmai, piemēram, *divi simti piecdesmit divi kilometri, divi simti piecdesmit divu kilometru, divi simti piecdesmit diviem kilometriem, divi simti piecdesmit divus kilometrus* utt.

Ja skaitļa vārdu savienojums apzīmē pilnus desmitus, simtus, tūkstošus, miljonus, miljardus (*divi desmiti, pieci simti, septiņi miljoni*), loka savienojuma abus komponentus, piemēram, **pieci simti klausītāju, pieciem simtiem klausītāju, piecos simtos klausītāju**.

b) **Skaitļa vārda trīs** locīšana ir atšķirīga. Vīriešu un sieviešu dzimtes atšķirības ir tikai datīva/instrumentāļa kopīgajā formā un lokatīvā. Datīva/instrumentāļa formā ir iespējamās paralēlformas. Līdzās lokāmajām formām skaitļa vārds *trīs* visos locījumos var saglabāt nemainīgu formu, iegūstot nelokāma vārda statusu (Nītiņa 2001, 43–44; Paegle 2003, 69; LVG 2013, 421) (sk. 3. tabulu).

Loc.	Vīriešu dzimte	Sieviešu dzimte	Nelokāmā forma
nom.	<i>trīs brāļi</i>	<i>trīs māšas</i>	<i>trīs brāļi, māšas</i>
ģen.	<i>triju brāļu</i>	<i>triju māšu</i>	<i>trīs brāļu, māšu</i>
dat.	<i>trim, trijiem brāļiem</i>	<i>trim, trijām māšām</i>	<i>trīs brāļiem, māšām</i>
akuz.	<i>trīs brāļus</i>	<i>trīs māšas</i>	<i>trīs brāļus, māšas</i>
instr.	<i>ar trim, trijiem brāļiem</i>	<i>ar trim, trijām māšām</i>	<i>ar trīs brāļiem, māšām</i>
lok.	<i>trijos brāļos</i>	<i>trijās māšās</i>	<i>trīs brāļos, māšās</i>

3. tabula. Skaitļa vārda *trīs* locīšana

c) **Daļu skaitļa vārdus** loka dažādi atkarībā no to struktūras. Pārskats par locīšanu dots 4. tabulā.

Skaitļa vārdi	Locīšanas veids
Saliktenī ar pēdējo komponentu <i>-daļa</i>	Lokāmi kā sieviešu dzimtes 4. deklinācijas lietvārdi: <i>trešdaļa, trešdaļas, trešdaļai</i> utt.
Vārdu savienojumi, kuru pēdējais komponents ir saliktenis ar <i>-daļa</i>	Locīšanā mainās visi lokāmie komponenti: <i>viena trešdaļa, vienas trešdaļas, vienai trešdaļai</i> utt. Nelokāmie komponenti vārdu savienojumā paliek nemainīgi: <i>desmit trešdaļas, desmit trešdaļu, desmit trešdaļām</i> utt.
Vārdu savienojumi ar prievārdisko savienojumu <i>ar pusi</i>	Ir lokāmi, ja vārdu savienojumā ietilpstošais veselā skaitļa apzīmējums ir lokāms. Lokot mainās tikai veselā skaitļa nosaukums, <i>ar pusi</i> paliek nemainīgs: <i>pieci ar pusi, piecu ar pusi, pieciem ar pusi</i> utt. Ja veselā skaitļa apzīmējums ir nelokāms, viss vārdu savienojums ir nelokāms: <i>desmit ar pusi, piecpadsmit ar pusi</i> .
Saliktenī <i>pusotrs, pusotra</i>	Lokāmi kā 1. vai 4. deklinācijas lietvārdi: <i>pusotrs gads, pusotra gada</i> utt., <i>pusotra stunda, pusotras stundas</i> utt.

4. tabula. Daļu skaitļa vārdu locīšana

d) Par **decimāldaļu skaitļa vārdu** locīšanu nepieciešami plašāki komentāri. Jāatzīst, ka šo skaitļa vārdu locīšanai latviešu gramatikās līdz šim nav pievērsta pietiekami vispusīga uzmanība. Ir norādīts, ka decimāldaļu skaitļa vārdi ir gan lokāmi, gan nelokāmi atkarībā no pēdējā komponenta lokāmības vai nelokāmības, piemēram, *viens, komats, divdesmit pieci* ir lokāms skaitļa vārds, bet *viens, komats, divpadsmit* – nelokāms. Tiek atzīmēts, ka decimāldaļskaitļu apzīmējumos loka tikai pēdējo komponentu, bet veselā skaitļa nosaukums, ja tas ir lokāms vārds, paliek nemainīgs nominatīva formā, piemēram, **pieci, komats, seši metri; pieci, komats, sešu metru; pieci, komats, sešiem metriem** utt. Arī sieviešu dzimtē pirmais komponents saglabā šādu formu: **pieci, komats, sešas minūtes; pieci, komats, sešu minūšu; pieci, komats, sešām minūtēm** utt.

Tomēr valodas prakse rāda, ka šis likums mūsdienās pilnībā ievērots netiek, un decimāldaļu skaitļa vārdos tiek locīti visi lokāmie komponenti, piemēram, *Saimniecības nodaļa ar divdesmit sešām, komats, divdesmit piecām amata vienībām* [..]. (www.jp.gov.lv); *Izpildītājs ne vēlāk kā 2,5 (divu, komats, piecu) mēnešu laikā pēc telpu nodošanas veic telpu vienkāršoto*

renovāciju [..]. (www.piejurasslimnica.lv); [..] vidējā atzīme semestrī nav zemāka par 7,5 (**septiņām, komats, piecām**) ballēm. (www.koknese.lv)

Šādam formu lietojumam ir loģisks izskaidrojums: valodas izjūta prasa saskaņot ar deklinējamo vārdu ne tikai vārdu savienojuma pēdējo komponentu, bet arī to lokāmo daļu, kas atrodas pirms vārda *komats*. Pret šādu lietojumu nebūtu pamats iebilst, un tātad decimāldaļu skaitļa vārdu locīšana var būt divējāda: vārdu savienojumā var locīt tikai pēdējo komponentu, bet var arī locīt visus lokāmos komponentus atbilstoši to locīšanas tipam.

Ja pirmais komponents ir *nulle* vai *viens*, tie saglabā nemainīgu formu visos locījumos un abās dzimtēs, piemēram,

nulle, komats, **pieci** hektāri; **nulle**, komats, **piecos** hektāros;
nulle, komats, **piecas** tonnas; **nulle**, komats, **piecām** tonnām;
viens, komats, **pieci** hektāri; **viens**, komats, **piecos** hektāros;
viens, komats, **piecas** tonnas; **viens**, komats, **piecām** tonnām.

3. Nelokāmie skaitļa vārdi

Nelokāmajiem skaitļa vārdiem ir tikai viena nemainīga forma, tiem nav ne dzimtes, ne skaitļa, ne locījumu. Pie nelokāmajiem skaitļa vārdiem pieder:

- skaitļa vārdi no *vienpadsmit* līdz *deviņpadsmit* un visi vārdu savienojumi, kuru pēdējais komponents ir kāds no šiem skaitļa vārdiem, piemēram, *pieci simti divpadsmit*, *seši tūkstoši divi simti piecpadsmit*;
- skaitļa vārdi *desmit*, *simt*, *tūkstoš*, kā arī visi salikteni un vārdu savienojumi, kuru pēdējais komponents ir kāds no šiem skaitļa vārdiem, piemēram, *divdesmit*, *septiņsimt*, *trīstūkstoš*, *pieci simti divdesmit*, *seši tūkstoši divsimt*.

Apzīmējot desmitus, simtus un tūkstošus, vienu un to pašu jēdzienu var izteikt gan ar lokāmu, gan ar nelokāmu skaitļa vārdu, piemēram, *jānobrauc divi simti // divsimt kilometru; laukumā bija apmēram trīs tūkstoši // trīstūkstoš cilvēku*.

Ir atšķirības lokāmo un nelokāmo skaitļa vārdu ortogrāfijā: lokāmos skaitļa vārdus raksta šķirti, nelokāmos – kopā (sk. 1. tabulu). Jāatgādina, ka jēdzienu *1000* var apzīmēt gan ar lokāmo vārdu *tūkstotis*, gan ar nelokāmo vārdu *tūkstoš*, bet nav pieņemamas nereti lietotās formas *tūkstots* vai *tūkstot*.

Atsevišķos gadījumos nelokāmie skaitļa vārdi var iegūt lokāmas formas, piemēram, pulksteņa laika apzīmējumos: *Veikals atvērts no **desmitiem** līdz **astoņpadsmitiem**.*

Nelokāmi ir daļu skaitļu apzīmējumi:

- salikteņi, kas beidzas ar *-pus*: *divarpus, trīšarpus, piecarpus*;
- vārdu savienojumi, kuros ietilpst prievārdiskais savienojums *ar pusi*, ja veselā skaitļa apzīmējums ir nelokāms: *desmit ar pusi, piecpadsmit ar pusi, divsimt ar pusi*;
- decimāldaļu skaitļa vārdi, ja to pēdējais komponents ir nelokāms: *viens, komats, piecpadsmit*.

4. Skaitļa vārdu saistāmība ar deklinējamiem vārdiem

Skaitļa vārdu saistīšana ar citu vārdšķiru vārdiem teikumā nereti rada jautājumus gan par lietvārda locījuma formu izvēli, gan par skaitļa vārda gramatisko paralēlformu lietošanas iespējām. Saistīšanas likumības nosaka vairāki faktori: galvenokārt skaitļa vārda lokāmība vai nelokāmība, lokāmo skaitļa vārdu locīšanas savdabība, kā arī valodas tradīcijas.

4.1. Lokāmo skaitļa vārdu saistāmība ar lietvārdiem

a) Pamata skaitļa vārdi *viens, divi* un no *četri* līdz *deviņi* parasti ir lietojami adjektīva funkcijā un līdzīgi kā īpašības vārdi **saskaņojas ar lietvārdu** vai lietvārda nozīmē lietotu vārdu dzimtē, skaitlī un locījumā, piemēram, *piecas liepas, piecām liepām; septiņi ozoli, septiņos ozolos*. Ar lietvārdu saskaņojas arī skaitļa vārdu savienojumi, ja to pēdējais komponents ir kāds no iepriekš minētajiem skaitļa vārdiem, piemēram, *divdesmit **četri gadi**, divdesmit **četrus gadus**; septiņdesmit **sešas mājas**, septiņdesmit **sešās mājās***.

Par skaitļa vārda *trīs* saistījumu ar lietvārdiem sk. 3. tabulu.

b) Ja skaitļa vārdi *divi, četri, pieci, seši, septiņi, astoņi, deviņi* ir saistīti ar vīriešu dzimtes lietvārdu, kurš apzīmē laiku, mēru, svaru, tilpumu un līdzīgas dimensijas, tad lietvārds kopā ar skaitļa vārdu parasti ir **daudzskaitļa akuzatīvā**, piemēram, *Māsa dzīvo Itālijā jau **divus gadus**; Ķirbis bija gandrīz **astoņus kilogramus** smags*.

Taču akuzatīva vietā iespējamās paralēlformas ar galotni *-i*: *Māsa dzīvo Itālijā jau **divi gadi**; Ķirbis bija gandrīz **astoņi kilogrami** smags*. Tā ir senā divskaitļa nominatīva/akuzatīva kopīgā forma, kas vēl valodā saglabājusies (MLLVG 1959, 485–488). Mūsdienās tā joprojām ir atzīta un lietojama.

Šāds paralēlformu lietojums ir raksturīgs gadījumos, kad skaitļa vārds un lietvārds saistīts ar īpašības vārdiem *vecs, ilgs, dziļš, plats, šaurs, garš, liels, smags, augsts* u. tml., piemēram, **piecus gadus vecs bērns // pieci gadi vecs bērns; divus metrus dziļa aka // divi metri dziļa aka; simt piecdesmit četrus metrus plats kanāls // simt piecdesmit četri metri plats kanāls.**

Vārdkopās ar skaitļa vārdu un dimensionālas nozīmes lietvārdu var būt darbības objekta nosaukums, kas vienmēr lietojams ģenitīvā (dalāmais ģenitīvs) (MLLVG 1959, 392–393; LVG 2013, 347), piemēram, **Nopirku četrus kilogramus ābolu un divus litrus piena; Ogotāji bija salasījuši piecus grozus melleņu.** Arī šādos savienojumos var lietot paralēlformas ar galotni *-i*, bet objekta nosaukums saglabā ģenitīva formu: **Nopirku četri kilogrami ābolu un divi litri piena.**

Skaitļa vārda *trīs* forma savienojumā ar lietvārdu akuzatīvā ir nemainīga, bet lietvārdam var būt paralēlformas, piemēram, **Nopirku trīs metrus auduma // trīs metri auduma.**

c) Skaitļa vārdi *nulle, desmits, simts, tūkstotis, miljons, miljards* nesašķaņojas ar tiem sekojošu lietvārdu, bet tas pie šiem skaitļa vārdiem **tieks lietots daudzskaitļa ģenitīvā**, piemēram, **Desmitiem un simtiem darbu nedarītu atkal jāatstāj uz citu rītu.** (L. Briedis); [...] *birst zvaigznes pār mums. Atsitas zaros un sašķīst, Un sašķeļas tūkstošos dimantu.* (O. Vācietis)

Tāpat lietojami skaitļa vārdu savienojumi, ja to pēdējais komponents ir *desmits, simts, tūkstotis, miljons, miljards*, piemēram, **Visaktīvākā putnu migrācija ir pavasarī, kad Kolkasragu pārlido sešdesmit tūkstoši putnu.** (PDz)

d) Kārtas skaitļa vārdi ir lokāmi kā noteiktās galotnes īpašības vārdi un saskaņojas ar lietvārdu dzimtē, skaitlī un locījumā, piemēram, **divdesmit pirmā rinda, divdesmit pirmās rindas, divdesmit pirmajai rindai** utt.

4.2. Nelokāmo skaitļa vārdu saistāmība ar lietvārdiem

Nelokāmā skaitļa vārda un lietvārda savienojumos lietvārda locījumu nosaka skaitļa vārds un tā sintaktiskās funkcijas.

a) Lielākoties aiz nelokāmajiem skaitļa vārdiem lietvārdu var lietot jebkurā nepieciešamā daudzskaitļa locījumā, piemēram, **desmit dienas, desmit dienu, desmit dienās, pēc desmit dienām.**

b) Ja nelokāmais skaitļa vārds ietilpst salikta teikuma priekšmeta sastāvā, ar to saistītais lietvārds var būt daudzskaitļa nominatīvā vai

ģenitīvā, piemēram, *Nemanot pagājuši **divpadsmit gadi***. // *Nemanot pagājis **divpadsmit gadu***.

c) Ja skaitļa vārds ir saliktā papildinātāja sastāvā, ar to saistītais lietvārds var būt daudzskaitļa akuzatīvā vai ģenitīvā, piemēram, *Nopirku **desmit grāmatas***. // *Nopirku **desmit grāmatu***.

4.3. Daļu skaitļa vārdu saistāmība ar lietvārdiem

Daļu skaitļa apzīmējumu saistāmība ar lietvārdiem ir atkarīga no tā, kāda ir daļskaitļu apzīmējumu struktūra un lokāmība.

a) Ja daļskaitļa apzīmējums ir saliktenis ar komponentu *-daļa* vai vārdu savienojums ar pēdējo vārdu *daļa*, lietvārds vienmēr nostājas **vienskaitļa vai daudzskaitļa ģenitīvā**, piemēram, *viena **trešdaļa kilograma***, *vienas **trešdaļas kilograma***, *vienai **trešdaļai kilograma***, *vienu **trešdaļu kilograma*** utt.; *divas piektās **daļas iedzīvotāju***, *divu piekto **daļu iedzīvotāju***, *divām piektajām **daļām iedzīvotāju*** utt.

b) Saistījumā ar daļu skaitļa vārdiem, kuros ietilpst prievārdiskais savienojums *ar pusi*, lietvārds mainās visos locījumos (sk. 5. tabulu).

Loc.	Vīriešu dzimte	Sieviešu dzimte
nom.	divi ar pusi gadi	divas ar pusi stundas
ģen.	divu ar pusi gadu	divu ar pusi stundu
dat.	diviem ar pusi gadiem	divām ar pusi stundām
akuz.	divus ar pusi gadus	divas ar pusi stundas
instr.	ar diviem ar pusi gadiem	ar divām ar pusi stundām
lok.	divos ar pusi gados	divās ar pusi stundās

5. tabula. Daļu skaitļa vārdu, kuros ietilpst komponents *ar pusi*, locīšana un saistījums ar lietvārdiem

Ja šāds skaitļa vārdu savienojums ir saistīts ar vīriešu dzimtes lietvārdu, kurš apzīmē laiku, mēru, svaru, tilpumu un līdzīgas dimensijas, tad savienojumā ietilpstošie veselā skaitļa apzīmējumi *divi, četri, pieci, seši, septiņi, astoņi, deviņi* kopā ar lietvārdu var būt gan daudzskaitļa akuzatīvā, gan senā divskaitļa nominatīva/akuzatīva formā, piemēram, *nopirkt **septiņus** ar pusi **kilogramus** kartupeļu* // *nopirkt **septiņi** ar pusi **kilogrami** kartupeļu*; *noskriet **divus** ar pusi **kilometrus*** // *noskriet **divi** ar pusi **kilometri***.

Ja šādos savienojumos veselā skaitļa apzīmējums ir nelokāms vārds, tad lietvārds var būt jebkurā locījumā: **desmit ar pusi gadi, desmit ar pusi gadu, desmit ar pusi gadiem** utt.

c) Pie nelokāmajiem daļu skaitļa apzīmējumiem, kas beidzas ar *-pus*, lietvārds var nostāties jebkurā locījumā: *divarpus gadi, divarpus gadus, divarpus gadus*.

d) Daļu skaitļu apzīmējumi *pusotrs, pusotra* ir lokāmi un saskaņojas ar lietvārdu visos locījumos, piemēram, *pagājis pusotrs gads; satikāties pēc pusotra gada; līst pusotru nedēļu; darbs jāpaveic pusotrā stundā*. Parasti šos skaitļa vārdus lieto vienskaitlī, taču iespējamās arī daudzskaitļa formas, piemēram, *Vidēji gūstot pusotrus vārtus spēlē, būs grūti uzvarēt*. (www.lsm.lv); *Pirms mēnešiem pusotriem [...] rimti irāties pa Alauksta ezeru*. (www.laivas.lv)

Apzīmējot darbības objektu, akuzatīvam var būt paralēlformas ģenitīvā, piemēram, *Nopirku pusotru kilogramu ķiršu // pusotra kilograma ķiršu*.

Skaitļa vārdiem, kas ar pirmo komponentu *pus-* darināti no kārtas skaitļa vārdiem *trešais, ceturtais*, nav nominatīva formas; tos lieto, sākot ar ģenitīvu *pustreša, pusceturta*, un ar lietvārdu tie saskaņojas visos locījumos, piemēram, *Atšķirībā no daudzām citām tautām latviešu garīgajai izpausmei nebija atvēlēts ilgs laiks – tikai pustreša gadsimta [...]*. (www.news.lv/ *Briva_Daugava*)

Salikteņi ar *pus-* un skaitļa vārdiem *piektais, sestais* utt. mūsdienu latviešu valodā nav raksturīgi.

e) Decimāldaļu skaitļa vārdu un lietvārdu saistījums ir atkarīgs no skaitļa vārdu savienojuma pēdējā komponenta, kurš piesaista lietvārdu atbilstoši attiecīgo lokāmo vai nelokāmo skaitļa vārda likumībām (sk. nodaļu par decimāldaļu skaitļa vārdu locīšanu).

Secinājumi

Skaitļa vārds ir vārdšķira, kurai raksturīgs formu nevienbīgums. Tas izpaužas dažādos līmeņos: gan skaitļa vārdu struktūrā, gan gramatisko kategoriju realizācijā (dzimtes izpausme, locīšana), gan sintaktiskajā lietojumā (saistījums ar citiem vārdiem). Skaitļa vārda savdabība izpaužas arī daudzu paralēlformu lietošanas iespējās, tāpēc skaitļa vārda iesaistīšana tekstā

nereti var šķīst sarežģīta. Bet, izprotot šīs vārdšķiras vārdformu sistēmu un formu lietošanas pamatprincipus, tekstveidei ar skaitļa vārdu iesaistīšanu nevajadzētu kļūt par nepārvaramām grūtībām.

Avoti

L. Briedis – Briedis, Leons. *Būtības dārzs*. Rīga : Liesma, 1987.

O. Vācietis – Vācietis, Ojārs. *Melnās ogas*. Rīga : Liesma, 1971.

PDz – Žurnāls *Patiesā Dzīve* (2015).

www.jpd.gov.lv

www.koknese.lv

www.laivas.lv

www.lsm.lv

www.news.lv

www.piejurasslimnica.lv

1. LVG 2013 – *Latviešu valodas gramatika*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013.
2. MLLVG 1959 – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*, I. Rīga : LPSR ZA izdevniecība, 1959.
3. Nītiņa 2001 – Nītiņa, Daina. *Latviešu valodas morfoloģija* (konspektīvs lokāmo vārdšķiru apskats). Rīga : Rīgas Tehniskā universitāte, 2001.
4. Paegle 2003 – Paegle, Dzintra. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. I daļa. Rīga : Zinātne, 2003.
5. VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.

VALODA UN VIDE

Guntars Dreijers

Lingvistiskā kapitāla likloču takas Rīgas pilsētā 2014–2015

*Afišas, afišas – pilsētu dvēseles –
Krāsainas, kļiedzošas kā dāmu zeķes [...].
Afišas, afišas – pilsētu sakraments –
Izrāžu, bāru un mītiņu kalendārs [...].*

(Aleksandrs Čaks)

Pilsētvides vizuālās valodas pētījumi atspoguļo plašu pilsētas dzīves tematisko slāni, kultūras, informatīvo un izglītojošo darbību, kā arī uzņēmējdarbības vidi. Raksta pirmajā daļā lasītājs tiek iepazīstināts ar lingvistiskā kapitāla jēdzienu, savukārt otrajā daļā aplūkoti piemēri no dažādiem uzrakstiem un publiskās telpas ziņojumiem gan iedzīvotājiem, gan tūristiem Rīgā.

Tādās nozarēs kā ekonomika, politika, pedagoģija un vadībzinātne visai izplatīti ir vārdu savienojumi un salikteni ar leksēmu *kapitāls*, piemēram, *izglītība kā kapitāls*, *politiskais kapitāls*, *cilvēka kapitāls*, *finanšu kapitāls*, *kultūrkapitāls*, *sociālais kapitāls*, *erotiskais kapitāls* u. c. Ievadot Google meklētājā *cilvēka kapitāls*, iegūstam aptuveni 4630 rezultātus (2014. gada decembra dati). Ja salīdzinām ar angļu valodu, tad atbilstošais vārdkopstermins *human capital* parādās 62 000 000 reižu. Attiecīgi, ievadot vienu pašu vārdu *kapitāls*, redzam, ka tas lietots 352 000 reižu, bet angļu valodā 1 540 000 000 reižu. Kvantitatīvā starpība starp vispārīgo terminu un vārdkopsterminu rezultātiem tīmeklī ir milzīga, taču vēl lielāka ir atšķirība, ja mēģinām iegūt vārdkopas *lingvistiskais kapitāls* skaitlisko vērtību no virtuālās vides. Tā lietota latviski aptuveni 2200 reižu, savukārt angļiski – 37 100 000 reižu. Lai cik ticami vai mazticami būtu skaitliskie virtuālās vides rezultāti, tie nepārprotami atklāj pāris atziņas – *kapitāls* ir populārs un ekonomikā svarīgs jēdziens, savukārt vārdkopa *lingvistiskais kapitāls* tiek lietota retāk, jo ir samērā jauns termins, ko 70. gados ieviesis franču sociologs Pjērs Burdjē (Bourdieu 1992, 66). Ar terminu *lingvistiskais kapitāls* saprotam tādas valodas prasmes un lietojumu, kas ļauj gūt peļņu vai labumu nākotnē. Jebkura profesionālā saziņa – gan formālā, gan neformālā (piemēram, profesionālais žargons) – ir uzskatāma par katra speciālista lingvistisko kapitālu. Termina *lingvistiskais kapitāls* pamatā ir ekonomikas jēdziens, un visbiežāk to lieto valodnieku rakstos. Ekonomikas

terminoloģija palīdz raksturot valodu kā nemateriālu aktīvu jeb līdzekli. Valodniecības rakstos lingvistisko kapitālu saista ar iespējām darba tirgū vai akadēmiskajiem panākumiem. Jo lielāks ir kāda indivīda lingvistiskā kapitāla deficīts, jo mazākas ir indivīda iespējas sasniegt augstāku izglītības līmeni. Izglītībā diemžēl sekas var būt ilgtermiņā, ja lingvistisko kapitālu izglītības sistēma mērķtiecīgi aizstāj ar tehniskajām prasmēm un iemaņām, virzot cilvēka attīstību no domājošā cilvēka jeb *homo cogens* uz tehnisko cilvēku jeb *homo technicus*, kurš ir precīzs izpildītājs un kļūst par uzņēmuma materiālo aktīvu tāpat kā dators vai darba galds. Karolīna Linza (*Caroline Linse*) rakstā „Linguistic Capital Pays Dividends” („Lingvistiskais kapitāls maksā dividendes”) secina: „Lingvistisko kapitālu ir grūti izteikt skaitļos, taču tam ir milzu vērtība, un tas raksturo valodas kompetenci; taču tā vietā, lai to koptu un attīstītu, to bieži vien pamet novārtā [tulkojums mans – G. D.]” (Linse 2013, 32) Ir daudzas cilvēces eksistencei svarīgas profesijas, kuru dzīvotspēja ir atkarīga no lingvistiskā kapitāla. Vai varam iedomāties bez lingvistiskā kapitāla juristus, logopēdus, tulkus un tulkotājus, ārstus, skolotājus, psihologus, gidus u. c. profesiju pārstāvjus? Ir pēdējais laiks pārskatīt līdz šim nenovērtēto valodas lomu tajās nevalodnieku profesijās, kurās valoda ir viens no galvenajiem instrumentiem, lai gūtu ne tikai peļņu nākotnē, bet arī nodibinātu labas attiecības gan ar klientu, gan sadarbības partneri, gan pacientu utt. Faktiski jebkuras profesijas finansiālā dzīvotspēja ir atkarīga no darbinieka lingvistiskā kapitāla.

Kapitāls gan materiālā, gan nemateriālā veidā ir visas ekonomikas virzītājspēks. Intervijā raksta autoram *kapitāla* un *lingvistiskā kapitāla* jēdzienu sīkāk palīdzējis raksturot ekonomikas nozares eksperts Andrejs Jaunzems. Viņaprāt, kapitāls ir īpašums, kas ilgtermiņā vai īstermiņā dod labumu. To var dažreiz novērtēt naudā, dažreiz arī nevar. Ekonomikā bieži vien runā nevis par naudu, bet gan lietderīgumu. „Ekonomikas skaidrojošajā vārdnīcā” ar lietderīgumu saprot „spēju apmierināt patērētāja vajadzības” (ESV 2000, 120). Šīs vajadzības ir individuālas, taču tirgus, reklāma un politika šīs vajadzības diktē un cenšas pārliecināt, ka attiecīgo preci vai pakalpojumu klientam vajag attiecīgajā kvalitātē. Ja personas vajadzības tiek apmierinātas, tad persona jūtas laimīga vai gandarīta (Varian 1996, 54). Ērvinga Fišera definīcija ir precīza – bagātība ir viss, kas palielina cilvēka iespējas, arī alternatīvās iespējas. Iespējas rada labumu, un labums dod iespējas. Ē. Fišers skaidro, ka kapitāls sastāv ne tikai no lietām, bet arī no „nemiesīgām [no angļu *incorporeal* – nemiesīgs, resp., nemateriāls; komentārs mans – G. D.] lietām – likuma, baznīcas, reliģijas, literatūras, mākslas, izglītības, prāta.” (Fisher 1919, 55) Ņemot vērā formulējumu – nemiesīgās, resp., nemateriālās lietas, svarīgi

atbildēt uz jautājumu, vai valoda, proti, augsts valodas lietojuma un valodas kultūras līmenis, palielina cilvēka iespējas, resp., vai valodas kultūra un prasmes dos labumu? Robinsona Krūzo gadījumā, līdz viņš iepazīstas ar Piektdieni, nedos. Kapitāls arī neiekrit klēpī, jo tā ir investīcija. Uz salas Robinsons varēja mēģināt Piektdieni apvārdot. Kad tas izdevās, to jau varēja dēvēt par kapitālu. Kapitālam par pamatu nevar būt pieņēmums, vai to var aprēķināt naudā, jo arī materiālo īsti nevar aprēķināt naudā. Alfreds Māršals ieviesa racionālu jēdzienu – novērotā tirgus cena, piemēram, vai nākamajā mēnesī Jānis varēs Jurim pārdot zemes gabalu par to pašu cenu, neviens to nezina.

Gan ekonomisti, gan uzņēmēji domā par valodas jautājumiem. Lielā mērā mūsdienu ekonomika ir anglosakšu zinātne – Alfreds Māršals, Adams Smits u. c. Svarīga ir arī juridiskā komunikācija starp klientu un uzņēmēju. Tā kā cilvēki dažkārt nepārlasa līgumus, viņi labprāt notic tam, kam grib noticēt. Svarīgi ir arī valodas loģikas jautājumi – kaut vai līguma nosacījumu izpratne. Arī personāla atlasē jāprot saklausīt aktuālais. Andrejs Jaunzems atzīst – traktoristam viena valoda, skolotājam – cita. Laba valoda nav tikai literāra valoda. Milzīga loma ir arī starpkultūru komunikācijai – saziņai starp tautām dažādās jomās (politiskajā, uzņēmējdarbības, administratīvajā, kultūras jomā).

Lai gan kapitāls ir anglosakšu ekonomikas teorijas stūrakmens, Latvijā jau 19. gs. kapitāla jēdziena svarīgumu apzinājās progresīvā latviešu sabiedrības daļa. Juris Alunāns darbā „Tautas saimniecība” korekti saskata kapitāla lomu peļņas un labuma gūšanā: „Bagātība ir tāda būtība, kur ienākšanas ir daudz lielākas nekā vajadzības un kur bez izbrūķējamām mantām vēl ir tādas mantas, kas pie vecām mantām vēl arvien jaunas piepelnā.” (Alunāns 1867, 13) Viņš arī piebilst: „Ja jums kāds cilvēks saka, ka jūs varētu citādi pie mantām kļūt kā tik caur darbu vien, tad jūs uz viņu neklausieties, jo tāds ir slepkava!” (Alunāns 1867, 48)

Ja attiecinātu J. Alunāna rakstīto uz lingvistisko kapitālu, tad vēlreiz jāuzsver – gan augsta valodas kultūra, gan profesionālās valodas prasmes (proti, tādas prasmes, kas iederas dažādās profesionālajās situācijās un veicina darba ražīgumu un peļņu) noteikti palielina cilvēka iespējas, taču lingvistiskais kapitāls nav kaut kas pašsaprotams. Lai ar valodas palīdzību gūtu labumu vai peļņu nākotnē, jāpieliek ne mazums pūļu, un talkā var nākt valodnieki, norādot gan uz veiksmīgākiem, gan ne tik veiksmīgiem risinājumiem.

Praktiskais raksta materiāls – dažādi uzraksti, tekstu zīmes sabiedriskajā telpā – vāks vairākos Rīgas rajonos – Ilģuciemā, Dzirciemā, Āgenskalnā, Torņkalnā, Vecrīgā, Centra rajonā, Maskavas priekšpilsētā, Ķengaragā, Teikā. Darbs nevar tikt uzskatīts par pabeigtu, jo uzrakstos, afišās, reklāmās Rīgas

vizuālais tēls ir mūžam mainīgs – vecākas rakstu zīmes nomaina jaunākas zīmes. Tāpat nav precizējams uzrakstu skaits, jo autora krājumā nonāk arvien jaunas rakstu liecības. Aplūkotais valodas lietojums uzrakstos parāda, kā uzņēmēji un iestādes izmanto savu lingvistiskā kapitāla potenciālu.

Aprakstot mūsdienu latviešu valodas lietojuma tendences darbā „Moderna cilvēka valoda”, valodniece Daina Nītiņa atzīst, ka „bieži vien aiz moderna cilvēka latviešu valodas jauninājumiem fonā stāv kādas citas, sevišķi angļu un krievu valodas vārdu vai konstrukciju lietojuma iespajds” (Nītiņa 2004, 4). Rīgas publisko zīmju valodā konstatētas šādas iezīmes – leksiskajā sistēmā atsevišķu atvasinājumu aktualizēšanās, tulkojumi, vārdu nozīmju specializēšanās; savukārt gramatiskajā sistēmā vērojamas vienkāršošanās un vienveidošanās tendences. Ļoti būtisks pilsētvides lingvistiskā kapitāla līdzeklis ir tulkojums, jo nereti tulkotie teksti līdzās latviešu valodas tekstam palīdz piesaistīt plašāku klientūru. Taču arī tulkojumi mēdz būt gan pareizi, gan nepareizi. Kā pilsētas vizuālo zīmju latviskā tekstā, tā arī tulkojumos ieviesušās leksiski semantiskas, gramatiskas vai rakstības kļūdas. Divvalodu un daudzvalodu zīmēs „reklāmas valodas izvēle spēj izraisīt noteiktas asociācijas; reklāmas veidotāji var rēķināties ar simboliskām asociācijām, ko izraisa noteikta valoda” (Spolskis 2011, 97, 100).

Rīgas reklāmas un uzraksti lielā mērā ir **tulkojumi**. Lingvistiskā kapitāla kontekstā tulkojumi ir saistāmi ar tirgus segmentēšanu. Tirgus segmentēšana ir svarīgs tirgvedības paņēmiens, lai uzņēmēji varētu koncentrēties uz noteiktu mērķauditoriju. Rīgā ir ne mazums uzrakstu divās vai trīs valodās. Valodu kombinācijas vienā zīmē norāda, ka triju valodu uzraksti ir paredzēti tūristiem. Ja valodu kombinācija ir latviešu-angļu (turpmāk tekstā LV-EN), šādas zīmes vairumā gadījumu adresējamas gan vietējiem iedzīvotājiem, gan tūristiem, piemēram, *5. tramvajs/tram: Iļģuciems–Mīlgrāvis*. Savukārt, ja uzrakstā pārstāvēta valodu kombinācija ir latviešu-krievu (turpmāk tekstā LV-RU), tad visbiežāk tās raksturojamas kā divvalodu zīmes vietējai latviski un krieviski runājošajai mērķauditorijai, piemēram, *laiks saņemt tiesības, время получить права*. Taču ir arī tādi uzņēmēji, kas uzskata, ka Latvijā vairums krieviski runājošo nesaprot latviski, un tāpēc vēlas uzrunāt pilnīgi ikvienu tirgus dalībnieku. Tomēr prakse neliecina, ka vairums krieviski runājošo Latvijā neprastu valsts valodu kaut sarunvalodas līmenī un nespētu izvēlēties sev nepieciešamo pakalpojumu. Visbiežāk pārstāvētas ir šādas valodu kombinācijas: LV-EN, LV-RU, LV-EN-RU, piemēram, *lidojums virs Rīgas, flight over Riga, полет над Ригой*.

Rīgas vizuālo zīmju tekstos var konstatēt hibrīdvārdkopas, piemēram, nosaukumā *Latvian designe* viens vārds ir angļu, otrs – franču valodā. Turklāt

jāpiebilst, ka franču valodā vārds *design* ir aizguvums no angļu valodas, savukārt *designer* nav vis 'dizains', bet gan tagadnes personas forma no darbības vārda nenoteiksmes *désigner* – 'norādīt'; vēl jāpiebilst, ka šī vārdkopa nav loģiski pārtulkojama latviešu valodā. Nosaukumā pazudusi arī diakritiskā zīme *é*. Savukārt *é*, ko izrunā kā šauro [e:], lietots preces nosaukumā – *meža zemeņu frappé*, tātad arī netulkots nosaukuma komponents. Tulkojumzinātnē netulkotas leksēmas dēvē par **pārcēlumiem** (VPSV 2007, 283). Piemēram, uzraksts Matīsa ielā – *relax jūsu makam*, vēstī, ka klienta izdevumi būs visai nelieli. Bet tā jau ir tikai reklāma! Sastopami pārcēlumi arī no citām valodām; piemēram, kādā Iļģuciema picērijā liela izmēra pica ir *extrapizza*. Vairākās Centra kafejnīcās vidēja izmēra kafijas trauks līdzņemšanai gan rakstu, gan mutvārdu valodā tiek dēvēts par *midi kafiju*, pati kafija vai kafejnīcas nosaukums ir *caif cafe*. Nav saprotams, kāpēc restorāna divvalodīgajā plakātā (LV-EN) latviešu valodas daļā jāraksta – *svētdienas brunch*. Kāds cits Rīgas uzraksts iedzīvotājus aicina ieturēt *lančus un brančus*.

Šādi netulkoti vārdi nav pieļaujami latviešu valodā. Lai arī latviski nav atbilstoša precīza ekvivalenta šai reālijai (angliski *brunch* – *breakfast + lunch*), tomēr norādītajā laikā (12.00–16.00) *brunch* varētu būt tās pašas pusdienas, arī pēc maltītes lieluma un nozīmes attiecīgajā dienas daļā. Vai angliskais nozīmē labāk? Restorānu īpašniekiem būtu ieteicams palasīt ceļotāju un viesstrādnieku atsauksmes tīmeklī par angļu „pavārmākslu”, piemēram: „Ēd viņi briesmīgi negaršīgi – baltmaize, kurai uzlikta sardele – kas tas tāds vispār ir? Vienīgā garšviela – karijs, bet to ber visam klāt...” (Vasiļevska 2013) Latviskās atbildes jēdzienus var izteikt tikpat precīzi, cik angliski. Ja reālijas nav samērojamas, var lietot tuvu atbildmi. Jēdzieni *pusdienas* un angļu vārds *brunch* (*brančs*) faktiski ir tik tuvi pēc nozīmes, ka nav īpašas nepieciešamības latviešu valodā ieviest jaunu terminu, savukārt angļu uzrakstos un ēdienkartēs, protams, var lietot vārdu *brunch*, lai norādītu uz pusdienām, ko ēd nedēļas nogalē. Dažkārt latviskās atbildes, pat ja tās ir tikai daļējas, būs veiksmīgāks risinājums Rīgas lingvistiskajā ainā.

Triju valodu kombinācija ir izplatīta arī publiski redzamās ēdienkartēs. Turklāt, ja ēstuve ir, piemēram, austrumu restorāns, ēdienkarte skatlogā nereti ir arī ķīniešu valodā. Šādas zīmes var būt pat četrās valodās. Ķīniešu un japāņu hieroglifi un austrumu valodu pārcēlumi šobrīd vēl lielā mērā uzlūkojami kā eksotismi un vizuālā tēla formveides elementi, piemēram, restorāna *Tokyo City* zīmola; taču nojaušams, ka nākotnē šie eksotismi, globalizācijas ietekmē straujāk attīstoties tūrismam un uzņēmējdarbībai, kļūs par funkcionāliem (uz Tālajiem Austrumiem orientētiem) elementiem, piemēram, Helsinku lidostā kartogrāfiskās norādes sniegtas arī ķīniešu valodā, tāpat arī uzraksti Londonas

un Ņujorkas rajonos, kur ir lielas vietējo ķīniešu kopienas. Turklāt tulkotajos rakstiskajos tekstos svešādošana kā tekstveides elements un tulkošanas paņēmieni ir izsenis lietota. Jo tālāki ir meklējumi austrumu virzienā, jo lielāku eksotiku var sagaidīt klients – *Siam, Thai*, bet arī *Tai Mai* (vienā gadījumā saglabāts rakstības, otrā – izrunas princips). Jaušams, ka nav pārāk nopietna iedziļināšanās Tālo Austrumu valodu fonētiskajā un rakstības atveidē.

Maz ir uzrakstu, kas ir tikai kādā no svešvalodām, un tādi ir pārsvarā Vecrīgā angļu valodā, tādējādi nepārprotami segmentējot tirgus dalībniekus ar netiešu aicinājumu – tikai ārzemniekiem. Piemēram, nosaukumos, pakalpojumu piedāvājumos un apzīmējumos izplatīti ir jaunvārdi. Tie visbiežāk ir aizgūti no angļu vai krievu valodas. Turklāt ne vienmēr tie atbilst angļu valodas rakstībai. Nereti reklāmas neatbilstība rakstības normām ir apzināts klientu uzmanības piesaistīšanas veids. Angļu valoda kā motivētājvaloda saskatāma tādos nosaukumos kā *Čiken bistro*, alkoholisko dzērienu veikals *Boozie* no angļu *booze* 'iedzert', uzraksts restorāna skatlogā *Vecrīgā fresh – inovatīvi*. Savukārt Matīsa ielā sadzīvo blakus divi nosaukumi – *Sakta* un *Točka*. Pilsētas lingvistiskā triāde EN-LV-RU ir izteikta Rīgas vizuālā un lingvistiskā seja. To papildina tādi nosaukumi kā *Frizurnaya, Kasha gourmet* (RU-FR), kas pilsētas vizuālajā ainā laikam jau nekonkurē ar ēstuvī *Saldā dzīve un ... 35 kotletes vai Istanbula kebabs* (šajā nosaukumā toponīms pārņemts no angļu valodas, turklāt viriešu dzimtē, kāpēc tomēr ne *Stambulas kebabs*, kaut vai tāpēc, ka latviešu valodā Turcijas pilsētu dēvē par Stambulu). Arī skatlogos kosmētikas salonu piedāvājumos nereti tādi latviešu vārdi kā *pretnovecošanās* un *grims* aizstāti ar angļiskajiem *anti-age* un *make-up* līdzās izcēlumam rakstībā latviešu valodā – *ar Pērļu ekstraktu*. Diemžēl uzrakstos pamanāmi arī **burtiskie tulkojumi** no angļu valodas, tā Ulmaņa gatvē kādu laiku varēja lasīt šādu uzrakstu – *atlaides oriģinālajām daļām*. Vārds *daļa* šajā piemērā ir burtisks tulkojums no angļu vārda *parts*, kas faktiski nozīmē *detaļas*. Tendence tulkojumiem izvēlēties angļu vārdu pirmās nozīmes, nepaskatoties vārdnīcā, ka vārdam dažkārt var būt pat vairāk nekā desmit nozīmju, ir nepieņemama. Burtiskie tulkojumi nav labskanīgi, piemēram, *1 (frukts) vienība* (no krievu *фрукт* – 'auglis').

Sastopama arī angļu valodas noteiktā artikula *the* latviskoti fonētiskā atveide – *Ze Tur* (tūrisma firma) no angļu oriģinālrakstības *the tour*, arī *ze kafija*, *ze donats* (domāta neveselīga un salda uzkoda), *ze diena* (uzraksts uz kinoteātra *Forum Cinema* plakāta). Jauniešu mutvārdu saziņā arī saklausīts *ze* – angļu noteiktā artikula *the* – lietojums, piemēram, kādā sarunā tramvajā viens jauniešs lūdz otram: *Padod ze telefons!* Protams, šāda forma, kur *ze* lietots noteiktības kategorijas vietā (kā tas ir angļu valodā), joprojām

uzskatāma par nevēlamu sarunvalodas iezīmi, taču ilgtermiņā laiks rādīs, cik spēcīga būs angļu valodas ietekme. Kāds lingvistiskais joks vēsta par artikulu un noteiktības kategorijas invāziju krievu valodā: „Jaunā angļu-krievu valodas vārdnīca: nenoteikto artikulu *a* krieviski tulko kā *muna*, bet noteikto artikulu *the* – *конкретно* vai *чисто*.” (Кронгауз 2014, 71) Lasītājs jau noteikti būs neliterārajā mutvārdu saziņā saklausījis arī angļu artikulu *a* un *the* paralēlā lietojuma rusicismus – *ķipa* un *čīsta*.

Arvien vairāk latviešu valodā ceļu lauž aizgūtā konstrukcija – *katrs viens* (no angļu *each one, every one*, ar nozīmi ‘katrs, ikviens; visi’). Tā *www.ziedot.lv* reklāmā Rīgā ilgu laiku bija redzams uzraksts – *To, ko nespēj katrs viens...* Labāk būtu lietot – *To, ko nespējam pa vienam...* Maksims Kronhauzs (*Максим Кронгауз*) darbā „Русский язык на грани нервного срыва” („Krievu valoda uz nervu sabrukuma robežas” – tulkojums mans – G. D.) atgādina rakstnieka un Nobela prēmijas laureāta Īzaka Baševisa Zingera (*Isaac Bashevis Singer*) spārnoto teicienu: „Vienas paaudzes kļūdas kļūst par nākamās paaudzes atzītu stilu un gramatiku.” (Кронгауз 2014, 13)

Gramatikas vienkāršošanās un vienveidošanās tendences var būt apzināts klientu uzmanības piesaistīšanas paņēmieni reklāmās, taču nebūtu pieņemams literārajā valodā, piemēram, saldējuma reklāmā – *Es radu prieku. Es radu pols*. Norāde ir uz tautā iecienīto saldējumu „Pols”.

Jāatzīmē kāds aktīvs leksikas jaunpienācējs – jaunvārds latviešu valodā – *barists/-a*. Šobrīd šī aizguvuma lietojums ir samērā izplatīts, piemēram, skatloga uzraksts – *atlaide baristu kursiem*. Profesiju klasifikatorā šāda vārda nav. Klasifikatorā ir bārmenis – kods 5132 02, vecākais bārmenis – 5132 01, un tuvākais ekvivalents *baristam* – kafijas dzērienu bārmenis, kods 5132 04. Arī Latviešu valodas aģentūras mājaslapā pareizi norādīts, ka šī vārda lietojums latviešu valodā nav vēlams: „Vai mums šie aizguvumi ir nepieciešami? Vairāk gan vedas domāt, ka pagaidām tie ir gluži lieki. Svešā *bārtendera* gan leksiskās, gan stilistiskās funkcijas veic izsenis no angļu valodas aizgūtais *bārmenis*, t. i., bāra kalpotājs, kas aiz letes pārdod dzērienus (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 95). Savukārt *barista* ir tik šauras specializācijas bārmenis, ka jāšaubās, vai mums ir tik daudz specifisku espresso kafijas bāru, ka šāda profesija un reizē ar to tās apzīmējums ir realitāte.” (Latviešu valodas aģentūra) Pārcentīgā aizraušanās ar šī nevajadzīgā aizguvuma lietošanu nav atrisinājusi vārda gramatiskās formas problēmu. Itāliešu valodā *barista* var attiekties gan uz sieviešu, gan vīriešu dzimti, un daudzskaitļa vīriešu dzimtes forma ir *baristi*, daudzskaitļa sieviešu dzimtes forma ir *bariste*. Par šī vārda lietojumu vērts ielūkoties 2009. gada „Neatkarīgajās Tukuma ziņās”: *Latvijas baristas vicečempions Roberts Lukša. Šogad Roberts dosies uz ASV mēroties spēkiem ar*

citām pasaules mēroga baristām [...] jo iegūt labākā baristas čempiona titulu ir katra konkursanta sapnis. (Neatkarīgās Tukuma ziņas 2009) Starptautiskajai šī vārda aizgūšanai ir bijusi angļu valoda, kur arī sastopami tādi vārdu savienojumi kā *barista championship, World Barista Championships*.

Sabiedriskie uzraksti ir ne tikai pats pilsētas tēls, bet arī attiecīgā uzņēmuma vizītkarte, un noteikti būs klienti, kas spriedīs par uzņēmuma darbības pavisamību, ja valodas lietojums būs negramatisks un nepārdomāts, piemēram, *Miami. Apbrīnojami eksotiskie valsti*.

Rakstības, leksiski semantiskās un gramatiskās **kļūdas** nav nekāds retums Rīgas publiskajā telpā. Valodas kļūdas publiskajā telpā tomēr uzskatāmas par uzņēmēju pieļautu nevīžību, piemēram, *eļļa linu, mērce sausā* (nepamatota inversija), *pica uz majam* (bez garumzīmēm), *ķilām* (vajadzētu būt *ķīlām*), *gaidam jūs blakus* (pareizi – *gaidām*), *cena komplektām mainīsies uz 1.20 €* (nepareizs dzimtes lietojums, neveikla konstrukcija), akcijas laiks: *No Pirmdienas līdz Piektdienai un Sestdienā visu dienu* (šajā gadījumā rakstībā noteikti ir angļu valodas ietekme, jo dienu nosaukumi rakstīti ar lielo burtu, kā arī iespējama angļu frāzes *on Saturday all day long* interference), *pārdodās kiosks* (pareizi – *pārdod kiosku*), *veikals – apavi* (labāk – *apavu veikals*), *jaunā Latviešu klasika, the latvian green studio* (lielo un mazo burtu nepareizs lietojums gan latviešu, gan angļu valodā), *pirms no ceļojuma vedat eksotisku suvenīru [...] drikst ievest šādus izstrādājumus – nedzīvus jūras zirdziņus – četrus gabalus* (prievārdu blīvējums, vārdu secība), *ekonomists bistro* (ēstuve, par kuru tīmeklī ir zīmīgs komentārs: *Bet negaršīgi, vairs neiešu*), *izīre 75 m²* (pareizi – *izīrē*), *mikstas mēbeles* (pareizi – *mīkstās mēbeles*), *visas dienas garumā* (pareizi – *visas dienas garumā* vai *visu dienu*; starp citu arvien vairāk angļu *long* – ‘garš’ (*all day long*) ietekmē tiek lietota tieši konstrukcija ar lietvārdu lokatīvā *garumā*). Šādu valodas kļūdu Rīgā ir ne mazums. Savukārt dažkārt jāpasmaida par vārdu loģiski semantisko saistību – *sadzīves ķīmija/kosmētika „Pelnušķīte”, akcijā piedalās egļu statīvi* (semantisko lomu neskaidrība – pircējs vai statīvs), *cenās sākas no 1.30* (vai 1,29 nav cena?), *pelmeņi bērnu ar truša gaļu* (arī angļiski nepareiza vārdu secība un jēga – *dumplings children with rabbit meat*).

Grūtības sagādā arī latviešu valodā jau izsenis lietoti vārdi, kā, piemēram, *nomāt* un *izīrēt*. Tāpēc īpašnieks drošības labad uzrakstos lieto abus, pat ja paredzēts ir iznomāt komercplatību, *izīrēt telpas, iznomāt telpas*. Ja veikals ir slēgts, var ieraudzīt gan *tehniska iemesla dēļ slēgts*, gan *tehnisku iemeslu dēļ slēgts*. Vispārīgājumam būtu ieteicama daudzskaitļa forma, jo klients jau nevēlas savā iztēlē uzburt tehniska iemesla ainu.

Nereti svešvārdu lietojums nav korekts un saprotams. Piemēram, ziedu veikalos un kioskos var ieraudzīt uzrakstus – *pārdod štrausus un rozēs, strausus* (vai putnus?) *un sēru vainagus*, komercplātibas nereti dēvētas par *studijām* un *studio* (taču angļu *study* – ‘darba kabinets’, savukārt *studija* – ‘mācību iestāde, kura gatavo māksliniekus’ vai ‘speciāla telpa, no kuras pārraida televīzijas vai radio raidījumus’).

Rakstības normas reklāmas valodā nereti tiek apzināti pārkāptas. Ir gadījumi, kad publiskajos uzrakstos līdzskaņu kopa *ks* aizstāta ar *x*, piemēram, *iekod fixi, tālāk tixi*. Nestandarta rakstības iezīmes var būt arī īpašs tirgvedības paņēmieni, piemēram, kafejnīca *Terrasse*, veikals pilsētas centrā *Tranõi* (kā lai to izlasa?).

Publiskajā telpā reklāmu pareizrakstības rotaļas ir ar lielāku uzdrīkstēšanos, piemēram: *esi, kas esi*. (mazā burtu lietojums teikuma sākumā), *MaDaM* (lielo burtu lietojums vārda vidū un beigās; šis piemērs gan nav uzskatāms par nevēlamu uzņēmuma nosaukuma darināšanas praksi reklāmā, jo iespējams, ka nosaukuma pamatā ir vairāki vārdi vai arī īpašs grafiski māksliniecisks izcēlums), *pasēdēt* – kafejnīcas nosaukums ar mazo burtu un nenoteiksmē, *tas esmu Es* (teikums, kurš sākas ar mazo burtu un ir bez beigu pieturzīmes, turklāt angļu valodā *es* – *I* raksta ar lielo burtu, tādēļ šis piemērs uzskatāms par nevēlamu angļu valodas ietekmi uz latviešu valodas rakstību), nav pamata arī uzskatīt, ka attiecīgais piemērs ir izcēlums. Ir dažādi veidi, kā rakstu valodā veidot izcēlumus, piemēram, **trekninājums** vai *kursivējums*. Angļu valodas popularitāte nenozīmē, ka publiskajos uzrakstos angļu rakstība ir pareiza. Piemēram, kādā Vecrīgas kafejnīcas reklāmā *raspberry* ‘avene, aveņu’ uzrakstīts nepareizi, izlaižot vēl vienu burtu *r*, pareizi – *raspberry*.

Saīsinājumu rakstība arī ir raiba: *telefonu* jeb *tālruni* saīsina *tlf.*, *t.* vai *tālr.*, *pulksten* – *pl.* (nevis *plkst.*). Vēlams tomēr lietot latviešu valodas praksē pieņemtos saīsinājumus – *tālr.*, *plkst.*

Ir novērota arī nespēja izteikt latviski vai saprast angļu valodā, piemēram, saīsinājumu *IT*, tad nu uzrakstos ir lieki minēts – *IT tehnoloģijas* (ar *t.* s. attulkošanas paņēmieni – *technologies of information technology*). Vārds *tehnoloģijas* (turklāt daudzskaitļa forma ir nevēlama) pie saīsinājuma *IT* nav lietojams.

Savukārt rakstība tādos izkārtņu nosaukumos kā *Booze, Točka, Tranõi, tehnoziba.lv* liek uzdot jautājumu, vai vārdam publiskajā telpā latviešu valodas lietotāju vidē pietāv arī tā forma? Respektīvi, forma iemieso labskanību, un par to uzņēmējiem noteikti jādomā vai arī jākonsultējas ar valodniekiem.

Ne visi uzņēmēji uzskata, ka būtu jāievēro pieturzīmju lietošanas noteikumi, piemēram, ar komatu netiek atdalīts divdabja teiciens – *pērkot*

kafiju smalkmaizīte par brīvu, vai arī palīgteikums – *Ēd_cik vēlies*. Cenas tiek rakstītas tāpat kā angļu valodā – ar punktu pirms decimāldaļām – 4.95 EUR, 0.79 € (latviešu valodā lietojams komats). Elektronisko saziņas līdzekļu (datoru, telefonu) iespaidā arī pēdiņu rakstība vairs nav konsekventa, pārsvarā tās raksta “[..]”, nevis kā lielai daļai mācīts skolā – „[...]”. Viesturs Reņģe grāmatā „Mūsdienu organizāciju psiholoģija” raksta: „Organizācija veido savu tēlu gan mērķtiecīgi apzinātā, gan spontānā veidā.” (Reņģe 2007, 158) Savukārt Edmunds Apsalons grāmatā „Komunikācijas kompetence. Kā saprasties un veidot attiecības” atzīst: „Viss, ko mēs sakām, rada sekas attiecību jomā”; „[...] ja mēs katrs runātu savā privātajā valodā un spēlētu valodspēles tikai sev saprotamā kārtībā, tad mēs cits citu nesaprastu.” (Apsalons 2013, 55, 60)

Īpaši „radoši” ir izpārdošanas sludinājumi. **Vārdu nozīmju specializēšanās** vai aktualizēšanās jaušama vairākos publiskajos uzrakstos. Viens no populārākajiem apzīmējumiem preču izpārdošanai par pazeminātām cenām ir *likvidācija*, piemēram, *rudens likvidācija*, vai arī vēl komiskāks uzaicinājums pircējiem – *apavu likvidācija*. Svešvārds *likvidēt* nozīmē ‘panākt, ka beidzt pastāvēt; iznīcināt’, taču mūsdienās uzņēmēji to bieži vien lieto ar nozīmi ‘pārdot’. Acīmredzot veikalnieki šo svešvārdu izjūt kā semantiski iedarbīgāku uz pircēju apziņu, it kā būtu jāapsteidz tie, kuri piedāvā vienkārši preču izpārdošanu. Arī īpašības vārds *traks* tiek attiecināts uz izpārdošanu un akcijas cenām, jo īpaši savienojumā ar nedēļas dienu nosaukumiem vai lietvārdu *cena*, piemēram, *trakā otrdiena*, *trakās cenas* (šī vārda lietojums noteikti apliecina patērieciskās kultūras un sabiedrības apsēstību iegūt īpašumā arvien vairāk lietu; īpašības vārds *traks* tikai apstiprina mūsdienu patērētājsabiedrības ēnas pusi). Izpārdošanas paziņojumiem var pievērst uzmanību ar dažādām leksēmām, piemēram, *grandiozā izpārdošana*, *noliktavas tīrīšana* (ar to saprotot vien to pašu izpārdošanu). Lietotas arī triju vai četru komponentu konstrukcijas ar nozīmes pārnese – *totālā noliktavas tīrīšana*, *lielā smaržu noliktavas tīrīšana*; valodnieciski radošāks ir saliktenis *smaržpārdošana*. Ja uzņēmējs būtu acīgs, tad publiskajā telpā nebūtu sastopamas angļu un latviešu četru komponentu hibrīdkonstrukcijas – *blow sezonas totālā izpārdošana*. Viena izpārdošanas reklāma konstatēta arī ar angļu fonētisko transkripciju – *ziemas [seil] izpārdošana*. Par korektiem uzskatāmi tie piemēri, kuros veikalnieki tomēr izvēlējušies latviskas konstrukcijas – *lielais ķēriens*, *pirmsslēgšanas izpārdošana*, *saulainas atlaides*.

Specializētos veikalos un preču nosaukumos ir savas leksiski semantiskas likumsakarības. Norāde uz izvēli, dažādību, šauru specializāciju izteikta vārdos *mānija* (*Sporta mānija*), *grāvējs* – *ātrs mājas WiFi internets*, *centrs* (*Žalūziju centrs*, *Durvju centrs*), *terapija* (*Aveņu terapija* – saldējuma paveids ar izteiktu

aveņu garšu), *paradīze* (*Santehnikas paradīze*), *sala* (*Parketa sala*), *fantastisks* (*fantastiskas virtuves*, *fantastiska kafija no Itālijas*), *satriecošs* (piemēram, *satriecošs iedegums*), *revolūcija* (*burgeru revolūcija*), *esence* (*modes esence*) un pavisam lakoniskais *viss* (*viss vannas istabai*, *viss ir sveigs*).

Mazāk uzkrītoši, taču samērā bieži lietoti ir **atvasinājumi** ar *-nīca* un *-ērija*, piemēram, *kebabnīca*, *tabakērija*, *fritērija*, uzraksts Brīvības un Pērnavas ielas krustojumā – *banketerija.lv*. Ar izskaņu *-ava* manīts publiski redzamajās zīmēs vārds *bulkotava*. Veiksmīgs atvasinājums ir *maisbergs* pēc analogijas ar aisbergu – *Uzmanību! Maisbergs!* (norāde uz iepakojumu piesārņojumu).

Sarunvalodas iezīmes publiskajā telpā acīmredzot norāda uz preces vai pakalpojuma plašo pieejamību – *Eu, izdevīgs!*; *Ku' izdevīgs!*; *Riktīgi lēts!*; *Nenormāli gribas ēst!*; *Reāli virtuļi, nereāli garšīgi!*

Daina Nītiņa raksta: „Vai šodienas aktīva cilvēka valoda būs pienesums vai zaudējums latviešu valodai, to rādīs nākotne.” (Nītiņa 2004, 4) Pamatotas ir bažas, vai visiem valodas lietotājiem uzņēmēju lingvistiskais kapitāls pilsētas vizuālajās rakstu zīmēs sniedz informāciju korekti un nepārprotami.

Nobeigums

1. Lingvistiskā kapitāla deficīts uzņēmējdarbības vidē novērš iespējas gūt lielāku peļņu, jo tiek diskriminētas potenciālās patērētāju grupas, kas neieklājas tirgus segmentēšanā (noteiktā klientu mērķauditorijā). Tāpēc nepieciešams aktualizēt valodas ekonomisko vērtību un iedzīvināt apziņu, ka valoda jebkurai iestādei ir ne tikai saziņas līdzeklis, bet arī nemateriāls aktīvs, kas palīdz gūt peļņu tagadnē un nākotnē.
2. Lielāka vēriba lingvistiskajam kapitālam jāpiešķir arī darba intervijās, resp., kā darbinieka valodas prasmes var palīdzēt uzņēmumam piesaistīt un noturēt klientus. Lingvistiskā kapitāla deficīts var graut uzņēmuma tēlu un darba ražīgumu.
3. Ne visi neliterārie vai nestandarta valodas līdzekļi ir peļami. Dažkārt veiksmīgi neoloģismi atšķirībā no klajas paviršības un kļūdām var palielināt uzņēmuma prestižu un peļņu. Taču noteikti jācenšas domāt par radošiem valodas risinājumiem publiski redzamās zīmēs tieši latviešu valodā, jo tā uzņēmējs spodrīna savu reputāciju Latvijas tirgū. Veiksmīgi latviskie risinājumi liecina par uzņēmuma ārējā tēla estētisko gaumi, attieksmi pret klientu, kā arī valodas kultūru.

4. Nepieciešama regulāra un konstruktīva sadarbība starp valodniekiem un uzņēmējiem, lai risinātu valodas kultūras jautājumus. Ieguvumi uzņēmējam ir neatsverami – lielāks klientu loks, pozitīvs uzņēmuma tēls, plašākas lingvistiskā kapitāla iespējas, kas palielina uzņēmēju peļņu nākotnē.
5. Diemžēl nereti nākas dzirdēt aplamus uzskatus, ka valoda kā dzīvs organisms pati zinās, kuri līdzekļi un no kurām valodām tai nepieciešami. Taču šāds uzskats ir neloģisks un nepieņemams tāpēc, ka valoda bez valodas lietotājiem nespēj pastāvēt, attīstīties un mainīties. Savukārt valodas lietotāju lingvistiskās normas, kultūra, stils ļauj savstarpēji sazināties, kopt un pilnveidot valodu.
6. Būtisks lingvistiskā kapitāla līdzeklis ir tulkojumi – divvalodu un daudzvalodu zīmes. Ne visu pilsētvides lingvistiskā kapitāla līdzekļu lietojums vērtējams pozitīvi – īpaši jāpārdomā un jāanalizē tulkojumi pilsētas vizuālajās zīmēs. Tomēr arvien vairāk tiek konstatēti veiksmīgi piemēri, kas liecina par rūpīgu pieeju un radošumu pilsētas vizuālajās zīmēs.
7. Lai lingvistiskais kapitāls uzņēmējiem palīdzētu gūt peļņu nākotnē, jāpievērš vērīga uzmanība valodas lietojumam pilsētas vizuālajās zīmēs visos valodas līmeņos.

1. Alunāns 1867 – Alunāns, Juris. *Tautas saimniecība*. Jelgava : Stefenhagens un dēls, 1867.
2. Apsalons 2013 – Apsalons, Edmunds. *Komunikācijas kompetence. Kā saprasties un veidot attiecības*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2013.
3. Bourdieu 1992 – Bourdieu, Pierre. *Price Formation and the Anticipation of Profits. Language & Symbolic Power*. Cambridge : Polity Press, 1992.
4. ESV 2000 – *Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. Ruta Grēviņa. Rīga : Zinātne, 2000.
5. Fisher 1919 – Fisher, Irving. *The Nature of Capital and Income*. New York : The MacMillan Company, 1919.
6. Latviešu valodas aģentūra – Vārdu lietojums [tiešsaiste]. *Latviešu valodas aģentūra* [skatīts 20.07.2015.]. Pieejams: www.valoda.lv/Biezak_uzdotie_jautajumi/Vardu_lietojums/727/mid_584
7. Linguistic Capital 2013 – *Linguistic Capital* [tiešsaiste], 2013 [skatīts 12.02.2014.]. Pieejams: <http://linguisticcapital.net/linguistic-capital.html>
8. Linse 2013 – Linse, Caroline. Linguistic capital pays dividends. *Phi Delta Kappan*. Vol. 94, Issue 6, 2013, pp. 32–34.

9. Neatkarīgās Tukuma ziņas 2009 – Kas ir barista? To tagad zina irlavnieki [tiešsaiste]. *Neatkarīgās Tukuma ziņas*, 2009 [skatīts 20.07.2015.]. Pieejams: ntz.lv/lasitaju-raksti/kas-ir-barista-to-tagad-zina-irlavnieki/
10. Nītiņa 2004 – Nītiņa, Daina. *Moderna cilvēka valoda*. Rīga : Valsts valodas aģentūra, 2004.
11. Reņģe 2007 – Reņģe, Viesturs. *Mūsdienu organizācijas psiholoģija*. Rīga : Zvaigzne, 2007.
12. Spolskis 2011 – Spolskis, Bernards. *Valodas pārvaldība*. Rīga : Zinātne, 2011.
13. Varian 1996 – Varian, R. Hal. *Intermediate Economics. A Modern Approach*. 4th ed. London, New York : WW. Norton & Company, 1996.
14. Vasiļevska 2013 – Linda Vasiļevska. Aizbraukt, lai atgrieztos [tiešsaiste]. www.draugiem.lv, 2013 [skatīts 20.07.2015.]. Pieejams: www.draugiem.lv/draugiem.lv/magazine/article/90
15. VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. Valentīna Skujiņa. Rīga : Latviešu valodas institūts, 2007.
16. Кронгауз 2014 – Кронгауз, Максим. *Русский язык на грани нервного срыва*. Москва : АСТ : Corpus, 2014.

VĀRDS UN TĀ LIETOJUMS

Ojārs Bušs

Vārdi nāk un aiziet tālumā...

Pauniniekam Ābramam Rūdolfā Blaumaņa „Skroderdienās Silmačos” savulaik bija pietiekams pamats sūroties par savu „raibo mūžu”. Tomēr jebkuram gana ilgus gadus nodzīvojušam mūsdienu Latvijas cilvēkam mūžs ir bijis vēl daudz raibāks. Mainījušās okupācijas varas un Latvijas valstiskās neatkarības posmi, valsts iekārtas, obligātās un ne tik obligātās ideoloģijas. Fantastiski attīstījusies zinātne un tehnoloģija, līdzī nākušas radikālas pārmaiņas sadzīvē un jaunas strāvas mākslā, it sevišķi uz izklaidi orientētajos žanros.

Bez šaubām, pasaule nekad nav stāvējusi uz vietas, tomēr tik milzīgs pārmaiņu apjoms, kādu vērojam 20.–21. gs., senāk īstenojās varbūt gadu tūkstoša laikā. Rādās, ka tas nav tikai subjektīvs iespaids, zinātnes attīstības tempi pieaug, šķiet, ģeometriskā progresijā (sal.: „Šodien cilvēces kopējā zināšanu kapacitāte divkārtojas ik desmit gadus.” (Švarcs 2015)) un tiem līdzī arī pārmaiņu tempi daudzās citās dzīves jomās. Arī valodā, tās vārdu krājumā. Vai kādreiz senāk vienas paaudzes laikā valodā (runājam šoreiz konkrēti par latviešu valodu) ienācis tik milzums daudz jaunu vārdu (no kuriem krietna daļa jau atkal zuduši vai gandrīz zuduši no lietojuma)? Vai kādreiz senāk vienas paaudzes laikā tik daudzi vārdi (tostarp arī tādi, kas vēl samērā nesen bija jaunvārdi) no bieži lietotiem pārtapuši par sporādiski, tikai vēsturiskā kontekstā, pieminamiem? To pagaidām nevar pierādīt ar precīziem skaitļiem, tomēr gribas formulēt, manuprāt, ļoti ticamu hipotēzi, ka pašreizējās latviešu (vecākās) paaudzes pieredzētais latviešu valodas leksisko pārmaiņu apjoms ir (Latvijā) vēsturiski unikāls.

Ir daži vārdi, ko varētu uzskatīt par latviešu valodas straujo leksisko pārmaiņu (jeb – leksisko pārmaiņu straujuma) simboliem. Viens no tiem, pavisam necils un neideoloģisks vārdiņš, kas nav vēl atrodams 1973. gadā izdotajā „Latviešu valodas biežuma vārdnīcas” apvienotajā sējumā (LVBV; turpmāk – Biežuma vārdnīca) un gandrīz (šis „gandrīz” nozīmē vienu vienīgo fiksējumu) nav vairs pārstāvēts „Līdzsvarotajā mūsdienu latviešu valodas tekstu korpusā” (LK; turpmāk – Līdzsvarotais korpus), kaut gan kādubrīd ir bijis visnotaļ ikdienišķs un regulāri lietots. Līdzās diviem tikko minētajiem galvenajiem avotiem, no kuriem varam spriest par latviešu valodas vārdu lietošanu – 70. gadu biežuma vārdnīcai un mūsdienu korpusam, ir izmantojams vēl kāds interesants informācijas avots, proti, interneta portāls

www.periodika.lv. Šajā portālā var atrast datus par viena vai otra vārda lietojumu skaitu Latvijas periodiskajos izdevumos dažādos gados, kā arī šo lietojumu ilustratīvos piemērus. Kā liecina ekrānā lasāmie piemēri (dati gan nav ideāli precīzi, jo palaikam tiek jaukti līdzīgi vārdi, tomēr tendences atspoguļotas nepārprotami), vārds, par kuru ir runa, periodikā izdzīvo samērā īsu sava lietojuma kulminācijas periodu, tie ir tikai trīs gadi – no 1995. līdz 1997. gadam; šajos gados fiksēti attiecīgi 33, 63 un 17 šī vārda lietojumi. Jāsaka, ka arī tas nav īpaši daudz (it sevišķi, ja salīdzinām ar otru simbolvārdu, par kuru runāšu mazliet vēlāk), un subjektīvā atmiņa liecina, ka runātajā valodā šī vārda lietojums bijis krietni intensīvāks. Vēl 1998. gadā vārds periodikā lietots sešas reizes, bet divtūkstošajos gados – jau vidēji retāk par vienu reizi gadā.

Šis vārds ir *peidžeris*. Tā liktenis, protams, ir cieši saistīts ar pārmaiņām tehnikā, ar saziņas līdzekļu tehnisko attīstību, no šī viedokļa pašsaprotams: bija ierīce, vienubrīd daudzu lietota, pēc tam kļuva nevajadzīga. Vārdu, kas kļūst reti lietoti līdz ar sevis apzīmēto reāliju izzušanu no aprites, nav mazums, šai ziņā *peidžeris* nav nekas unikāls, varam no šīs pašas saziņas tehnikas jomas pieminēt kaut vai *telegrāfs* un *telegramma*. Taču *peidžeris* piesaista sev uzmanību ar savas „karjeras” spilgtumu un tai pašā laikā īslaicīgumu: parādījās jauns vārds (gan necils, jo elementārs aizguvums, nesaistīts ar valodas jaunradi, ar latvisku jaunvārdu veidošanu), isā laikā runātajā valodā kļuva par leksikas kodola – vai vismaz kodola tuvākās apkaimes – sastāvdaļu, pāris gadu gozējās popularitātes saulītē – un tad atkal ļoti strauji nokļuva tālā leksikas perifērijā. Pārdomas par vārda *peidžeris* savdabīgo likteni bija arī viens no impulsiem, kas mudināja mazliet uzmanīgāk palūkoties uz vārdiem, kuri aiziet, lai gan parasti vairāk uzmanības centrā ir tie, kuri atnāk, tiem veltīta arī vārdnīca – Intas Rozenvaldes „Preses lasītāja svešvārdu vārdnīca” (2004).

Runājot par vārdiem, kas aizgājuši no latviešu valodas pašreizējās paaudzes mūža laikā, jāņem vērā, ka tie tomēr nav zuduši no valodas pavisam, tie vēl saglabājas mūsu pasīvajā vārdu krājumā, kā arī jebkurā brīdī var tikt un tiek lietoti gan vēsturiskā kontekstā (šādu lietojumu biežuma dēļ, piemēram, *padomju*- vēl nevar uzskatīt par zudušu), gan, piemēram, metaforiski. Pazīme, pēc kuras šos vārdus identificēt, ir lietošanas biežums: par „aizgājējiem” saucami vārdi, kas savulaik lietoti samērā intensīvi, bet mūsdienās to lietošanas biežums krasi samazinājies, mūsdienu tekstos tie sastopami sporādiski, Līdzsvarotajā korpusā palaikam nav arī neviena fiksējuma.

Bez šaubām, visvieglāk pamanāmās leksiskās pārmaiņas ir politiski ideoloģisko pārmaiņu izraisītas, saistītas ar t. s. leksisko sovetismu (sal., piemēram, Острывка 2010) un padomju okupācijas laika reāliju un to

apzīmējumu aiziešanu vēsturē. Biežuma vārdnīcas vārdu sarakstā 232. vietā ir vārds, kas mums laikam visiem kā pirmais nāks prātā, par tā laika dzīvi un valodu – vēsturisko pārmaiņu kontekstā – domājot. Tas ir *kolhozs* (446 Biežuma vārdnīcā reģistrēti lietojumi). Kā nākamais no padomju laikam visraksturīgākajiem vārdiem šai vārdnīcā seko *pionieris* (275 lietojumi; var jau būt, ka daži no tiem arī pirmspadomju nozīmē) un *komjaunatne* (237), kā arī īpašības vārdi *sociālistisks* (278) un *komunistisks* (214). Tiktāl viss bija puslīdz paredzami: protams, ka vārdi, kas nosauc toreizējās valsts iekārtas tipiskākos elementus un to atribūtus, bija tolaik ļoti bieži lietoti un mūsdienās savukārt zaudējuši aktualitāti. Runājot par šādiem vārdiem, vēl varētu vienīgi pieminēt, ka vārds *komjaunietis* ar 179 lietojumiem vēl iekļāvies biežāk lietoto vārdu astotajā simtā, bet vārds *komunists* ar 131 lietojumu gan palicis nedaudz aiz pirmā tūkstoša robežām (acīmredzot tāpēc, ka vienā rindā ar *pionieris* un *komjaunietis* savulaik bieži tika lietota vārdkopa *partijas biedrs*, nevis leksēma *komunists*).

Tomēr leksiskā simbola funkcija vairāk saistīta ar kādu vārdu, kura denotatīvajā semantikā nekā ideoloģiska, nekā padomiska nav. Šis vārds Biežuma vārdnīcas materiālā reģistrēts 209 reizes (no 892 tūkstošiem Biežuma vārdnīcas veidošanai izmantoto vārdlietojumu) un līdz ar to iekļaujas biežāk lietoto vārdu septītajā simtā. Savukārt Līdzsvarotajā korpusā tam ir seši fiksējumi no apmēram četriem ar pusi miljoniem korpusā iekļauto vārdlietojumu. Kontrasts ir pamatīgs (pārrēķinot procentuāli, apmēram 160 pret 1), tomēr vēl spilgtāka aina paveras periodikas portālā. Daudzu okupācijas gadu garumā šis vārds latviski publicētos periodiskos izdevumos lietots četrdesmit un pat piecdesmit tūkstošus reižu katru gadu; pavisam nedaudz lietojuma biežums samazinās 80. gados, kad vārdlietojumu skaits katru gadu ir starp trīsdesmit un četrdesmit tūkstošiem. Vēl 1990. gadā vārds latviešu periodikā lietots 35109 reizes. Un tad – kā ar nazi nogriezts. 1991. gadā – 18 lietojumu, 1992. gadā – divi lietojumi, turpmāk – sporādiski, dažugad neviena lietojuma (un arī tie lietojumi, kas gadās, lielākoties ir onīmu sastāvā, jo šis vārds iekļaujas vienā palaikam pieminamā hrononimā un vienā nu jau diezgan reti pilnā vārdā atgādinamā ergonimā).

Šis vārds ir *darbaļaudis*. Atceroties tādas leksikas kategorijas kā arhaismi, historismi un vecvārdi, vienubrīd šķīta, vai tikai leksēmai *darbaļaudis* līdzīgiem vārdiem nebūs jāveido sava atsevišķa niša (papildus tam, ka tos var kvalificēt kā sovetismus). Tomēr konkrētajā gadījumā varbūt par vārda *darbaļaudis* pēcteci mūsdienu latviešu valodā varam uzskatīt vārdkoku *darba ņēmēji*, un, ja tā, tad *darbaļaudis* ir ne tikai sovetisms, bet jau kļuvis arī par arhaismu.

Pārskatot lietošanas biežuma secībā izkārtoto vārdu sarakstu Biežuma vārdnīcā, lai atrastu tos vārdus, kas aizgājuši tālumā, starp otrā tūkstoša vārdiem pamanāmi vēl daži sovetismi (kas, protams, nav pārsteigums): *plēnum* (87 lietojumi), ģenitīvenis *Vissavienības-* (86), *sociālisms* (83), *piecgade* (78), *komunisms* (72), *sovhozs* (71), *brigadieris* (71). Turpat līdzās, vēl joprojām otrajā biežāk lietoto vārdu tūkstotī (kas beidzas ar 62 reizes fiksētiem vārdiem), ir arī daži tādi zinātnes un tehnikas (vairāk gan tehnikas) termini, kuru lietojums mūsdienās jūtami gājis mazumā. Šis fakts varētu būt daļēji skaidrojams arī ar zinātniski tehnisko tekstu acīmredzami nepamatoti lielo īpatsvaru (apmēram 33 %) Biežuma vārdnīcas vārdu izlasē, tomēr dažu terminu lietošanas biežums, salīdzinot ar mūsdienām, ir pārsteidzošs (kaut gan, protams, katram no šiem pārsteigumiem atrodams savs lietišķs skaidrojums).

Līderis starp savulaik bieži lietotajiem – ideoloģiski pilnīgi neitrālajiem – terminiem, kas ne ar vienu vienīgu lietojumu nav iekļuvuši mūsdienu Līdzsvarotajā korpusā (kaut gan turklāt šim korpusam pamatā ir piecreiz lielāks tekstu apjoms nekā Biežuma vārdnīcai), ir vārds *lignīns* (LVBV – 77 lietojumi, apmēram 1700. vieta). Šim vārdam ir divas nozīmes (patiesībā homonīmi): kā ķīmijas terminam ‘organiska viela, kas ietilpst augu šūnapvalka sastāvā’ un kā medicīnas terminam ‘plāns papīrs, kam ir sīki rievota virsma un liela spēja uzsūkt mitrumu’ (LLVV IV, 691). Savulaik ļoti populāra bijusi ķīmijas termina nozīme, piemēram, kādā 1964. gada „Padomju Jaunatnes” numurā (10.07.) varam lasīt frāzi: *Lignīns – neizsmeļama nākotnes ķīmijas izejviela; šķiet, retāk pieminēts medicīnā izmantojamais lignīns. Patiesībā gan nevar teikt, ka vārds lignīns šobrīd būtu pilnībā izzudis no lietojuma, divtūkstošo gadu periodikā, kā liecina portāls, atrodami septiņi pieminējumi, četri no tiem gan – krustvārdu miklās. Skaidrs, ka lietojuma biežuma līkne, salīdzinot, piemēram, ar 60. gadiem, ir gājusi uz leju gandrīz vertikāli. Tai pašā laikā tomēr jāatrunā, ka arī ar *Google* meklētāju var atrast dažu labu vai pat gana daudz šī vārda lietojumu.*

Līdzīga aina paveras, aplūkojot arī viena otra cita termina lietošanas biežuma līkni. Terminu *kontakts*, kas nozīmē ‘elektronisks slēdzis darba strāvas ķēdes ieslēgšanai un atslēgšanai no atstatuma’ (LLVV IV, 349), Biežuma vārdnīcas autori pamanījuši 68 reizes, Līdzsvarotā korpusa veidotāji – ne reizi, *Google* meklētājs – tomēr diezgan daudzas reizes (neminēšu konkrētos skaitļus, jo tie neatspoguļo precīzi reālo vārdlietojumu skaitu); terminam *caurvelce* (kāds metālapstrādes instruments) Biežuma vārdnīcā 66 fiksējumi, Līdzsvarotajā korpusā – neviena, *Google* meklētājā – daži. Terminam *plauktenis* ‘karkass ar tajā ievietotiem plauktiem’ (LLVV 6., 260) Biežuma vārdnīcā minēti

66 fiksējumi, Līdzsvarotajā korpusā – neviena, *Google* meklētājā – padaudz; *frēzkūdra* – Biežuma vārdnīcā 63 fiksējumi, Līdzsvarotajā korpusā – neviena, *Google* meklētājā – daudzi. Jāsecina, ka visiem minētajiem un vēl dažam labam neminētam (piemēram, *autoklāvs, štance, krautne*) lietošanas biežums latviešu valodā, salīdzinot ar 20. gs, patiešām ir krasi samazinājies, un šī samazinājuma iemesls ir gan reālās pārmaiņas tehnikā, kuru dēļ viens vai otrs nosaukamais jēdziens zaudējis aktualitāti, gan arī tas, ka pagātnē aizgājušas padomju laika ideoloģiskās nostādnes, saskaņā ar kurām arī periodikā un daiļliteratūrā lielāka vieta tika ierādīta dažādu darba procesu aprakstam un darba tehnoloģiskām detaļām.

Turklāt – jāsecina arī, ka, diametrāli pretēji Biežuma vārdnīcai Līdzsvarotā korpusa tekstu atlasē, šķiet, zinātniski tehniskie teksti iekļauti pārāk nelielā apjomā (vai arī, kā var secināt no Kristīnes Levānes-Petrovas raksta par Līdzsvarotā korpusa tekstu atlasē kritērijiem (Levāne-Petrova 2012, 90–94), 10 % no atlasē veido zinātniskie teksti, bet tehniskie teksti acīmredzot korpusā nav iekļauti vispār; ja tā, tas ir vēl viens iemesls, kāpēc korpusā nav atrodams ne *kontakts*, ne *caurvelce*, ne *frēzkūdra*, ne *štance*).

Vēl par pāris vārdiem, kas „aizgājuši tālumā” vai vismaz patālu. Daži no tikko minētajiem terminiem nemaz tik vispārzināmi nebija, neraugoties uz augsto rangu biežuma vārdnīcā, tomēr visiem mums gan pasīvajā, gan aktīvajā vārdu krājumā ietilpa leksēma *burtlicis*, kam Biežuma vārdnīcā 65 fiksējumi, Līdzsvarotajā korpusā – neviena. Līdz ar radikālām pārmaiņām poligrāfijā „aizgājis tālumā” gan *burtlicis* pats, gan viņa *burtene* ‘kaste ar iedalījumiem tipogrāfijas burtu un citu iespiedzīmju ievietošanai’, kam bija 60 fiksējumi Biežuma vārdnīcā.

Savukārt poētismu *druva* neviens nav aizmirsis, tam ir cienījama, ilggadēja vēsture, tas atrodams jau Firekera un Manceļa tekstos, Biežuma vārdnīcā tam 62 fiksējumi, 2000. vieta. Taču padomju laikā iegūtā/uzspiestā konotācija, asociācijas ar *kolhozu druvām* ir iemesls tam, ka mūsdienās nav tik viegli šo vārdu iesaistīt tekstā ar pozitīvu konotāciju, arī portāls *www.periodika.lv* liecina, ka Latvijas periodiskajos izdevumos sugasvārds *druva* divtūkstošajos gados nav (vai vismaz tikpat kā nav) atrodams (savdabīgi, ka tai pašā laikā šis vārds laiku pa laikam lietots latviešu diasporas izdevumos, kuru autorus padomju laika asociācijas nav ietekmējušas); Līdzsvarotajā korpusā pārstāvēti gandrīz tikai daži homonīmiski īpašvārdi (ergonīmi, personvārdi) *Druva*, un vienīgais sugasvārda lietojums iekļaujas klasiskajā: *Ne mana cūka, ne mana druva!*

Jāuzmet skats arī diviem deantroponimiskiem (t. i., no personvārda atvasinātiem), ar noteiktu laiku cieši saistītiem vārdiem: *stahanovietis* un

mičuriniētis. Biežuma vārdnīcā tiem gan nav fiksēts īpaši liels lietojumu skaits – *stahanovietis* pamanīts sešas reizes (un vienreiz *stahanoviete*), bet *mičuriniētis* nav pamanīts pat ne reizi. Tas skaidrojams ar faktu, ka Biežuma vārdnīca atspoguļo galvenokārt 20. gs. 60. gadu latviešu valodas faktus, bet minētie vārdi aktīvāk lietoti 50. gados, īpaši minētās desmitgades pirmajā pusē. Portāls www.periodika.lv rāda, ka vārds *stahanovietis* samērā intensīvi latviskos izdevumos lietots līdz 1954. gadam, vēlākos gados sastopami sporādiski lietojumi, bet šī vārda padomisko konotāciju izmantošanu mūsdienās demonstrē portālā citētais laikraksts „Latvietis Amerikā” 2001. gada 10. novembra numurs: [...] *stahanovietis ar lielu āmuru, uzrāpies katedrāles kupolā, dauza nost krustu*. Savukārt *mičuriniētis* preses izdevumos īpaši intensīvi pieminēts 1949.–1950. gadā, bet šī vārda lietojums sporādisks kļūst pēc 1963. gada. Iespējams, ka tās paaudzes pārstāvjiem, kas lasīt mācījušies pēc 1990. gada, nav vairs arī īpaši skaidra šo vārdu nozīme, tāpēc der atgādināt nozīmes skaidrojumus „Latviešu literārās valodas vārdnīcā”: *stahanovietis* ‘ražošanas pirmrindnieks un novators, kas cīnījās par visaugstāko [= visaugstākā] darba ražīguma sasniegšanu (Padomju Savienībā)’ (LLVV 7.2, 162; šis LLVV sējums izdots 1991. gadā, līdz ar to skaidrojums jau formulēts pagātnes formā un tajā iekļauta norāde uz saistību ar Padomju Savienību); *mičuriniētis* ‘selecionārs, kas strādā pēc I. Mičurina metodēm’ (LLVV 5, 201; Ivans Mičurins (1855–1835) ir krievu selecionārs, kas veidojis jaunas augļu koku un ogulāju šķirnes). Šķiet gan, ka vārda *mičuriniētis* skaidrojumā saistījums ar konkrēto personu un viņa darba metodēm ir pārāk ciešs, patiesībā par mičuriniešiem tika dēvēti veiksmīgi augu selecionāri, īpaši neiedziļinoties viņu izmantotajās metodēs.

Tikko citētos vārda nozīmes skaidrojumus lasot, itin skaidras asociācijas ar padomju laiku izraisa arī skaidrojumā iekļautais vārds *pirmrindnieks*. Biežuma vārdnīcā tam 40 fiksējumu, Līdzsvarotajā korpusā – trīs (un vienreiz pamanīts *pirmrindniece*). Šī vārda uzplaukums un noriets atkal lieliski redzams portālā www.periodika.lv: 30. gados viens vienīgs fiksējums, 40. gados – kulminācija, gan 1947., gan 1948. gadā pāri par diviem tūkstošiem lietojumu periodikā, 50. gados – maksimums 1954. gadā – 1857, 60. gados – trīs gadus katrā pāri tūkstošiem (maksimums – 1262 vārdlietojumi 1961. gadā), 70. gados – ne vairāk par 898 lietojumiem gadā, 80. gados – visvairāk, 631 lietojums, pašā sākumā, 1980. gadā, tālāk, līdz 1988. gadam – daži simti fiksējumu gadā, pēc tam, 1989.–1991. gadā – daži desmiti vārdlietojumu gadā, turpmāk vairs tikai vienreiz, 1993. gadā, nedaudz pāri par desmit lietojumiem, pārējos gados kāds *pirmrindnieks* pieminēts retāk par desmit reizēm gadā. Vārdlietojumu grafiskā likne no 2137 fiksējumiem 1947. gadā noslid līdz nullei, piemēram, 2007. gadā (2010. gadā gan vārds *pirmrindnieks* periodikā lietots veselas

septiņas reizes, taču no tām sešas – pēdējās, tātad metaforiski, ar kādu nozīmes pārnēsumu).

Ar tikko aplūkotajam vārdam līdzīgu nozīmi savulaik tika lietota, gan retāk, arī leksēma *trיעינניעקס* ('1. Cilvēks, kas centās palielināt darba intensitāti, veikt darbu ātrākā tempā; 2. Triecienarmijas karavīrs' (LLVV 7., 620; otrajā, ar militāro jomu saistītajā, nozīmē vārds lietots krietni retāk nekā pirmajā nozīmē, par ko liecina arī tas, ka LLVV sastādītāji nav otrās nozīmes skaidrojumam pievienojuši nevienu vārdlietojuma piemēru; pirmā nozīme citētajā vārdnīcā savukārt raksturota ar norādi *vēst.*, kura saīsinājumu sarakstā atšifrēta ar „vēsturisks, attiecas uz agrākajiem laikiem” (turpat, 7)). Biežuma vārdnīcas autori vārdu *trיעינניעקס* pamanījuši 11 reizes (un divreiz – *trיעינניעה*). Periodikā vārds visintensīvāk lietots 1940.–1941. gadā, pēckara gadu maksimums sasniegts 1960. gadā (611 lietojumu). Savukārt divtūkstošajos gados šis vārds periodikā (galvenokārt diasporas izdevumos) lietots pa reizei vai divām gadā, turklāt visiem lietojumiem raksturīga negatīvi ironiska konotācija. Varam atcerēties, ka šo vārdu 50. gadu sākumā tika mēģināts ieviest arī skolas dzīvē: papildus *teicamniekiem*, kas mācījās tikai uz piecniekiem, tika slavēti *trיעינניעקי*, kam liecībās nebija sliktākas atzīmes par četrinieku (protams, piecballu sistēmā). Tomēr šis apzīmējums tā arī īsti neieviesās un 50. gadu otrajā pusē skolās bija jau aizmirsts.

No Biežuma vārdnīcas datiem varam gūt priekšstatu par laikmetam raksturīgiem vārdiem vispārinātā statistiski skaitliskā skatījumā, savukārt šo vārdu lietošana konkrētā tekstā spilgti atklājas, ieskatoties kādā senākā laikraksta numurā. Šoreiz paraugam izvēlēts 1957. gada 1. novembra „Cīņas” numurs. Ideoloģiskās un laikmeta iezīmētās leksikas lietojums šajā laikrakstā ir ārkārtīgi intensīvs, varētu teikt, sabiezināts. Nebūt ne visi šī slāņa vārdi ir „aizgājēji”, lielākā daļa specifiskos kontekstos lietojama arī šodien, bet uzskatāmāks priekšstats par 50. gadu publicistikas valodu pavērsies, ja būs pieminēti visi šī savdabīgā tekstu paveida leksiskie marķētāji jeb vārdiskie iezīmētāji.

Protams, viens no tekstveides pamatkomponentiem šai laikā ir īpašības vārda funkcijā lietotā, par patstāvīgu vārdu pārtapusī daudzskaitļa ģenitīva forma *padomju-*; Biežuma vārdnīcā atrodams tikai nominatīvs *padome* kā 53. biežāk lietotais vārds (piektais starp lietvārdiem), taču šis patstāvīgais ģenitīvs (kura pamatnozīme ir 'saistīts ar Padomju Sociālistisko Republiku Savienību, tai raksturīgs' (LLVV 6., 117)) nav atsevišķi izdalīts, un līdz ar to arī statistiskie dati nav īsti korekti. Ģenitīvs, gluži dabiski, tekstā lietots tikai vārdkopās, un, lūk, vienā (!) laikraksta numurā pamanāmās vārdkopas ar *padomju-*: *padomju vara* (9; skaitļi iekavās norāda, cik reižu attiecīgā vārdkopa

vai vārds lietots konkrētajā laikraksta numurā), *padomju sportisti* (5), *padomju zinātne* (3), *padomju valsts* (3), *padomju literatūra* (2), *padomju piecēņnieki* (2), *padomju dzimtene*, *padomju jūrnieki*, *padomju komponisti*, *padomju lingvistika*, *padomju saimniecība*, *padomju tautas*, *padomju valdība*.

Tāpat ģenitīvs *padomju-* šai laikrakstā lietots 31 reizi; un tomēr tikai nedaudz no šī iespaidīgā vārdlietojumu skaita (kurā turklāt nav iekļauti īpašvārdi, piemēram, *Padomju Latvija*) atpaliek *kolhozs* (28) un *komunists* (26). Savukārt līderu tuvākie sekotāji ir *kolektīvs* (16; šis vārds gan lietojams arī mūsdienās, taču aprakstāmā laika valodai raksturīgs attiecīgo vārdlietojumu pārdaudzums), *kolhoznieks* (14), *darbaļaudis* (12).

Protams, tekstu iezīmē ar ideoloģiskajiem virsējdzieniem saistītie vārdi un to ligzdas: *proletārieši*, *proletariāts*, *sociālisms* (3), *sociālistisks* (12), *marksisms-ļeņinisms* (3), *ļeņinisms*, *kapitālisms* (10), *kapitālists* (2), *kapitālistisks* (4), *komunisms* (3), *buržuāzisks*, *buržuji* (2), *revolūcija* (6), *kontrrevolūcija* (4), *kontrrevolucionārs* (lietvārds), *kontrrevolucionārs* (īpašības vārds), *revolucionārs* (īpašības vārds; 3), *reakcionāri* (lietvārds), *fašistisks*, *imperiālisms* (4), *imperiālisti* (2), *imperiālistisks*. Sava vieta tekstveidē ir arī citiem ideoloģiski un politiski pozitīvi vai negatīvi marķētiem vārdiem: *aktīvs* (lietvārds), *atbrūošānās*, *bezpartejisks* (6), *biedrs* (5), *boļševiki* (3), *kadri* (par cilvēkiem; 4), *komisārs*, *komjaunietis* (2), *partizaņi* (sic!; 9), *racionalizators*, *baltgvardi*, *brūošānās* (3), *interventi*, *intervencija* (sic!), *lisinmanieši* (Dienvidkorejā), *ģenitīveņi pirmrindas-* (2), *virsplāna-*. Specifisks ir vārda ģenitīva formas *republikas-* lietojums ar nozīmi 'Latvijas-' (3) (bet vienā no rakstiem – 'Lietuvas-' (2)).

Dažs labs no „ideoloģiskajiem” vārdiem nebūt nav aizmirsts arī mūsdienās, tālāk pasīvajā vārdu krājumā „aizgājuši” vārdi, kas nosauca tā laika parādības, reālijas, amatus u. tml., piemēram, *aģitatore* (2), *brigāde* (9), *būvbrigāde* un *brigadieris* (3), *norma*, *personālpensionārs*, *piecgade*, *rublis* (14) un *kapeika*, *tālsarunas* (3), *ģenitīveņi starpkolhozu-* (3) un *starprajonu-* (2), pakļautības vai izplatības raksturojumi *republikānisks* (2) un *Vissavienības-* (2).

Jāpiemin arī vārdi, kuru vietā tai pašā vai gandrīz tai pašā nozīmē tagad lietojam citus: *aspirantūra*, *aspirants*, *bufete*, *komunikē* (2), *kopmītne*, *neklātiene*, *pašdarbība* (3), *pašdarbnieki* (3).

Tā laika publicistikas valodu varbūt vēl spilgtāk par atsevišķiem vārdiem raksturo vārdkopas. Piemēri ar *padomju-* jau tika minēti; laikmetam raksturīgās vārdkopas palaikam it kā tikai nosauc faktus, reālijas (kaut gan arī šie nosaukumi ļoti bieži nav ideoloģiski gluži neitrāli), piemēram, *partija un valdība*, *cenu pazeminājums*, *kolhozu ciemati*, *laukkopības brigāde* (2), *neskartās zemes*, *partijas pirmorganizācija* (4), *pašdarbības kolektīvs*, *politiskās mācības*,

racionalizācijas priekšlikums, sienas avīze, strādnieku šķira, tautas demokrātijas valstis. Tomēr lietotas arī daudzas vārdkopas, kas ietver sevi spilgtāk izteiktu pozitīvo vērtējumu: Lielais Oktobris (2), bezpartejiskie aktivisti, boļševiku propaganda, darbaļaužu mītiņš, darbaļaužu streiku cīņa, darba sardze, ģeniāls domātājs un ģeniālas domas (tas, protams, par Ļeņinu; par viņu arī lielais vadonis un lielais proletariāta vadonis, revolūcijas ģeniālais vadonis), komunisma celtniecība, lielais proletariāta dzejnieks (tas par Vladimīru Majakovski), mieru mīlošās tautas, mūsu Dzimtene (2; tā, protams, ir Padomju Savienība), proletariāta diktatūra, sociālistiskā noņemšana, sociālistiskā sacensība, tautas īpašums, tautu draudzība, svinīgi atzīmēt un sviests virs gada plāna.

Ne tik ļoti ar ideoloģiskajiem vārdiem saistīta, bet, bez šaubām, arī tikai ar vārdiem realizējama ir mūsdienu skatījumā samākslotā, gandrīz šķebinošā tieksme pēc skaistvārdības un sakāpinātības, piemēram, *kuģi vago jūru, visas tautas lielie svētki un Nav nekādu šaubu, ka tūkstošgalvainā aspirantu un studentu saime ik gadus dos atkal jaunus vērtīgus ražošanas un pētniecības speciālistu kadrus.* Vai arī kolhoza priekšsēdētāja it kā teiktais, ar obligātā pienākuma dēļ pievienoto minimālas kritikas niansīti: *Vai tu, Melīta, kā komuniste esi pienācīgi centusies, lai ganāmpulkam būtu vēl vairāk rupjās un spēkbarības?*

Jāatgādina vēlreiz, ka visi šajā – 20. gs. 50. gadu publicistikas valodai veltītajā – raksta fragmentā minētie piemēri ņemti no *viena „Cīņas”* numura, arī dati par vārdu un vārdkopu lietojuma biežumu attiecas tikai uz šo vienu numuru. Savukārt savdabīgu it kā kopsavilkumu atrodam divas dienas agrāk (30.10.1957.) iznākušajā „Padomju Jaunatnes” numurā, kurā vienam no publicētajiem materiāliem dots virsraksts *Tāda dzīve – pareiza.*

Jaunienācējiem valodā tradicionāli veltīts vairāk uzmanības, arī pēdējo pārdesmit gadu laikā. Šoreiz gribētos pieminēt tikai vienā nelielā vērojumā (varētu to varbūt nosaukt arī par eksperimentu) pamanīto. Tika pārlūkots viens reģiona laikraksta (kādreizējā Dobeles rajona laikraksta) „Zemgale” numurs (14.08.2015.); šāda tipa izdevuma izvēli noteica fakts, ka reģiona laikraksti vairāk uzmanības velta samērā ikdienišķām un sadzīviskām tēmām, gandrīz nemaz nerakstot, piemēram, par zinātnes un tehnikas jaunākajiem sasniegumiem, arī ne par politikas aktualitātēm, un līdz ar to šķiet, ka šajos izdevumos publicēto tekstu leksika ir tuvāka ikdienas sarunvalodas vārdu krājumam, šajos tekstos retāk parādās tādi vārdi, kas vēl izjūtami kā jaunvārdi.

Tomēr laikraksta „Zemgale” vienā numurā pamanāmi vairāk nekā desmit vārdi, kuru lietojuma vēsture latviešu valodā vēl nav īpaši sena. Pieci no šiem vārdiem saistīti ar informācijas tehnoloģiju, resp., ar datoru izmantošanu, tie ir īpašības vārdi *digitāls, interaktīvs*, kā arī lietvārdi *internets, datorprasmes*,

aplikācija (kā atceramies, vārds *aplikācija* ar datoriem saistītajā nozīmē tika atzīts par 2014. gada nevārdu, atbilstīgais latviešu valodā izmantojamais termins ir *lietotne*, tomēr 2015. gadā vērojamā valodas prakse vēl neliecina, ka latviskais termins nepārprotami būtu guvis virsroku).

Trīs jaunie vārdi nosauc jaunas vai samērā jaunas norises vai reālijas: *strītbols*, *bankomāts*, *alkometrs*. Pēdējais no minētajiem nosauc ierīci, ko ASV policisti sākuši lietot 1939. gadā, bet relatīvi mūsdienīga „iepūšamā caurulīte” patentēta 1953. gadā Vācijā (What is). Portālā www.periodika.lv dokumentētā vārda *alkometrs* lietojuma vēsture labi atspoguļo arī realitātes procesus. Redzam, ka no latviešiem pirmie par šo reāliju uzzinājuši Austrālijā dzīvojošie: „Austrālijas Latvietis” (07.08.1954.) ziņojis: *Amerikā tagad lieto aparātu alkometru*. Tikai pēc vairāk nekā trīsdesmit gadiem vārds pirmoreiz parādās latviskā izdevumā Latvijā (Zvaigzne, 20.09.1986.), turklāt nevis oriģināltekstā, bet somu autora Mati I. Joensū romāna fragmenta tulkojumā ([..] *viņam lika iepūst alkometrā, jo gaišā dienas laikā bija aizmidzis uz galda* [..]). Tikai 1992. gadā „Latvijas Jaunatne” pirmoreiz raksta par alkometru no Latvijas redzes viedokļa (un uzskata par nepieciešamu paskaidrot, kas tas ir): *Ideālā variantā katram policistam jābūt alkometram, ar kuru pēc izelpas konstatē precīzu alkohola daudzumu* [teksta autors gan laikam gribējis teikt nevis to, ka katram policistam jāveic alkometra funkcijas, bet ka katra policista rīcībā jābūt alkometram – O. B.]. (09.07.1992.) Vēl 1996. gadā šī vārda lietojums vairāk saistīts ar nākotnes iecerēm: [..] *gribētos jau visdrīzākajā laikā arī Latvijā ieviest dzērumā braucošu autovadītāju testēšanu ar alkometru*. (Lauku Avīze, 04.04.1996.) Tikai 1999. gadā „process ir iekustējies”: *Ceļu policijas rīcībā ir aptuveni 160 alkometru*. (Laiks, 10.02.1999.)

Leksikas grupu, ko varētu saukt par modes vārdiņiem, šai laikraksta numurā pārstāv *harisma* (pirmoreiz periodikā pamanīts 1995. gadā presē tradicionāli lietotajā formā *harizma*) un *inovators* (divreiz gan lietots arī padomju laika periodikā, pirmoreiz vairāk par vienu lietojumu gadā – 2008. gadā).

Viena no laikrakstā atspoguļotajām mūsdienu laikmetam visraksturīgākajām iezīmēm leksikā saistīta ar ne vairs gluži jaunu vārdu (LVBV – 4 fiksējumi), bet ar pārvirzi šī vārda izpratnē, ar tā emocionāli pozitīvi iekrāsotu lietojumu; runa ir par vārdu *business*, kas konkrētajā laikraksta numurā iekļauts vārdkopā *business kolēģi*, kura savukārt lietota visnotaļ pozitīvā kontekstā (salīdzinājumam divi vārda *business* skaidrojumi: LLVV 1973. gadā izdotā sējumā ‘kapitālistu peļņas darījums, komerciāli izdevīgs pasākums’ (LLVV 2, 97), savukārt pavisam nesen tapušajā elektroniskajā skaidrojošajā vārdnīcā lietišķi un lakoniski: ‘uzņēmējdarbība, komercdarbība’ (MLVV)).

Nelielais ieskats (bet nebūt ne pilnīgs pārskats) par latviešu valodas vārdu krājuma un šo vārdu lietojuma tendenču maiņām samērā neilgā vēstures posmā (nedaudz vairāk par pusgadsimtu) apliecina, ka latviešu valoda (pirmām kārtām leksika un stilistika) šai laikposmā mainījusies vairāk, nekā to ikdienā apzināmies.

1. Levāne-Petrova 2012 – Levāne-Petrova, Kristīne. Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss un tā tekstu atlases kritēriji. *Baltistica*. VIII priedas. Vilnius : Vilniaus universitetas, 2012, p. 89–98.
2. LK – *Līdzsvarotais mūsdienu latviešu valodas tekstu korpuss* [tiešsaiste] [skatīts vairākkārt 2015. gada augustā un septembrī]. Pieejams: www.korpuss.lv
3. LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sēj. Atb. red. L. Ceplītis, M. Stengrevica. Rīga : Zinātne, 1972–1996.
4. LVBV – *Latviešu valodas biežuma vārdnīca*. Apvienotais (1.–3.) sēj. Atb. red. T. Jakubaite. Rīga : Zinātne, 1973.
5. MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca* [tiešsaiste]. Red. I. Zuicena [skatīts 17.09.2015.]. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>
6. Rozenvalde 2004 – Rozenvalde, Inta. *Preses lasītāja svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Nordik, 2004.
7. Švarcs 2015 – Švarcs, Kurts. Zinātnes sākumi un evolūcija. *Zinātnes Vēstnesis*, Nr. 15, 2015, 21. sept., 1. lpp.
8. What is – *What is alcometer (alcotester)?* [tiešsaiste] [skatīts 17.09.2015.]. Pieejams: http://doza.net.ua/pages/en_ref_alco.htm
9. Острувка 2010 – Острувка, Малгожата. Лексика как орудие коммунистической политики и пропаганды (на основе польской прессы, издававшейся в Советской Белоруси в междувоенном периоде). *Linguistica Lettica*, 19. Latviešu valodas institūta žurnāls. Rīga, 2010, c. 202–214.

Vilma Šaudiņa

„Vai mūsu mēle tagad vairs skan tā kā senāk?”

(Rainis)

„Vai mūsu mēle tagad vairs skan tā kā senāk? Vai mūsu tēvi vairs mūsu valodu saprot?” – tā aptuveni pirms 95 gadiem, par Latvijas nākotni domājot, „Dagdas piecās skiču burtnīcās” jautā dzejnieks Rainis (RJ, 449–450). Ja līdzīgu jautājumu arī mēs uzdotu, tad atbilde būtu *nē*, kaut gan zināmā mērā arī *jā*. Ieskatisimies Raiņa dzejolī „Sapnis”, kura rindas citētas iepriekš, un atklāsim mūsdienu valodai ko neraksturīgu – *apvārksnis, varvīksna, darbtauta*, tomēr šīs atšķirības neliedz uztvert saturu¹, kaut, protams, valoda nepārtraukti mainās. Šai dzejolī mūsdienu jaunajam lasītājam mulsinošāks var šķist vārda *mēle* lietojums:

*Nekas nebūs deldēts un zudis,
Tik visu jaunu celsim, kā atjaunots zied
Pavasār' bērzs, bet tas pats,
Mēs jaunu tautu celsim ar jaunu **mēli** –
„Ar jaunu?”*

(RJ 449)

Leksēma *mēle*, kā to rāda K. Karuļa „Latviešu etimoloģijas vārdnīca”, ir sens mantots vārds un „apzīmē gan kustīgo mutes orgānu, kas sasmalcināšanas procesā groza („maļ”) barību, gan valodu, tātad kādai tautai īpatnēju runu, ko veido ar šā orgāna palīdzību [...]”. Šādas semantiskas paralēles ir arī citās valodās, piemēram, krievu un vācu valodā. (LEV I, 580) Raiņa dzejas rindās vārds *mēle* ir lietots ar nozīmi ‘valoda’. LLVV 5. sējumā, kas veidots pagājušā gadsimta 80. gadu pirmajā pusē, ir minēta vārda *mēle* atvasinātā nozīme ‘valoda, runa; valodas spēja’, bet ar norādi „parasti savienojumā ar apzīmētāju”, piemēram, *sveša mēle* (LLVV V, 145). Taču jau 1987. gadā iznākušajā „Latviešu valodas vārdnīcā” *mēle* ar nozīmi ‘valoda’ dots kā novecojis vārds, piemēram, *prast franču mēli* (LVV, 472).

¹ 2015. gada 1. februāra radoraidījumā „Mākslinieka darbistabā” literatūrzinātniece, Raiņa daiļrades pētniece Gundega Grīnuma gan atzīst: „Būsim realisti: valoda noveco, tajā ir daudz arhaisku uzslāņojumu, kurus šodien vairs īsti nevaram uztvert.” (DK)

Par Raiņa daiļdarbu valodas un stila jautājumiem, ieguldījumu latviešu literārās valodas attīstībā plašākus vai mazāk plašus pētījumus 20. gs. veikuši A. Upīts, Ē. Sokols, R. Grabis, D. Zemzare, M. Pūķe² u. c. Taču Raiņa dienasgrāmatu un piezīmju („Kopoto rakstu” 24. un 25. sējums) valoda lingvistu uzmanību nav īpaši piesaistījusi. Tomēr šāda veida tekstu izpēte raisa interesi par to, kā tajos izpaužas dzejnieka individuāli savdabīgais stils, kā realizējas viņa leksikas jaunrades principi un īpašā pieeja dažādu valodas līdzekļu izmantojumam.

Raiņa lingvistiskie meklējumi un viņa daiļrades stila savdabība – radot jaunus vārdus, veidojot savdabīgas sintaktiskās konstrukcijas, aktualizējot senus vārdus, apvidvārdus u. tml. – ir cieši saistīta ar dzejnieka izvirzīto tēzi par „jauno latviešu valodu”³, kas veido pretmetu tāpat kā „vecā un jaunā pasaule”. „Vecā stāsta gari un plaši, jaunā: turēsimies pie lietas,” tā raksta Rainis 19. gs. 90. gados. (KR 24, 67) 1908. gada dienas hronikā Rainis, rakstot par dažādām iecerēm, atzīst, ka viens no viņa jaunās valodas raksturotājiem ir īsums: „[...] latviešu] valodas īsums no svara, kā miesas mazums: ātrāka domāš[ana], vairāk darbības.” (KR 24, 315) Savukārt 20. gs. 20. gados Rainis secina, ka viņa valodas jaunradīšanas principi, arī strupināšana, ir kļuvuši par galvenajiem principiem latviešu valodas pārbūvē un tālāktīstīšanā (DzD, 90).

Analizējot Raiņa ieguldījumu latviešu literārās valodas attīstībā, R. Grabis par vārdu darināšanā visvairāk izmantoto paņēmienu atzīst t. s. vārdu strupināšanu; taču, pēc R. Grabja domām, īstenībā šai vārdu darināšanas procesā nenotiek jau esoša vārda strupināšana, bet tiek atvasināts jauns vārds ar īsāku izskaņu vai piedēkli, it īpaši izmantojot kādu sufiksālo galotni. Rainis reizēm ir vairījies no atvasinājumiem ar izskaņām *-ums*, *-ība*, *-šana*, kā arī no atvasinājumiem ar formantiem *-estība* un to vietā lietojis atvasinājumus no darbības vārdiem un īpašības vārdiem ar derivatīvajām galotnēm vai īsākām izskaņām. Kā atzīst R. Grabis, Rainis īsāku vārdu darināšanā ir izmantojis tautas valodā esošās vārdu atvasināšanas likumības un paņēmienus un valodā sastopamos paraugus. (Grabis 209, 210) Tātad Raiņa valoda sakņojas visai tautai kopīgajā valodā un veidojas no tās bagātībām (Zemzare, Pūķe, 396).

² Sk., piemēram, D. Zemzare, M. Pūķe. Par dažiem Raiņa valodas un stila pētīšanas jautājumiem. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 9, 1954, 27.–50. lpp.; R. Grabis. Raiņa ieguldījums latviešu literārās valodas attīstībā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 10, 1965, 25.–34. lpp.

³ R. Grabis atzīmē, ka Raiņa laikā darbojās arī citi vārda meistari, un atzīst, ka „[...] šķiet, saukt Raiņa valodu par jauno īsti nevarētu. Rainis pacēla latviešu daiļliteratūras valodu manāmi augstākā attīstības pakāpē, padarīja bagātāku literāro valodu un pašķīra tai plašākus attīstības ceļus” (Grabis, 211).

Rakstā plašāk aplūkoti Raiņa lietotie darinājumi (dēvēti arī par īsajiem substantīviem, strupināšanu⁴, sk. Zemzare, Pūķe, 404, 406; Grabis, 209; LVG, 259 u. c.) – ar derivatīvajām galotnēm darinātie lietvārdi, kam motivētāja celms ir īsināts, atmetot vārdformas piedēkli vai vārda izskaņu⁵, un lietvārdi, kam garāks derivatīvais piedēklis aizstāts ar īsāku piedēkli, tādējādi radot jaunu atvasinājumu.

Raiņa dienasgrāmatās un piezīmēs biežāk lietotie darinājumi ir radušies ar flektīvo vārddarināšanu (aptuveni puse no analizētajiem atvasinājumiem), resp., ar derivatīvajām galotnēm *-e*, *-a*, retumis ar *-s*, kā arī sufiksācijas rezultātā, izmantojot piedēkļus ar *-m-*. Rakstā analizētas Raiņa lietoto darinājumu strukturālās un semantiskās attiecības.

Darinājumi ar derivatīvajām galotnēm

Raiņa dienasgrāmatās un piezīmēs (arī hronikās) atvasinājumu, kuru veidošanā izmantotas derivatīvās galotnes, ir aptuveni 47 % no analizētā materiāla. Strukturāli tie nav vienvēidīgi, un ir nošķiramas trīs grupas:

- Pirmatnīgi vārdi: *brīve*, *guļa*, *labe* 'labestība', *mazgs* (pēc *mazga*), *mekle*, *mīla*, *pelde*, (garu) *sauce*, *skalde*, *staiga*, *sveice*.
- Prefiksāli flektīvie atvasinājumi: *aizeja*, *apsveice*, *apsvere*, *aptīre* (aptīrīt 'padarīt tīru, notīrīt; tīrot apkopt; aptīrīties' (MLVV)), *atceres*, (teātra) *atklāja*, *atvade*, *iesvēte*, *ietvere*, *izstāja*, *izvade* 'nobeigums', *nebrīve*, *negriba*, *nobeigas*, *nomazga*, *pārbrauce*, *sagaide*, *uzmudu* (vārdi).
- Salikteņatvasinājumi: *mājbrauce*, *mājpirce*, *tālskates*, *telegrammapsveice*.

Analizētajā Raiņa leksikā sastopami latviešu valodā joprojām lietojami īsinātie vārdi, piemēram, *brīve* 'brīvība, brīvēstība' (no ģermānisma *brīvs* veidotais atvasinājums minēts jau 18. gs. avotos (LEV I, 146, 147)), *nebrīve*, *pelde* 'vienreizēja peldēšanās' (MLVV), *atceres* 'atmiņas' (MLVV), *iesvēte* 'iesvētīšana' (MLVV), *sagaide* 'darbība, process → sagaidīt' (LLVV VII₁, 88), kā arī tādi seni atvasinājumi, kā, piemēram, *gaidas* un *mīla* 'mīlība, mīlestība', kuri fiksēti jau 18. gs. iespiestajā literatūrā, bet kurus literārajā valodā ieviesis tieši Rainis (LEV I, 278; LEV I, 595). Jāpiebilst, ka leksēmas *brīve* un *mīla* ir ar piedēkļiem *-est-* un *-īb-* (*brīvēstība*, *mīlēstība*) atvasināto lietvārdu īsinājumi, nevis lietvārdu ar *-šana/-šanās* īsinājumi.

No mūsdienu viedokļa raugoties, neparasti un nepierasti derivāti ir *mazgs*, *mekle*, (garu) *sauce*, *skalde*, *staiga*, *sveice*, *aizeja*, *apsvere*, *aptīre*, *atklāja*,

⁴ Strupināšanā tiek šķirti strupinājumi, strupvārdi, strupņi un strupinājumsalikteņi (LVG, 259, pēc VPSV, 377, 378).

⁵ Kā atzīts LVG 260. lpp., šos derivātus zināmā mērā var uzskatīt par strupvārdiem.

atvade, ietvere, izstāja, izvade 'nobeigums', nobeigas, nomazga, pārbrauce, uzmudu (vārdi), mājbrauce, mājpirce, telegrammapsveice u. c., kaut arī semantiskā ziņā tie ir līdzīgi atvasinājumiem ar piedēkli -*šan*-.

No pirmatnīgajiem darbības vārdiem atvasinājumi veidoti, izmantojot darbības vārdu tagadnes celmu, – *saukt, saucu : sauce; sveikt, sveicu : sveice; aiziet, aizeju : aizeja; apsvērt, apsveru : apsvēre; atklāt, atklāju : atklāja; ietvert, ietveru : ietvere; izstāties, izstājos : izstāja; nobeigt, nobeidzu : nobeigas; pārbraukt, pārbraucu : pārbrauce*, kā arī veidojot salikteņatvasinājumus – *mājās braukšana : mājbrauce; mājas pirkšana : mājpirce; apsveikšana ar telegrammu : telegrammapsveice; tālu skatīšanās : tālskates 'nākotnes perspektīvas, vīzijas ?'*:

Vakarā L[ivšics] runā par mājbrauci. Man paliek ļoti bēdīgi, bēdīgāk nekā 1921. g. Kur tad man ir mājas? (KR 25, 342)

Jāmazgājas vasarā arī, jāsāk nomazga no rītiem. (KR 25, 99)

Tā kā nāk līdz ar manu aizeju no politikas. Tā arī motivēt manu izstāju. (KR 25, 125)

Visi darbi jāpārsmeļ un tik derīgie jāpatur. To nebūs daudz. Tie būs tik tādi, ir nobeigas šim dzīves posmam. (KR 25, 128)

5 pārbraucu mājās. Atpūta, drusku aptīre. L. nau. Vakarā gribu strādāt. (KR 25, 175)

Anni Simson atvade. (KR 25, 153)

Bet vai pat jāpiespiežas? Vai nevaru dot tikai atceres un tālskates, minējumus, bez izstrādāšanas? Nobeigas, atskaņas no agrākiem darbiem un nojautas no tā, ko būtu un biju vēlējies, kas vēl patīk. (KR 25, 372) [Tā raksta Rainis 1929. gada 21. janvārī.]

No sekundārajiem darbības vārdiem atvasinājumi darināti, motivētāja celmam, t. i., nenoteiksmes celmam, atmetot vārdformas piedēkli, piemēram, *mazgāšana : mazgs; nomazgāšanās : nomazga; meklēšana : mekle; skaldīšana : skalde; staigāšana : staiga; aptīrīšana/ aptīrīšanās : aptīre; atvadišanās : atvade*. Te minams arī ģenitīvenis *uzmudu (vārdi)*, resp., *uzmudināšanas* vai arī *uzmudinājuma (vārdi)*:

Vēl jāraksta izvade un prologs. (KR 25, 99)

Mostos 6, rakstu dien. grām. ½7–7.

¼ gulme, ¼ uzmudu vārdi (par daudz). (KR 24, 527)

Semantiski savdabīgs darinājums ir Raiņa lietotais lietvārds *guļa* 'gulēšana'⁶. Motivētārvārda *gulēt* sākotnējā nozīme 'atrasties guļus' laika gaitā ir pārveidojusies par 'sirgt, slimot', līdz ar to arī vārda *guļa* 'gulēšana' nozīme pārveidojusies par 'slimība' (LEV I, 323, 324). Latviešu valodā vārdu *guļa* 'slimība' ir izskaidris atvasinājums *slimība* (atvasinājums no aizgūtā vārda *slims*), mūsdienās tiek lietots tikai saliktoatvasinājums *sarkanguļa* 'akūta vai hroniska dzīvnieku (parasti cūku) infekcijas slimība, ar ko var saslimt arī citi dzīvnieki un cilvēks [...] (MLVV):

Vakaros maz ēdam. Es šodien vairāk. Nemierīga guļa. (KR 24, 214)

Jūtos nelabi, grūtsirdīgi, laikam jūtu lietu nākam, tādēļ laikam arī slikta guļa. (KR 24, 241)

Raiņa dienasgrāmatās un piezīmēs ar derivatīvajām galotnēm darināto vārdu semantika ir saistīta ar procesa un stāvokļa nosaukumiem; tāda pati semantika ir raksturīga arī ar piedēkli *-šan-* atvasinātajiem vārdiem. Tomēr lielākā daļa šo darinājumu ar derivatīvajām galotnēm ir palikuši tikai okazonāli atvasinājumi Raiņa darbos un plašāk latviešu valodā nav ieviesušies, kaut strukturāli un semantiski pamatā atbilst attiecīgajam vārddarināšanas modelim. Salīdzinot leksēmas, kas tiek lietotas mūsdienu valodā, ar okazonālajiem atvasinājumiem, var secināt, ka zināmā mērā šo procesu ietekmē motivētārvārda saknē ietvertā nozīme. Aplūkosim, piemēram, lietvārda *atcerēšanās*, tā motivētārvārda *atcerēties* un flektīvā atvasinājuma *atcere* semantisko struktūru:

- *atcerēšanās* – 'process → atcerēties';
- *atcerēties* – '1. Atsaukt, atveidot atmiņā (ko). 2. Saglabāt, paturēt atmiņā, prātā; neaizmirst. 3. Pieminēt, godināt; arī apsveikt';
- *atcere* – '1. Pieminēšana, godināšana, atzīmējot kādu notikumu. 2. dsk. Atmiņas'. (LVV, 82, 83)

Okazonālo atvasinājumu motivētārvārda un darinājumu nozīme ir konkrētāka, piemēram, *mazgs/mazga* : *mazgāšana/mazgāšanās*; *mekle* : *meklēšana*; *sauce* : *saukšana* – 'process → mazgāt (-ties)/meklēt/saukt'.

Darinājumi, izmantojot piedēkļus ar *-m-*

1912. gada piezīmēs Rainis raksta: „Galotnes *-šana* vietā likt *īsāku -me-* nesme, būme, ejme, darme, runme, rakstme. [...] Īsa valoda dod ašu domu.

⁶ Raiņa dzejoli „Raisītas sprādzēs” vārds *guļa* lietots ar nozīmi 'guļvieta': *Es siltā saulītē tev guļu taisu* [...]. (RJ, 470)

Tāda būs vajadzīga arvien vairāk.” (KR 24, 575) Rainis savās dienasgrāmatās un piezīmēs ir vairākkārt rakstījis par valodu, taču tik konkrēta norāde par vārdu isināšanu ir vienīgā.

Raiņa dienasgrāmatās un piezīmēs galvenokārt ir fiksēti atvasinājumi ar piedēkļiem *-m-*, retāk ar *-sm-* un *-um-*, piemēram, *apģērbme*, *dzejme*, *ēsme*, *gaidme*, *gulme*, *izgriezme*, *sarakstme*, *staigme*, *taisme*; *gulētiesme*, *puķuliesme*, *satiksme*; *aicinums*, *braukums*, *jēgums*, *staigājums*.

Piedēklis *-m-* ir sens mantots piedēklis, un ar to atvasināti lietvārdi gan no darbības vārdiem, gan īpašības vārdiem. Šādi atvasinājumi ir konstatējami jau senākajos rakstu avotos, taču līdz 19. gs. beigām produktīvāka ir lietvārdu atvasināšana no darbības vārdiem. (MSA, 89–90) Tieši šādi vārdu darinājumi fiksēti Raiņa dienasgrāmatās un piezīmēs, iespējams, to izveides ceļš ir bijis atšķirīgs, t. i., notikusi atgriezeniskā derivācija (MSA, 115) – *apģērbšanas* : *apģērb-me*; *izgriešana* : *izgriez-me*.

Monogrāfijā „Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība” norādīts, ka lietvārdos piedēklis *-m-* visbiežāk saistās ar primāru darbības vārdu nenoteiksmes celmu (*aus-t* : *ausma*), bet 19. gs. beigu posmā veidojas atvasinājumi arī no sekundāriem darbības vārdiem, piedēkli *-m-* pievienojot darbības vārda saknei (*ros-ī-ties* : *rosme*), taču konstatēti arī neregulāri darināšanas gadījumi, kad piedēklis *-m-* ir pievienots pagātnes vai tagadnes celmam (*spied-u* : *spiedme*; *velk-u* : *velkme*) (MSA, 91–92).

Arī Raiņa lietotajiem darinājumiem ar *-me* vērojama zināma formālās struktūras līdzība, kaut gan, ņemot vērā paša dzejnieka norādi, tie varētu būt arī lietvārdu ar *-šana/-šanās* īsinājumi, taču neapšaubāma ir motivētāmvārdu (nenoteiksmes celmu) ietekme. Tā, darinot lietvārdus, kas radušies no primāriem darbības vārdiem vai priedēkļverbiem, un pievienojot formantu *-me*, veidoti regulāri atvasinājumi ar nenoteiksmes celmu, piemēram, *apģērb-t* : *apģērbšana* : *apģērb-me*; *ēs-t* : *ēšana* : *ēs-me*; *izgriez-t* : *izgriešana* : *izgriez-me*, savukārt no sekundāriem darbības vārdiem veidotajiem atvasinājumiem piedēklis *-m-* pievienots darbības vārdu saknei, piemēram, *dzej-o-t* : *dzej-me*; *gaid-ī-t* : *gaid-me*; *gul-ē-t* : *gul-me*; (*pienu*) *vār-ī-t* : (*piena*) *vār-me*; *sarakst-ī-ties* : *sarakst-me*; *staig-ā-t* : *staig-me*; *tais-ī-t* : *tais-me*. Šim atvasināšanas tipam neatbilst viens īsinājums (*gribas*) *apmierime*, kas radies no darbības vārda ar izskaņu *-ināt* (*apmier-ināt*):

6–½ 7 *sataisīšan*.

½8–8 *atpūtne*.

8–9 **ēsme** [...]. (KR 24, 527)

*Apstākļi, kas stāv mūsu gribas **apmierīmei**, ir dabas likums, – nē, viņi ir grozāmi, iekārtojot veselību un sabiedr. kārtību pareizi.* (KR 24, 670)

Runājot par darinājumu ar formantu *-me* semantiku, jāatzīmē tas, ka gan piedēklim *-šan-*, gan piedēklim *-m-* ir darbības vai procesa nozīme. Līdz ar to, veidojot darinājumus, semantiskā struktūra zināmā mērā paliek nemainīga, tomēr ir kāda būtiska semantiska papildniansē, kas šķir šos atvasinājumus – atvasinājumu ar *-m-* nozīmes abstrahēšanās. (MSA, 92) Domājams, ka tas ir būtiski ietekmējis šo darinājumu ienākšanu literārajā valodā.

Ar piedēkli *-sm-* analizētajā materiālā fiksēti vien daži salikteņi un atvasinājumi. Transformējot vārdkopas salikteni, veidojušies salikteņatvasinājumi ar formantu *-sme*, piemēram, *gulēt iešana* : *gulētiesme*; *puķu liešana* : *puķuliesme*, kā arī daži sufiksālie atvasinājumi, piemēram, (*gulēt*) *iet* : *iešana* : (*gulēt*) *iesme*; *satikt* : *satikšana* : *satiksme* (iespējams, notikusi izskaņas *-šana* aizstāšana ar īsāku izskaņu, kā to norāda pats dzejnieks, KR 24, 575):

*10–½11 gulēt **iesme**.* (KR 24, 527)

*7–8¼ **puķuliesme**, ½ apģērbme, ¼ piena vārme, ¼ vingroš.* (KR 24, 527)

Jāpiebilst, Rainis vārdu *satiksme* ir lietojis, attiecinot to uz cilvēku attiecībām, nevis uz pārvietošanos pa ceļiem, noteiktiem maršrutiem u. tml., kas mūsdienās kļuvusi par šī vārda pamatnozīmi. Raiņa lietojumā vārds nozīmē saskarsmi, savstarpējos cilvēku kontaktus, kas „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” ir dota kā vārda *satiksme* atvasinātā nozīme (LLVV 7., 311) un kas mūsdienās vairs netiek aktīvi lietota, bet dažkārt sarunvalodā gan sakām – *viņiem gan bij laba satikšana*:

*Kad ir mums abiem **satiksme** ar ārpusauli, ar cienītāju – milētāju, satiksmei ir taču vislielākā starpība.* (KR 24, 570)

*Tagad jauna sabiedrība pati iznāk **satiksmē** ar darba jaunatni.* (KR 25, 321)

Atvasinājumiem ar piedēkli *-sm-* lielākoties ir raksturīgs abstraktums (LVG, 240; MSA, 117), taču Raiņa darinājumiem tā ir darbības vai procesa nozīme kā atvasinājumiem ar piedēkli *-šan-*, darinājumu okacionālā daba ir noteikusi to individuālo lietojumu.

Ar piedēkli *-um-* atvasinājumu Raiņa dienasgrāmatās un piezīmēs ir maz, un tie veidoti, īsinot motivētājcelmu, piemēram, *aicinājums* : *aicinums*; *atvaļinājums* : *atvaļinums*:

Atnāk arī raksts no Giras, teātra direktora. Aicinums braukt uz Lietuvu.
(KR 25, 120)

Negribu strādāt [..]. Vainīga laikam arī strādāšana bez atvaļinuma.
(KR 25, 154)

Jāpiebilst, ka Raiņa dienasgrāmatu un piezīmju leksikā šādiem īsinājumiem ir sporādisks raksturs. Daudz vairāk Raiņa leksikā ir ar piedēkli *-um-* atvasinātu netransformētu lietvārdu. Daļa šo lietvārdu mūsdienās netiek lietoti, tos ir aizstājuši citi atvasinājumi, piemēram, leksēmu *atsacījums* (*atsacīt* 'noraidīt lūgumu, piedāvājumu u. tml.; atteikt' (LLVV I, 426)) aizstājis atvasinājums *atteikums*; vārdu *kopsaņēnums* arī aizstājis cits salikteņatvasinājums *kopsavilkums* 'koncentrēts (būtiskā, galvenā, nozīmīgākā) apkopojums' (LLVV 4, 369).

Daži no Raiņa lietotajiem atvasinājumiem ar formantu *-ums* mūsdienās vairs nav aktīvajā leksikā, piemēram, *braukums* 'paveikta darbība, rezultāts' (*braukt* 'virzīties, pārvietoties (ar transportlīdzekli)' (LLVV 2, 115)); *staigājums* 'vairākkārtējs vai ilgstošs gājiens (parasti dažādos virzienos)' (*staigāt* 'vairākkārt vai ilgstoši ejot, pārvietoties (parasti dažādos virzienos – par cilvēku)' (LLVV 7., 162, 163)):

Gulbis aizvakar pārbraucis no Vācijas. [..] Ļoti apmierināts ar braukumu. Pilns entuziasma ar dzirdēto un izdarīto. (KR 25, 84)

31.3.12. Rakstīts 1. aprīlī.

Saule, mācas.

Staigājums apkārt pa drupu celiņu. Puķes.

Albinas dēli pēc 2 mēn. cels juntu [..]. (KR 24, 516)

Dienasgrāmatās un piezīmēs fiksēti arī tādi vārdi, kuri nav iekļauti nevienā no izmantotajām vārdnīcām, piemēram, *jēgums* 'saprātne, izpratne?' (sarunvalodā *jēgt* 'prast, mācēt; saprast, aptvert' (LLVV 4, 44)); daudzskaitlī lietotais atvasinājums *drūmumi*. Parasti, nosaucot abstraktus jēdzienus, īpašību nosaukumus, tiek lietota vienskaitļa forma (LVG, 242), tātad *drūmums* 'vispārināta īpašība → drūms' (LLVV 2, 398), un šī vispārinātā īpašība attiecināma uz abām motivētātvārda *drūms* nozīmēm – 'tāds (cilvēks), kam ir ļoti nomākts garastāvoklis; tāds, kas izraisa nomācošas izjūtas' (LLVV 2, 397). Tā kā vārds *drūmumi* fiksēts tikai vienu reizi, ir grūti definēt tā nozīmi (vai nozīmes

niansi), bet jaušamas diferencējošas pazīmes (līdzīgi kā *biezums* – *biezumi*, *labums* – *labumi* u. tml.), resp., lietojums daudzskaitļa formā nav ar tik izteiktu vispārinājumu kā lietojums vienskaitlī⁷:

*Un man pašam netiek dota iespēja uz pašatjaunotni. Vēl tāda tukša doma – atjaunotni meklēt adeptu ceļā. [...] Guļot piepeša doma, ka varbūt derētu luga „Augstrozīte” ar saviem spilgtiem **drūmumiem**.* (KR 25, 99)

*Bez goda **jēguma** mūsu pilsoņi, Zemn[ieku] sav[ienība] pret saeimas godu.* (KR 25, 184)

Raiņa daiļrade mums devusi daudzus vārdus, kas ienākuši latviešu valodā un nostiprinājušies, piemēram, *aug sme* (LEV I, 86), *iedvesma* (LEV I, 244, 245), *ilgas* (LEV I, 342), *vizma* (LEV II, 544), taču dienasgrāmatās un piezīmēs lietotie atvasinājumi ar derivatīvajām galotnēm *-a*, *-e*, *-s* un darinājumi, kas veidoti, izmantojot formantus *-me*, *-sme* un *-ums*, ir Raiņa lietoti okazonālismi un lielākoties nav kļuvuši par vispārlietojamiem vārdiem. Tomēr Raiņa izmantotie derivatīvie modeļi un līdzekļi, kā to rāda leksikogrāfiskais materiāls⁸, ir produktīvi arī mūsdienu valodā, tāpat kā Raiņa izvirzītais princips – latviešu valodas īsums.

Raiņa dienasgrāmatās, piezīmēs un hronikās tāpat kā viņa daiļradē izpaužas dzejnieka individuāli savdabīgais stils, leksikas daudzveidība. Šie teksti liecina par Raiņa pārliecību, ka jauns laiks prasa jaunu pieeju valodas līdzekļu izmantojumam latviešu valodas bagātināšanā. Arī pēc simts gadiem ir aktuāls jautājums – jauns laiks un šī laika valoda.

Nobeigumā vēlreiz ielūkosimies Raiņa dienasgrāmatās – 1912. gada 3. marta ieraksts:

Milēt, mīla, mīlīts, tātad arī mīlis, mīle. Var izlietot formu bagātību valodas kuplināšanas labā, lai darītu bagātāku vārdu krājumu jēdzieniem un jēdzienu noskaņām, jo no formas var radīt arī saturu. (KR 24, 390)

1. DK – Dūdiņa-Kurmina, Dina. *Gundega Grinuma: „Raiņa un Aspazijas jubilejas gadā jūtu diezgan lielu ārišķību”* [tiešsaiste] [skatīts 03.09.2015.]. Pieejams: <http://klasika.lsm.lv/lv/raksts/makslinieka-darbastaba/gundega-grinuma-raina-un-aspazijas-jubilejas-gada-jutu-diezgan-la47966/>

⁷ Sal. līdzīgu lietojumu arī Raiņa dzejā: *Guļ vēlāis skaistums gaīsa **dzidrumos***. (RJ, 430)

⁸ Sk. LVV, LVIV, LLVV, MLV u. c.

2. DzD – Rainis, Jānis. *Dzīve un darbi*, IX. Rīga : A. Gulbja apgādība, 1925.
3. Grabis 2006 – Grabis, Rūdolfis. Raiņa ieguldījums latviešu literārās valodas attīstībā. *Darbu izlase*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2006, 203.–213. lpp.
4. KR 24 – Rainis, Jānis. *Kopoti raksti*. 24. sēj. Rīga : Zinātne, 1986.
5. KR 25 – Rainis, Jānis. *Kopoti raksti*. 25. sēj. Rīga : Zinātne, 1986.
6. LEV – Karulis, Konstantīns. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 1., 2. sēj. Rīga : Avots, 1992.
7. LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sēj. Rīga : Zinātne, 1972–1996.
8. LVG – *Latviešu valodas gramatika*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013.
9. LVIV – Soida, Emilija, Kļaviņa, Sarma. *Latviešu valodas inversā vārdnīca*. [Rīga] : RaKa, [2000].
10. LVV – *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga : Avots, 1987.
11. MLVV – *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca* [tiešsaiste] [skatīts 20.09.2015.]. Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>
12. MSA – *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība. Lokāmās vārdšķiras*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2002.
13. RJ – *Rainis jaunatnei*. Rīga : Liesma, 1974.
14. Zemzare, Pūķe 2011 – Zemzare, Daina, Pūķe, Melita. Par dažiem Raiņa valodas un stila pētīšanas jautājumiem. No: Daina Zemzare. *Darbu izlase*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011, 396.–423. lpp.

VALODA UN NORMA

Māris Baltiņš, Dīte Liepa, Ilze Rūmniece

Komisijas latviešu valodas vēsturē: maz vai daudz?

Lielākā daļa grūtību, kas skar valodas normēšanu un dažādu problēmjautājumu risināšanu, nav veicami vienatnē, lai cik zinīgs un autoritatīvs lietpratējs kāds arī būtu. Tas prasa viedokļu saskaņošanu un nelielus visu iesaistīto personu kompromisus. Saprotams, katrā šādā gadījumā svarīgi, lai diskusija būtu kādā veidā formalizēta gan aplūkojamo problēmu loka, gan pilnvarojuma un institucionālās piederības ziņā. Tādēļ atbilstošākais veids, kā ne tikai spriest par valodas jautājumiem, bet arī nonākt pie kāda rezultāta, ir komisijas izveide, kurā uzaicināti noteikti speciālisti vai biedrībām un organizācijām lūgts deleģēt savus pārstāvjus dalībai tajā. Latviešu valodas vēsturē šādu komisiju bijis ne mazums, dažas no tām sekmīgi un ilgāku laiku darbojušās, citas tikai pieteikušas savas pretenzijas, bet nav spējušas (tautas vēstures likloču dēļ bieži vienkārši nav spējējušas) nonākt pie kā paliekoša.

Šī apkopojuma mērķis ir censties hronoloģiski pēc dibināšanas gada vai aptuvenā darbības sākuma kaut īsumā raksturot visas savulaik izveidotās komisijas, mazāk pieskaroties to veikuma detalizētai analīzei, bet atstājot iespēju interesentiem iepazīties ar nozīmīgākajām publikācijām, ja tādas tapušas, kuras tieši aplūko paveikto vai, retākos gadījumos, atspoguļo darbības principus un pamatnostādnes. Kaut gan daļa komisiju minēta līdz šim lielākajā hronoloģiskajā valodniecības vēstures apkopojumā (Bankavs, Jansone 2010), tomēr arī tajā dažas komisijas nav pamanītas. Plašajā uzskaitījumā būs komisijas, kuras līdz šim tikpat kā nav minētas, un tas varētu mudināt pētniekus meklēt periodikā vai arhīvos plašāku informāciju. Jāuzsver, ka vairumā gadījumu vēstures avotos vieglāk atrast ziņas par kādas komisijas izveidi, jo par to parasti rakstīts laikrakstos, turpretim pat sekmīga regulāra darbība ne vienmēr spējusi ieinteresēt avīžu korespondentus. Tāpat atsevišķas komisijas tā vai cita iemesla dēļ tika likvidētas arī oficiāli, taču daudz biežāk darbs pēc kāda laika apsīcis (nereti vērojams, ka pēc būtiska veikuma sekojis mazāk produktīvs darbs, kas laikam saistāms ar zināmu identitātes krīzi vai sākotnējā uzdevuma vismaz daļēju piepildījumu) vai arī politisko apstākļu maiņas dēļ kļuvis neaktuāls vai pat neiespējams.

Definējot jēdzienu *komisija*, lietderīgi salīdzināt vārda skaidrojumu dažos enciklopēdiskos avotos un skaidrojošajās vārdnīcās. „Latviešu konversācijas

vārdnīcā" minētas šādas komisijas pazīmes: 1) lielākas sapulces ievēlēja vai citādi izvirzīta kolēģija kāda jautājuma iepriekšējai izspriešanai; 2) izpildu iestādes parasti komisijās iekļauj speciālistus; 3) bieži komisijas veido atsevišķa jautājuma apspriešanai, un 4) parasti komisijas nepieņem patstāvīgus lēmumus, bet iesniedz priekšlikumus, kurus apstiprina iestāde, kas komisiju sastādījusi (LKV, 9). Līdzīga izpratne vērojama arī „Latviešu literārās valodas vārdnīcā”: „Personu grupa, kas ir pilnvarota veikt kādu speciālu uzdevumu vai iepriekš izstrādāt kādu jautājumu.” (LLVV, 4)

Senākais periods līdz 1918. gadam

Par senāko komisiju, kam bija tālejoša loma latviešu valodas vēsturē, uzskatāma 1683. gada Vidzemes un Kurzemes mācītāju konference, kuras rezultātā notika pušu viedokļu saskaņošana par latviešu iespieddarbos lietojamo ortogrāfiju. Tās sasniegto Ludis Bērziņš rezumēja tā, ka „[...] starp Rīgu un Jelgavu ir notikusi kāda vienošanās (Ādolfija garā), kālab Kurzemes dziesmu grāmata un Jaunā Derība, iznākdamas vienā laikā (1685), lieto to pašu pareizrakstību, kas tādā kārtā stabilizējas un netraucēti valda līdz Kronvalda laikiem [...]” (Bērziņš 1935). Līdz ar to Bībeles tulkojuma sagatavošana noveda pie pirmās plašākās normalizācijas, par kuru vienojušies tā laika kompetentākie latviešu rakstu valodas lietpratēji.

Par komisiju šajā rakstā uzskatīta ikviena noteiktā veidā izveidota lietpratēju grupa, kas bijusi pilnvarota lemt kādus jautājumus par vispārīgiem latviešu valodas ortogrāfijas jeb pareizrakstības, terminoloģijas vai personvārdu lietojuma jautājumiem. Tādējādi ārpus šī loka palikušas īpašas komisijas, kas saistītas ar konkrētiem tekstveides jautājumiem kādos nozīmīgos tulkojumos vai likumu tekstos (piemēram, vairākas Bībeles emendācijas un jauno tās tulkojumu rediģēšanas komisijas, starpkaru periodā sasauktās Civillikuma izstrādes komisijas), kā arī šauri specializētas biedrību terminoloģijas izstrādes komisijas (piemēram, sekmīgi strādājuši 1920. gadā izveidotā Latvijas Grāmatrūpniecības arodu savienības Grafiskā komisija). Arī latviešu trimdā pēc Otrā pasaules kara tapušās valodnieku komisijas būtu plaša viela citam rakstam. Savukārt netiek ņemts vērā, vai nosaukumā ir minēts komisijas vārds, ja tās darbība atbilst minētajām komisijas darba pazīmēm.

Otrā vispārīgā skolotāju sapulce 1874. gada jūnijā Kronvaldu Ata vadībā izveidoja četru vīru komisiju (K. Biezbārdis, E. Dinsberģis, G. Dauge un Zariņu Kārlis), lai pārspriestu latviešu ortogrāfijas lietu (K. Sp. 1875). Pēc ilgākas sarakstes, ievērojot attālās komisijas locekļu dzīvesvietas, tā pulcējās viedokļu saskaņošanai 1875. gada 18. decembrī (Mājas Viesis 1875). Plašu komisijas

atzinumu tās vārdā E. Dinsberģis jau pirms 1875. gada Ziemassvētkiem iesniedza laikrakstam „Baltijas Zemkopis”, kurā tas tika nodrukāts turpinājumos no 1876. gada 30. aprīļa līdz 11. jūnijam.

Tai pašā gadā (1876) vajadzētu pieminēt arī pietiekami nopietnu Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas darbu tās pirmā rakstu krājuma sagatavošanā (Balčiņš 2009). Pie materiāla ar nosaukumu „Vārdi, kurus zinātnības komisija atrada par derīgiem priekš lietošanas” pieminēts, ka šos vārdus B. Dīriķis, K. Kalniņš un E. Skujenieks atraduši „Baltijas Vēstneša” numuros, bet to nav K. Ulmaņa vārdnīcā vai tur tie aplam tulkoti, ar to liekot saprast, ka šie vārdi komisijā atzīti par ieteicamiem, bet daži citi – pagaidām vēl ne (Vārdi 1876).

Par komisiju, kas radīta ar īpašu mērķi, nosacīti var uzskatīt sapulces, kurās apsprieda latviešu gramatikās lietojamus terminus. Pēc skolotāja P. Abula referāta par latviešu gramatikas terminiem Zinību komisijas sēdē 1901. gada 13. septembrī un pārskata publicēšanas atsevišķā brošūrā (Abuls 1901) tika nolemts organizēt šī jautājuma apspriešanu. Īpašas sēdes notika 1902. gada 4. janvārī un 17. jūnijā (Pārskats 1902).

1904. gadā pēc Āronu Matīsa priekšlikuma Rīgas Latviešu biedrībā tika nodibināta Valodniecības nodaļa, kurā iecerēts „latviešu valodā jau sastopamos terminiskos nosaukumus cauri lūkot, labākos no šiem izredzēt un atklāti rakstniekiem ieteikt; apkarot mūsu rakstu valodā ieviesušās kļūdas un aizrādīt uz valodas pareizību; aplūkot sinonīmus, viņu vienādību un izšķirību u.t.t.” (Pārskats 1904). Par nodaļas priekšnieku tika ievēlēts K. Milēnbahs, un drīzumā par tās galveno uzdevumu kļuva latviešu valodas vārdnīcas materiālu caurskatīšana, kaut gan sēdēs aplūkoti arī citi jautājumi. K. Milēnbaha vadībā nodaļa darbojās līdz 1915. gada pavasarim.

Rīgas Latviešu biedrība 1908. gada 25. janvārī izveidoja Ortogrāfijas komisiju (vadītājs – K. Milēnbahs, sākotnējie locekļi: M. Ārons, J. Birznieks, J. Endzelīns, J. Kalniņš, V. Maldonis, S. Paegle, M. Siliņš un F. Trasuns), un notika 18 sēdes (Pārskats 1908). Tās darba rezultātu – jauno ortogrāfiju – pēc īpašām diskusijām atsevišķā vasaras sapulču ortogrāfijas sekcijā 1908. gada 17. un 18. jūnijā nolēma ieviest ikdienas rakstībā (Pārskats 1908).

Demokrātiskāka, plašākus inteliģences slāņus aptveroša organizācija nekā Rīgas Latviešu biedrība bija 1908. gadā dibinātā Latviešu izglītības biedrība ārsta Ādama Butuļa vadībā. Pie tās (nav skaidrs, tieši kurā gadā) tika izveidota Terminoloģijas komisija, kuru vadīja advokāts A. Čikste, bet no citiem locekļiem zināmi daži: inženieri J. Kornets, A. Razums un arhitekts A. Vanags (Jaunākās Ziņas 1929). Šīs komisijas materiālus, cik tie bija saglabājušies pēc Pirmā pasaules kara, izmantoja arī Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisija.

Pirmā pasaules kara gados sākusies nacionālā mobilizācija deva daudzveidīgus impulsus vismaz divu plašāka rakstura terminoloģijas komisiju izveidei. Pirmā jāmin Maskavas Kultūras biroja Studentu sekcija, kas 1916. gada pavasarī izveidoja Zinātnes un zinātniskās terminoloģijas nodaļu (Jaunais Vārds 1916). Viņu aicinājums bija visiem spēkiem apkopot un sistematizēt jau esošo terminoloģiju, lai nodrošinātu latvisko skolu darbību. Plašāku deleģējumu guva Tērbatā no 1917. gada 8. līdz 13. jūnijam notikušā Otrā Latviešu skolotāju kongresa delegātu izveidotā Terminoloģijas komisija, kurā tika iekļauti pazīstami skolu darbinieki (F. Adamovičs, P. Ļūļaks, Plūdons, I. Rītiņš, J. Straubergs, V. Zālītis) (Jaunais Vārds 1917). Dažādu iemeslu dēļ neviena no šīm komisijām nespēja sākt reālu darbību, bet to uzsaukumi presē rosināja dzīvas diskusijas. Var droši teikt, ka gandrīz visām dažos turpmākajos gados tapušajām terminoloģijas komisijām pirmais impulss rodams šajās iniciatīvās.

1918–1944

Aktīvi darbojās Pēterpils Latviešu centrālā komunistiskā kluba Zinātniskās sekcijas Terminoloģijas komisija, kas savu darbību bija uzsākusi 1919. gada februārī, tajā sistemātiski tika izskatīti un tur iznākošajā latviešu laikrakstā „Komunists” publicēti visai izvērsti dažādu matemātikas nozaru terminu saraksti krievu un latviešu valodā, vismaz daļā gadījumu tie papildināti ar vācu un franču valodu (Dauge 1923). Šīs komisijas veikums apkopots grāmatā „Turks. Matemātikas termini (Materiāli zinātniskās terminoloģijas krājumam)” (1923).

Savu terminoloģijas komisiju (oficiāli – Izglītības komisariāta Terminoloģijas sekciju) izveidoja arī P. Stučkas vadītā Padomju Latvijas valdība 1919. gadā. Par tās darbību zināms ļoti maz no sludinājuma presē, kurā matemātikas, fizikas, ķīmijas un dabaszinātņu skolotāji tika aicināti iesūtīt visu lietoto terminu sarakstus un citus materiālus „priekš terminu saskaņošanas” (Cīņa 1919), kā arī no J. Lojas (Turka) kritikas, ka šāda birokrātiska un tīri apkopojoša pieeja neveicina terminradi (pretstatā Petrogradas komisijas pūliņiem) (Komunists 1919).

Par vienu no literatūrā visplašāk aplūkotajām komisijām kļuvusi ar izglītības ministra Kārļa Kasparsona gādību tapusi Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisija, kas dibināta 1919. gada 9. septembrī ar Pagaidu valdības lēmumu Nr. 542 (Baltiņš 2013a). Tās pirmais prezidija vadītājs bija inženieris Ādolfs Vickopfs (līdz 1920. gada vasarai), bet pēc tam līdz komisijas likvidācijai 1921. gada 15. septembrī finansējuma trūkuma dēļ – J. Endzelīns. Faktiski vairākas komisijas sekcijas (it īpaši tehniskā un militārā)

darbu turpināja vismaz līdz 1923. gada vidum (Baltiņš 2013b). Par svarīgāko šīs komisijas devumu kļuva gan principiāli jaunu terminrades principu iedibināšana atbilstoši neatkarīgas valsts vajadzībām (Baltiņš 2013a), gan daudzkārt analizētā „Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca” (1922). Oficiāli visi Terminoloģijas komisijas materiāli tika nodoti Zinātņu komitejai, bet to liktenis palicis neskaidrs.

Tomēr Terminoloģijas komisija nepārprotami definēja, ka tā nav pilnvarota spriest par ortogrāfijas jautājumiem, tādēļ to izlemšana palika 1920. gadā izveidotās Izglītības ministrijas Zinātņu komitejas ziņā. Minētā komiteja tika izveidota 1920. gada rudenī, lai apvienotu latviešu zinātniekus un varbūtēji taptu par iedīgli Zinātņu akadēmijai. Par tās priekšsēdētāju ar 1920. gada 1. oktobri iecēla J. Endzelīnu, bet par sekretāru – matemātiķi E. Lejnieku (Stradiņš 1998). Minētā komisija apsprieda ortogrāfijas jautājumus gan slēgtā sēdē, gan sanāsmē ar plašu sabiedrības līdzdalību. Šajās sēdēs nolemto J. Endzelīns izklāstījis visai apjomīgā rakstā (Endzelīns 1920). Sarežģīto ceļu līdz jaunās ortogrāfijas oficiālai atzišanai detalizēti aprakstījis Dz. Paegle (Paegle 2008a).

Latvijas Satversmes sapulce 1922. gada 24. maija kopsēdē pieņēma likumu par latviešu ortogrāfijas jautājuma nokārtošanu, kurā lakoniski uzsvērts, ka visās skolās un iestādēs lietojama vienota ortogrāfija (pieļaujot izņēmumu tikai latgaliešu rakstu valodā publicētajiem izdevumiem), bet plašāk detalizēta kārtība, kādu iestāžu un organizāciju delegāti un ar cik plašu pārstāvniecību veido Ortogrāfijas komisiju pie Izglītības ministrijas (Izglītības Ministrijas Mēnešraksts 1922). Komisijā darbojās izglītības ministrs, seši viņa pieaicināti valodnieki, kā arī pa vienam pārstāvim no augstskolas un vidusskolu skolotāju biedrības, divi pamatskolu skolotāju pārstāvji (viens – no Rīgas Latviešu skolotāju savienības, otrs – no Latvijas Skolotāju savienības) un divi Rakstnieku un žurnālistu arodbiedrības pārstāvji. Pirmajā sēdē (to ministra vietā vadīja Skolu departamenta direktors L. Ausējs) 1922. gada 16. jūnijā komisijas sastāvs bija šāds: valodnieki: A. Ābele, E. Blesse, J. Endzelīns, J. Kauliņš, J. Plāķis un P. Šmits, kā arī P. Zālīte (LU), R. Klaustiņš (Vidusskolu skolotāju biedrība), I. Cirulis (Rīgas Latviešu skolotāju biedrība), H. Asars (Rakstnieku un žurnālistu arodbiedrība), J. Rapa (Grāmatu tirgotāju un izdevēju biedrība) un F. Plostenijs (Grāmatrūpniecības arodu savienība). Pēc diskusijām komisijā tika sagatavoti „Noteikumi par latviešu ortogrāfiju”, kurus 1922. gada 18. jūlijā pieņēma Ministru kabinets, tajos, pārejot uz latīņu burtiem, precizēts konkrētu grafēmu lietojums un norādīti noteikumu ieviešanas termiņi (Paegle 2008a).

Svarīgākais komisijas lēmums pēc ortogrāfijas noteikumu pieņemšanas bija izvērst skaidrojums par sieviešu uzvārdu rakstību, kas pieņemts 1924. gada 30. janvārī (Valdības Vēstnesis 1924). Šis komisijas efektīvs darbs apstājās pēc vairākus gadus ilgām diskusijām Saeimā par sieviešu uzvārdu rakstību personas dokumentos (pasēs), jo ne daudzi deputāti, ne vairāki atbildīgo ministriju ierēdņi nebija gatavi akceptēt valodnieciski pareizu un valodas garam atbilstošu sieviešu uzvārdu rakstību ar sieviešu dzimtes galotnēm (Asars 1927). Turklāt šādā veidā radās būtiskas problēmas skolās, jo tur jau no 1924. gada tika ieviesta valodnieku atzītā uzvārdu rakstība. Kad nu Saeimas deputāti tomēr neieklausījās valodnieku viedoklī un pieņēma lēmumu, kurā tika akceptēta sieviešu uzvārdu lietošana pasēs nelokāmā formā vīriešu dzimtē (ši lēmuma atskaņas ik brīdi jūtam vēl šodien), tad Ortogrāfijas komisija vairs nedarbojās, tādēļ, dibinot 1937. gada Pareizrakstības komisiju, nācās secināt, ka iepriekšējās faktiski vairs nav.

Pēc septiņu gadu pārtraukuma 1922. gada 13. oktobrī J. Endzelīna vadībā darbu atsāka Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļa (Kļaviņa 2006). Laikā no 1922. līdz 1932. gada beigām 309 šīs komisijas sēdes bija veltītas vienīgi K. Mīlenbaha latviešu valodas vārdnīcas pamatdaļas materiālu caurskatīšanai (Endzelīns 1932), taču turpmākās sēdēs reizē ar vārdnīcas papildsējuma iekļaujamajiem vārdiem tika aplūkoti arī valodas prakses jautājumi (Atbildes 2001). Kopumā var apgalvot, ka šī ir visintensīvāk strādājusī komisija latviešu valodniecības vēsturē, jo tās sēdes notika katru ceturtdienu (izņemot Ziemassvētkus, Lieldienu laiku un vasaras brīvdienas) un ilga aptuveni divas stundas. Saglabātie sēžu protokoli no 1933. līdz 1942. gadam (310.–544. protokols), kas skar praktiskās valodniecības jautājumus, P. Kļaviņa apkopojumā 2001. gadā iznāca atsevišķā grāmatā (Atbildes 2001). Protokoli ļauj spriest, ka šīs sēdes pildīja gan ļoti nepieciešamo valodas kopšanas misiju (labojot presē regulāri sastopamās kļūdas un izteiksmes negludumus), gan arī atsevišķos gadījumos pavēra iespēju pēc nozaru speciālistu iniciatīvas pārrunāt terminoloģiska rakstura grūtības. Par speciālistu interesi liecina fakts, ka sēdes apmeklēja vairāki tehnisko nozaru un dabaszinātņu pārstāvji u. c. Pēc valstiskās neatkarības zaudēšanas 1940./1941. mācību gadā nodaļa turpināja darboties kā Izglītības tautas komisariāta Valodniecības komisija (nejaukt ar šī paša komisariāta Pareizrakstības komisiju) un noturēja 25 sēdes. Darbs turpinājies arī vācu okupācijas laikā (no 1942. gada pavasara) jau kā universitātes Valodniecības nodaļai, taču saglabājies tikai pirmās sēdes pilns protokols (Atbildes 2001). Tiesa, par dažu vēlāk noturēto sēžu saturu vismaz daļēji var spriest no skopiem atreferējumiem presē.

Lai vienādotu PSRS izdotajos latviešu periodiskajos izdevumos un grāmatās lietoto rakstību, 1923. gadā Maskavā tika izveidota Tautas izglītības komisariāta Latvju centrālbiroja Ortogrāfijas komisija (locekļi: P. Dauge, E. Eferts, A. Pērle), kura 1923. gada 4. augustā pieņēma attiecīgu lēmumu; kopumā turpināts P. Stučkas valdības laikā iesāktais (Krievijas Cīņa 1923). Jāteic, ka ne visi tālaika Krievijas latviešu autori šo risinājumu atbalstīja (it īpaši J. Loja, kurš ieteica tomēr pārņemt Latvijas valstī lietoto ortogrāfiju), tādēļ diskusijas presē turpinājās līdz 1926. gada sākumam.

Ļeņingradas Terminoloģijas komisija (tālaika PSRS presē biežāk lietoti salikteni terminkomisija vai pat termiņkomisija) savu darbu atjaunoja 1924. gada rudenī (Turks 1924). Šīs komisijas aktīvākie darbinieki bija J. Loja un J. Heils (Heilis). Ar 1925. gada beigām Ļeņingradas Terminiņkomisija atbilstoši oficiālam Izglītības tautas komisariāta Latvju nodaļas lēmumam tika pārorganizēta par Latvju centrālo termiņkomisiju (Krievijas Cīņa 1926). Pēc vairākiem ražīga darba gadiem sekoja dažu gadu apsākums, kas bija saistīts ar J. Lojas pāriešanu darbā uz Maskavu, taču pēc pārorganizēšanās šī komisija atsāka aktīvāku darbu 1932. gada rudenī (Komunāru Cīņa 1932). Diemžēl komisijas materiāli presē publicēti visai fragmentāri, tādēļ par tiem plašāk izteikties nav iespējams.

Paralēla Terminoloģijas un ortogrāfijas komisija veidojās otrā lielākajā Krievijas latviešu inteliģences mītnes vietā, proti, Maskavā. To 1925. gadā veidoja P. Stučkas Maskavas Latviešu centrālā strādnieku kluba Kultūr. izglītības sekcija P. Dauges vadībā (Krievijas Cīņa 1925). Institucionāla greizsirdība starp Maskavas un Ļeņingradas komisijām saglabājās visu pastāvēšanas laiku līdz pat darbības varmācīgai izbeigšanai 1937. gada beigās. Pavērsiens Maskavas latviešu terminoloģijas darbā notika 1933. gada pavasarī, kad līdz tam klubā esošās komisijas darbību sāka koordinēt ar apgādā „Prometejs” izdodamo grāmatu (it īpaši pamatskolas mācību grāmatu) rediģēšanu (Komunāru Cīņa 1933). Kopš šī laika presē komisija nereti tika dēvēta par „Prometeja” terminoloģijas komisiju. Šajā komisijā tapušie ieteikumi (bet ne Ļeņingradas kolēģu veikums) vismaz daļēji apkopoti „Zinātņu terminu krājumā” (Loja 1937).

Pēc izglītības ministra L. Adamoviča ierosmes uz pirmo sēdi 1935. gada 6. jūnijā pulcējās kalendāra vārdu latviskošanas komisija prof. E. Bleses vadībā (Rīts 1935). Šī komisija (citi tās locekļi, izņemot E. Blesi, nav zināmi) nolēma latviskot kalendāra vārdus tā, lai tie būtu gan labskanīgi, gan tautiski.

1937. gada 17. jūnijā Ministru kabinets pieņēma „Likumu par latviešu pareizrakstības jautājumu kārtošānu”, kurš noteica, ka „pie Izglītības ministrijas pastāv pareizrakstības komisija no izglītības ministra kā priekšsēdētāja, viena

leksiētu ministrijas pārstāvja, viena Sabiedrisko lietu ministrijas pārstāvja un viena Valsts kancelejas pārstāvja, trim izglītības ministra uzaicinātiem speciālistiem valodniekiem, viena Latvijas Universitātes pārstāvja, viena izglītības ministra uzaicināta vidusskolu skolotāju pārstāvja, viena izglītības ministra uzaicināta pamatskolu skolotāju pārstāvja, latviešu valodas krātuves pārziņa un viena Latvijas preses biedrības pārstāvja” (Valdības Vēstnesis 1937). Izglītības ministra A. Tenteļa ieceltie locekļi bija valodnieki J. Endzelīns, P. Šmits un E. Blese (visi LU), 1. Rīgas pilsētas ģimnāzijas direktors J. Lapiņš, 25. Rīgas pilsētas pamatskolas pārzinis V. Ozoliņš un Latviešu valodas krātuves pārzinis A. Augstkalns; savukārt leksiētu ministrija deleģēja ministra sekretāru O. Sili, Sabiedrisko lietu ministrija – Radiofona direktoru A. Smilgu, Valsts kanceleja – „Valdības Vēstneša” redakcijas locekli J. Ozolu, LU – P. Ķīkauku, Latvijas preses biedrība – rakstnieku A. Grīnu (Valdības Vēstnesis 1937b). Plašāk par šīs komisijas darbību un tās locekļu nesaskaņām rakstījusi Dz. Paegle (Paegle 2008). Šīs komisijas darba rezultātā 1938. gada 30. augusta Ministru kabineta sēdē tika pieņemti atzinumi par latviešu pareizrakstību (Rīts 1938).

Ar to šīs komisijas darbs neizbeidzās, un tika daļēji grozīts tās sastāvs, par tās priekšsēdētāju ar 1938. gada 2. septembra rīkojumu tika iecelts jaunais ministrs J. Auškāps, par vicepriekšsēdētāju – bijušais ministrs A. Tentelis, mirušo komisijas locekļu (P. Šmita un O. Sīļa) vietā iecelts Kodifikācijas departamenta direktors V. Dāvids (Brīvā Zeme 1938). Par galveno komisijas darba mērķi šai laikā tika uzskatīta pareizrakstības vārdnīcas sagatavošana. Tā kā J. Endzelīns kopš 1937. gada decembra sēdēs vairs nepiedalījās, ministrs J. Auškāps 1939. gada 23. janvārī aicināja viņu piedalīties valodnieku speciālistu komisijas darbā, lai sniegtu atsauksmes par Pareizrakstības komisijā lemtu un sagatavotu praktisku pareizrakstības vārdnīcu (Paegle 2008b). Šai komisijā vēl ietilpa E. Blese, P. Ķīkauka un A. Augstkalns. Var pieņemt, ka tieši šī komisija bija galvenā 1939. gada 13. jūlijā Ministru kabinetā apstiprināto pareizrakstības atzinumu izstrādātāja.

Kaut gan Pareizrakstības komisijā un Latviešu valodas krātuvē turpinājās darbs pie pareizrakstības vārdnīcas, tomēr 1939. gada rudenī oficiālas tās sēdes nenotika. Īsta gandarījuma nebija, jo 1939. gada noteikumi tikai daļēji spēja risināt ar 1938. gada atzinumiem radītās problēmas un pretrunas. Tādēļ 1937. gadā izveidotā Pareizrakstības komisija faktiski tika izformēta; 1940. gada 25. janvārī tika grozīts Kultūras nolikums, lai mainītu komisijā iekļaujamo personu deleģēšanas kārtību. Jau pašā komisijas nosaukumā ir paplašinātas komisijas funkcijas, nosakot, ka tā paredzēta „lietojamās pareizrakstības noteikšanai un dažādu valodas jautājumu kārtošanai” (Valdības Vēstnesis 1940). Komisiju veidoja izglītības ministrs (priekšsēdētājs,

kam piešķirtas pilnvaras iecelt vicepriekšsēdētāju), trīs izglītības ministra uzaicināti lietpratēji, Latviešu valodas krātuves pārzinis, kā arī pa vienam Latvijas Universitātes, Skolu departamenta, viena Latvijas Rakstu un mākslas kameras, Latvijas Rakstu un mākslas kameras Izdevēju un tirgotāju sekcijas, Latvijas Profesiju kameras un Latvijas Skolotāju biedrības pārstāvim (Valdības Vēstnesis 1940). 1940. gada 20. februārī pieņemts lēmums par personālsastāvu, nosakot, ka tajā ietilps „[ministra uzaicināti padomnieki] juridiskos jautājumos – *mag. iur.* V. Dāvids, tautsaimniecības jautājumos – *mag. oec.* A. Zalts, tehnikas jautājumos – inženieris M. Tamužs, valodas krātuves pārzinis – A. Augstkalns. Pārējie locekļi: no LU – prof. J. Endzelīns, no skolu departamenta – direktors H. Tihovskis, no Rakstu un mākslas kameras – J. Līgotnis (Roze), no šīs kameras izdevniecību sekcijas – J. Rapa, no Profesiju kameras – R. Grabis, no skolotāju biedrības – M. Gaide” (Latvijas Skola 1940). Minētā komisija aktīvi darbojās līdz 1940. gada vasarai, un vismaz daļa tās locekļu turpināja darbu arī 1941. gada pirmajā pusē.

Ar Ministru kabineta 1940. gada 29. jūlija lēmumu pēc Izglītības ministrijas Pareizrakstības komisijas (acīmredzot pēc 1940. gada februārī atjauninātās komisijas) ieteikuma atcēla 1939. gada atzinumus par latviešu pareizrakstību un atjaunoja kārtību, kāda bija no 1922. līdz 1938. gadam (Brīvā Zeme 1940). Var noprast, ka komisijas sastāvs vismaz 1940. gada vasarā nemainījās, bet to *ex officio* vadīja izglītības ministrs, proti, tad jau P. Lejiņš. Varai pilnībā sovetizējoties, arī pie Izglītības tautas komisariāta pastāvēja un 1941. gada pirmajā pusē komisāra P. Valeskalna vadībā aktīvi darbojās Pareizrakstības komisija (tās sastāvs presē nav norādīts) un publicēja dienas presē vairākus atzinumus, kas, iespējams, tikuši iekļauti 1942. gada pareizrakstības vārdnīcā.

Īslaicīgi, tikai 1941. gada aprīlī, pie LPSR Augstākās padomes prezidija darbojās visai plaša Personvārdu un vietvārdu rakstības komisija, kura galvenokārt pievērsa uzmanību jautājumam, kā pareizi atveidot šos latviešu vārdus krievu valodā (Cīņa 1941).

Jau 1939. gadā tika izveidota komisija, kurai bija uzdots rediģēt pirmo oficiālo pareizrakstības vārdnīcu, bet tās darbs politisko varu maiņās ieilga, mainījās arī vairāki komisijas locekļi. 1942. gadā iznākušās „Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcas” gala versijas rediģēšanas komisijā ar Izglītības ģenerāldirekcijas pilnvarojumu piedalījās A. Ābele, E. Blese, J. Endzelīns, E. Hauzenberga-Šturma, V. Rūķe (viņa arī bija apkopojusi vārdus) un H. Tihovskis (Blinkena 2000). Tā bija pirmā pareizrakstības vārdnīca, kurai kāda valsts institūcija bija piešķirusi oficiālu statusu (Endzelīns 1942), jo visas iepriekšējās bija privāti autordarbi.

1944. gada pirmajā pusē pie Latviešu pašpārvaldes Mākslas un sabiedrisko lietu departamenta tika izveidota Kalendāra vārdu vienādošanas un saskaņošanas komisija (tās izveides principi un sastāvs nav zināms), kura plānoja savus atzinumus drīzumā piesūtīt visiem kalendāru izdevējiem (Tēvija 1944). Maz ticams, ka šīs komisijas veikumam drīzās varas maiņas dēļ bija kādi panākumi, bet iespējams, ka ieteikumi, ja komisija paspēja tādus sagatavot, ietekmēja Vācijā bēgļu gaitās un vēlāk trimdā izdotajos kalendāros ievietoto vārdu sarakstu.

1945–1990

Ar LPSR Tautas komisāru padomes 1945. gada 23. maija lēmumu Nr. 498 tika izveidota Latviešu valodas terminoloģijas un pareizrakstības komisija pie Tautas komisāru padomes. Tās vadītājs (zināmā mērā kopējot Ulmaņa režīma iedibinātos principus) bija izglītības tautas komisārs Kārlis Strazdiņš, un tajā bez viņa vēl darbojās Alberts Dāvids (sekretārs), Andrejs Upīts, Jānis Endzelins, Jānis Alberts Jansons, Jānis Loja, Rūdolfs Egle, Kārlis Martinsons, Arvīds Grigulis, Andrejs Balodis un Alma Kuduma. Komisijas nolikums tika apstiprināts 1945. gada 19. jūnijā. Šīs komisijas protokoli atrodami Latvijas Zinātņu akadēmijas arhīvā.

Par būtiskāko šīs komisijas darba rezultātu kļuva ar Ministru padomes 1946. gada 5. jūnija lēmumu Nr. 480 apstiprinātie noteikumi par latviešu valodas pareizrakstību, tie atcēla mīkstināto *r* (*ŗ*) un patskaņu garumu lielā daļā svešvārdu. Šie noteikumi reglamentēja izglītības iestādēs, presē un izdevniecībās lietoto rakstību līdz 1958. gada sākumam. Pēc šiem nosacījumiem 1951. gadā Latvijas Valsts izdevniecībā tika izdota jauna „Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca”.

Pēc Latvijas Zinātņu akadēmijas nodibināšanas ar 1946. gada 5. jūnija lēmumu Nr. 481 šī komisija tika likvidēta, Zinātņu akadēmijas prezidijam bija uzdots pārņemt komisijas lietas un nodibināt savu latviešu valodas terminoloģijas un pareizrakstības komisiju. Tomēr jau pirmajā jaunās komisijas sēdē 1946. gada 13. septembrī pareizrakstības noteikšanas funkcijas tai tika noņemtas un deleģēta vienīgi terminoloģijas izstrāde. Kaut gan komisija uzsāka aktīvu darbu jau tūlīt, tās nolikumu Ministru padome ar lēmumu Nr. 224 apstiprināja tikai 1947. gada 31. martā. Komisija uzskatāma par visilgāk pastāvējušo koleģiālo institūciju latviešu valodas vēsturē, jo tā pastāv joprojām kā Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija, kuras statuss nostiprināts Valsts valodas likuma 22. pantā un kura darbojas saskaņā ar 2000. gada 28. novembra Ministru kabineta

sēdē apstiprināto nolikumu (Ministru kabineta 2000. gada 28. novembra noteikumi Nr. 405).

1953. gadā tika izveidota „komisija ortogrāfijas jautājumu nokārtošanai” – tā šī institūcija nosaukta laikrakstā „Literatūra un Māksla” 1956. gada 13. oktobrī. Liela uzmanība tika veltīta runas un rakstības atbilstīgu vērošanai un veidošanai. Darbošanās notika Hermaņa Bendika vadībā, sekretāre bija Tamāra Porīte. No 1953. līdz 1955. gadam H. Bendiks veica plašus valodas prakses vērojumus, diskusijās tika iesaistīta arī sabiedrība. Balstoties uz plašiem tautas vērojumiem un teorētiskiem apsvērumiem, darba grupa sagatavoja priekšlikumus ortogrāfijas jautājumu regulēšanai. Ieguldītais darbs tika atzīts un apstiprināts, tāpēc 1956. gada 6. decembrī darbu uzsāka jauna LPSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta Pareizrakstības komisija, kuras galvenais uzdevums bija sagatavot grozījumus spēkā esošajos pareizrakstības noteikumos, proti, lai rakstība tiktu tuvināta izrunai (Cīņa 1956). Komisijā bez institūta darbiniekiem piedalījās arī Kultūras ministrijas, Izglītības ministrijas, izdevniecību, augstskolu un preses izdevumu pārstāvji. Pirmās sēdes vadīja institūta direktors Ē. Sokols (Literatūra un Māksla 1956), bet galveno koordinācijas darbu veica H. Bendiks. Šīs komisijas darba rezultātā 1957. gada maijā presē tika publicēts pareizrakstības grozījumu projekts, par kuru tika gaidītas atsauksmes un precizējumi. Tādējādi 1957. gada 26. decembrī tika pieņemts Ministru padomes lēmums par daļēju 1946. gada pareizrakstības noteikumu grozīšanu, kas paredzēja burtkopu *ch* aizstāt ar *h* un turpmāk svešvārdos norādīt patskaņu garumu. Šķiet, ka ar to minētā komisija savu darbu izbeidza, bet no sava vidus izvirzīja svešvārdu pareizrakstības vārdnīcas redakcijas komisiju (T. Porīte, R. Grabis, A. Ozols, J. Kārklīšs, K. Gailums, H. Grase, A. Feldhūns, R. Augstkalne un vārdnīcas sastādītājs H. Bendiks) (Priekšvārds 1958). Šī vārdnīca nāca klajā 1958. gada vidū.

Jaunu Pareizrakstības komisijas sastāvu H. Bendika vadībā Latvijas Zinātņu akadēmijas prezidijs apstiprināja 1966. gadā, un tā turpināja darboties Valodas un literatūras institūta paspārnē (Literatūra un Māksla 1966). Tā darbojusies ciešā sadarbībā ar institūta Valodas kultūras sektoru, un vairākas atzinumu publikācijas sagatavojusi komisijas sekretāre T. Porīte.

Vēlreiz Pareizrakstības komisija Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūtā atjaunota (apstiprināta jaunā sastāvā) 1977. gada nogalē, kad tās vadību uzņēmās Laimdots Ceplītis, kurš tobrīd bija institūta Zinātnisko vārdnīcu nodaļas vadītājs. Šī nodaļa sagatavoja izdošanai 1981. gadā iznākušo „Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcu”, kaut gan nekur priekšvārdos tieša saikne ar komisiju netika uzsvērtā. L. Ceplītis šos pienākumus veica līdz pat 1992. gadam, kad aizgāja mūžībā.

1991–2009

Viens no galvenajiem atjaunotās Latvijas Republikas uzdevumiem – latviešu valodas saglabāšana, aizsargāšana un attīstība. Valodas politikas īstenošanai tika izveidota jauna struktūra – Valsts valodas centrs.

Valsts valodas centrs (VVC) dibināts 1992. gadā, lai nodrošinātu Valodu likuma izpildi, kas stājas spēkā 1992. gada 5. maijā. Kopš 1993. gada VVC ir valsts pārvaldes iestāde Tieslietu ministrijas pārraudzībā. Tas īsteno valsts politiku, kā arī uzrauga un kontrolē normatīvo aktu ievērošanu valsts valodas jautājumos, nodrošina latviešu valodas saglabāšanu, aizsardzību un attīstību (pieejams: <http://www.vvc.gov.lv/advantagecms/LV/par/par.html>, skatīts 20.10.2015.). No 2001. gada 29. janvāra Valsts valodas centrs pārgāja Izglītības un zinātnes ministrijas pakļautībā (Ministru kabineta rīkojums Nr. 57), bet no 2005. gada (atbilstoši Ministru kabineta noteikumiem Nr. 202) – Tieslietu ministrijas pakļautībā. Par VVC vadītāju vispirms tika apstiprināta *Dr. philol.* Dzintra Hirša. Viņa VVC vadīja līdz 2002. gada 15. maijam, pēc tam – *Dr. philol.* Agris Timuška, bet no 2009. gada 30. septembra – *Dr. habil. med. prof.* Māris Baltiņš.

Pēc neatkarības atjaunošanas valstī tika dibināti daudzi jauni uzņēmumi, institūcijas, tika atjaunoti un pārveidoti vietvārdi, valsts valodā bija jāraksta valsts pilsoņu un nepilsoņu personas dati un tie jāidentificē, bieži vien sakarā ar zemes un citu īpašumu atgūšanu, tika pārskatīta nozaru terminoloģija, dzīvē ienāca daudz jaunu jēdzienu, kuriem bija nepieciešami nosaukumi. Tāpēc 1992. gada aprīlī Valsts valodas centrā sadarbībā ar Latviešu valodas institūtu izveidoja Valsts valodas konsultāciju dienestu, to vadīja *Dr. philol.* Aina Miķelsone. No 2000. gada 1. septembra par dienesta vadītāju kļuva *Dr. philol. h. c.* Melita Stengrevica, bet no 2003. gada 25. novembra (noteikumi Nr. 667) konsultācijas valsts valodas lietošanā sniedz Latvijas Republikas Izglītības ministrijas Latviešu valodas aģentūra.

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva materiālu VVC vēsturiska izziņa (LNA LVA 2705. fonds, 1. apraksts, 1. lieta, 3–4) liecina, ka ar Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas 1994. gada 15. jūnija pavēli Nr. 1-1/11 tika apstiprināta Valsts valodas centra izveidotā Latviešu valodas ekspertu komisija (LVEK). Komisijas pamatzdevums – kopt un normēt latviešu literāro valodu un veicināt tās attīstību un funkcionēšanu valsts valodas statusā.

Komisijas galvenie uzdevumi:

- 1) regulāri izvērtēt literārās valodas kodificēto (normatīvos dokumentos un izdevumos ietvertu) normu atbilstību valsts valodas likumbām, izskatīt un novērtēt priekšlikumus par kodificēto normu maiņu;

- 2) izstrādāt un apstiprināt valodas praksei nepieciešamos normatīvos dokumentus;
- 3) dot atzinumus par valsts institūciju likumu un lēmumu projektiem, kas skar LVEK kompetenci;
- 4) organizēt lingvistiskus un sociolingvistiskus pētījumus par latviešu valodas normu atbilstību valodas praksei (turpat, 3–4).

Latviešu valodas ekspertu komisijā bija priekšsēdētājs, tā vietnieks, sekretārs un 18 komisijas locekļi. Komisija tika veidota visai plaša, tajā tika iekļauti valodas speciālisti no dažādām struktūrām – Latviešu valodas institūta, Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātes, Daugavpils Universitātes, Liepājas Universitātes (toreiz Liepājas Pedagoģiskās augstskolas), Izglītības ministrijas u. c., tie bija dažādu paaudžu un specialitāšu valodnieki, kā arī tulkotāji un valodu pratēji. Kopš apstiprināšanas brīža 1994. gadā līdz 2003. gadam komisijas priekšsēdētāja bija *Dr. habil. philol.* Ina Druviete.

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvā ir sēžu protokoli, kas vēsta par Latviešu valodas ekspertu komisijas darbu 1994. un 1995. gadā. Tajos var lasīt, ka komisija apspriedusi Valsts valodas likumu, gatavojusi atzinumu Latvijas Republikas Cilvēktiesību komisijai „Par uzvārda, vārda rakstību” (tajā atspoguļojas arī vēsturiskā situācija un cilvēku emocijas, jo starp citiem lēmumiem atzīts, ka „personvārdu rakstība atbilstoši latviešu valodas pareizrakstībai nav uzskatāma par cilvēktiesību pārkāpumu”) (LNA LVA 2705. fonds, 1. apraksts, 8. lieta, 92), apspriests arī likums „Par uzvārda, vārda un tautības maiņu” (turpat, 109). Līdzās „Vārdu un uzvārdu rakstības pamatprincipiem”, „Noteikumiem par vārdu un uzvārdu rakstību un identifikāciju dokumentos” apspriests atsevišķu vārdu lietojums, piemēram, *vispārējs* un *vispārīgs* lietojums, un norādīts, ka nosaukumā „IZM Vispārējās vidējās izglītības departaments” vārds *vispārējais* jāaizstāj ar *vispārīgs* (turpat, 122–123).

Tolaik sabiedrībā (un joprojām arī tagad) daudz neskaidrību ir lielo sākumburtu lietošanā. VVC Latviešu valodas ekspertu komisija pievērsās instrukcijai par lielo sākumburtu lietojumu. Instrukciju (par latviešu valodas lielo sākumburtu lietošanu) izstrādājusi latviešu valodas ekspertu grupa – A. Blinkena, O. Bušs, B. Cīrule, I. Druviete, R. Grīse, P. Kļaviņš, J. Kušķis, Z. Lasenberga, A. Lauzis, D. Markus, A. Miķelsone, D. Nītiņa, Dz. Paegle, J. Rozenbergs, M. Rudzīte, V. Skujiņa, A. Stelle, M. Stengrevica, V. Strautiņa, V. Šaudiņa, J. Valdmānis. Papildus piedalījušies pieaicinātie valodnieki: L. Balode (par lietuviešu personvārdiem), T. Karma (par igauņu personvārdiem), A. Stafecka (par latgaliešu personvārdiem) (LNA LVA 2705. fonds, 1. apraksts,

8. lieta, 60). Šajos gados sākusies (un joprojām, īpaši strīdīgos gadījumos, turpinās) principiāla diskusija par lielo sākumburtu lietošanu nosaukumos, proti, daļa ekspertu uzskata, ka lielo sākumburtu lietošanā vairākvārdu nosaukumos ieviešams formāls princips: nākamais vārds pēc īpašvārda (vairākvārdu nosaukumos) vienmēr rakstāms ar lielo sākumburtu. Taču vairāki speciālisti pret šo ieteikumu iebilst, jo tādā gadījumā nebūtu ievērota tradīcija un tiktu šķirta jēdzieniski nedalāma vārdkopa, piemēram, *Rīgas vēsture* nosaukumā *Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs* (līdzīgi arī – *Gulbenes vēstures un mākslas muzejs*); tādā gadījumā ar lielo sākumburtu būtu jāraksta, piemēram, *Vangažu Vidusskola*, *Zaigas Salons*, nevis – kā pieņemts rakstīt – *Vangažu vidusskola*, *Zaigas salons*. Pamatojoties uz šo principu, tika norādīts, ka nomenklatūras vārds *Dome*, piemēram, *Rīgas Dome*, (arī *Valde*, *Padome*, *Prezidijs*) būtu rakstāms ar lielo sākumburtu. Jāpiebilst, ka pašreiz šis noteikums vairs nav spēkā un nomenklatūras vārdi *valde*, *padome*, *prezidijs* rakstāmi ar mazo sākumburtu.

Veiktais darbs 90. gadu nogalē vainagojās ar gala rezultātu: 1998. gadā tika izdoti norādījumi „Īpašvārdu rakstība”, savukārt personvārdu locīšanas un atveides noteikumi apkopoti izdevumā „Par vārdu un uzvārdu lietošanu un rakstību latviešu literārajā valodā” (1998, 1999). Krājuma „Īpašvārdu rakstība” priekšvārdā toreizējā Valsts valodas centra vadītāja *Dr. philol.* Dzintra Hirša raksta: „Lai paplašinātu pareizas latviešu valodas lietotāju loku un sekmētu latviskas vides veidošanos, Valsts valodas centrs ir apkopojis tos normatīvos un metodiskos norādījumus, ko izstrādājušas [Valsts valodas] centra latviešu valodas ekspertu komisija *Dr. habil. philol.* I. Druvietes vadībā un Vietvārdu komisija *Dr. habil. philol.* O. Buša vadībā sadarbībā ar dažādām valsts institūcijām, kā arī *Dr. habil. philol.* V. Skujiņas sagatavotos komentārus.” (*Īpašvārdu rakstība*. Rīga : VVC, 1998, 3. lpp.)

Savukārt norādījumos „Par vārdu un uzvārdu lietošanu un rakstību latviešu literārajā valodā” teikts: „Šis izdevums konkretizē Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumus Nr. 174 „Noteikumi par vārdu un uzvārdu rakstību un identifikāciju dokumentos”, dodot arī norādījumus par citvalodu īpašvārdu atveidi latviešu valodā.” Šis nelielais krājums ilgu gadu kalpojis daudzu personvārdu pareizrakstības un locīšanas skaidrojumiem, 2004. gada 2. martā uz tā pamata izdoti Ministru kabineta noteikumi Nr. 114 „Noteikumi par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju” (izdoti saskaņā ar Valsts valodas likuma 19. panta 3. daļu un 23. panta 3. daļu).

Ekspertu komisija darbojas atbilstoši Valsts valodas likuma 23. panta 3. daļai, un tai ir savs nolikums. Laiku pa laikam Latviešu valodas ekspertu

komisijas sastāvs tiek atjaunots un papildināts. Tā notika arī 2000. gadā, kad ar Tieslietu ministrijas 03.10.2000. rīkojumu Nr. 1-1/317 tika apstiprināts Latviešu valodas ekspertu komisijas personālsastāvs. Komisijā iekļauti 22 dažādu valodniecības nozaru speciālisti, kā arī kultūras, zinātnes un izglītības speciālisti. Par komisijas priekšsēdētāju atkārtoti tika ievēlēta *Dr. habil. philol. prof. Ina Druviete*. Komisijā bez I. Druvietes darbojās arī L. Balode, A. Blinkena, O. Bušs, V. Ernstsone, R. Grīslē, Z. Ikere, B. Laumane, L. Lauze, A. Lauzis, D. Markus, D. Nītiņa, J. Rozenbergs, V. Skujiņa, I. Spolīte, A. Stafecka, M. Stengrevica, A. Timuška, P. Vanags, A. Veisbergs, I. Zuicena (LNA LVA 2705. fonds, 1. apraksts, 47. lieta „Latviešu valodas ekspertu komisijas sēžu protokoli 1998–2000”, 36a). Sēžu protokoli liecina, ka tajās spriests par atsevišķu vārdu lietošanu un pareizrakstību, piemēram, *grifs* vai *greifs*, *regula* vai *rēgula*, *advents* vai *advente*, *dēmons* vai *demons* u. c. (turpat, 36a, 37; pasvītroti atbalstītie vārdu rakstības varianti).

Latvijas Valsts arhīva 2705. fonda 1. apraksta 83. lietā saglabāti Latviešu valodas ekspertu komisijas sēžu protokoli no 2001. līdz 2004. gadam. Izvilkumi no šiem protokoliem apliecina, ka diskutēts par līdzskaņu miju vārdos *finanšu* un *finansu*; lielo sākumburtu lietojumu Vispārējo latviešu dziesmu un deju svētku nosaukumā u. c. (turpat, 20–21). Bieži vien pie iepriekš izrunātajiem jautājumiem speciālisti ir atgriezušies, tos precizējuši, papildinājuši.

Tā paša Latvijas Valsts arhīva fonda 111. lietā ir LVEK sēžu protokoli no 2003. līdz 2004. gadam. Tie liecina, ka 2003. gadā par komisijas vadītāju tika ievēlēta *Dr. habil. philol. Daina Nītiņa*. Viņa šajā amatā bija divus gadus. Komisija pārrunājusi atsevišķu vārdu lietošanu, piemēram, saīsinājuma *p. i.* nozīmi, vārdu variantus *termināls/terminālis*, *E-pasts/e-pasts/epasts*, *cilvēcisgs/cilvēcisks* u. c., tika izskatīti atsevišķi jautājumi par lielo sākumburtu lietojumu. No 2004. līdz 2006. gadam komisijas darbība nebija aktīva.

2006. gadā par komisijas priekšsēdētāju tika ievēlēta *Dr. philol. Dz. Hirša*. Šis komisijas sastāvs un vadība darbojās līdz 2010. gadam. Tika spriests par tautību un valodu nosaukumiem – tie pieejami gan VVC mājaslapā sadaļā „LVEK lēmumi”, gan pārpublicēti Latviešu valodas aģentūras mājaslapā. Sēdēs diskutēts par svešvārdu *komikss*, *karaoke*, *samits* u. c. pareizrakstību, lielo sākumburtu lietojumu t. s. laikmeta nosaukumos *renesanse*, *atmoda*; nomenklatūras vienību *dome*, *valde*, *padome* u. tml. pareizrakstību, ieņemamo amatu un goda nosaukumu rakstību, arī personvārdu atveidi un pareizrakstību.

Kopš 2006. gada komisijas sastāvs netika atjaunināts, tāpēc 2010. gadā pēc vairāku valsts iestāžu reorganizācijas un strukturāliem grozījumiem ar Tieslietu ministrijas rīkojumu tika izveidots jauns Latviešu valodas ekspertu komisijas sastāvs.

2010–2015

2010. gada 3. martā ar toreizējā tieslietu ministra Mareka Segliņa rīkojumu Nr. 1-1/77 tika apstiprināts Latviešu valodas ekspertu komisijas sastāvs. Komisijas sastāvā iekļauti 22 dažādu institūciju valodnieki un valodniecības apakšnozaru pārstāvji, mācībspēki, izglītības eksperti un terminologi: L. Balode, O. Bušs, D. Dalbiņa, I. Druvieta, Z. Ikere, Ieva Jansone, Ilga Jansone, A. Kalnača, S. Lazdiņa, L. Lauze, D. Liepa, D. Markus, I. Rūmniece, J. Silis, A. Stafecka, A. Timuška, I. Treimane, J. Valdmanis, P. Vanags, A. Veisbergs, A. Vulāne, I. Zuicena, komisijas sēdēs piedalījās arī VVC direktors *Dr. habil. med. prof. Māris Baltiņš*. Par komisijas priekšsēdētāju tika ievēlēta *Dr. philol. prof. Ilze Rūmniece*, par priekšsēdētājas vietnieku – *Dr. philol. Agris Timuška*, par sekretāri – *Dr. philol. Dite Liepa*. Pirmajā tikšanās reizē komisijas locekļi vienojās, ka sēdes notiks ne retāk kā reizi mēnesī.

Kopumā pārskatot LVEK darbību – pārrunātos valodas jautājumu risinājumus un lēmumus, redzams, ka komisija vairāk strādājusi ar jautājumiem, kurus interesenti uzdevuši gan Latviešu valodas aģentūras konsultantiem, gan Valsts valodas centram; retāk tikuši apskatīti pašu valodnieku proaktīvi virzītie valodas „sakārtošanas” uzdevumi. Tāds darba organizēšanas princips ir objektīvi saprotams: pirmkārt, vairums izskatāmo jautājumu rodas neparedzētās situācijās, valodas lietotāju loka iniciēti, otrkārt, tāpēc, ka LVEK piedāvātajiem risinājumiem ir ieteikuma raksturs. Tātad valodnieku komisijas uzdevums (un iespēja) nav veidot normējošus lēmumus, bet gan ieteikt, pēc ekspertu domām, latviešu valodā veiksmīgāko risinājumu. Turklāt komisijas locekļi tiešām darbojas savu iespēju robežās, proti, laiks gan klātienēs sēdēm, gan iesniegto materiālu izskatīšanai atlicināts pēc katra komisijas locekļa pamatdarba pienākumu veikšanas.

Saturiski risināmos jautājumus varētu grupēt šādi:

- svešvārdu atveide un pareizrakstība,
- abreviatūru/iniciālismu lietojums un izruņa,
- konkrētu vārdu/vārdkopu lietojums/nozīme latviešu valodā,
- atsevišķi morfoloģijas vai fonētikas jautājumi (tradicionāli sensitīvais ģenitīva formu līdzskaņu mijas jautājums, šaurā/platā patskaņa e lietojums),
- plašāki pašu (komisijas) iniciēti vai Valsts valodas centram oficiāli iesūtīti jautājumi.

2011./2012. gada sezonā LVEK gada darbs vairākās sēdēs bija saistīts ar Velgas Laugales un Dzintras Šulces manuskripta „Lielo burtu lietojums latviešu valodā: vēsturiskā izpēte, problēmas un ieteikumi” materiālu apspriešanu

un izvērtēšanu. Ekspertu komisija vairākkārt pievērsusi uzmanību valodas ūzusa nekoncekvencēm šajā jomā, un tika lemts, ka tā pēc iespējas jāsakārto. Izmantojot Latviešu valodas aģentūras resursu atbalstu, bija iespējams pētniecības, sistematizēšanas un normēšanas darbs, kuru veica Liepājas Universitātes mācībspēki *Dr. philol. V. Laugale* un *Dr. philol. Dz. Šulce*. Tā bija pilnvērtīga sagatave, kuras faktus komisija izskatīja, apsprieda un atbalstīja, kā arī ieteica atsevišķus labojumus. Šāda veida kopdarbs, izmantojot sagatavota pētījuma rezultātus, ir veiksmīgs risinājums plašāku valodas sistēmjaūtājumu lemsšanā.

Vairāku komisijas sēžu darba un konsultēšanās ar Latvijas atbildīgajiem darbiniekiem ES rezultāts ir arī Eiropas Savienības dalībvalstu reģionu nosaukumu precizēta un atjaunota atveide latviešu valodā. Šādu uzdevumu komisijai deleģēja Valsts valodas centrs, lai iekļautos ES kopējas statistiski teritoriālo vienību klasifikācijas (NUTS) izveides darbā. Gandarījums (kādu par saviem lēmumiem valodnieki visai reti gūst) ir ziņa, ka par ES reģionu nosaukumu apstiprināšanu VVC saņēmis pateicību no kolēģiem, kas strādā ES iestādēs.

Komisija saņēmusi arī individuālus valodnieku jautājumus ar lūgumu tos izskatīt. Āzijas valodu un kultūru speciālista Viktora Ivbuļa priekšlikums par Dienvidāzijas indoeiropiešu valodu vārdu labāku latvisku atveidošanu tika pārrunāts konceptuāli, proti, vai un kāpēc būtu vērts veidot papildinājumu pašreiz spēkā esošajam latviešu valodas alfabētam (pilnveidojot Dienvidāzijas valodu vārdu atveidi latviešu valodā).

Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas sēžu materiāli liecina, ka 2014. gada 8. janvāra sēdē (prot. Nr. 32 4. §) izskatīto jautājumu par latviešu valodas alfabēta iespējamu papildināšanu pēc prof. V. Ivbuļa priekšlikuma ekspertu komisija vienbalsīgi nolēma neatbalstīt, īpaši pamatojoties uz faktu, ka daļa ieteikto Dienvidāzijas īpašvārdu atveidojumu latviešu valodā jau ir ieviesušies ar „Lielā pasaules atlanta” (Rīga : Karšu izdevniecība Jāņa sēta, 2008) palīdzību (tostarp *Čennai (Madrasa)* un *Lhasa*), kā arī to, ka nav aizliegts lietot specifisku ortogrāfiju pētījumos par attiecīgā reģiona valodām.

Kā liecina sēžu protokoli, gan svešvārdu, gan abreviatūru latviskās pareizrakstības, izrunas un lietojuma jautājumi ir teju katras komisijas sēdes darba kārtībā. To izteiktā aktualitāte liecina gan par latviešu valodas kontaktu ar citām valodām permanentu un palaikam visai strauju paplašināšanos, gan par valodas lietotāju vēlmi uzzināt vienu pareizo variantu konkrēta vārda atveidē, gan reizēm arī par ieinteresētību latviešu valodas vārda/ekvivalenta „iestrādē” valodā (vairoties no pārliecīgas svešvārdu ienākšanas valodā).

Zīmīgākais pēdējo gadu valodas ekspertu darbā noteikti ir fakts, ka valodas normēšanas joma kļūst arvien pieļāvīgāka attiecībā uz vārdu paralēlformām, daudzkārt ir atbalstīts gan tradicionāli lietotais variants, gan izcelsmes valodas izrunai vai vārda formai precīzāk atbilstošais variants. Nereti paralēlformu iespēja atbalstīta arī latviešu valodas vārdformu izrunā, piemēram, paralēlformas šaurā/platā patskaņa *e* lietojumā verbos *veru, dzeru, beru* u. tml. (pamatojoties kā uz vecākās, tā jaunākās valodas lietotāju paaudzes pieredzi). Biežāk dodama priekšroka lokāmajām formām, uz ko latviešu valoda kopumā arvien tiecas, kā arī garumzīmēm pozīcijās, kurās avotvalodā dzirdams garš patskanis.

Otra iezīme noteikti ir valodas lietotāju (ūzusa) tieksme pieņemt no citām valodām svešvārdus tieši, tikai atbilstoši pielāgojot latviešu valodas morfoloģijas sistēmai. Valodu kontakti un vārdu lietojuma konteksti veidojas un attīstās straujāk par iespēju (laika ziņā) tos apspriest ekspertu diskusijās. Tās ir kā *post factum* kustība, kas piedāvā latviešu ekvivalentu brīdī, kad valodā jau visai aktīvi dzīvo ienācējvārds. Spilgts piemērs ir *selfijs*, kurš dzirdams un redzams latviešu tekstos krietni biežāk nekā valodnieku piedāvātais *fotopašportrets* un *pašfoto* (līdzīgi arī *brownie*, nevis *brūnītis*, *cupcake*, nevis *glazūrķekss*, angļuvalodas *medijs*, nevis *plašsaziņas līdzeklis* u. c.).

Jāatzīst, ka ekspertu darba sarunās līdz šim palicis neatbildēts būtisks jautājums: nav izdevies vienoties, kas atzīstams un pieņemams par tradīcijas jēdzienu valodas lietojuma kontekstā. Ja tas ir laika jomai piederīgs, tad cik ilgs valodas dzīvē tas būtu? Ja rakstīto avotu materiāls, tad kuri tie būtu? Un visbeidzot – piesakot valodas ekspertu piedāvātās izmaiņas, jābūt skaidrai nostājai, ko un kālab mainīt. Sistēmiskuma pieeja vēl meklējama; un tas jau ir gandrīz valodas filozofijas, kā arī atsevišķa pētniecības darba jautājums.

Kā redzams, komisiju bijis daudz, darāmā vēl vairāk, un tikai reta no tām var līdzīgi 1908. gada Rīgas Latviešu biedrības noorganizētajai Ortogrāfijas komisijai lepoties, ka tās sūtība piepildīta un ietekme uz valodu ilgst jau vairāk par gadsimtu.

1. Abuls 1901 – Abbuls, P. *Terminoloģija latviešu gramatikā*. Priekšā lasīts Rīgas Latv. Biedrības Zinību Komisijas sapulcē, septembrī 1901. Rīgā, 1901.
2. Asars 1927 – Asars, H. Nuroka un Bahmaņa uzvārdu rakstība. *Latvis*, Nr. 1587, 1927, 15. janv.
3. Atbildes 2001 – Profesora J. Endzelina atbildes. *Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokoli 1933–1942*. Sast. P. Kļaviņš. [Losandželosa] ASV : Ramave, 2001.

4. Baltiņš 2009 – Daži latviešu terminoloģijas saskaņošanas centieni līdz 1918. gadam. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 4. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2009, 83.–90. lpp.
5. Baltiņš 2013a – Baltiņš, M. Terminrades process un principi. *Latviešu valoda*. A. Veisberga redakcijā. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 415.–433. lpp.
6. Baltiņš 2013b – Baltiņš, M. Izglītības ministrijas Terminoloģijas komisijas (1919–1921) darba ievadītāji un turpinātāji jeb komisiju laikmets latviešu terminoloģijā. *Baltu valodas: vēsture un aktuālie procesi*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013, 12.–14. lpp.
7. Bankavs, Jansone 2010 – Bankavs, A., Jansone, I. *Valodniecība Latvijā: fakti un biogrāfijas*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2010.
8. Bērziņš 1935 – Bērziņš, L. *Latviešu literatūras vēsture*. II sējums. Rīga : Literatūra, 1935, 60. lpp.
9. Blinkena 2000 – Blinkena, A. Pastāvēs, kas pārvērtīsies (Latviešu jaunā ortogrāfija 90 gados). *Linguistica Lettica*, Nr. 7, 2000, 258.–288. lpp.
10. Brīvā Zeme 1938 – Par latviešu valodas pareizrakstības komisijas vicepriekšsēdētāju. *Brīvā Zeme*, Nr. 199, 1938, 3. sept.
11. Brīvā Zeme 1940 – Atjaunota latviešu pareizrakstības vienība. Izglītības ministrija izdos pareizrakstības vārdnīcu. *Brīvā Zeme*, Nr. 170, 1940, 30. jūl.
12. Cīņa 1919 – Izglītības komisariāta terminoloģijas lietā. *Cīņa*, Nr. 85 (393), 1919, 18. apr.
13. Cīņa 1941 – Vienota pareizrakstība jaunajām pasēm. *Cīņa*, Nr. 98, 1941, 23. apr.
14. Cīņa 1956 – Rakstības jautājumu apspriešana. *Cīņa*, Nr. 286, 1956, 7. dec.
15. Dauge 1923 – Dauge, P. Ievadam. *Turks. Matemātikas termini (Materiāli zinātniskās terminoloģijas krājumam)*. Rediģējis P. Dauge. Maskava, Petrograda, 1923, 3.–6. lpp.
16. Endzelīns 1920 – Endzelīns, J. Zinātņu komitejas lēmumi par ortogrāfiju. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 278, 1920, 4. dec.
17. Endzelīns 1932 – Endzelīns, J. Gala vārdi. No: K. Milenbahs. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis J. Endzelīns. IV sējums. Rīga : Kultūras fonda izdevums, 1932, 849.–860. lpp.
18. Endzelīns 1942 – Endzelīns, J. Oficiālu pareizrakstības vārdnīcu klajā laižot. *Izglītības Mēnešraksts*, Nr. 1, 1942, 14.–15. lpp.
19. Jaunais Vārds 1916 – Latviešu zinātniskās terminoloģijas vārdnīcas lietā. (Uzsaukums). *Jaunais Vārds*, Nr. 91, 1916, 22. apr.
20. Jaunais Vārds 1917 – Latviešu skolotāju kongress Tērbatā. *Jaunais Vārds*, Nr. 140, 1917, 22. jūn.
21. Jaunākās Ziņas 1929 – Ātrā nāvē miris Latvijas dzelzceļu būvētājs, inž. Alfrēds Razums. *Jaunākās Ziņas*, Nr. 223, 1929, 2. okt.

22. K. Sp. 1875 – K. Sp. Latvju ortogrāfijas lieta. *Latviešu Avīzes*, Nr. 45, 1875, 5. nov.
23. Kļaviņa 2006 – Kļaviņa, S. Latviešu valodniecības šūpulis. *Dzīvā upe. RLB vakar, šodien.* Rīga : Madris, 2006, 46.–55. lpp.
24. Komunāru Cīņa 1932 – Izkopsim savu valodu. *Komunāru Cīņa*, Nr. 266, 1932, 18. nov.
25. Komunāru Cīņa 1933 – Izkopsim savu valodu! *Komunāru Cīņa*, Nr. 101, 1933, 4. maijs.
26. Komunisti 1919 – Terminoloģijas lietā. *Komunisti*, Nr. 92, 1919, 27. apr.
27. Krievijas Cīņa 1923 – Visām izglītības latvju sekcijām, skolām, kult.-izglītības organizācijām, visiem latvju darbaļaudīm. *Krievijas Cīņa*, Nr. 87, 1923, 8. aug.
28. Krievijas Cīņa 1925 – Kult. izgl. sekcija. Aicinājums. *Krievijas Cīņa*, Nr. 151, 1925, 31. dec.
29. Krievijas Cīņa 1926 – Paziņojums. *Krievijas Cīņa*, Nr. 2, 1926, 7. janv.
30. Latvijas Skola 1940 – 27. rīkojums. *Latvijas Skola*, Nr. 3, 1940, 317.–318. lpp.
31. Literatūra un Māksla 1956 – Pareizrakstības komisijas darba sākums. *Literatūra un Māksla*, Nr. 50, 1956, 15. dec.
32. Literatūra un Māksla 1966 – Pareizrakstības komisijas darba sākums. *Literatūra un Māksla*, Nr. 10, 1966, 12. marts.
33. LKV 9 – *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 9. sējums. Kazbeks–Krievupe. Rīga : A. Gulbja apgādībā, 1933, 17200.–17201. sleja.
34. LLVV 4 – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 4. sējums. J–L. Rīga : Zinātne, 1980, 314. lpp.
35. Loja 1937 – Loja, [J.]. Ievadam. *Zinātņu terminu krājums*. ZPRS Latvju centrālās terminu komisijas izdevums. J. Lojas red. Maskava : Prometejs, 1937, 3.–5. lpp.
36. LVA 2705. f., 1. apr., 1. l.
37. LVA 2705. f., 1. apr., 8. l.
38. LVA 2705. f., 1. apr., 47. l.
39. LVA 2705. f., 1. apr., 83. l.
40. LVA 2705. f., 1. apr., 111. l.
41. Mājas Viesis 1875 – Dažādas ziņas. *Mājas Viesis*, Nr. 47, 1875, 22. nov.
42. Paegle 2008a – Paegle, Dz. Pareizrakstības jautājumu kārtošana Latvijas brīvvalsts pirmajos gados (1918–1922). *Baltu filoloģija*, XVII, (1/2), 2008, 73.–88. lpp.
43. Paegle 2008b – Paegle, Dz. Pareizrakstības jautājumu kārtošana Latvijā no 1937. līdz 1940. gadam. *Baltu filoloģija*, XVII, (1/2), 2008, 89.–102. lpp.
44. Pārskats 1902 – 34. gada pārskats par Rīgas Latviešu biedrības darbošanos un rēķiniem 1902. gadā, savienots ar šā gada biedru listi. Rīga, 1903, 21. lpp.

45. Pārskats 1904 – 36. *gada pārskats par Rīgas Latviešu biedrības darbošanos un rēķiniem 1904. gadā, savienots ar šā gada biedru listi*. Rīga, 1905, 17. lpp.
46. Pārskats 1908 – 40. *gada pārskats par Rīgas Latviešu biedrības darbošanos un rēķiniem 1908. gadā, savienots ar šā gada biedru listi*. Rīga, [b. g.], 21.–23. lpp.
47. Priekšvārds 1958 – Priekšvārds. *Svešvārdu pareizrakstības vārdnīca*. Sak. H. Bendiks. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1958, 3.–7. lpp.
48. Rīts 1935 – Latviskos kalendāru vārdus. *Rīts*, Nr. 156, 1935, 7. jūn.
49. Rīts 1938 – Atzinumi par latviešu pareizrakstību. *Rīts*, Nr. 243, 1938, 3. sept.
50. Stradiņš 1998 – Stradiņš, J. *Latvijas Zinātņu akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības*. Rīga : Zinātne, 1998.
51. Tēvija 1944 – Kalendāra vārdu .. [komisija]. *Tēvija*, Nr. 155, 1944, 5. jūl.
52. Turks 1924 – Turks [J. Loja]. Valodas kuplināšanas darbā. *Krievijas Cīņa*, Nr. 100, 1924, 9. sept.; Nr. 101, 11. sept.
53. Valdības Vēstnesis 1924 – Ortogrāfijas komisijas [1924. g. 30. janv. sēdes protokols]. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 85, 1924, 11. apr.
54. Valdības Vēstnesis 1937a – Likums par latviešu pareizrakstības jautājumu kārtošanu. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 135, 1937, 19. jūn.
55. Valdības Vēstnesis 1937b – [Izglītības ministra] 272. rīkojums 1937. g. 14. jūl. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 154, 1937, 14. jūl.
56. Valdības Vēstnesis 1940 – Pārgrozījums Izglītības un kultūras nolikumā. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 23, 1940, 29. janv.
57. Vārdi 1876 – Vārdi. *Rakstu krājums, no Rīgas Latviešu biedrības zinātnības komisijas*, I. Rīga, 1876, 42.–45. lpp.

Agris Timuška

Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas Vietvārdu apakškomisija

Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas Vietvārdu apakškomisija pašreizējā statusā izveidota 2012. gada 18. martā ar Valsts valodas centra direktora rīkojumu Nr. 3-1.4/66. Apakškomisijas sastāvu veido 6 valodniecības un 3 ģeogrāfijas un kartogrāfijas speciālisti: LU Latviešu valodas institūtu pārstāv direktore *Dr. habil. philol.* Ilga Jansone, direktora vietnieks *Dr. habil. philol.* Ojārs Bušs (priekšsēdētājs), vadošās pētnieces *Dr. philol.* Anna Stafecka un *Dr. philol.* Renāte Siliņa-Piņķe, Valsts valodas centru pārstāv direktora vietnieks *Dr. philol.* Agris Timuška (sekretārs) un redaktors *Dr. philol.* Pauls Balodis, Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūru pārstāv leksikogrāfe *Dr. geogr.* Zane Cekula, Toponīmikas laboratorijas vadītāja *Mg. geogr.* Vita Strautniece (priekšsēdētāja vietniece) un kartogrāfijas inženiere eksperte Laura Mozga.

Saskaņā ar nolikumu Vietvārdu apakškomisijas uzdevums ir sekmēt valodas kultūrvides sakārtošanu, īpaši veicinot valstij raksturīgo vietvārdu atjaunošanu un aizsardzību. Nolikums paredz, ka apakškomisijas sēdes notiek ne retāk kā reizi divos mēnešos. Tajās izskata aktuālos vietvārdu aizsardzības jautājumus, kā arī sagatavo lēmumu un atzinumu projektus par oficiālo vietvārdu un oficiālo paralēlnosaukumu piešķiršanu ģeogrāfiskajiem objektiem, vietvārdu statusa maiņu un rakstības formas precizēšanu.

Normatīvais pamats un ietvars apakškomisijas darbībai ir Ministru kabineta 2012. gada 10. janvāra noteikumi Nr. 50 „Vietvārdu informācijas noteikumi”, kuri nosaka vietvārdu veidošanas, piešķiršanas, apstiprināšanas, uzkrāšanas, publiskošanas, izmantošanas, saglabāšanas un aizsardzības kārtību. Atšķirībā no iepriekšējā regulējuma šajā normatīvajā aktā vienuviet apkopotas visas tiesību normas, kas attiecināmas uz vietu nosaukumiem jeb toponīmiem. Par svarīgāko uzskatāma šo noteikumu II nodaļa „Vietvārdu veidošanas pamatprincipi”, tādēļ tā tiek citēta pilnībā:

„3. Vietvārdus Latvijā veido latviešu valodā atbilstoši latviešu valodas normām.

4. Vietvārdam var būt šāds statuss:

- 4.1. oficiāls vietvārds – ģeogrāfiskā objekta nosaukums, kas tam piešķirts normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā;
 - 4.2. oficiāls vietvārda paralēlnosaukums – praksē lietots cits vietvārds, kas piešķirts ģeogrāfiskajam objektam normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā un kuru var lietot kopā ar oficiālo vietvārdu (turpmāk – oficiāls paralēlnosaukums);
 - 4.3. neoficiāls vietvārds – ģeogrāfiskā objekta nosaukums, kas neatbilst šo noteikumu 4.1. un 4.2. apakšpunktam, tai skaitā vietvārda reģionālās un lokālās formas.
5. Par oficiāliem vietvārdiem un oficiāliem paralēlnosaukumiem izvēlas tādus ģeogrāfisko objektu nosaukumus, kas:
- 5.1. iekļaujas latviskā kultūrvēsturiskajā vērtību saglabāšanu un attīstību;
 - 5.2. atbilst latviešu valodas un Latvijas vēstures tradīcijām;
 - 5.3. atbilst labiem tikumiem.
6. Veidojot oficiālos vietvārdus un oficiālos paralēlnosaukumus, saglabā attiecīgajam kultūrvēsturiskajam novadam raksturīgās vietējās vietvārdu formas, ja:
- 6.1. šādas formas ir reāli sastopamas;
 - 6.2. tās nav pretrunā ar mūsdienu latviešu valodas normām un šo noteikumu prasībām.
7. Lībiešu vēsturiski apdzīvotajās teritorijās vietvārdus veido arī lībiešu valodā atbilstoši lībiešu valodas normām.
8. Privātpersonas oficiālo vietvārdu un oficiālo paralēlnosaukumu veidošanā Iesniedzuma likumā noteiktajā kārtībā sadarbojas ar šo noteikumu III nodaļā minētajām vietvārdu piešķirējinstīcijām. Priekšlikumus par oficiālo vietvārdu un oficiālo paralēlnosaukumu piešķiršanu, vietvārdu statusa maiņu un rakstības formas precizēšanu dabas objektiem privātpersonas iesniedz izvērtēšanai attiecīgajā pašvaldībā. Pašvaldība pieņem lēmumu par priekšlikuma tālāku virzību vai noraidīšanu, sniedzot pamatotu atbildi privātpersonai.
9. Jaunu vietvārdu veidošanā neizmanto ciparus, izņemot:
- 9.1. ielu un laukumu nosaukumus;
 - 9.2. ēku numurus ielās un ciemos.

10. Vietvārdu veidošanā neizmanto vārdā neiekļautus burtus.
11. Dokumentos un kartēs, kas ir citās latīņalfabētiskās rakstības valodās, Latvijas vietvārdus raksta atbilstoši latviešu valodas pareizrakstības normām. Izņēmumi pieļaujami:
 - 11.1. pārrobežu ģeogrāfisko objektu nosaukumu rakstībā;
 - 11.2. ja objekta precīzākai identificēšanai nepieciešams pievienot attiecīgajā valodā tradicionāli lietotu no latviešu valodas nosaukuma atšķirīgu nosaukumu.
12. Latvijā sagatavotos dokumentos un kartēs, kas nav latīņalfabētiskās rakstības valodās, Latvijas vietvārdus raksta saskaņā ar attiecīgās valodas īpašvārdu atveides noteikumiem transkribētā vai transliterētā formā.
13. Kartēs, vietvārdu vārdnīcās, katalogos un vietvārdu informācijas sistēmās var pievienot papildinformāciju par attiecīgā vietvārda izrunas īpatnībām.
14. Izrunā un rakstībā sakritīgi oficiālie vietvārdi un oficiālie paralēlnosaukumi nav pieļaujami šādiem viena veida ģeogrāfiskajiem objektiem:
 - 14.1. apriņķiem;
 - 14.2. novadiem;
 - 14.3. pilsētām;
 - 14.4. lidostām;
 - 14.5. ostām;
 - 14.6. novadā – teritoriālajām vienībām;
 - 14.7. teritoriālajā vienībā – adresācijas objektiem un viena veida dabas objektiem.
15. Ārvalstu vietvārdus latviešu valodā atveido atbilstoši Valsts valodas likuma prasībām un citvalodu īpašvārdu atveides noteikumiem (norādījumiem par citvalodu īpašvārdu atveidi un pareizrakstību latviešu literārajā valodā). Tradicionāli atveidoto ārvalstu vietvārdu sarakstu sastāda Valsts valodas centrs.
16. Pēc personas vai institūcijas rakstiska pieprasījuma atzinumu par vietvārda atbilstību šo noteikumu prasībām sniedz Valsts valodas

centrs. Atzinumu sagatavo Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas Vietvārdu apakškomisija. Valsts valodas centra atzinums ir saistošs šo noteikumu III nodaļā minētajām vietvārdu piešķirējinstītūcijām.”

Jāpiebilst, ka Vietvārdu informācijas noteikumi ir grūti panākta kompromisa rezultāts, to saturs būtībā neatšķiras no iepriekš rūpīgi un ilgstoši (no 2005. līdz 2009. gadam) gatavotā Vietvārdu likuma projekta, tiem gan ir saistošs raksturs, tomēr vienu līmeni zemāks statuss nekā Saeimā pieņemtam likumam. Toties no lietotāja viedokļa īpaši vērtīgs ir šo noteikumu pielikums, kurā doti tradicionālie saīsinājumi vietvārdu saīsināto formu veidošanai:

Nr.p.k.	Vietvārda sastāvdaļa	Saīsinājums
1.	Aprīņķis	apr.
2.	Austrumi, Austrumu	A
3.	Baseins	bas.
4.	Bulvāris	bulv.
5.	Ciems	c.
6.	Ceļš	ce (<i>vietvārdu katalogos un vārdnīcās</i>)
7.	Dambis	db.
8.	Dienvīdi, Dienvidu	D
9.	Dienvīdaustrumi, Dienvīdaustrumu	DA
10.	Dienvīdrietumi, Dienvīdrietumu	DR
11.	Dīķis	d.; <i>vietvārdu katalogos un vārdnīcās arī dī</i>
12.	Dzelzceļa stacija	dzc.st.
13.	Dzelzceļš	dzc.
14.	Dzirnavas	dzirn.
15.	Ezers	ez.
16.	Garais, Garā, Garie, Garās	G.
17.	Gatve	g.
18.	Iela	ie.
19.	Īsais, Īsā, Īsie, Īsās	Ī.
20.	Jaunais, Jaunā, Jaunie, Jaunās	J.
21.	Jūra	j.
22.	Jūras līcis, jūraslīcis	j.l.

Nr.p.k.	Vietvārda sastāvdaļa	Saisinājums
23.	Kalna (<i>saliktos nosaukumos</i>)	K.
24.	Kalns	k.
25.	Laukums	lauk.
26.	Lejas (<i>saliktos nosaukumos</i>)	Lj.
27.	Līcis	l.
28.	Lielais, Lielā, Lielie, Lielās	L.
29.	Līnija	līn.
30.	Mazais, Mazā, Mazie, Mazās	M.
31.	Mežs	m.; <i>vietvārdu katalogos un vārdnīcās arī me</i>
32.	Muiža	mž.; <i>vietvārdu katalogos un vārdnīcās arī mu</i>
33.	Novads	nov.
34.	Pagasts	pag.
35.	Pietura	pt.
36.	Pilsēta	pils.
37.	Pļava	pļ.
38.	Prospekts	prosp.
39.	Purvs	p.; <i>vietvārdu katalogos un vārdnīcās arī pu</i>
40.	Pusmuiža	pmž.
41.	Pussala	pss.
42.	Rags (zemesrags)	r.
43.	Rajons	raj.
44.	Rietumi, Rietumu	R
45.	Sala	s.
46.	Skola	sk.
47.	Strauts	str.
48.	Svētais, Svētā, Svētie, Svētās	Sv.
49.	Šķērslīnija	šķ.līn.
50.	Šoseja	šos.
51.	Upe	u.
52.	Ūdenskrātuve	ūd.krāt.
53.	Vecais, Vecā, Vecie, Vecās	V.
54.	Ziemeļaustrumi, Ziemeļaustrumu	ZA
55.	Ziemeļi, Ziemeļu	Z
56.	Ziemeļrietumi, Ziemeļrietumu	ZR

Pašlaik apakškomisijas darba kārtībā ir Vietvārdu datubāzē (sk. https://vietvardi.lgia.gov.lv/vv/to_www.sakt) esošo dabas objektu nosaukumu statusa izvērtēšana un atzinumu gatavošana Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūrai par oficiālo vietvārdu un oficiālo paralēlnosaukumu piešķiršanu, vietvārda statusa maiņu vai rakstības formas precizēšanu. Praktiski tas izpaužas kā apjomīga vietvārdu saraksta analīze no valodniecības viedokļa, izvērtējot arī ģeogrāfijas un kartogrāfijas speciālistu sniegto papildinformāciju. Šis ir pastāvīgi veicams uzdevums, kura nozīmība pamatota Vietvārdu informācijas noteikumu VII nodaļā „Vietvārdu saglabāšanas un aizsardzības kārtība”, proti:

„82. Vietvārdu aizsardzībā ievēro šādus pamatprincipus:

- 82.1. saglabāt vietvārdu vēsturiskās, reģionālās un lokālās formas;
 - 82.2. nepieļaut kultūrvēsturiski nozīmīgo un valsts aizsargājamo vietvārdu maiņu;
 - 82.3. nodrošināt vietvārdu standartizāciju atbilstoši Latvijas tradicionālajai kultūrvidei.
83. Privātpersonām un iestādēm ir pienākums saglabāt to īpašumā vai valdījumā esošo ģeogrāfisko objektu kultūrvēsturiski nozīmīgos nosaukumus.”

Savulaik, saņemot iestāžu un personu pieprasījumus, apakškomisija ir gatavojusi atzinumus un lēmumus par konkrētu vietvārdu izvēli un to statusa noteikšanu dažādiem ģeogrāfiskajiem objektiem; piemēram, 2012. gadā nācās izvērtēt Latvijas Jūras administrācijas apkopoto navigācijas kartēs un publikācijās lietoto vietvārdu sarakstu. Tas aptvēra vairāku upju, upeslīču, salu, pussalu, sēkļu, bāku u. c. hidroģeogrāfisku objektu nosaukumus, kuru pareizrakstība tika normēta apakškomisijas sagatavotajā Valsts valodas centra atzinumā (sk. <http://www.vvc.gov.lv/export/sites/default/files/apkatzinumi/xdexi.pdf>). Vēl apjomīgāku darbu vietvārdu speciālisti veica, 2013. gadā izskatot Valsts zemes dienesta iesniegto Daugavpils novada pagastu ēku nosaukumu sarakstu, kā rezultātā no 202 ēku nosaukumiem par atbilstošiem atzina 25 nosaukumus, par daļēji atbilstošiem – 18, par neatbilstošiem un precizējamiem – 154, bet par formāli atbilstošiem, tomēr papildus noskaidrojamiem un eventuāli precizējamiem – 5 ēku nosaukumus (sk. http://www.vvc.gov.lv/export/sites/default/files/apkatzinumi/Daugavpils_novada_xkas.pdf).

2014. gadā tika izvērtēti Jēkabpils novada pašvaldības izteiktie priekšlikumi vietvārdu rakstības formas precizēšanai, standartizējot attiecīgo ģeogrāfisko objektu nosaukumu pareizrakstību, turklāt priekšroku dodot

vietvārdu senākajām izloksnes formām. Bez iebildumiem un priekšlikumiem apakškomisija saskaņoja dažu pašvaldību iesniegtos lēmumu projektus par nosaukumu piešķiršanu jaunām ielām (*Paula Valdēna ielai* un *Boļeslava Sloškāna ielai* Rīgā) vai par ielu pārdēvēšanu (*Ludmilas Azarovas iela* Carnikavā), kā arī par oficiālā vietvārda piešķiršanu mežiem Jelgavas pašvaldības teritorijā (*Kārniņu mežs*, *Lediņu mežs* un *Strautnieku mežs*). Turpretī tādi priekšlikumi kā nekustamā īpašuma nosaukuma maiņa no *Vāvuļas* uz *Vrindavan*, no *Vecbeitiņi* uz *Villa Dolce Vita*, no *Krieviņi* uz *Skrastiņu rezidence*, tāpat adresācijas objektu nosaukumi *Misiņa ceļš Nr. 1* un *Ritl* tika vienprātīgi noraidīti.

2015. gadā darba kārtībā bija arī atsevišķu ģeogrāfisko objektu nosaukumu rakstības formas precizēšana, piemēram, vietvārdos *Aristīda Briāna iela* un *Zemitāni/Zemitānu stacija* (Rīgā).

Vairāki vietvārdu lietošanas jautājumi ir raisījuši plašu sabiedrības interesi un uzmanību, piemēram, 2013. gadā kādai privātpersonai radās iecere Pierīgā būvējamos t. s. ekociematus nodēvēt par *Putinku* un *Medvedevku*. Protams, ka šāda iniciatīva tika pilnībā noraidīta, jo Eiropas Savienības dalībvalstī Latvijā nav pieņemams apdzīvotas vietas nosaukt kaimiņvalsts (Krievijas) autoritāru vadītāju, kuri turklāt īsteno agresīvu ārpolitiku, uzvārdos. Vēl kāda privātpersona publiski pauda savu neapmierinātību ar, viņasprāt, rupjo ciema nosaukumu *Dirši*. Tomēr, analizējot šā vietvārda cilmi, tika secināts, ka tam pamatā drīzāk ir vietējs lāčcauzas nosaukums (lietuviešu valodā *diršė*, latgaliskajās izloksnēs *dirši* vai *diršas*), nevis rupjš sēžamvietas apzīmējums.

Arī iepriekšējos periodos Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas Vietvārdu apakškomisija pildījusi svarīgus uzdevumus Latvijas toponīmu standartizācijas un aizsardzības jomā. Tā 2003. gadā tika izstrādāti un apstiprināti Valsts valodas centra ieteikumi „Par ciemu, viensētu, ēku un citu vietu nosaukumu (vietvārdu) veidošanu, rakstību un lietošanu oficiālos dokumentos” (sk. <https://www.vestnesis.lv/?menu=doc&id=75352>) un „Par pagastu un novadu nosaukumiem sakarā ar reģionālo reformu”. 2006. gadā pārskatīti 196 pasaules valstu un 48 teritoriju nosaukumi latviešu valodā, nepieciešamības gadījumā precizējot attiecīgo nosaukuma formu un sniedzot īsu pamatojumu (sk. <https://www.vestnesis.lv/?menu=doc&id=140081>). Pēc pieprasījuma sniegtas konsultācijas un atzinumi, piemēram, par dzelzceļa stacijas *Ropaži* nosaukuma maiņu uz *Garkalne* atbilstoši tuvākās apdzīvotās vietas nosaukumam un saskaņā ar Ministru kabineta 2006. gada 29. augusta noteikumu Nr. 712 „Dzelzceļa staciju, izmaiņas punktu un pieturas punktu – publiskās lietošanas dzelzceļa infrastruktūras objektu – atklāšanas, slēgšanas un nosaukuma piešķiršanas kārtība” normām. Uzsākta, bet vēl turpināma

„Ģeogrāfisko nosaukumu standartizācijas terminu glosārija” (Ņujorka, 2002; 375 termini) tulkošana un adaptēšana latviešu valodā.

Vēl senāk, 1992. gadā, tika izveidota Latvijas Republikas Ministru padomes Vietvārdu komisija un apstiprināts tās nolikums, kas paredzēja gan reglamentēt Latvijas vietvārdu lietošanu kartogrāfiskajos izdevumos un oficiālajos tekstos, gan dot atzinumus par valsts varas un pārvaldes institūciju lēmumiem, kas skar Vietvārdu komisijas kompetenci, gan arī koordinēt rajonu un pilsētu vietvārdu komisiju darbu. Šīs komisijas darba uzskatāms rezultāts ir Civillikuma I pielikumā „Publisko ezeru un upju saraksts”, II pielikumā „Ezeru saraksts, kuros zvejas tiesības pieder valstij” un III pielikumā „Upju vai to daļu saraksts, kurās zvejas tiesības pieder vienīgi valstij” ietvertie hidronīmi. Par daudzu vietvārdu pareizrakstību bijušas visai spraigas diskusijas visdažādākajos līmeņos, tomēr atsevišķos gadījumos likumdevējs diemžēl izvēlējies neņemt vērā valodas ekspertu atziņas un pamatojumu. Arī sadarbība ar rajonu un pilsētu vietvārdu komisijām ne vienmēr izrādījusies pietiekami veiksmīga, lai nodrošinātu ģeogrāfisko objektu vēsturisko nosaukumu saglabāšanu, kā arī no valodas viedokļa nepareizu vai citu iemeslu dēļ nevēlamu vietvārdu nomaiņu, tādējādi sniedzot būtisku ieguldījumu latviskās kultūrvides attīstībā.

Visbeidzot jāpiemin, ka Latvijas vietvārdu ekspertu darbam ir arī starptautiskā dimensija. Mūsu speciālisti aktīvi piedalās Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģeogrāfisko nosaukumu ekspertu grupas (UNGEGN) darbā. Šajā ekspertu grupā ir izveidota arī Baltijas nodaļa, kuras sanāksmes regulāri notiek visās Baltijas valstīs pēc kārtas. Tajās ziņojumu un diskusiju veidā tiek aplūkoti šādi jautājumi: ģeogrāfisko nosaukumu (vietvārdu) nacionālās standartizācijas rezultāti un problēmas, tostarp vietvārdu vākšana, apstrāde un lietošana; vietvārdi kartogrāfijā, valsts nozīmes datubāzēs un reģistros; vietvārdu vārdnīcas, katalogi un datubāzes; normatīvie akti un dažādu iesaistīto iestāžu darbs; vietvārdi teritorijās, kur lieto vairākas valodas vai dialektus; vietvārdu standartizācija, pamatojoties uz to vietējo lietojumu; vietvārdi kā kultūrvēsturiska vērtība; vietvārdu atveide no vienas valodas citā; toponimiskās vadlīnijas karšu un citu izdevumu redaktoriem; izglītība toponimikas jomā; ģeogrāfisko nosaukumu speciālistu sadarbība u. tml. Tāpat regulāri tiek sniegta informācija UNGEGN par Latvijas institūciju darbības rezultātiem vietvārdu standartizācijas jomā un iespēju robežās apmeklētās gadskārtējās konferences, kurās vietvārdu eksperti piedalās ar ziņojumiem un referātiem par toponimikas aktualitātēm Latvijā.

Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas Vietvārdu apakškomisijas lēmumi un atzinumi pieejami vietnē <http://www.vvc.gov.lv/advantagecms/LV/komisijas/va.html>.

Anna Vulāne

Latgaliešu ortogrāfijas komisiju veikums: ieskats vēsturē un mūsdienās

Per aspera ad astra

Šis mūžvecāis latīņu teiciens varētu labi raksturot latgaliešu rakstu valodas likteni un arī ortogrāfijas komisijas darbību. Tik tiešām, ērkšķains un sarežģīts ir latviešu valodas otrās rakstu tradīcijas attīstības ceļš. Tomēr tas, ka šī tradīcija vēl arvien tiek izmantota un kopta, apliecina ne tikai tās dzīvotspēju, bet arī latgaliešu garīgo vajadzību pēc savas „citādi latviskā” izpausmes. Vai gan latgaliešu rakstu valoda būtu spējusi pārvarēt drukas aizliegumus un ik reizi atdzimt kā Fēnikss no pelniem, tādējādi sekmējot arī Latgales latviskuma saglabāšanu, ja tūkstošiem latgaliešu nerunātu savā dzimtajā izloksnē un nelasītu latgaliski rakstītu tekstu? Vai gan vairāki Latgales skolotāji ziedotu savu dārgo laiku, lai skolēniem fakultatīvi vai pulciņos mācītu latgaliešu rakstu valodu? Vai uz Rīgas skatuvēm, Latvijas televīzijā un radio skanētu latgaliešu valoda, ja latviešu tautai tā nebūtu vajadzīga? Kaut arī vēl arvien Latvijas mācību līdzekļos Latgales kultūras vērtības nav guvušas pienācīgu atspoguļojumu, bet skolotāju, žurnālistu, sabiedrisko attiecību speciālistu izglītības programmās lielākoties velti meklēt atbilstošus pilnvērtīgus studiju kursus (izņemot Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmiju, LU Humanitāro zinātņu fakultāti, Daugavpils Universitāti). Trešā zvaigzne, ko mātes Latvijas rokās ielika izcilais Latgales dēls Francis Trasuns un viņa domu biedri, ir neatņemama Latvijas daļa, jo: „Valoda ir kā DNS, kā cilvēku (tautas) ģenētiskais kods. Tāpēc [nacionālās] identitātes saglabāšana ir atkarīga no valodas aizsardzības un attīstības sekmēšanas. Mazāk lietotām valodām ir svarīgs pienākums: pasargāt pasauli no lingvistiskas un kulturālas vienmuļības”. (Brussels 1995, 10)

Pirms pievērsties latgaliešu rakstu valodas ortogrāfiskās sistēmas normēšanai mūsdienās, atsauksim atmiņā tās attīstības un pareizrakstības normu izstrādes vēsturi. Plašāku ieskatu tajā sniedz Antona Breidaka (Breidaks 1992a, 1992b, 1993a, 1993b, 2007), Lidijas Leikumas (Leikuma 1991, 1992, 1993, 1994, 2005, 2009), Annas Stafeckas (Stafecka 1989, 1991a, 1991b, 1993, 2000, 2003a, 2003b, 2004; Jansone, Stafecka 2013), Līgas Ciršas (Bernānes) (Cirša 1999; Bernāne 2008a, 2008b), Pētera Zeiles (2006), Franča Zepa (1929, 1987), kā arī emigrācijā dzīvojošo latgaliešu valodas speciālistu –

Miķeļa Bukša (1973), Leonarda Latkovska (2003), Jāzepa Leļa (2003), Valda Zepa (2003) – un citu autoru publikācijas.

Vairākām tautām gan tepat kaimiņos (lietuviešiem, igauņiem), gan tālāk pasaulē (norvēģiem, mordviešiem, hantiem, kabardiešiem u. c.) ir divas vai vairākas rakstu tradīcijas. Arī mums ir divas vēsturiski izveidojušās rakstu tradīcijas – ležzemnieku rakstība, ko sākotnēji lietoja Vidzemē, Zemgalē un Kurzemē, un augšzemnieku rakstība, kas „vēsturiski politisku un konfesionālu iemeslu dēļ” (Vanags 2013, 179) 18. gs. izveidojas toreizējā Poļu Inflantijā, resp., Latgalē. Ležzemnieku rakstības pirmsākumi nosacīti tiek datēti ar 16. gs., savukārt augšzemnieku – ar 18. gs., kad katoļu garīdzniekiem radās vajadzība pēc grāmatām vietējo ļaužu valodā. Gan vienas, gan otras rakstu tradīcijas veidotāji sākotnēji ir svešautieši – vācu, poļu, lietuviešu garīdznieki. Tas būtiski ietekmē gan adresāta un burtu veidola izvēli, gan tekstu valodisko kvalitāti un saturu – sākotnēji tā ir svešautiešiem domāta garīga satura tulkotā literatūra, kurā, no vienas puses, spēcīgi jaušama autoru dzimtās valodas ietekme, no otras – saskatāmas tās izloksnes iezīmes, kuras funkcionālajā telpā uzturējās tulkojumu (vēlāk – pašsacerēto tekstu) autori. Svešautieši, kuri spējuši (vai nespējuši) vērīgi ieklausīties vietējo ļaužu runā un rast vai nerast tās skanējumam atbilstošas rakstu zīmes, ir arī sākotnējo pareizrakstības normu noteicēji. Ležzemnieku rakstībā vairāk nekā 300 gadus izmanto fraktūru, kas ir gotiskā raksta paveids (antikva latviešu valodā nostabilizējas tikai 20. gs. 20.–30. gados), savukārt augšzemnieku rakstībā jau sākotnēji tiek lietota antikva, jo par paraugu izmantota tā laika poļu rakstība. Gan vienas, gan otras rakstības veidotājiem grūtības sagādā garie patskaņi, divskaņi *ie, o (uo)*, šņaceņi un mīkstie līdzskaņi, liekot meklēt pēc iespējas precīzākus un ērtāk lietojamus viena tipa apzīmējumus. Vērojama arī abu rakstības tradīciju mijiedarbība dažādos latgaliešu rakstu valodas attīstības posmos. „Pēdējo gadu pētījumi latgaliešu rakstu valodas un literatūras vēsturē vedina domāt, ka tieši laicīgā garīdzniecība jeb Livonijas klērs ir aizsākusi latgaliešu rakstu valodas tradīciju, jo jezuīti 18. gs. 30. gados vēl ir diskutējuši par baznīcas valodu Latgalē, tāpēc laikam nav nejaušs visai interesantais un savdabīgais jezuīta Georga (Jura) Šprungjaņska mēģinājums rast kompromisa latviešu rakstu valodu 1732. gadā izdotajā gramatikā „Dispositio imperfecti.,” apvienojot abas galvenās dzīvās runas formas – lejaslatviešu jeb ležzemnieku un augšlatviešu jeb augšzemnieku.” (Stafecka 2004, 225, 226) Arī 20. gs. sākumā dažu autoru darbos var manīt ležzemnieku rakstības tradīcijas ietekmi. Manāma arī vēlme sekmēt abu rakstu tradīciju tuvināšanos, lai ležzemnieku radītie darbi būtu pieejami Latgales ļaudīm. 1920. gadā Jānis Endzelīns norāda, ka „latgalieši jau vairākkārt no mums prasījuši, lai mēs savu rakstību tuvinātu viņējai, t. i., lai ievedam latīņu

burtus, lai „ee” un „o” vietā rakstām „ie” un „uo” u. t. t. Mēs diemžēl to neesam darijuši, bet tāpēc tomēr vēl nav pareizi, ka latgalieši paši savu rakstību vēl vairāk atsvešina no mūsējās” (Endzelīns 1920). Lejzemnieku rakstība līdz ar vidus dialektu kļūst par kopnacionālās – latviešu literārās – valodas pamatu, savukārt augšzemnieku rakstība un augšzemnieku dialekta latgaliskās izloksnes ir latgaliešu rakstu valodas pamatā (Braidaks 1991; Stafecka 2003a; Jansone, Stafecka 2013). Latviešu literārās valodas attīstībai kopumā ir daudz labvēlīgāki apstākļi gan rakstības veidošanās, gan mutvārdu un rakstveida formas normēšanas un valodas izmantošanas, valstiskā atbalsta ziņā. Tas, ka šo latviešu valodas paveidu plaši izmanto ne tikai rakstu vajadzībām, bet arī izglītības, publiskās saziņas un valsts pārvaldes sistēmā, nodrošina līdzsvarotu mutvārdu un rakstveida formas attīstību, izkopšanu un normēšanu. Latgaliešu rakstu valodai nākas veidoties un attīstīties iznīcības draudu paēnā, turklāt tā lielākoties funkcionē un līdz ar to tiek izkopta rakstveida formā. Tikai par samērā īsu laika posmu var teikt, ka tiek normēta arī mutvārdu forma, tāpēc, kā atzīst A. Braidaks, „sōcūt ar 1929. gadu, latgališu normāto volūda pēc vysim kriterijim atbilst literārōs volūdys definīcijys praseibom. Prūtams, latgališu literārōs volūdys vojōšona dzimtinē deve vinnūzeimeigi negatīvu rezultātu: vyspyrms tyka degradāta un piļneigi sagrauta literārōs volūdys sarunu forma un pēc tam arī rokstu forma. Tūmār emigracijā latgališu inteligencis apyryndōs latgališu literārō volūda funkcionej gon rokstu, gon sarunu volūdys formā. Tōpēc dažī latgališu volūdnieki šū normātū volūdu piļneigi pamatōti definēj kai literārū volūdu”¹ (Braidaks 2007, 475). Arī Anna Stafecka, raksturojot terminoloģisko dažādību un pamatojot apzīmējuma *latgaliešu rakstu valoda* lietojumu, norāda, ka „tikai 20. gadsimta 30. gados nosacīti varam runāt par latgaliešu literāro valodu, kad Latgales izglītības sistēmā sākās arī runas normēšana” (Stafecka 2003a, 43). Valdis Juris Zeps (Zeps 2003, 60), Aleksejs Andronovs un Lidija Leikuma uzskata, ka arī mūsdienās ir lietojams termins *literārā valoda*, jo „latgaliešu literārajai valodai ir gan rakstu, gan runas forma. Kaut līdz šim tikusi kopta latgaliešu literārās valodas rakstu forma, tas nenozīmē, ka šai valodai literārās runas formas nav – vai gan citādi varētu runāt par latgaliešu rakstu valodas fonoloģisko sistēmu?” (Andronovs, Leikuma 2009, 5). Nenoliedzami, šādam apgalvojumam ir zināms lingvistiskais pamats (sk. arī Braidaks 1992b;

¹ [..] „sākot ar 1929. gadu, latgaliešu normētā valoda pēc visiem kritērijiem atbilst literārās valodas definīcijas prasībām. Protams, latgaliešu literārās valodas vajāšana dzimtenē deva viennozīmīgi negatīvu rezultātu: vispirms tika degradēta un pilnīgi sagrauta literārās valodas runas forma un pēc tam arī rakstu forma. Tomēr emigrācijā latgaliešu inteligences aprindās latgaliešu literārā valoda funkcionē gan rakstu, gan runas valodas formā. Tāpēc dažī latgaliešu valodnieki šo normēto valodu pilnīgi pamatoti definē kā literāro valodu”.

Breidaks 2007, 472–475), tomēr jāņem vērā, ka mūsdienās mutvārdu forma parasti kaut cik korekti tiek lietota, vien lasot rakstītu tekstu, jo spontānajā runā vairums valodas lietotāju izmanto savu dzimto izlokšni un pareizrūnas noteikumi nav izstrādāti.

Kas noteica šo divu rakstības tradīciju veidošanos? Kā parasti, tās bija dažādu valstu intereses, politika, kari, kas sašķēla zemes un tautas, liedza tagadējās Latvijas teritorijā mītošajām somugru un baltu ciltīm izveidot savu valsti, tā bija nepieciešamība sludināt Dieva vārdu vietējiem iedzīvotājiem saprotamā valodā.

Latgale vairāk nekā 200 gadus piederēja Polijas-Lietuvas valstij (1561–1772). 1629. gadā beidzās poļu-zviedru karš un tika noslēgts Altmarkas pamiera līgums, saskaņā ar kuru Zviedrija ieguva no Polijas-Lietuvas daļu Pārdaugavas hercogistes (mūsdienu Vidzemi un Dienvidigauniju). 1635. gadā to apstiprināja Štūmsdorfas miera līgumā. Pārdaugavas hercogiste tika sadalīta divās daļās – Zviedru Vidzemē un Poļu Vidzemē jeb Inflantijā (*Inflanty Polskie*), kura palika Žečpospolitas sastāvā, bet 1772. gadā pēc Polijas pirmās dalīšanas tā tika pievienota Krievijai un 1802. gadā kļuva par Krievijas impērijas Vitebskas guberņas daļu (Barzdeviča 2013, 154–171). Tādējādi tagadējā Latgale gandrīz 300 gadus bija šķirta ar administratīvo robežu no pārējās latviešu teritorijas – tikai pēc Rēzeknes kongresa, kas notika 1917. gadā, Latgale atkal apvienojās ar pārējiem Latvijas novadiem (sk. attēlu).

Latvijas karte: 1629. gadā sadalīta Vidzeme – zviedru Vidzeme un poļu Vidzeme (*Inflanty Polskie*). (Kursīte, Stafecka 2003, 311)

Būtiska nozīme Latgales kultūrvēsturiskajā attīstībā bija ne tikai šai nošķirtībai, bet arī poliski katoliskajai orientācijai un latgaliešu rakstības iedibināšanai. Pirmā līdz mūsdienām saglabājusies latgaliski rakstītā grāmata ir 1753. gadā Viļņā publicētais evaņģēliju tulkojums „Evangelia toto anno.” (Evangelia 2004), kas iespīests antīkvā pēc poļu rakstības parauga. Šis darbs tiek uzskatīts „par latgaliešu rakstu valodas pamatu, jo tā valodas un izteiksmes tradīcija turpinās visā vēlākajā latgaliešu literatūrā līdz pat 20. gadsimta sākumam un ir atstājis lielu ietekmi uz latgaliešu mūsdienu rakstību un rakstu valodas normām” (Stafecka 2004, 232). 1817. gadā iznāk pirmā latgaliešu gramatika (Stafecka 2003, 47). Varam tikai minēt, kā attīstītos latgaliešu rakstu valoda, ja tai nebūtu jāpiedzīvo drukas aizliegumi. Pirmais ilgst no 1865. gada līdz 1904. gadam, kad Latgalē valda latīņu burtu aizliegums. Tomēr rakstītā vārda sēkla ir iesēta – tiek radīta unikālā rokraksta literatūra un bērni mācās lasīt „muotis skolā pi rateņa”² (plašāk sk. Stafecka 2000), kas līdz ar latgaliski notiekošajiem dievkalpojumiem dod spēku izturēt rakstu valodas panikuma laiku un pretoties arvien pieaugošajai rusifikācijai.

19. gs. 70. gadu beigās tiek nodibināts Pēterburgas Katoļu garīgais seminārs, kurā mācās daudzi Latgales jaunieši. Vairāki no šiem izglītotajiem mācītājiem kļūst par latgaliešu rakstu valodas kopējiem un popularizētājiem, mācību līdzekļu autoriem, literātiem, aktīviem politiķiem un pat valstsvīriem. 1902. gadā seminārā par profesoru sāk strādāt Francis Trasuns, kurš panāk, ka mācības drīkst daļēji notikt latgaliski, un pats māca latgaliešu rakstu valodu. Latgales jaunās inteliģences pārstāvji sāk domāt par rakstības pilnveidošanu, tuvināšanu tautas valodai jau pirms drukas aizlieguma atcelšanas.

Kopumā var teikt, ka senākajā latgaliešu rakstības periodā (18. gs. sākums–19. gs. 70. gadi), kā arī četrdesmit drukas aizlieguma gados rakstības tradīcija veidojas stihiski, raksturīgi individuāli meklējumi, kas ir gan veiksmīgi, gan neveiksmīgi (Stafecka 1988; Stafecka 2013, 230–236), bet nevaram runāt par pareizrakstības normu izstrādi mūsdienu izpratnē.

20. gs. latgaliešu rakstu valodas vēsturē sākas jauns – pareizrakstības mērķtiecīgas normēšanas – posms. 1903. gadā Pēterburgā notiek pirmā latgaliešu ortogrāfijas komisijas sēde, kurā nolemj atteikties no velārā / (f), poliskajām burtkopām, aizstājot tās ar č, š, ž, lietot mīkstināto / (j), kā arī pārāk neaizrauties ar jauninājumu ieviešanu. Iemesls tam bija ļoti vienkāršs – drukas aizlieguma laikā tika izmantotas vecās lūgšanu grāmatas, to noraksti, tāpēc straujas pārmaiņas cilvēkus varēja atbaidīt no latgaliski rakstītajiem darbiem. Starp citu, šis princips – respektēt iepriekšējo paaudžu lasītāja pieredzi un

² „mātes/māmiņas skolā pie ratiņa”

ieradumus – tiek ievērots arī vēlāk. Šajā apspriedē tiek pieņemts lēmums tuvināties baltiešu (lejaslatviešu) rakstībai un nomenu un pronomenu rakstībā lietot galotnes *-as*, *-es* (nevis *-ys*, *-is*), lietvārdu, īpašības vārdu, darbības vārdu piedēkļus rakstīt tā, kā to dara lejaslatvieši. Šis lēmums ilgu gadu negatīvi ietekmē latgaliešu rakstu valodas attīstību.

1904. gada 24. aprīlī beidzot tiek atcelts drukas aizliegums. Sākas ārkārtīgi nozīmīgs latgaliešu rakstu valodas attīstības periods (1904–1934), kura laikā aktīvi darbojas ortogrāfijas komisija, izveidojas un nostiprinās normētā latgaliešu rakstu valoda, tiek izdotas normatīvās gramatikas, skolas mācību līdzekļi, pareizrakstības vārdnīcas, nāk klajā latgaliešu avīzes, žurnāli, rakstu krājumi, daiļliteratūra un zinātniskie darbi, Latgales skolās latgaliešu valoda kļūst par skolas mācību valodu, to izmanto arī oficiālajā, lietišķajā saziņā. Respektīvi, notiek pakāpeniska latgaliešu literārās valodas veidošanās. Tagad varam tikai minēt, kā labvēlīgos vēsturiskajos apstākļos attīstītos ortoepijas normu sistēma, cik lielā mērā to ietekmētu dzimtās izloknes vērtības apziņa, jo parasti savu izlokni ļaudis uzskatīja par „pareizu”, bet kaimiņa runas atšķirības liecināja, ka viņš runā „nepareizi”. Šādu parādību savā laikā ir novērojis Jezups Lelis (1927–1989), kurš atceras, ka „tauta reagēja uz fonētiskom niansem. Pimāram, es taipat tyku identificēts par „rogovkīti”, litōdams pagōtnes 3. personas golūtni *-iā*, kur kōrsoviši parosti soka *-ie*. Pimāram, literarais latgaļu *saceja* nautrānišūs kļūst par *saciē*, bet kōrsovišūs – *sacie*”³ (Lelis 2003, 65). Ar šādu lingvistisko jutīgumu un lokālpatriotismu saskaramies arī mūsdienās gan ikdienas saziņā, gan latgaliešu rakstu valodas normu ievērošanā, kad dažkārt galvenais kritērijs ir pašidentificēšanās iespējamība – pie mums tā saka vai nesaka.

Otrā ortogrāfijas komisijas sēde notiek Rēzeknē 1907. gada 17. augustā (v. st.). Tajā piedalās ievērojami latgaliešu inteliģences pārstāvji: F. Kempis, F. Laizāns, O. Laizāns, N. Rancāns, K. Skrinda, O. Skrinda, P. Smeļters, F. Trasuns, J. Velkme u. c. Sēdes dalībnieki ir vienis prātis, ka pašiem jākopj latgaliešu rakstu valoda un jāveido tās literārā forma. Pareizrakstības ziņā iepriekšējās sēdes lēmumi netiek mainīti. Kā šīs sēdes atbalsojums ir nākamajā gadā izdotā O. Skrindas „latwišu wołudas gramatika” (Skrinda 2008), kas paredzēta Pēterburgas Katoļu garīgā semināra vajadzībām. Gramatikas teorētiskā daļa rakstīta krieviski, ilustratīvais valodas materiāls – latgaliski. Tā ir pirmā latgaliešu rakstu valodas normatīvā gramatika, kurā pirmo reizi mēģināts latgaliešu valodu parādīt kā sistēmu, sniedzot gan fonētisko, gan gramatisko un leksisko

³ [...] „tauta reagēja uz fonētiskām niansēm. Piemēram, es tā tiku identificēts par „rogovkietī”, jo lietoju pagātnes 3. personas galotni *-iā*, kur kārsavieši parasti saka *-ie*. Piemēram, latgaļu literārais *saceja* pie nautrāniešiem kļūst par *saciē*, bet pie kārsaviešiem – *sacie*”.

raksturojumu. (Plašāku gramatikas analīzi sk. Cirša 1999; Bernāne 2008b; Vulāne 2008.) Kaut gan saturiski tā neatbilst normatīva izdevuma statusam, jo tika piedāvāta sarežģīta un nevienmērīga rakstība – nebija vienveidības nedz patskaņu garuma un divskaņu apzīmējumos, nedz līdzskaņu mīkstinājuma un gramatisko formu, izskaņu pierakstā, tomēr tajā proponētie rakstības principi ir spēkā gandrīz 20 gadus. Diemžēl, cenšoties pilnveidot ortogrāfiju, tiek radīta samākslota, no tautas valodas attālināta rakstu valoda, jo vērojami mēģinājumi tuvināties „baltiešu rakstībai”, netiek konsekventi ievērots būtisks ortogrāfijas un normatīvo gramatiku izstrādes princips – par normu atzīt tās valodas parādības, kuras plaši sastopamas izloksnēs un ir Latgales iedzīvotāju runai tipiskas. Šādas metamorfozes sekmē arī daži lēmumi, kas tiek pieņemti ortogrāfijas apspriedēs (1917, 1918, 1921, 1923).

Tā 1918. gada latgaliešu pareizrakstības apspriedes uzdevums ir vienoties par to, kādu ortogrāfiju izmantot skolas mācību grāmatās. Tiek nolemts, ka līdzskaņu mīkstinājuma zīme būs burts *i* aiz līdzskaņa, vārda saknē divskaņos rakstīs *i*, nevis *j*, bet darbības vārdu tagadnes 3. personā un lietvārdu, īpašības vārdu izskaņās izmantos *j* (Atskots 1918).

Diskusijās iesaistās arī Jānis Endzelīns, atzinīgi vērtējot sasniegumus un norādot uz kļūdām, dodot lietpratīgus padomus, piemēram, ka patskaņu garums jānorāda vienādi, izmantojot garumzīmi, jāvienādo līdzskaņu mīkstināšana, atsakoties no poliskā *i* kā mīkstinājuma zīmes, ka arī piedēkli lietojams izloksnēm raksturīgais divskanis *ei* (*labeiba*, nevis *labiba*) (Endzelīns 1920). Šajā pašā rakstā viņš arī atzīst: „Latgalieši mums nav nekāda sveša tauta, bet tikai mūsu pašu tautas cilts, un tāpēc mūsu izglītības ministrijai ir nevien morāliska tiesība, bet arī pienākums pareizi nokārtot arī latgaliešu ortogrāfiju.” (Endzelīns 1920) Par rūpīgu iedziļināšanos latgaliešu ortogrāfijas problēmās liecina arī citas J. Endzelīna publikācijas, uzklaušīšanas vērti ir viņa ieteikumi, piemēram: „Tā tad, ja es būtu latgalielis, es rakstītu, piem., „mežs”, „beja”, „sierms”, „vijs”, „mēle””; „Es latgaliešu vietā apzīmētu visus gaŗos patskaņus ar gaŗuma zīmi un ņķirtu arī rakstībā iso patskani o no divskaņa uo jeb oa; tā kā tīra gaŗa o latgaliešu izloksnēs nav, ņo divskani varētu apzīmēt ar burtu o [ō? – A. V.], piemēram, Krōslova, Kōrsova, Vorkova [Vōrkova? – A. V.]” (Endzelīns 1921)

20. gados latgaliešu rakstu valodai tiek pievērsta diezgan liela vērība. Vācot informāciju rakstam, materiāla ieguvē tika izmantots arī nejaušības princips, caurlūkojot tā laika presi. Rezultātā veidojās visnotaļ pozitīva aina. 1920. gadā Latgales skolotāju kongresā Pedagoģisko jautājumu komisijas sēdē, kurā tiek skatīts ortogrāfijas jautājums, piedalās arī Latvijas Republikas izglītības ministrs valodnieks Juris Plāķis. Tiek nolemts, ka skolās izmantojama O. Skrindas ortogrāfija, bet ortogrāfijas „galīgai izšķīršanai jau

līdz Ziemassvētkiem sasauca īpaša konference, kurā piedalītos filologi, dažādu izlokšņu pārstāvji un pedagogi. Tiek izveidota astoņu cilvēku komisija, kurai jāsavāc ortogrāfijas jautājumu skatīšanai nepieciešamie materiāli un jāriko konference. Tiek arī nolemts, ka Baltijas rakstu valoda tiks mācīta, sākot ar 4. klasi, bet skolotājiem tiks rīkoti kursi: baltiešiem – Latgales izlokšnes kursi, bet latgaliešiem – Baltijas rakstu valodas kursi (Svenne 1920). 1921. gada 17. augustā „Valdības Vēstneša” 183. numurā tiek publicēti Zigfrīda Annas Meierovica Ministru kabineta pieņemtie „Noteikumi par latgaliešu izlokšnes lietošanu”, kuros norādīts, ka visām valsts iestādēm un amatpersonām jāpieņem iestāžu un privātpersonu iesniegumi latgaliešu izloksnē (kā redzam, valda ne tikai ortogrāfiskā, bet arī terminoloģiskā dažādība) un ka Latgalē valsts iestādēm un amatpersonām, kā arī pašvaldības iestādēm ir tiesības lietot latgaliešu izloksni sarakstoties, kā arī sludinājumos un izkārtnēs (Noteikumi 1921).

1921. gada 21.–23. augustā notiek kārtējā ortogrāfijas apspriede. Rezultāti tiek publicēti pedagoģiskā žurnāla „Latgolas Škola” 1. numurā. Uzaicinātie profesori J. Endzelīns, J. Plāķis un P. Šmits neierodas. Par apspriestās ortogrāfijas pamatu tiek atzīts fonētiskais, vēsturiskais un tuvošanās pārējo latviešu pareizrakstībai princips. Šajā sēdē pirmo reizi tiek ieteikts patskaņu garumu apzīmēt ar garumzīmi, nevis gravi un jumtiņu (Latgolas Škola 1921). Nākamajā apspriedē (1923) jau tiek nolemts lietot garumzīmi un *w* vietā rakstīt *v*. Apspriedē ir piedalījies arī J. Endzelīns, kurš norādījis, ka latgaliešu ortogrāfijai jābūt fonētiskai (Cirša 1999, 50–54). Ortogrāfijas, valodas tīrības jautājumi aktīvi tiek diskutēti presē (Bernāne 2008a), skolotāju konferencēs u. c.

1922. gada pavasarī Satversmes sapulcei tiek iesniegts Izglītības komisijas izstrādātais likumprojekts par vienotas ortogrāfijas lietošanu Latvijas skolās, kurā norādīts, ka tas neattiecas uz Latgales izlokšnes ortogrāfiju, bet valdībai jāizstrādā likums par turienes ortogrāfijas nokārtošanu (Latvijas Vēstnesis 1922). 20. gs. 20. gados latgaliešu valodas mācīšanai Latgales skolās tiek pievērsta liela vērība – latgaliešu bērni 1.–2. klasē visus mācību priekšmetus drīkstēja apgūt latgaliski. 1922. gada 1. augustā „Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā” tiek publicēti 1922. gada 18. jūlijā pieņemtie Noteikumi par latviešu ortogrāfiju (Noteikumi 1922) un Rīkojums par valsts valodas lietošanu Latgales skolās, kurā noteikts, ka „Valsts valodas literariskā izloksne mācama, sākot ar trešo mācības gadu” (Rīkojums 1922), resp., no 3. klases. Loģiski, ka šādā situācijā Latgales izglītības sistēmā sākas arī runas normēšana, tomēr publikācijās, normatīvajos dokumentos šis aspekts skarts minimāli, parasti ciešā saistībā ar grafisko līdzekļu izvēles problēmām.

Latgaliešu rakstu valodas izkopšanā un normēšanā ļoti nozīmīgs ir filozofijas zinātņu doktora profesora bīskapa Pitera Stroda devums. 1922. gadā iznāk viņa gramatika, kurā vēl ievēroti O. Skrindas pareizrakstības principi, bet jau 1924. gadā viņš publicē pareizrakstības projektu, kurā formulē pamatprincipus, kas ievērojami latgaliešu ortogrāfijas izstrādē:

- „a) latgališu rokstu volūdai jobyun viņai,
 - b) myusu raksteiba dybynojama uz fonētikas (izrunas) un zynōtniskim pamatim,
 - c) leidzskāņas meikstynojamas ar komatim,
 - d) viņaidi izrunojamōs latgališu un videjā izlūksnē golūtnes rokstomas tai, kai viņas apzeimejamas videjā izlūksnē,
 - e) lītojama tikai viņa garuma zeime (-), ar kuru apzeimejamas absolūti vysas garōs patskāņas, izjamūt diftongus.“⁴
- (Strods 1924, 3)

Svarīga ir P. Stroda atziņa, ka latgaliešu ortogrāfiju nevajag mākslīgi tuvināt lejaslatviešu tradīcijai. Projektā ir daudz vērtīgu ierosinājumu gan par patskaņu, gan divskaņu un citu skaņu un vārdformu pareizrakstību (plašāk sk. Strods 1924; Cirša 1999, 68–71; Breidaks 1993).

1927. gada. 10. februārī Izglītības ministrija izveido Ortogrāfijas komisiju (P. Strods – priekšsēdētājs, B. Spūļs, F. Kempis, V. Seile, J. Turkopuļs, F. Zeps). Līdz 1928. gada aprīlim tiek izstrādāti jaunie „Nūteikumi par latgališu izlūksnes ortogrāfiju” (Nūteikumi 1929, Strods 1929), ievērojot fonētikas, etimoloģijas un konvencijas principu. 1929. gada 19. jūnijā Izglītības ministrija tos apstiprina. Noteikumi tiek publicēti Latgales preses izdevumos („Latgolas Škola”, „Zīdūnis”) un kļūst saistoši latgaliešu rakstu valodas lietotājiem – gan mācību grāmatu un citu izdevumu autoriem, gan preses izdevumiem utt. Ir vienādota patskaņu garuma apzīmēšana – ar garumzīmi virs burtā (*ā, ē, ī, ū*), blakus burtam *i* izmantots arī *y* (*tikt – tyku*), bet divskanis *uo* tiek apzīmēts ar garo *ō, ie* – ar *ē* (*pērkt maizi, mōsa sōka strōdōt*), kas, protams, apgrūstina šo vārdu pareizu izrunu, nostiprinātas izloksnēm raksturīgās izskaņas *-eiba, -eigs*,

⁴ „a) latgaliešu rakstu valodai jābūt vienai,
 b) mūsu rakstība veidojama/iedibināma uz fonētikas (izrunas) un zinātniskiem pamatiem,
 c) līdzskaņi mīkstināmi ar komatiem,
 d) latgaliešu un vidējā izloksnē (t. i., vidus dialektā) vienādi izrunājamās galotnes rakstāmas tāpat, kā tās apzīmētas vidējā izloksnē,
 e) lietojama tikai viena garuma zīme (-), ar kuru apzīmējami pilnīgi visi garie patskaņi, izņemot divskaņus.”

-eica, -eņš (*labeiba; laimeigs; lōseica; kūceņš*), pieļauts paralēls galotņu -as/-ys, -es/-is (*mōsas/mōsysis; upes/upis*) lietojums (plašāk sk. Cirša 1999; Leikuma 2003; Jansone, Stafecka 2013 u. c.). Tā kā šī ortogrāfija ir jāievēro arī skolā, tad skolotājiem tiek rīkoti ortogrāfijas kursi. Skolotāju rosināts, P. Strods 1933. gadā izdod pareizrakstības vārdnīcu līdz ar īsu gramatikas aprakstu. Ir paveikts liels darbs, panākta vienota pareizrakstība. Kopumā jaunās ortogrāfijas normas vērtējamas pozitīvi, jo tika novērstas vairākas „iestrēgušās” problēmas, rakstība pietuvināta tautas valodai, tomēr ne visus jautājumus ir izdevies atrisināt. Pamatiemesls ir sabiedrības konservatīvisms, nevēlēšanās mainīt ieradumus, kā arī nepietiekama augšzemnieku dialekta izlokšņu fonoloģiskās un gramatiskās sistēmas izpēte. Kā vēlāk atzīst gan P. Strods (Strods 1944), gan F. Zeps (Zeps 1987), komisijai bija iespēja tikai iesākt ortogrāfijas reformu, kuras turpinājumā jāizlemj šādi jautājumi:

- divskaņa [uo] apzīmēšana ar *uo*, nevis *ō* (*ruopuot*, nevis *rōpōt*),
- divskaņa [ie] apzīmēšana ar *ie*, nevis *ē* (*dzierdēt*, nevis *dzērdēt*),
- saskaņas likuma ievērošana (*zyrgs – zyrgy* vai *zirgī*),
- burtu *i* un *y* lietojums (Zeps 1987).

Ortogrāfijas komisijas locekļi apzinājās nepieciešamību risināt iepriekš minētos jautājumus un ieviest pārmaiņas, kas būtu diezgan revolucionāras, bet neuzdrošinājās to darīt, jo laikrakstu redaktori jau bija brīdinājuši, ka tās netiks ievērotas (Zeps 1987). Normējot valodas lietojumu, ir jāņem vērā arī sabiedrības ieradumi, attieksme pret jauninājumiem. Arī mūsdienās ik pa laikam ar to saskaramies. Labi, ja normu izstrādē izdodas atrast zelta vidusceļu, jo pārlika piesardzība bieži vien kavē attīstību vai rada pretrunas starp teoriju un valodas lietojumu.

Apstiprinātie jaunie ortogrāfijas noteikumi (Nūteikumi 1929), pieņemtie lēmumi par latgaliešu rakstu valodas lietojumu izglītībā un oficiālajā saziņā un rīkojumi (Reikōjums 1929) nodrošināja tās funkcionēšanai likumīgu pamatu. Arī latgaliešu diasporā Krievijā, kamēr vēl nebija sākušās Staļina represijas, latgaliešu rakstu valoda tika pietiekami plaši lietota gan publikācijās, gan izglītībā.

Kopumā, protams, sociolingvistiskā situācija nav tik idilliska, kā varētu šķist, izlasot iepriekš teikto. Ir gan savstarpēji strīdi, gan daļēja sabiedrības neizpratne vai vienaldzība, gan kategoriskums prasībās par labu latgaliešu rakstu valodai vai ležzemnieku rakstu valodai, gan arī iebildumi pret divu rakstu tradīciju pastāvēšanu, negatīvs politiski un valodnieciski aktīvo Latgales mācītāju un citu inteligences pārstāvju vērtējums, kas aug augumā. Īpaši aktīvs šajā ziņā, šķiet, ir nacionālais laikraksts „Latvis”, kura slejās 20.–30. gados

diezgan bieži sastopama atklātāka vai ne tik atklāta, argumentēta un neargumentēta vērsšanās pret latgaliskās patības izpaušmēm, nepārprotami mājieni, ka Latgales politiski aktīvie mācītāji u. c. inteligences pārstāvji ir bezkaunīgi pašlabuma meklētāji, kuri turklāt tiecas sašķelt valsti. Rakstītāju izteikumi dažkārt robežojas ar puspatiesību un meliem, cenšoties Latgali parādīt kā atpalikušu, nekulturālu telpu, kurā valda naidis pret „čiuļiem”, un tie, kuri iestājas par vienotu valodu, tiek pasludināti par baltiešu šovinistiem un izēsti no vietas. Šādu Latgales tēlu rada, piemēram, kāds Lepus „Latvja” Latgales pielikumā. Viņš arī apgalvo: „Mūsu valodas zinātnieki ir noteikti paskaidrojuši, ka mūsu mazai tautai jāpeeturas pie veenas vispārējas rakstu valodas un nav jārada otra. Profesori Endzelīns, Šmits un Plāķis kategoriski atteikušies peedalītees konferencēs, kuŗās bija jānoskaidro veenota Latgales ortogrāfija (tagad tā katrā izdevumā un laikrakstā savada). Tomēr zinātne nobāl pret politiku.” (Lepus 1924) Vēl asāki iebildumi pret latgaliskuma kopšanu un latviešu rakstu un latgaliešu rakstu valodas koeksistences iespējamību izskan pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma. Drīz vien tiek pieņemti lēmumi, ar kuriem tiek ierobežots latgaliešu rakstu valodas lietojums, tā tiek atzīta par šķērslī valsts vienotības stiprināšanā. Latvijas presē parādās publikācijas, kurās asi nosodīta vēlme izkopt otru rakstu tradīciju (sk., piemēram, Sprūdžs 1935). Latgaliešu rakstu valoda atkal nonāk lieguma zonā – 1933./1934. mācību gadā tiek ne tikai pārtrauktas mācības latgaliešu rakstu jeb literārajā valodā, bet arī izņemtas no skolām visas latgaliski rakstītās grāmatas; no 1934. gada latgaliešu valodu vairs nedrīkst lietot oficiālajā, publiskajā saziņā.

Līdz 2. pasaules karam latgaliešu rakstu valodā ir izdots bagātīgs literatūras klāsts – sakrālā literatūra, daiļliteratūra, zinātniskie darbi, mācību līdzekļi, kalendāri, laikraksti, žurnāli – apmēram 2000 izdevumu, kuru kopējā tirāža ir 10 miljoni eksemplāru (Soms 2005, 9).

Vācu okupācijas laikā latgaliešu rakstu valodai atkal tiek dotas plašākas lietojuma tiesības, bet nedz šajā, nedz padomju laikā nevaram runāt par ortogrāfijas pilnveidošanu. Pēckara posmā latgaliešu rakstu valodas lietojums tiek arvien vairāk ierobežots, un ap 50. gadu beigām sākas jauns drukas aizliegums – latgaliešu rakstu valoda un līdz ar to viss latgaliski radītais kultūras mantojums pazūd no Latvijas kultūrtelpas – skolu un augstskolu mācību saturā par to vai nu vispār netiek runāts, vai arī informācijai ir sporādisks raksturs. Tomēr arī šajā drukas aizlieguma periodā latgaliešu rakstu tradīcija ir dzīva – tā paglābjas Latgales katoļu baznīcās un turpinās trimdā (Vācijā, ASV, Kanādā, Zviedrijā), kur tiek diskutēts par ortogrāfijas normām (Bukšs 1973), tiek izdoti preses izdevumi un darbi valodniecībā, ievērojot t. s. Stroda ortogrāfijas normas, tiek publicēta daiļliteratūra. Savukārt

„Latvijas padomju enciklopēdijā” latviešu valodai veltītajā šķirklī latgaliešu rakstu valodai atvēlētas vien dažas rindiņas un izteikts spriedums: „Izglītības līmeņa celšanās un masu informācijas un propagandas līdzekļu plašas izplatības rezultātā dialekta lietotājiem apgūstot latviešu literāro valodu, Padomju Latvijā zudusi nepieciešamība pēc īpašas latgaliešu rakstu valodas, tāpēc mūsdienu izdevumos tā netiek lietota.” (LPE 1984, 648)

Taču nepaiet ilgs laiks un Latvijas sabiedrība atklāj, ka mums ir otra rakstu valoda ar sarežģītu un smagu likteni, bet spītīgu dzīvotspēju, bagātu un nozīmīgu kultūras mantojumu, ka latgaliešos nepieciešamība pēc savas rakstu tradīcijas nav zudusi. Atkal atdzimst latgaliskā prese, literatūra, tiek padziļināti pētīta latgaliešu rakstu valodas vēsture, publicēti A. Braidaka, L. Leikumas, A. StafECKas, L. Ciršas, P. Zeiles, A. Andronova u. c. zinātnieku darbi par latgaliešu rakstu valodu, tās ortogrāfiju, tika izstrādāti mācību līdzekļi skolām (J. Cibuļš, L. Leikuma), rīkotas zinātniskas konferences, diskusijas u. tml. 1989. gada maijā tiek pieņemts LPSR Valodu likums, kura 15. pantā noteikts, ka „Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā ir garantēta latviešu valodas, arī izlokšņu un latgaliešu rakstu valodas lietošana visās kultūras jomās” (Likums 1989). Lai valoda dzīvotu, ar atļauju un dažu cilvēku entuziasmu vien nepietiek, ir jābūt mērķtiecīgai valsts institūciju, attiecīgo ministriju iniciētai darbībai. Diemžēl...

1989. gadā tiek izveidota ortogrāfijas komisija. Tās priekšsēdētājs ir fonētiķis habilitētais filoloģijas doktors profesors Antons Braidaks, komisijas locekļi: Andriņa Jūrdža mazdēls, literāts un sabiedriskais darbinieks Jānis Cibuļskis, poligrāfiķis, grāmatizdevējs Jānis Elksnis, filoloģijas doktori valodnieki Alberts Sarkanis, Lidija Leikuma, Anna StafECKa, Anna Vulāne, habilitētie filoloģijas doktori literatūrzinātnieki profesors Vitolds Valeinis un folkloriste Beatrise Reidzāne, dzejniece Anna Rancāne. Komisijas uzdevums ir izstrādāt mūsdienīgus latgaliešu rakstības pamatnoteikumus, ievērojot fonētikas, etimoloģijas, konvencijas un tuvinājuma tautā runātajai valodai principu. Izstrādājot jaunus noteikumus, cik iespējams, tiek respektēta vecā tradīcija, būtībā turpinot P. Stroda iesākto, bet nepabeigto latgaliešu ortogrāfijas reformu. Noteikumu pamatus izstrādā A. Braidaks, un komisijas apspriedēs tie tiek diskutēti (StafECKa 1991a). Daļa jautājumu nesagādā nekādas grūtības, un vienošanās tiek panākta samērā ātri, bet pareizrakstības problemātiskās normas raisa karstus strīdus, argumentācijai tiek meklēti izlokšņu materiāli, lai noskaidrotu kādas valodas parādības izplatību, notiek konsultācijas, tiek vēl un vēlreiz pārbaudīts tās vai citas formas lietojums un spriests par to izmantojamību mūsdienu rakstu valodā. Kaut arī iepriekšējos gadu desmitos savākts samērā plašs izlokšņu materiāls, ir izstrādāti nopietni pētījumi, tomēr, normējot pareizrakstību, regulāri nākas

saskarties ar to, ka vairāku fonētisku, fonoloģisku vai gramatikas jautājumu risināšanai nepietiek nedz empīriskā materiāla, nedz teorētiskā pamatojuma. Būtiskākie jauninājumi, kas tiek ieviesti noteikumos, ir šādi:

- alfabēts tiek papildināts ar digrafu *uo* divskaņa [uo] apzīmēšanai, aizstājot ar to 20. gs. 30. gados ieviesto grafēmu *ō*, kura tagad izmantojama reti sastopamās fonēmas [ō] pierakstam (*dūmoju, dūmuoju, kaladō!*),
- divskaņa [iu] apzīmēšanai izmantota burtkopa *iu*, nevis *yu* (*jiura, bet pyurs*),
- skaņu kopa *ier* atveidota ar *ier*, nevis *ēr* (*ciervs, nevis cērvs*),
- svešvārdos *ch* aizstāts ar *h* (*tehnika*),
- sieviešu dzimtes nomeniem ieviestas vienskaitļa ģenitīva un daudzskaitļa nominatīva un akuzatīva galotnes *-ys, -is – rūkys, prīdis (-as, -es* vietā, bet pieļaujot arī to lietošanu).

1992. gadā iznāk Jura Cibuļa un Lidijas Leikuma „Latgališu ābece” (Cybuļs, Leikuma 1992), bet 2003. gadā – latgaliešu valodas mācību grāmata „Vasals!” (Cibuļs, Leikuma 2003), kas ir pirmā latviešu literārajā valodā rakstītā latgaliešu gramatika. Abos izdevumos iedzīvināti jaunie noteikumi. 1996. gadā „Latgališu literāruos volūdys pareizraksteibys nūteikumi” tiek publicēti „Tāvu zemes kalendārā 1997” (Nūteikumi 1996, 281–287), par tiem tiek diskutēts konferencēs. Sabiedrības reakcija ir dažāda – daļa cilvēku jauninājumus vērtē atzinīgi, uzskatot, ka tā ir daudz vieglāk uztvert rakstīto tekstu, citi, īpaši vecākās un vidējās paaudzes pārstāvji, tos uztver kā uzbrukumu stabilām vērtībām un latgaliskās identitātes zaudēšanas zīmi. Vislielākos iebildumus rada digrafa *uo* lietojums *ō* vietā.

1999. gada decembrī Saeimā tiek pieņemts „Valsts valodas likums”, kura 3. panta 4. punktā atzīts, ka „valsts nodrošina latgaliešu rakstu valodas kā vēsturiska latviešu valodas paveida saglabāšanu, aizsardzību un attīstību” (Likums 1999). 2000. gadā pēc Latgales skolotāju iniciatīvas tiek izveidota Latgaliešu valodas, literatūras un kultūrvēstures skolotāju asociācija (LVLKSA), 2002. gadā Rēzeknes rajona Nautrēnu vidusskolā atklāts Latgaliešu valodas, literatūras un kultūrvēstures apguves Metodiskais centrs, kuru vada skolotāja Veronika Dundure. Viņas ieguldījums latgaliešu rakstu valodas mācīšanā, skolotāju kursu, nometņu, skolēnu olimpiāžu organizēšanā un līdz ar to latgaliešu rakstu valodas statusa reālā nostiprināšanā ir nepārvērtējams.

2002. gadā mūžībā aiziet Antons Breidaks un ortogrāfijas komisijas darbs apstājas, lai ar jaunu sparū atsāktos 2003. gadā, kad pēc Latgales Studentu centra (LSC) organizētās inteliģences un Romas katoļu baznīcas pārstāvju diskusijas par latgaliešu ortogrāfijas reformas pabeigšanu pie

Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas tiek izveidota un jūnijā sāk darbu Latgaliešu pareizrakstības apakškomisija šādā sastāvā: valodniece *Dr. philol.* Anna StafECKa (priekšsēdētāja), priesteris *Lic. theol.* Edgars Cakuls, Latgaliešu valodas, literatūras un kultūrvēstures skolotāju asociācijas vadītāja Veronika Dundure, Latgales Kultūras centra izdevniecības vadītājs Jānis Elksnis, *Dr. philol.* Skaidrīte Kalvāne, valodniece *Dr. philol.* Lidija Leikuma, dzejniece Anna Rancāne, diplomāts, valodnieks *Dr. philol.* Alberts Sarkanis, *Dr. philol.* Ilze Sperga (komisijas sekretāre), valodniece *Dr. philol.* Anna Vulāne, Latgales Studentu centra valdes priekšsēdētāja Ilona Zaiceva. Komisijas uzdevums ir pabeigt latgaliešu rakstības reformu, *Dr. phil.* Pētera Stroda vadītās komisijas nepagūto darbu, lai nodrošinātu kvalitatīvu latgaliešu rakstu valodas lietojumu. Komisija precizē jau iepriekšējā posmā izstrādātos noteikumus, diskutē par skaņu atspoguļojuma un vārdformu normatīvo bāzi, spriež par variantu pieļaujamību un daudzumu. Katra rakstu valoda ir kompromisa variants starp dzīvās valodas izloksnēm un rakstu valodas tradīciju. Tiek meklēts kompromiss starp vēsturisko pieredzi un mūsdienu vajadzībām, starp attālinājumu no tautas valodas un pietuvošanos tai, starp kategorisku un pielaidīgāku skatījumu. Lēmumi bieži vien tiek pieņemti pēc ilgākām diskusijām un papildpētījumiem. Komisijas locekļi apzinās, ka kvalitatīvākas ir tās normas, kurās netiek pieļauti varianti, ka jāpiedāvā vienota sistēma, tomēr reālā situācija ir tāda, ka, nepieņemot šo principu, daudziem valodas lietotājiem jaunie noteikumi šķitīs sveši un nepieņemami. Par latgaliešu rakstu valodas fonoloģiskās sistēmas pamatu ir izvēlēta Aizkalnes, Bērzpils, Dricānu, Gaigalavas, Galēnu, Makašānu, Nautrēnu, Ozolaines, Sakstagala, Tilžas, Vārkavas un Viļānu izlokšņu sistēma, jo tā vislabāk ir saglabājusi latgaliskajām izloksnēm raksturīgās pazīmes. Tā kā izstrādātie noteikumi balstīti Latgales izlokšņu pētījumos un normu noteikšanai apzināti dažādu valodas parādību plašāka lietojuma areāli, tad dažkārt morfoloģisko formu pareizrakstībā ņemtas vērā arī citu izlokšņu plašāk sastopamās parādības, piemēram, atgriezenisko darbības vārdu un no tiem darinātu lietvārdu rakstībā blakus normatīvajam variantam ar *-sa-* pieļauts variants ar *-za-* (*sasatikšona* : *zasatikšona*). Otra paralēlvariantu grupa saistīta ar pietāti pret P. Stroda ortogrāfijas lietotāju rakstu valodas pieredzi un baznīcas tradīciju. Tāpēc paralēli normatīvajam divskaņa *uo* apzīmējumam tiek pieļauts lietot arī *ō*, izmantot galotnes *-as*, *-es* (*muosys* : *muosas*; *depis* : *depes*) u. tml. (Noteikumi 2008). Tas nozīmē, ka cilvēki, kuri turas pie t. s. vecās ortogrāfijas, drīkst to izmantot savās publikācijās, rakstot atbilstoši 1929. gadā pieņemtajiem ortogrāfijas noteikumiem, tomēr ļoti ieteicams izmantot jauno ortogrāfiju, it īpaši skolas mācību procesā. Tas, protams, ir pārejas posma lēmums, un domājams, ka pēc kāda laika latgaliešu rakstu valodas ortogrāfijas noteikumi būs atkal

jāprecizē, mazinot variantu skaitu. Šāds risinājums bija pieņemams arī baznīcai, jo sakrālā literatūra tika un tiek izdota atbilstoši P. Stroda komisijas izstrādātajiem noteikumiem.

2005. gadā „Latgaliešu pareizrakstības noteikumi” tiek publicēti (Nūsaciejumi 2005), lai interesenti varētu ar tiem iepazīties un izteikt savu viedokli, bet 2007. gada 28. septembrī tie tiek pieņemti Valsts valodas centrā un publicēti „Latvijas Vēstneša” 18. oktobra numurā un 2008. gadā izdoti atsevišķā brošūrā (Noteikumi 2008). Par izdošanu rūpējas biedrība „Latgales Studentu centrs”, materiālo atbalstu sniedz Latgales reģiona attīstības aģentūra. LSC aktīvi iesaistās latgaliešu rakstu valodas popularizēšanā, mācīšanā, dažādu pasākumu organizēšanā. 2008. gada 17. maijā Rēzeknē notiek informatīvais seminārs „Latgaliešu pareizrakstības noteikumi un latgaliešu rakstība”, ko organizē Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas Latgaliešu pareizrakstības apakškomisija un biedrība „Latgales Studentu centrs” sadarbībā ar Rēzeknes pilsētas domi un Rēzeknes Latgaliešu kultūras biedrību. Tajā valodnieki prezentē latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības noteikumus, notiek lietīška diskusija par to ieviešanu dzīvē, nepieciešamību Latgales skolās mācīt latgaliešu rakstu valodu.

Latgaliešu pareizrakstības apakškomisija ir izpildījusi izvirzītos uzdevumus un pārtrauc darbu. Diemžēl tas, kas tiek veikts latgaliešu rakstu valodas attīstīšanā, t. sk. arī ortogrāfijas normu pilnveidošanā, lielākoties ir konkrētu cilvēku iniciatīva, valodas attīstībā ieinteresētu struktūrvienību, iestāžu atbalsts, nevis Izglītības un zinātnes vai/un Kultūras ministrijas mērķtiecīgi plānots darbs (sk. Kopsavilkums 1). Komisijas darbs notiek sabiedriskā kārtā un no tiešajiem darba pienākumiem brīvajā laikā.

Paiet daži gadi, un sabiedrībā pieaug vajadzība pēc speciālistu padoma. Bijušās komisijas locekļi bieži saņem jautājumus, sniedz konsultācijas latgaliešu rakstu valodas lietotājiem. Sarežģītāku jautājumu risināšanā nepieciešama koleģiāla sadarbība. Ir skaidrs, ka komisijas darbs ir jāatjauno. 2013. gada 15. janvārī Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas Valsts valodas centrā tiek apstiprināts Latgaliešu ortogrāfijas komisijas nolikums un sastāvs. To veido gan iepriekšējās komisijas locekļi – Veronika Dundure, Lidija Leikuma, Alberts Sarkanis, Ilze Sperga, Anna Stafeca, Anna Vulāne (komisijas priekšsēdētāja), gan jauni speciālisti – Viņa Eminence Romas katoļu baznīcas kardināls Jānis Pujāts, *Mg. philol.* Māra Mortuzāne-Muravska (sekretāre), *Mg. philol.* Ivars Magazeinis, *Mg. philol.* Sandra Ūdre. Komisijas uzdevumos ietilpst latgaliešu rakstības kodifikācija un standartizācija. Ar laiku tiek precizēts komisijas nosaukums (Latgaliešu rakstu valodas apakškomisija) un mazliet mainīts tās sastāvs, jo objektīvu apstākļu dēļ sēdēs nevar piedalīties Viņa Eminence Jānis Pujāts. Komisijas darbā tiek

iesaistīts režisors Jānis Streičs un *Mg. philol.* Kristīne Pokratniece (sekretāre). Apakškomisijas sēdes notiek reizi divos mēnešos. Lai sekmīgāk ritētu darbs, tiek rīkotas arī elektroniskās apspriedes. Šajā laika posmā skatīti daudzi ar latgaliešu rakstu valodas lietojumu saistīti jautājumi un pieņemti lēmumi, piemēram, par Latvijas novadu un to iedzīvotāju nosaukumu lietošanu latgaliešu rakstu valodā, Latgales novadu, pilsētu, pagastu un to iedzīvotāju, ūdens tilpņu, profesiju nosaukumiem, risināti ar latgaliešu rakstu valodas mācību saturu, latgaliešu rakstu valodas un literatūras pamatizglītības un vidējās izglītības standarta un mācību līdzekļa „Skreineite”⁵ izstrādi saistītie jautājumi u. tml. Komisija saņem arī jautājumus, kuru risināšana dažkārt prasa diezgan ilgu laiku. Piemēram, lai atbildētu uz Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūras Toponīmikas laboratorijas it kā vienkāršo jautājumu par *Malmutes* upes nosaukumu, tika veikts rūpīgs pētījums un noskaidrots gan tas, kā šis nosaukums fiksēts dažādos rakstu avotos, gan tas, kā to lieto vietējie iedzīvotāji (atrasti varianti *Malmute*, *Malmuta*, *Malmona*, *Malmuna*, arī pārcēlumi latviešu literārajā valodā *Melmute*, *Melmana*; līdz Kažavas ietekai upe saukta arī par *Veipuori*). Kopumā tika savākti pietiekami daudz argumentu, lai ieteiktu izmantot nosaukumu *Malmuna*. 2015. gada jūlija sēdēs tika izskatīts Vietvārdu apakškomisijas sagatavotais atzinums par oficiālo vietvārdu un oficiālo paralēlnosaukumu piešķiršanu dabas objektiem un precizēti paralēlnosaukumi latgaliešu rakstu valodā. Mūsdienās Latgalē vērojama tendence paralēli latviešu literārajā valodā lietotajam vietvārdam izmantot arī tā latgalisko variantu. Ļoti pozitīvi vērtējama to pašvaldību rīcība, kuras konsultējas ar valodas speciālistiem, piemēram, komisija ir apstiprinājusi Ludzas un Kārsavas ielu un iestāžu nosaukumu latgalisko variantu.

Valsts valodas centrs ik pa laikam saņem iedzīvotāju vēstules, iesniegumus, kuros skarti ar latgaliešu rakstu valodas lietojumu un pareizrakstību saistītie jautājumi, kas tiek pāradresēti Latgaliešu rakstu valodas apakškomisijai izskatīšanai. Dažkārt šķiet, ka autori nav pat izlasījuši pareizrakstības noteikumus, jo kā gan citādi lai skaidro to, ka pensionētā skolotāja A. Babre jau vairākus gadus vēršas pret jaunajiem noteikumiem (nez kādēļ tas netika darīts apspriešanas posmā?), aicinot atgriezties pie Stroda ortogrāfijas, ja tajos paralēli kā variants ir piedāvātas 1929. gadā pieņemtās ortogrāfijas normas? To ir atzinis arī Viņa Eminence kardināls Jānis Pujats, 2013. gadā e-sarakstē ar A. Vulāni norādot: „Lai diskusijas par latgaliešu rakstu valodu nebeigtos ar formālu šķelšanos starp liturģiska un laicīga satura grāmatu rakstību, es piedāvāju kompromisa variantu, kas atbilst arī jaunajiem Latgaliešu pareizrakstības noteikumiem, proti, izmantojot valodas paralēlformas. Piemēram, divskanīm *uo* valodnieki kā paralēlformu atzīst patskani *ō*. Tāpat IV deklinācijas sieviešu dzimtes lietvārdiem

⁵ „Lādīte”

vienskaitļa ģenitīvā, kā arī daudzskaitļa nominatīvā un akuzatīvā ir paralēlformas (piemēram, *golvys = golas*). No minētajām paralēlformām baznīca liturģiskajos tekstos paturēs līdzšinējo rakstību. Domāju, ka par pārējo valodniekiem nebūs grūti vienoties.” Tieši šis ilgās diskusijās pieņemtais, valodniekiem nebūt ne vieglais un Viņa Eminences viedi atbalstītais kompromisa variants ļāvis mums nesašķelt latgaliešu rakstu valodas telpu. Kā zināms, ar likumiem nav iespējams piespiest cilvēku lietot to vai citu valodas vienību, lai cik pareiza tā būtu lingvistiskā aspektā. Tikai katrs pats vai nu ievēro valodas normas, vai arī tās ignorē. Ja, pilnveidojot latgaliešu rakstu valodas pareizrakstības sistēmu, ir respektēta pagājušā gadsimta pirmajā pusē gūtā lingvistiskā pieredze, tad gribas cerēt vismaz uz sapratni, ka latgaliski skanošo runu rakstos iespējams atspoguļot arī precīzāk, lingvistiski korektāk, ka jaunie noteikumi nav nīdējami. Tie ir pilnveidojami, precizējami un izmantojami.

Ļoti mūsdienīgi skan valodnieka Jezupa Leļa atziņa, kas rakstīta vēl Stroda ortogrāfijā: „Jo mes poši, dzeivōdomi daudz lobōkūs apstōkļūs, vairs tūmār naspējam voi nagrybam pīglōbt un izmontōt tūs dōrgumus, kū myusu seņči saglobōjuši pyurā, lai gon godu symtim vōrgdami tymseibā i apspīsteibā, tod mes teišam naasam jūs cīneigi, un kotrs nalabvēļu sprīdums var tikt uzskateits kai pošu nūpeļneits.”⁶ (Lelis 2003, 71)

1. Andronovs, Leikuma 2009 – Andronovs, Aleksejs, Leikuma, Lidija. Par latgaliešu rakstu valodas pareizrūnas kopšanu. *Baltu filoloģija*, XVIII (1/2). Rīga : Latvijas Universitāte, 2009, 5.–16. lpp.
2. Atskots 1918 – *Atskots par latgališu pareizrakstības apspriedes dorbim*, 1918, 23. un 24. jūl. Rēzekne : Driwa, 1918.
3. Barzdeviča 2013 – Barzdeviča, Margarita. Latvijas teritorija lielvaru cīņu krustcelēs 17. un 18. gadsimtā. Akadēmiskie raksti 4 sējumos *Latvieši un Latvija*, II sējums *Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – iznīcinātā un zaudētā*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, 150.–172. lpp.
4. Bernāne 2008a – Latgaliešu valodas pareizrakstības jautājumu risinājums presē 20. gadsimta pirmajā pusē. *Via Latgalica: humanitāro zinātņu žurnāls*, I. Rēzekne : Rēzeknes Augstskola, 91.–102. lpp.
5. Bernāne 2008a – Bernāne, Līga. 1907. gada ortogrāfijas apspriede un tās lēmumu atspoguļojums O. Skrindas gramatikā. *Ontona Skryndys Latgališu gramatikai 100*.

⁶ „Ja mēs paši, dzīvodami daudz labākos apstākļos, vairs tomēr nespējam vai negribam paglābt un izmantot tos dārgumus, ko mūsu senči saglabājuši pūrā, lai gan gadu simtiem vārguši tumsībā un apspiestībā, tad tiešām neesam viņu cienīgi un katrs nelabvēļu spriedums var tikt uzskatīts kā pašu nopelnīts.”

1. starptautyskuo latgalistikys konferençe (Sanktpīterburga, 2008. goda 19.–20. septembris). Referatu tezis. Sanktpīterburga : Sanktpīterburgys Vajsts universitatis Filologejis i muokslu fakultate, 2008, 5.–7. lpp.
6. Braidaks 1992a – Braidaks, Ontōns. Latgališu rokstu volūdys rasonōs cālūni. *Tāvu zemes kalendars 1992*. Rēzekne : LKC izdevniecība, 1992, 84.–87. lpp.
7. Braidaks 1992b – Braidaks, Ontōns. Latgališu literārō volūda : nūstōdnis un problemys. *Olūts 8*. Rokstu krōjums. Rēzekne : LKC izdevniecība, 217.–227. lpp.
8. Braidaks 1993a – Braidaks, Ontōns. Latgališu rokstu volūdas sōkūtne un atteisteiba. *Tāvu zemes kalendars 1993*. Rēzekne : LKC izdevniecība, 1993, 124.–129. lpp.
9. Braidaks 1993b – Braidaks, Ontōns. Profesora Stroda iģuļdiejums volūdņiceibā. *Biskapa Pētera Stroda mantojums*. P. Stroda simtgadei veltīts biogrāfisku un zinātnisku rakstu krājums. Rīga : Rīgas Romas Katoļu Garīgais seminārs, 1993, 81.–85. lpp.
10. Braidaks 2007 – Braidaks, Antons. Latgališu literārō volūda : nūstōdnis un problemys. *Darbu izlase*. 2. daļa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, Daugavpils Universitāte, 2007, 468.–475. lpp.
11. Brussels 1995 – *To the Benefit of Europe's Languages* [tiešsaiste]. Brussels : Brussels Information Centre, 1995, p. 10 [skatīts 27.07.2015.]. Pieejams: <http://aei.pitt.edu/39244/1/A3154.pdf>
12. Bukšs 1973 – Bukšs, Miķelis, Placinskis, Juris. *Latgaļu volūdas gramatika un pareizraksteibas vordneica*. Minchene : Latgaļu izdevniecība, 1973.
13. Cybuļs, Leikuma 1992 – Cybuļs, Jurs, Leikuma, Lideja. *Latgališu ābece (lementars)*. Pirmuo daļa. Eksperimentāla mācību grāmata divās daļās. Lielvārde : Lielvārds, 1992.
14. Cibuļs, Leikuma 2003 – Cibuļs, Juris, Leikuma, Lidija. *Vasals!* Latgaliešu valodas mācība. Rīga : SIA „N.I.M.S.”, 2003.
15. Cibuļs 2010 – Cibuļs, Juris. Franča Kempa ābeču nozīme latgaliešu rakstības un lasītmācīšanas attīstībā. *Via Latgalica*. „Volūdu ekoloģeja Baļtejis jiurys regionā: regionaluos volūdys globalizacejis laikūs”. Konferençe veļteita Franča Kempa kulturviesturiskuos skicis „Latgalieši” symts godim. 3. storptautyskuo latgalistikys konferençe (Greifsvalde, 2010. goda 21.–22. oktobris). Rēzekne : Rēzeknis Augstškola, 2011, 13.–23. lpp.
16. Cirša 1999 – Cirša, Līga. *Latgaliešu ortogrāfijas jautājumu risinājums no 1904. līdz 1929. gadam*. Rēzekne : Rēzeknes Augstškola, 1999.
17. Endzelīns 1920 – Endzelīns, Jānis. Par latgaliešu ortografiju. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 54, 1920, 18. sept.
18. Endzelīns 1921 – Endzelīns, Jānis. Par Trasuna Skolas Dorza otra izdevuma rakstību un valodu. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 5, 1921, 1. maijs, 528.–529. lpp.
19. Evangelia 2004 – *Evangelia toto anno 1753. Pirmā latgaliešu grāmata*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2004.

20. Jansone, Stafecka 2013 – Jansone, Ilga, Stafecka, Anna. Latviešu rakstības attīstība: lejzemieņu un augšzemieņu tradīcija. Akadēmiskie raksti 4 sējumos *Latvieši un Latvija*, I sējums *Latvieši*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, 204.–244. lpp.
21. Kopsavilkums 1 – *Saņemto atbildes vēstulju kopsavilkums* [tiešsaiste] [skatīts 28.06.2015.]. Pieejams: latgale.lv/lg/files/download?id=382
22. Kursīte, Stafecka 2003 – Janīna Kursīte, Anna Stafecka. *Latgale: valoda, literatūra, folklorā*. Rēzekne : Latgales Kultūras centra izdevniecība, 2003, 60.–62. lpp.
23. Latgolas Škola 1921 – Ortogrāfijas apspriede Rezeknē. 1921. g. 21.–23. augusts [tiešsaiste]. *Latgolas Škola*, Nr. 1, 1921, 1. nov., 6.–15. lpp. [skatīts 29.07.2015.]. Pieejams: http://www.periodika.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html#panel:pp|issue:p_001_lgsk1921n01|article:DIVL17|page:9|issueType:P
24. Latkovskis 2003a – Latkovskis, Leonards. Volūda ir myusu bogōteiba. No: Janīna Kursīte, Anna Stafecka. *Latgale: valoda, literatūra, folklorā*. Rēzekne : Latgales Kultūras centra izdevniecība, 2003, 60.–62. lpp.
25. Latkovskis 2003b – Latkovskis, Leonards. Volūdas kūpšona. No: Janīna Kursīte, Anna Stafecka. *Latgale: valoda, literatūra, folklorā*. Rēzekne : Latgales Kultūras centra izdevniecība, 2003, 62.–64. lpp.
26. Latvijas Vēstnesis 1922 – Ortogrāfijas jautājuma nokārtošana. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 68, 1922, 24. marts.
27. Leikuma 1991 – Leikuma, Lideja. Par latgališu raksteibu gōdojūt. *Valodas aktualitātes – 1990*. Rīga : Zinātne, 1991, 158.–163. lpp.
28. Leikuma 1992 – Leikuma, Lidija. Vēlreiz par Latgales latviešu runu rakstību. *Valodas aktualitātes – 1991*. Rīga : Zinātne, 1992, 86.–95. lpp.
29. Leikuma 1993 – Leikuma, Lideja. Nu latgališu raksteibas normeišona vēstures. *Bīskapa Pētera Stroda mantojums*. P. Stroda simtgadei veltīts biogrāfisku un zinātnisku rakstu krājums. Rīga : Rīgas Romas Katoļu Garīgais seminārs, 1993, 86.–96. lpp.
30. Leikuma 1994 – Leikuma, Lidija. Par Latgales latviešu rakstības tradīciju. *Baltu filoloģija*, IV. Rīga : Latvijas Universitāte, 1994, 10.–14. lpp.
31. Leikuma 2002 – Leikuma, Lideja. Latgališu raksteiba, juos normeišona i Pīters Strods. *Daugavpils Universitātes Humanitāro Zinātņu Vēstnesis*, Nr. 2, 2002, 38.–48. lpp.
32. Leikuma 2005 – Leikuma, Lideja. Latgališu raksteiba: nazkod i niule. *Nomales identitātei: Rakstu krājums par Latgales kultūru, literatūru, folkloru, veltīts drukas aizlieguma atcelšanas simtgadei Latgalē un Rīgas latgališu biedrības „Trešo zvaigzne” pastāvēšanas 15 gadiem*. Rīga : Madris, 2005, 34.–53. lpp.
33. Lelis 2003 – Lelis, Jezups. Par izlūkšņu pēteišonu : Kai voludas vērteibas zyud un kai tos byutu globojamas. No: Janīna Kursīte, Anna Stafecka. *Latgale: valoda, literatūra, folklorā*. Rēzekne : Latgales Kultūras centra izdevniecība, 2003, 64.–71. lpp.
34. Lepus 1924 – Lepus. Nacionālais jautājums Latgalē. *Latvis. „Latvja” Latgales peelikums*, Nr. 698, 1924, 16. janv.

35. Likums 1989 – Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valodu likums. *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 20, 1989, 5. maijs.
36. Likums 1999 – Valsts valodas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 428/433 (1888/1893), 1999, 21. dec.; *Ziņotājs*, Nr. 1, 2000, 13. janv.
37. LPE 1984 – Latviešu valoda. *Latvijas padomju enciklopēdija*. 5.₂ sējums. Rīga : Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1984, 643.–648. lpp.
38. Noteikumi 1921 – Noteikumi par latgaliešu izloksnes lietošanu. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 183, 1921, 17. aug.
39. Noteikumi 1922 – Noteikumi par latviešu ortogrāfiju. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 8, 1922, 1. aug., 114. lpp.
40. Noteikumi 2008 – *Latgaliešu pareizrakstības noteikumi = Latgališu pareizraksteibys nūsaciejumi*. Rīga–Rēzekne : Latgales Studentu centrs, 2008, 68 lpp.
41. Nūsaciejumi 2005 – Latgališu volūdys nūsaciejumi. *Nomales identitātei : Rakstu krājums par Latgales kultūru, literatūru, folkloru, veltīts drukas aizlieguma atcelšanas simtgadei Latgalē un Rīgas latgaliešu biedrības „Trešo zvaigzne” pastāvēšanas 15 gadiem*. Rīga : Madris, 2005, 55.–63. lpp.
42. Nūteikumi 1929 – Nūteikumi par latgališu izlūksnes ortografiju. *Latgolas Škola*, Nr. 5, 1929, 24.–26. lpp.; *Tāvu zemes kalendars 1996*. Rēzekne : Latgales Kultūras centra izdevniecība, 1995, 239.–242. lpp.
43. Nūteikumi 1996 – Latgališu literaruos volūdys pareizraksteibys nūteikumi. *Tāvu zemes kalendars 1997*. Rēzekne, 1996, 281.–287. lpp.
44. Reikojums 1929 – Reikojums par latgališu izlūksnes pareizraksteibu. *Latgolas Škola*, Nr. 5, 1929, 7. janv., 24. lpp.
45. Rikojums 1922 – Rikojums par valsts valodas lietošanu Latgales skolās. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 8, 1922, 1. aug., 114. lpp.
46. Soms 2005 – Soms, Henrihs. Austrumlatvijas (Latgales) vēstures īpatnības, to izcelsme. *Latgales mūzikas kultūra vakar un šodien*. Daugavpils : DU, 2005, 5.–11. lpp.
47. Sprūdžs 1935 – Sprūdžs, Alberts. Valodas jautājums Latgalē. *Straume*, Nr. 14, 1935, 1. sept.
48. Stafecka 1989 – Stafecka, Anna. Latgaliešu rakstu valodas izveidošanās un attīstība. *Valodas aktualitātes – 1988*. Rīga : Zinātne, 1989, 217.–231. lpp.
49. Stafecka 1991a – Stafecka, Anna. Pašlaik aktuālākie latgaliešu rakstības jautājumi. *Valodas aktualitātes – 1990*. Rīga : Zinātne, 1991, 164–168.
50. Stafecka 1991b – Stafecka, Anna. Trīs posmi latgaliešu rakstu valodas vēsturē. *Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis*, Nr. 1, 1991, 45.–56. lpp.
51. Stafecka 1993 – Stafecka, Anna. P. Stroda ortogrāfija un tautā runotō volūda. *Biskapa Pētera Stroda mantojums*. P. Stroda simtgadei veltīts biogrāfisku un zinātnisku rakstu krājums. Rīga : Rīgas Romas Katoļu Garīgais seminārs, 1993, 87.–102. lpp.

52. Stafecka 1995 – Stafecka, Anna. Latgaliešu rakstu valodas normēšanas gaita un stāvoklis mūsdienās. *Baltu filoloģija*, V. Rīga : Latvijas Universitāte, 1995, 18.–32. lpp.
53. Stafecka 2000 – Stafecka, Anna. Izloksne, norma un tradīcija Latgales rokraksta literatūrā. *Acta Linguistica Lithuanica*. Lietuvių kalbotyros klausimai, XLIII. Vilnius : Lietuvių kalbos institutas, 2000, 128–135 p.
54. Stafecka 2003a – Stafecka, Anna. Izloksne, dialekts, valoda. No: Janīna Kursīte, Anna Stafecka. *Latgale: valoda, literatūra, folklorā*. Rēzekne : Latgales Kultūras centra izdevniecība, 2003, 42.–43. lpp.
55. Stafecka 2003b – Stafecka, Anna. Ieskats latgaliešu rakstu valodas vēsturē. No: Janīna Kursīte, Anna Stafecka. *Latgale: valoda, literatūra, folklorā*. Rēzekne : Latgales Kultūras centra izdevniecība, 2003, 44.–51. lpp.
56. Stafecka 2004 – Stafecka, Anna. „Evangēlija toto anno.” (1753) un latgaliešu rakstu valodas gaita. *Evangēlija toto anno 1753. Pirmā latgaliešu grāmata*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2004, 224.–254. lpp.
57. Strods 1924 – Strods, Pīters. *1904–1924: Myusu roksta breiveibas jubilejā ortografijas projekts*. Rēzekne : Centrālā Latgolas bibliotēka-muzejs, 1924.
58. Strods 1929 – Strods, Pīters. Nūteikumi par latgališu izlūksnes ortogrāfiju. *Zīdūnis*, Nr. 7, 1929, 21.–24. lpp.
59. Strods 1944 – Strods, Pīters. Latgaļu dialekta ortogrāfijas problēmas. *Rokstu krājums latgaļu drukas aizlīguma atcelšonas 40 gadu atcerei*. Daugavpils : V. Lōča izdevniecība, 1944, 365.–370. lpp.
60. Svenne 1920 – Svenne, Otto. Latgales skolotāju kongress Rēzeknē. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 67, 1920, 4. okt., 4. lpp.
61. Vanags 2013 – Vanags, Pēteris. Latviešu literārās valodas attīstība. Latviešu rakstības attīstība: lejmēmiņu un augšmēmiņu tradīcija. Akadēmiskie raksti 4 sējumos *Latvieši un Latvija*, I sējums *Latvieši*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, 177.–203. lpp.
62. Vulāne 2008 – Vulāne, Anna. Vārddarināšanas jautājumi latgaliešu valodas gramatikās. *Ontona Skryndys Latgališu gramatikai 100*. 1. starptautiskuo latgalistikys konference (Sanktpīterburga, 2008. goda 19.–20. septembris). Referatu tezis. Sanktpīterburga : Sanktpīterburgys Vaļsts universitatis Filologejs i muokslu fakultate, 2008, 39.–40. lpp.
63. Zeile 2006 – Zeile, Pēteris. *Latgales kultūras vēsture*. Rēzekne : Latgales Kultūras centra izdevniecība, 2006.
64. Zeps 1929 – Zeps, Francis. Kaida ir jaunō ortografija? *Latgolas Škola*, Nr. 9, 1929, 9.–14. lpp.
65. Zeps 1987 – Zeps, Francis. Napabeigta latgaļu ortografijas reforma. *Dzeive*, Nr. 161, 1987, 19.–20. lpp.; *Katōju Dzeive*, Nr. 3, 1990, 30.–31. lpp.
66. Zeps 2003 – Zeps, Valdis Juris. Par latviešu un latgaliešu literārō valodu. No: Janīna Kursīte, Anna Stafecka. *Latgale: valoda, literatūra, folklorā*. Rēzekne : Latgales Kultūras centra izdevniecība, 2003, 60. lpp.

Māris Baltiņš

Par personvārdiem, vārdadienām un vārdu ievietošanu kalendārā

Jau agrīnā cilvēces attīstības posmā, veidojoties sabiedrības sociālajai organizācijai, bija nepieciešams individualizēt katru kopienas locekli. Vairs nepietika vienīgi ar apzīmējumiem, kas raksturotu radnieciskās attiecības (indivīds kā dēls, tēvs vai brālis) – radās nepieciešamība katram cilvēkam piešķirt savu īpašu apzīmējumu – **vārdu**. Sabiedrībai diferencējoties, pietiekami precīzai individualizācijai nepietika arī ar vārdu vien, un tas tika papildināts ar uzvārdiem, kas, vismaz Eiropā, jau 19. gs. tika piešķirti visiem iedzīvotājiem.

Ilgstošā laika posmā katra tauta ir izveidojusi savu, no citām atšķirīgu personvārdu sistēmu. Personvārdu izvēli latviešu sabiedrībā pēdējo gadsimtu laikā noteikuši daudzi apstākļi – ģimenes tradīcijas, noteikta veida vārdu prestižs, literatūras un kino iespaids, modes tendences (piemēram, plašā ziemeļnieku cilmes vārdu popularitāte starpkaru periodā) un vēl citi –, no kuriem nebūt ne mazākā nozīme bijusi arī vārda esamībai kalendārā un kalendārvārda datumam. Šai rakstā iecerēts aplūkot vienīgi dažas ar kalendārvārdu sistēmas attīstību saistītas tendences, tomēr iesākumā vēlams precizēt šai jomā lietoto jēdzienu sistēmu.

Dažas definīcijas un to varbūtējie precizējumi:

„Priekšvārds – cilvēka vārds, ko jaundzimušajam dod pēc dzimšanas un ko ieraksta dzimšanas pamatdokumentā.” (VPSV 2007) [Vajadzētu precizēt: „Cilvēka vārds, ko jaundzimušajam dod pēc dzimšanas un ko kopā ar uzvārdu ieraksta dzimšanas pamatdokumentā.” Tas nepieciešams, lai akcentētu būtisko atšķirību, jo tipiskos gadījumos priekšvārdu parasti dod vecāki vai citi tuvinieki, savukārt uzvārdu bērns manto no tēva vai mātes.]

„Personvārds, antroponīms – īpašvārds, kas nosauc kādu cilvēku – vārds, uzvārds, tēvavārds, iesauka u. tml.” (VPSV 2007) [Antroponīma vārds patiesi aptver visas minētās kategorijas, savukārt latviešu literatūrā terminu *personvārds* nereti lieto tā sašaurinātajā nozīmē, proti, ar to saprotot vienīgi vārdu, resp., priekšvārdu, pretstatā uzvārdam vai tēvavārdam.]

„Vārdadiena – diena, kurā kāda cilvēka vārds atzīmēts kalendārā.” (LVV 1987) [Vajadzētu precizēt: „[...] diena, kurā kāda cilvēka vārds pēc noteiktas tradīcijas atzīmēts kalendārā, kas adresēts visiem šīs valodas lietotājiem vai noteiktai šaurākai šī etnosa grupai, un kurā parasts šī vārda nesējus sveikt”;

citādi var rasties maldīgs priekšstats, ka vārdadiena ir universāla, nevis ar konkrētu etnosu saistīta kategorija.]

„Kalendārvārds – priekšvārds, kas ar piesaisti noteiktam datumam ierakstīts kalendārā, kurā norādītas vārdadienas vai svēto piemiņas dienas.” (VPSV 2007) Līdz Pirmajam pasaules karam un arī 20. gs. 20. gados kalendāros tos parasti dēvēja par *dienu vārdiem*.

ME atrodams *vārdadiena* ar atsauci uz „Mājas Viesa Mēnešrakstu”, minot arī vārdkopterminu *vārda diena* un vācu valodas ekvivalentu *der Namenstag*.

Vārdadienu atzīmēšanas paradums ir viena no latviskajām tradīcijām, kura sakņojas pietiekami senā laikā un, pēc dažu etnogrāfijas pētnieku domām, to svinēšana 19. gs. bijusi krietni populārāka par dzimšanas dienām. Turklāt tolaik vairums zemnieku kārtas latviešu nemaz precīzu savas dzimšanas dienas datumu neesot no galvas zinājuši (protams, baznīcas grāmatās tas bijis reģistrēts, taču arī tad daudz precīzāks bijis kristīšanas datums), bet teikuši, piemēram, „dzimis ap Jurģiem” vai „ap Andrejiem”. Tad nu vārdadiena (precīzāk, diena, kad šis vārds iekļauts kalendārā) bijusi vienīgā, kuru visi daudz maz precīzi zinājuši un varējuši to izmantot, lai apliecinātu draudzības jūtas vai stiprinātu labas kaimiņu attiecības.

Būtiski uzsvērt arī to, ka līdz 19. gs. pēdējai trešdaļai tradicionāli lietoto personvārdu skaits bija visai ierobežots. Iecienītākie vārdi vīriešiem bija *Jānis, Juris, Andrejs, Ansis, Brenčis, Klāvs, Toms, Jukums, Miks, Pāvils, Pēteris, Jēkabs, Mārtiņš, Kaspars, Mačs, Everts, Gusts*, bet sievietēm – *Anna, Marija, Trīne, Līze, Ede, Ieva, Grieta, Ilze, Made, Sape, Dārta, Baba, Gerda, Trūde* (Siliņš 1944). Turklāt nereti noteiktā pagastā parasti lietojamo vārdu klāsts bija vēl vairāk ierobežots, pieļaujot plašas variācijas pat kaimiņos esošos novados, kā arī noteiktas kāda personvārda formas ierobežotu lietojumu. Lai atminamies kaut vai gandrīz tikai Skrīveru apkārtnē lietoto formu *Jorģis* (kā pulkvedim Zemītānam vai vairākiem A. Upīša „Zaļās zemes” tēliem) pretstatā daudz parastākajam un kopumā vispārlietojamajam *Jurim* vai *Jurģim*.

Tiesa, bijusi diezgan liela atšķirība starp gadskārtu ritumā nozīmīgām dienām (piemēram, Jurģu, Jāņu, Pēteru, Miķeļu u. c. vārdadienām), kas bija vispārēji atzīmējamas dienas un ar laiku kļuva par plašiem svētkiem, kuru nosaukumā bija personvārds daudzskaitļa formā (kā Mārtiņi, Andreji). Dažas citas dienas (Ģertrūdes, Labrenča vai Katrīnas diena) netika īpaši svinētas, bet bija saistītas ar noteiktām gadskārtu ieražām (sezonaļu darbu iesākumu vai nobeigumu, laika novērojumiem vai kādiem īpašiem nosacījumiem). Vēl citas vārdadienas tika attiecinātas vienīgi uz šā vārda nesējiem un neguva nekādu

vispārinājumu. Tādējādi visus kalendāros vēsturiski iekļautos vārdus varam iedalīt vairākās grupās:

- 1) ar tautas kopsvētkiem saistāmie personvārdi, kas nereti uzlūkojami par Eiropas tradīciju, kaut gan dažādās tautās un kultūrās to nozīmība ir atšķirīga. Vairums mūsdienu Latvijas iedzīvotāju ir kaut pa ausu galam dzirdējuši par Mārtiņu zosi, savukārt Silvestru karpa laikam jāuzskata par visai maz izplatītu apzīmējumu, kaut zivis Vecgada vakarā tiek liktas galdā itin bieži, bet, nepazīstot noteiktu Vācijas reģionu tradīcijas, tās reti saista ar attiecīgās dienas kalendārvārdu. Katras šādas dienas nozīmība turklāt mēdz arī mainīties dažādu apstākļu ietekmē, piemēram, plašāka Valentīndienas svinēšana ir pēdējo aptuveni 15–20 gadu fenomens, kas savukārt cieši saistīts ar šo svētku komercializēšanu, bet ap 1990. gadu saktā Lūcijas dienas svinēšana pēc īslaicīgas intereses dziļākas pēdas nav atstājusi. Līdzīgi interese par Sv. Patrika dienas atzīmēšanu 17. martā atbilstoši iru tradīcijām cieši saistīta ar latviešu diasporas grupas rašanos Īrijas Republikā pēdējo 20 gadu laikā;
- 2) par otro atzīmējamo dienu grupu galvenokārt interesējušies tautas tradīciju pētnieki, tādējādi, piemēram, „Latviešu konversācijas vārdnīcā” vai P. Šmita apkopoto latviešu tautas ticējumu sējumos varam atrast virkni norāžu, ko mūsu senči mēdza darīt vai nedarīt noteiktās dienās, kādām dabas parādībām tad bija pievēršama īpaša vērība u. c. Visos šajos gadījumos līdzīgi pirmajai grupai attiecīgā vārdadiena kalendārā pastāv jau sen un ir cieši saistīta ar noteiktu datumu, kaut gan visai ticams, ka dažu laika novērojumu tradīcija iegājusies jau laikā, kad Latvijas teritorijā bija spēkā Jūlija kalendārs;
- 3) vairums mūsdienās lietoto vārdu, kas aprītē ienākuši hronoloģiski vēlākā laikā (lielākoties pēdējo 120–130 gadu laikā), nesaistās ar noteiktu visas tautas tradīciju, arī to saikne ar noteiktu datumu nav tik cieša un laika gaitā nereti mainījusies. Tikai retumis izdevies iedzīvināt saikni starp noteiktu vārdadienu un kādu jauniedibinātu tradīciju, tomēr nākas novērot, ka dienās, kad kalendārā ierakstīts kāds populārs vārds, krasi pieaug apgrozījums puķu veikalos un dāvanu tirgotavās. Pie gadījumiem, kad kāda vārdadiena guvusi plašāku skanējumu (izņemot attiecīgā vārda nesēju sveikšanu), būtu minama Kārļa Ulmaņa 1935. gadā izskanējušī iniciatīva par „Draudzīgā aicinājuma dienu” 28. janvārī (saistot ar viņa personvārdu) vai kopš 20. gs. 70. gadiem jūlija sākumā notiekošās Imantdienas saistībā ar komponista I. Kalniņa dziesmu koncertu.

Raugoties uz to, kā tapis esošais latviešu vārdadienu saraksts kalendāros, jāteic, ka tas veidojies, pamatojoties uz evaņģēliski luterisko tradīciju un pārņemot vāciski iespiesto kalendāru praksi. Līdztekus dažām populārākām atzīmējamām dienām, kas bija pārņemtas no katoļu laikiem (piemēram, *Mārtiņš, Nikolajs, Silvestrs*), tur bija iekļautas arī svešcilmes vārdu latviskotās formas (*Adaļa, Indriķis, Klāvs, Sape*), kā arī daudzi, iespējams, kalendāru sastādītāju izdomāti vai ieteikti latviski vārdi (*Mieriņš, Gudriņš, Lēnprātulis, Klusīte, Žēlīte, Skaidrīte*) (Siliņš 1990, 15–16). Šāda „elastīga” pieeja kalendāros saglabājās ilgstoši, pieļaujot gan visai brīvi variēt no jauna iekļaujamo vārdu sarakstu, gan arī mainīt kāda vārda saikni ar noteiktu datumu. Turpretim katoļu vai pareizticīgo kalendārā iekļauto vārdu atlase ir labāk izprotama, jo tie savā vairumā atspoguļo noteiktu svēto vai citādi baznīcas vēsturē nozīmīgu personu atceres dienas, kas tradicionāli pietiekami stingri noteica vai pat būtiski sašaurināja vārda izvēli jaundzimušajam. Ņemot vērā latviešu piederību visām trim minētajām konfesijām, kam 19. gs. beigās pievienojās virkne citu protestantisma virzienu, kuri parasti ievēroja luterisko kalendāru ierāžas, 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā diezgan ierasta prakse bija dienas laikrakstu galviņas daļā norādīt vārdadienas pēc šo triju baznīcu tradīcijām. Piemēram, „Dienas Lapas” 1902. gada 6. februāra laikraksta galviņā norādītas šādas rītdienas (proti, 7. (20). februāra) vārdadienas: pareizticīgo – *Partenijs*; luterāņu – *Rikards*; katoļu – *Romulda* un *Opa*.

Neiedziļinoties detalizētāk katoļu vai pareizticīgo latviešu kalendāru tradīcijās, kas ir īpaša pētījuma vērtas, jāteic, ka pašreiz kalendāros ievietotais vārdadienu saraksts sarežģītas evolūcijas ceļā veidojies no luteriskās tradīcijas, kas ir arī visnenākā. Tas izskaidrojams ne tik daudz ar šai konfesijai piederīgo vēsturiski vislielāko īpatsvaru latviešu vidū, cik ar jau minēto kalendāru elastīgumu un brīvākām iespējām tos radoši papildināt.

Laika gaitā vārdadienu skaits kalendārā nepārtraukti palielinājies, turklāt pieaudzis arī aktuāli lietojamo vārdu skaits un izvēles kritēriji (sk. tabulu, kurā ieskatam salīdzināti septembra kalendārvārdi). Jāteic gan, ka atšķirībā no mūsu dienām 20. gs. sākumā un pirmajā pusē bija vērojamas diezgan krasas atšķirības starp dažādu izdevēju kalendāros atrodamajiem vārdiem, tādēļ minētā tabula sniedz tikai ieskatu kopīgajās tendencēs, nevis aptverošu informāciju. Jāuzsver, ka 1879. gada kalendārs ir Ausekļa piedāvātais, proti, viņaprāt vēlams vārdu saraksts. Pēc ievirzes līdzīga ir arī 1932. gada Zeltmata ieteiktā kalendāra latviskā daļa, kurā līdztekus jau reāli lietotiem vārdiem ietverti arī vairāki ne pirms, ne pēc tam praksē gandrīz nesastopami vārdi (*Lāsa, Lauka, Aiza, Potrimps*).

Tomēr ir iespējams izdarīt vairākus secinājumus par kopīgajām tendencēm:

- 1) kopējais kalendārvārdu skaits pakāpeniski pieaudzis no viena (un pat dažas dienas ar baznīcas gadā nozīmīgām dienām izlaižot) līdz pieciem vārdiem konkrētā dienā (piemēram, 14. septembrī), īpaši krasi pieaudzis sieviešu vārdu skaits;
- 2) simts gadu laikā (kopš 1913. gada) nemainīga palikusi tikai daļa vārdu – *Elīza, Beta, Regīna, Bruno, Albertīne* u. c.;
- 3) vairāki vārdi „pārceļojuši” no vienas dienas uz citu gan tajā pašā mēnesī (piemēram, *Knuts* no 24. uz 26. septembrī), gan visa gada laikā (Zeltmatim *Gundega* bija 20. septembrī, bet jau 1942. gadā tā ir pašreizējā vietā 28. aprīlī, savukārt *Balvām* vārdadiena tagad tiek atzīmēta 23. decembrī);
- 4) jaunu vārdu pievienošana jau esošajiem tikai daļā gadījumu saistīta ar kopīgu etimoloģiju vai skanējumu, dažkārt ievērots princips, apvienojot aizgūtu un latviskas cilmes vārdu (10. septembrī *Jausma, Albertīne* vai 27. septembrī *Ādolfs, Ilgonis*), bet bieži vien ārēji viegli pamanāms princips paliek neskaidrs;
- 5) nav vērojama tendence noteikt, ka katrā dienā būtu jābūt vismaz vienam vīriešu un sieviešu vārdam.

Kopumā var apgalvot, ka kalendārvārdu sistēmas vēsturiskā attīstība ir saistīta ar divām būtiskām tendencēm, proti, dot ieteikumus vecākiem labskanīgu un latvisku vārdu izvēlē (to pirmais mēģināja Auseklis) un vienlaikus iespēju robežās rast vietu populārākajiem praksē lietotajiem vārdiem. Turklāt abas tendences uzslāņojas jau izsenis iedibinātajai gada svētku un atzīmējamo dienu sistēmai, kas veido konservatīvo un nemaināmo visu turpmāko grozījumu pamatu. Saprotsams, ka neviens šīs sistēmas reformētājs nekad nav nopietni domājis par iespēju pārcelt uz citu datumu *Marijas, Līgas, Annas* vai *Andreja* vārda vietu kalendārā un līdz ar to arī šo personu vārdadienu.

Pirmais pēc Ausekļa, kurš izvirzīja domu par kalendārvārdu sistēmas visaptverošu sakārtošanu, bija rakstnieks un skatuves runas pedagogs Zeltmatis (Ernests Kārklīšs). Viņa sagatavotajā rakstu krājumā „Rakstniecības un mākslas almanahs kritikai un rakstniecībai ar kalendāru 1908. gadam” ir ievietots pilnībā atjaunots kalendārvārdu saraksts. Izvērstā skaidrojumā krājuma sastādītājs norādījis, ka gandrīz katrā kalendārā jaunie vārdi ielikti citā dienā, turklāt arī viena apgāda kalendārā tie mēdzot būt divās vai pat trijās dažādās dienās. Aplūkojot esošos kalendārus, viņš secinājis, ka tajos vismaz

trešā daļa vārdu netiekot lietoti, kā piemērus Zeltmatis minējis tādus vārdus kā *Noass, Lats, Ābrams, Jonatāns, Lebrehts, Pankrātijs, Sulpīcijs* u. c.

Uzskatot sevi par Ausekļa darba turpinātāju, viņš tomēr atteicās no dažiem 1879. gada kalendārā ievietotajiem neveiksmīgi darinātiem un dzīvē nesastopamiem vārdiem (*Dievdots, Nenoziemdzis, Kaitekla, Parega*), to vietā liekot citus, jauki skanošus vārdus kā *Balva, Glezna, Jausma*. Pretstatā Auseklim viņš no saraksta izmetis tikai dažus mazāk izplatītus svešautiešu vārdus (piemēram, *Ērihs, Eižens, Kamilla, Hektors, Fanija, Justīne, Florentīne*), bet populārākos vārdus (*Ādolfs, Emīls, Arturs, Emma, Minna*) Zeltmatis uzskatījis par vajadzīgu atstāt vismaz pagaidām. Kā vēl vienu papildu motīvu latvisku vārdu plašai pārstāvniecībai kalendārā viņš minēja to lietojuma pieaugumu latviešu ģimenēs un faktu, ka mācītāji tagad jau labprāt nokrista bērņus arī latviskos vārdos, tomēr, ja nu rastos šķēršļi, arguments par tā esamību kalendārā parasti ir izšķirošs.

Noslēgumā, iesaistoties šķietamā polemikā ar skeptiķiem, Zeltmatis minēja bieži izskanējušu iebildumu, lai pēc tam to atspēkotu: „Dažs varbūt atbildēs: kā lai es saucu savu dēlu par Ceroni, Spēkoni, Tālvaldi, vai meitu par Mudru, Vizmu, Rūtu, kas apzīmē īpašību vai puķi? Bet jāievēro, ka ikvienam vārdam ir sava nozīme tanī valodā, kurā tas cēlies, bet tā pa gadiem iz tautas apziņas izzuduse. Bez tam citām tautām arī ir vārdi ar puķu nosaukumiem (Roze, Lilija, Hortenzija), vai ar īpašības apzīmējumu, kā krievu *Надежда* – Cerība, *Бепa* – Ticība [...] vai vācu *Gotlībs* – Dievmīlis, *Lebrehts* – Krietndzīvis u. t. t.”

Šo atziņu jau pēc valstiskās neatkarības nodibināšanās atkārtoti uzsvēra mācītājs un publicists Jānis Sanders 1921. gadā (Sanders 1921). Viņš aizstāvēja uzskatu par latvisku vārdu popularizēšanu, pārmezdam savas paaudzes tautiešiem, ka viņi nekritiski pārņem ārzemnieciskus (vācu, skandināvu, krievu) vārdus. Viņaprāt, agrākās paaudzes bijušas konsekvētākas, jo svešos vārdus nevis burtiski pārņēmušas, bet adaptējušas, pārdēvējot *Johanu* par *Jāni*, *Heinrihu* par *Indriķi*, *Margarētu* par *Madaļu* jeb *Madi*; *Adelheidu* par *Adaļu* u. c. Savukārt rakstnieki un kalendārnieceki esot ieteikuši vairākus glītus latviskus vārdus (*Austra, Biruta, Milda, Laima*), bet esot arī sadomāti un maz derīgi, piemēram, *Ozols, Akots, Trimpus, Nāra*. Lai darītu galu šādai brīvai un nekonsekventai kalendāru izdevēju rīcībai, viņš ierosināja pie Evaņģēliski luteriskās baznīcas sinodes veidot komisiju, kura sastādītu „latviešu kristāmo vārdu” sarakstu. Pēc viņa optimistiskā ieskata šis darbs būtu paveicams vienā vasarā, lai rudenī to saņemtu visi ieinteresētie grāmatizdevēji.

Nekāda komisija gan netika izveidota, bet savdabīgu akcentu šai problemātikā ienesa 1923. gada 19. oktobrī publicētais iekšlietu ministra

A. Birznieka rīkojums (Rīkojums 1923). Tajā viņš atbilstoši Lāčplēša kara ordeņa domes lēmumam uzaicina kalendāru izdevējus pārcelt vārdu *Lāčplēsis* no 17. oktobra uz 11. novembri, kad dibināts Lāčplēša kara ordenis. Minētajā rīkojumā, starp citu, skaidri redzama tā laika juridiski korektā izpratne par to, ka valsts vara nevar patvaļīgi grozīt tradīcijas, bet var vienīgi izteikt savus apsvērumus un ieteikumus.

J. Sanders nepārtrauca latvisku personvārdu popularizēšanu arī turpmāk. Aplūkojot savā laikā ieteikto latvisko vārdu ģenēzi, viņš pamatoti uzsvēra, ka vairāki no tiem ir sekmīgi no citām valodām aizgūtu vārdu kalki, kā „Austra (latīņu Aurora); Miervaldis (Fridrihs) tāpat Valdmiers; Laima (latīņu Fortūna); Laimonis, labāki Laimis (lat. Feliķis); Tautmīle (kr. Ludmila); Mīla, labāk Mile (gr. Agape, kr. Ļubovj)” (Sanders 1932). Viņš krasi vērsās pret daudzu Vecās Derības cilmes vārdu esamību latviešu kalendārā (paplašinot šo izpratni pat līdz *Jānim, Miķelim, Tomam, Jāzepam un Jēkabam*), kā arī pret citiem, viņaprāt, vairs nelietotiem aizgūtiem vārdiem, kā *Romāns, Silvestris, Minjona, Tusnelda, Bonifācijs, Ella* (viņam tā asociējās ar elli), *Ferdinands, Teodosija* (Sanders 1932). To vietā ieteikti daudzi veiksmīgi latviski atvasinājumi un aizguvumi no baltu mitoloģijas (*Aina, Ausma, Mirdza, Velta, Maiga, Auseklis, Austris, Ziedonis*), bet bijuši arī gluži dīvaini un citādi gluži nepieņemami vārdi (*Vilkulauzis, Spēklauzis, Ragpūtis, Gaišreģis, Dzestra, Vargribis, Pikols*, šai sarakstā minēta arī *Lauma*, jo tā esot jauna teiksmu būtne).

Cits ieinteresēts autors 20. gs. 30. gadu sākumā bija Zeltmatis, kurš turpināja savu 1907. gadā uzsākto darbu. Iesākumā viņš atkārtoja savu visai aso, bet pamatoto kritiku par kalendāros atrodamajiem vārdiem, jo tie tiekot brīvi pārcelti no vienas dienas uz citu vai pat vienkārši nevērības dēļ ielikti vairākās dienās (Zeltmatis 1932). Viņaprāt, tas daļēji skaidrojams ar to, ka Eviņģēliski luteriskā baznīca kalendārā ievietoto vārdu sarakstam nekad nav piešķīrusi pienācīgu vēribu. Ievēribu pelna tas, ka viņš ne vien kritizē esošo, bet arī izvirza konkrētus priekšlikumus, kā izbrīvēt vietu skaistiem latviešu rakstnieku darinājumiem (*Asna, Indra, Maira, Rienis, Zalāns, Runtis, Raita, Uģis, Madars*) (Zeltmatis 1932). Rezervi jaunu vārdu ievietošanai, lai nepieblīvētu kalendāru, viņš saskatīja iespējā atmest pēdējo gadu latviskos atvasinājumus un saīsinājumus. Viņaprāt, kalendārā nav vietas vārdiem *Rūdis, Robis, Tedis, Dace*, jo tie ir tikai *Rūdofa, Roberta, Teodora, Dārtas* saīsinājumi (Zeltmatis 1932). Taču senākos latviskojumus (*Mārcis, Andris, Liene, Līze*) Zeltmatis lēma atstāt, kaut nevērtēja augstu, tomēr atzina, ka tie uz laiku pieciešami. Pēc viņa ieceres katrā dienā vēlams tikai viens vārds, bet, lai izvēli atvieglotu, viņš rakstam pievienojis izvērstu tabulu, kurā sastatījis nosacīti starptautiskos un baznīcas vārdus ar latviskajiem vārdiem (sk. tabulu). Ja visi

piekristu viņa ierosmei, tad kalendāros vārdi tiktu nomainīti un vienādoti jau 1933. gadā, taču tā tas nenotika.

Pirmā reālā kalendārvārdu sakārtošanas komisija tika izveidota 1935. gada jūnijā pēc izglītības ministra Ludviga Adamoviča ierosinājuma, lai latviskotu kalendāra vārdus (Rīts 1935). Tās dalībnieku precīzs sastāvs nav noskaidrots, bet no personvārdu pētniekiem pats aktīvākais bija prof. E. Blese, kurš arī sniedza plašāku atskatu par komisijas darbību (Blese 1936). Iniciatīva komisijas izveidei nākusi no kalendārnieku (laikam domāti kalendāru izdevēji – M. B.) aprindām.

Latviešu personvārdu kalendārs tā pastāvēšanas laikā nekad nav bijis stingri oficiāls un ierobežojošs saraksts (ja neskaitām nosacījumus noteiktām konfesijām piederīgajiem), kas atspoguļo vienīgos pieļaujamos personvārdus, kā tas ir, piemēram, Islandē, vai kas ietver esošo vārdu akceptējamās rakstības formas kā Vācijā. Kopš pēckara gadiem kalendārvārdu saraksts ir vienots visos nekonfesionālajos kalendāros (jo arī grāmatu apgādu skaits bija ierobežots), un no tā vadās izdevniecības, veidojot kalendārus nākamajam gadam un ievietojot tajos informāciju par personvārdiem ar piesaisti konkrētam datumam, kas pēc analogijas ar paražu tiesībām uzskatāms par attiecīgās personas oficiāli atzītu vārdadienu. Dažkārt kalendāros atrodamos vārdus maldīgi dēvē par oficiālo kalendārvārdu sarakstu, tomēr tas nekad nav aptvēris visus lietotos personvārdus, un tam ir ieteikuma raksturs, neierobežojot vecāku tiesības izvēlēties saviem bērniem vārdus un Dzimtsarakstu departamenta darbiniekiem – tos reģistrēt (ja vien vārdiem netrūkst galotnes vai nav citu neatbilstību latviešu valodas normām). Šajā sarakstā iekļauti latviešu lingvistiskajā kopienā tradicionāli lietotie un populārākie vārdi, tādēļ laiku pa laikam (parasti reizi 3–4 gados) šo sarakstu vēlams nedaudz precizēt un papildināt. Plašāk par tajā veiktajām pārmaiņām pēckara gados lasāms šajā krājumā ievietotajā Ārijas Iklāvas un Dites Liepas rakstā „*Kas Dailprātiņam kopīgs ar Dārdzīti?*”

Kopš Valsts valodas centra pēdējās būtiskās funkciju paplašināšanas 2009. gadā, kad centram pievienota valsts aģentūra „Tulkošanas un terminoloģijas centrs”, Kalendārvārdu ekspertu komisija uz sēdēm ir pulcējusies divas reizes – 2011. un 2014. gadā. Šajās sēdēs darbojās valodnieki, kas specializējušies personvārdu jautājumos, kā arī Tieslietu ministrijas Dzimtsarakstu departamenta un Iekšlietu ministrijas Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes speciālisti; lēmumi pieņemti pēc konsensa principa. 2011. gadā saraksts tika papildināts ar 12 sieviešu un 9 vīriešu vārdiem, nemainot iepriekšējos principus, kas balstījās uz vārda cilmi, nozīmi un labskaņu, vārda lietojuma biežumu un stabilitāti, kā arī tā tradicionalitāti un atbilstību latviskajām vārdošanas tradīcijām.

Lai novērstu pārspīlētu kalendārvārdu saraksta pieaugumu un veidotu labāk saprotamas robežas starp latviešu tradicionālo vārdadienu kalendāru un paplašināto vārdadienu sarakstu, pēdējā komisijas sēdē 2014. gadā lēmumu pieņemšanā tika ievēroti nedaudz citādi principi. Neatmetot iepriekš parasti lietotos kritērijus, tika ieviesti vairāki jauni. Vispirms tika nolemts, ka paplašināšanā vispusīgāk jāpieturas pie tradicionālītes, turpmāk vairs neiekļaujot vārdadienu kalendārā personvārdus, kuriem sarakstā jau ir kāds latviskajai vārdošanas tradīcijai vairāk atbilstošs (parasti senāk lietots) analogs. Tādējādi atbalstu neguva, piemēram, *Pāvels, Martins, Aleksa, Elīze, Keita, Anželika*, jo kalendārā jau atrodami attiecīgi *Pāvils, Mārtiņš, Aleksandra, Elīza, Katrīna* (arī *Katrīne* un *Kate*) un *Angelika*. Līdzīgs princips attiecināts arī uz viena vārda fonētiskajiem variantiem (ar garumzīmi vai bez tās) un analogiskiem sieviešu vārdiem, kuru vienīgā izšķirība ir galotne *-a* vai *-e*. Tāpat lielāka nozīme piešķirta vārdu baltiskajai cilmei un faktam, ka šis vārds kādreiz latviskajā kalendārā jau bijis, bet no tā laika gaitā kādu iemeslu dēļ ir izņemts.

Praktiski visiem iedzīvotāju pieteiktajiem un ierosinātajiem vārdiem tika rasta vieta paplašinātajā vārdadienu sarakstā, tādēļ pēdējā reizē parastos kalendāros ievietojamā vārdu saraksts tika papildināts tikai ar astoņiem vārdiem. Pieci no tiem bija baltu cilmes sieviešu vārdi, savukārt no trīs viriešu vārdiem divi bija senaugšvācu cilmes vārdi, bet viens – aizguvums no latīņu valodas. Komisija pēdējos gados nav veikusi retāk lietotu personvārdu izslēgšanu no kalendārvārdu saraksta, jo uzskatījusi, ka tādējādi varētu tikt nodarīts kaitējums latviešu tautas tradīcijām un nemateriālajam kultūras mantojumam.

Esošā kārtība ļāvusi identificēt vairākas problēmas, kas likušas Valsts valodas centram atkārtoti izvērtēt šādas komisijas darbības statusu un institucionālo piederību, līdzsvarojot jautājuma tiesiskos un ar tautas kultūrtradīcijām saistītos aspektus. Nozīmīgākās problēmas ir:

- 1) sabiedrības neizpratne par saraksta statusu, jo tas ir tradicionāls un rekomendējošs, nevis tiesiski saistošs, kaut gan Valsts valodas centra pakļautība Tieslietu ministrijai neviļus mudina uz šādu izpratni;
- 2) ieinteresēto personu neapmierinātība ar komisijas lēmumiem gadījumos, kad piedāvātais personvārds netiek apstiprināts iekļaušanai sarakstā vai, retāk, ar konkrēta personvārda piesaisti tam vai citam datumam, un nepārvarama vēlme tos apstrīdēt. Taču Kalendārvārdu ekspertu komisijas lēmumi uzskatāmi par ekspertu viedokli, kas nav apstrīdams ne kā administratīvs akts (jo

- tam nepiemīt administratīvā akta obligātās pamatpazīmes), ne kā iestādes faktiskā rīcība, jo tie privātpersonām nav saistoši un nerada tām tiesiskas sekas;
- 3) komisijas juridiskais statuss nav noteikts, jo nevienā normatīvajā aktā nav tieši reglamentēta komisijas darbība un kompetence, tādēļ tās izveidošanas pamatu netieši paredz Ministru kabineta 2005. gada 22. marta noteikumi Nr. 202 „Valsts valodas centra nolikums”, kuru 3.4. apakšpunktā viena no iestādes funkcijām ir „sekmēt valodas kultūrvides sakārtošanu” un 8.3. apakšpunktā noteikta centra direktora kompetence iestādes funkciju veikšanai izveidot centra pastāvīgās komisijas un citas komisijas. Tomēr jāuzsver, ka šāda problēmas izpratne radusies apstākļos, kad vēl nebija izveidota par tautas tradicionālo kultūru visā tās daudzveidībā atbildīga iestāde – Latvijas Nacionālais kultūras centrs;
 - 4) Tieslietu ministrija, kas īsteno Valsts valodas centra darbības pārraudzību, uzskata abu kalendārvārdu sarakstu uzturēšanu par iestādes pašiniciatīvu, ko tā īsteno, vienīgi apzinoties objektīvu nepieciešamību šādas darbības veikšanai. Saistībā ar šīs komisijas darbības analīzi konstatējams, ka runa ir par oficiālās informācijas avotu, nevis tiesību avotu, proti, tiesību principu, ko jurisprudences atzīst par pašsaprotamu, resp., par tādu, kas nav jāpierāda un nav jāpakļauj kritikai.

Ņemot vērā faktu, ka latviskā vārdošanas un vārdadienu svinēšanas tradīcija neapšaubāmi ir tautas nemateriālās kultūras būtisks un raksturīgs elements, kas tieši attiecināms arī uz nacionālo identitāti un sabiedrības integrāciju, Valsts valodas centrs joprojām uzskata, ka kalendārvārdu saraksta uzturēšana drīzāk atbilstu Kultūras ministrijas atbildības sfērai. Par būtiskākajām šāda risinājuma priekšrocībām jāmin privātpersonas interesēm atbilstošāks lēmumu pieņemšanas raksturs, vienlaikus skaidrāk uzsverot vārdošanas tradicionālo raksturu un pasargājot sarakstu no īslaicīgām modes tendencēm, un saglabājot tajā pašlaik reti lietotus, bet vēsturiski nozīmīgus vārdus, kam ir būtiska nozīme latviešu gadskārtu tradīcijās. Turklāt šāds risinājums ļautu vārdošanas un vārdadienu svinēšanas tradīcijas skatīt plašākā tradicionālās kultūras kontekstā, neuzsverot vienīgi tiesiskos jautājuma aspektus, kuri, kā jau minēts, ir visai neskaidri. Diemžēl pagaidām sarunas ar Kultūras ministriju un tās pārraudzības iestādēm nav novedušas pie konkrētāka risinājuma. Arī tad, ja šāda atbildības maiņa kādreiz nākotnē notiks, Valsts valodas centrs ir gatavs visādā veidā turpināt savu atbalstu, nodrošinot vērtējamo personvārdu lingvistisko ekspertīzi.

**Kalendārā septembrī iekļauto vārdu (dienas vārdu) salīdzinājums
no 1913. gada līdz mūsu dienām**

Datums	1879 ¹	1913 ²	1932 ³	1942 ⁴	1950 (trimda) ⁵	1967 (trimda) ⁶	1988 ⁷	2015 ⁸
1.	Sērona	Egids	Eigrita/ Aigars	Austrums, Ilmārs	Austrums, Ilmārs	Austrums, Haralds	Ilmārs, Iluta	Ilmārs, Iluta, Austrums
2.	Acuraugs	Elize	Elīze/Lāsa	Zete, Eliza	Zete, Lizete, Elīza	Zete, Lizete, Elīze	Elīza, Lizete, Zete	Elīza, Lizete, Zete
3.	Laimiņš	Berta	Berta/ Slaida	Berta, Slaida	Slaida, Berta	Berta	Berta, Bella	Berta, Bella
4.	Skaidris	Dzintara	Klaudijs/ Dzintars	Dzintra, Dzintars	Dzintra, Dzintars, Klaudija	Dzintars, Dzintra	Dzintra, Dzintars	Dzintra, Dzintara, Dzintars
5.	Parega	Persijs	Persijs/ Balva	Vaida, Persijs	Vaida, Persijs	Vaida, Persijs	Klaudija	Klaudija, Persijs, Vaida
6.	Prātons	Magnus	Magnus/ Maigonis	Balva, Magnuss	Balva, Maigonis, Magnus	Balva	Maigonis, Magnuss	Maigonis, Magnuss, Mariuss
7.	Dzintara	Regina	Regīna/ Vaida	Valdone, Regina	Valdone, Regina	Valdone, Regina	Regīna, Ermins	Regīna, Ermins
8.	[Mār. dz. d.] ⁹	[Marijas dz. d.]	[Marijas dz. d.]/Ilga	Ilga	Ilga, Ilgonis, Nelda	Ilga, Ilgonis, Nelda	Ilga	Ilga
9.	Lanka	Bruno	Bruno/ Lauka	Bruno, Telma	Bruno, Telma	Bruno	Bruno, Telma	Bruno, Telma
10.	Sēronis	Albertīne	Albertīne/ Jausma	Jausma, Albertīne	Jausma, Albertīne	Jausma, Albertīne	Jausma, Albertīne	Jausma, Albertīne

¹ *Baltijas gruntnieku, saimnieku, pagasta valdību u. c. kalendārs 1879. gadam.*

Pēterburga : Krogzemju Mikus, 1878.

² *Jaunais ārstniecības kalendārs 1913. gadam.* IV gada gājums. Sastādīts no Tērbatas latviešu studentu mediķu grupas. Rīga : Ed. Zirģelis, 1912.

³ Zeltmatis. Kalendāra vārda dienu reforma. *Zeltene*, Nr. 14., 1932, 15. jūl. [slīpsvītra atdala baznīcas jeb starptautisko vārdadienu no ieteiktās latviskās].

⁴ *Rakstniecības un mākslas gada grāmata 1942. gadam.* Rīga : Latvju grāmata, 1942.

⁵ *BĪTĒS kalendārs 1950. gadam.* [B. v.], Latvijas ev.-lut. baznīcas arhibīskaps, [b. g.].

⁶ *Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1967. gadam.* [B. v.] : RAF, 1966.

⁷ *Kabatas kalendārs.* Izdevniecība „Avots”, 1988. Rīga : Avots, 1987.

⁸ *Skolnieka kalendārs 2015–2016.* Rīga : Zvaigzne ABC, 2015.

⁹ Laikā līdz Pirmajam pasaules karam dienās, kuras pēc baznīcas tradīcijas uzskatāmas par atceres dienām, dienas vārds bieži netika norādīts.

Datums	1879 ¹	1913 ²	1932 ³	1942 ⁴	1950 (trimda) ⁵	1967 (trimda) ⁶	1988 ⁷	2015 ⁸
11.	Jausma	Gerhards	Gerhards/ Ģirts	Ģirts, Gerhards	Ģirts, Gerhards	Ģirts, Gerhards	Signe, Signija	Signe, Signija
12.	Kaupons	Erna	Erna/Selga	Erna	Selga, Erna	Erna, Selga	Erna, Evita, Eva	Erna, Evita, Eva
13.	Kūma	Izabella	Izabella/ Aiza	Iza, Izabella	Iza, Izabella	Iza, Izabella, Izande	Iza, Izabella	Iza, Izabella
14.	[Krusta pacel.]	[Krusta pacel.]	[Krusta pac.]/ Koknesis	Koknesis	Koknesis, Norberts	Koknesis, Norberts	Sanita, Santa, Sanda	Sanita, Santa, Sanda, Sanija, Sandija
15.	Uzvara	Nikodems	Nikodems/ Gunvaldis	Gunvaldis	Gunvaldis	Gunvaldis	Sandra, Gunvaldis	Sandra, Sondra, Gunvaldis, Gunvaris
16.	Skaidrite	Jakobīne	Aspāzija/ Asja	Asnate, Asja	Asja, Asnāte	Asja, Asnate	Asja, Asnate	Asja, Asnate, Dāgs
17.	Saldons	Vera	Vēra/Vaira	Vēra, Tīksna	Vaira, Vera	Vaira, Vera, Solvita	Vera, Vaira, Vairis	Vera, Vaira, Vairis
18.	Modriņš	Liesma	Amelija/ Liesma	Liesma	Liesma	Liesma	Liesma, Elita	Liesma, Elita, Alita
19.	[Gada cet.]	Verners	Verners/ Varnesis	Verners, Varaitis	Varnesis, Verners	Verners	Verners, Muntis	Verners, Muntis
20.	Jūsma	Marianna	Marianna/ Gundega	Marianna, Gundega	Gundega, Gunta, Marianna	Gundega, Marianna	Guntra, Marianna	Guntra, Marianna, Ginters
21.	[Mat. ev.]	[Sv. Ev. Matiss]	Mateus/ Modris	Modris, Matiss	Modris	Modris	Modris, Matiss	Modris, Matiss, Mariss
22.	Sirdsmiers	Mauricijs	Morics/ Māris	Māris	Māris, Morics	Māris	Māris, Maigurs	Māris, Maigurs, Mārica
23.	Dievvalds	Vladimirs	Vladimirs/ Radagaiss	Vanda, Omula	Radagaiss, Vanda	Vanda, Ivande	Vanda, Veneranda	Vanda, Veneranda, Venija
24.	[Jāņa iedzimš.]	[Jāņa iedzimš.]	[Jāņa iedz.]/ Agris	Agris, Knuts	Agris, Knuts	Agris, Knuts	Agris, Agrita	Agris, Agrita
25.	Vārpulis	Francis	Rodrigo/ Rasmis	Rodrigo, Rauls	Rasmis, Rodrigo	Rodrigo, Rauls, Roderiks	Rodrigo, Rauls	Rodrigo, Rauls

Datums	1879 ¹	1913 ²	1932 ³	1942 ⁴	1950 (trimda) ⁵	1967 (trimda) ⁶	1988 ⁷	2015 ⁸
26.	[Jānis māc.]	[Jānis māc.]	Kurts/ Gundaris	Gundaris, Kurts	Gundars, Kurts	Gundars, Egmonds	Gundars, Kurts, Knuts	Gundars, Kurts, Knuts
27.	Spidala	Adolfs	Adolfs/ Ilgonis	Ādolfs	Adolfs	Ādolfs, Rolands	Ādolfs, Ilgonis	Ādolfs, Ilgonis
28.	Kaira	Venceslavs	Vencels/ Kaira	Kautrīte	Kaira	Kaira, Gaita	Sergejs, Svetlana, Lana	Sergejs, Svetlana, Lana
29.	Miķelis	Miķelis	Miķelis/ Mikus	Miķelis, Mikus	Mikus, Miķelis	Miķelis, Mikus	Miķelis, Mikus, Mihails	Miķelis, Mikus, Miks, Mihails
30.	[Pļauju sv.]	Hironims	Huberts/ Potrimps	Huberts, Apgara	Lameķins, Apgara	Lameķins, Abgara	Elma	Elma, Elna, Menarda
Vārdu kopskaits	23	25	27/30	52	60	57	64	82

1. Blese 1936 – Blese, Ernests. Pārveidotie kristībvārdi. *Jaunākās Ziņas*, Nr. 171, 1936, 1. aug.
2. LVV 1987 – *Latviešu valodas vārdnīca*. A–Ž. Rīga : Avots, 1987.
3. Rikojums 1923 – Rikojums. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 232, 1923, 19. okt.
4. Rīts 1935 – Latvīskos kalendāra vārdus. *Rīts*, Nr. 156, 1935, 7. jūn.
5. Sanders 1921 – Sanders, Jānis. Par kristāmiem vārdiem. *Svētdienas Rīts*, Nr. 8, 1921, 29. maijs.
6. Sanders 1932 – Sanders, Jānis. Mūsu krustāmie vārdi. *Rūjienas Vēstnesis*, Nr. 14, 1932, 4. marts.
7. Siliņš 1944 – Siliņš, Klāvs. Latviešu personu vārdi. *Lidums*, Nr. 3, 1944, 30. marts.
8. Siliņš 1990 – Siliņš, Klāvs. *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga : Zinātne, 1990.
9. VPSV 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujiņa. Rīga : LU LaVI, 2007.
10. Zeltmatis 1907 – Zeltmatis. Kalendārija reformas lietā. *Rakstniecības un mākslas almanahs kritikai un rakstniecībai ar kalendāru 1908. gadam*. Sastādījis Zeltmatis. Rīga : Izd. E. Ēķis, 1907, 19.–22. lpp.
11. Zeltmatis 1932 – Zeltmatis. Kalendāra vārda dienu reforma. *Zeltene*, Nr. 14, 1932, 15. jūl., 4.–5. lpp.

Ārija Iklāva, Dite Liepa

Kas *Dailprātiņam* kopīgs ar *Dārdzīti*?

Sarunāt tikšanos ar Āriju Iklāvu nav vienkārši – darbi un pasākumi saplānoti divus mēnešus uz priekšu. Kaut arī pensionāres statusā, Iklāvas kundze joprojām aktīvi, taču pedantiski plāno dzīvi – to viņai savulaik iemācījis rakstnieks Vilis Lācis, kura sekretāre Iklāva bijusi. „Pati pat reizēm brīnos, bet ar mani joprojām grib tikties: gan tāpat, gan saistībā ar manu grāmatu „Ir visādi gājis“. Cilvēki atceras, jautā, es arī stāstu, cik zinu. Par valodu jau visi māk runāt daļi, bet es nemaz tā neprotu. Ar cilvēkiem jārunā vienkārši – tā, kā viņi saprot. Valoda man tāda vienkārša un sulīga, es aplinkus nerunāju.”

Par personvārdiem bijusi Tieslietu ministrijas Dzimtsarakstu departamenta direktore runājusi un rakstījusi daudz. Viņa dzimtsarakstu sistēmā strādājusi no 1963. gada. No 20. gs. 60. gadu vidus viņa arī bijusi kalendārvārdu ekspertu komisijā (toreiz gan to sauca citādi), un gandrīz 50 gadu uzkrātajā pieredzē ir daudz interesantu vēstures zibšņu. „Personvārdu, starp tiem arī kalendārvārdu, jautājums latviešiem vienmēr ir bijis aktuāls. Saudzīgi sakot, pasaulē nav otras tik jūsmīgas personvārdu veidotājnācijas kā latvieši. Spēcīgāk sakot, latvieši uz personvārdiem patiešām ir traki – to esmu vienmēr teikusi. Ko gan tie nedara: gan veido, gan aizņemas no citiem, meklē grāmatu un seriālu varoņus! Personvārdu meklējumi, radošie atradumi un vārda dienu svinēšana kļuvusi gluži vai par nacionālo apsēstību! Latvijā ir personvārdu kults, turklāt tas laika gaitā nav mazinājies,” tā savu stāstījumu sāk Ārija Iklāva. Kā vēlāk sarunā norāda LU Latviešu valodas institūta vadošais pētnieks *Dr. habil. philol.* Ojārs Bušs, iespējams, apgalvojums par jūsmīgāko personvārdu nāciju ir tipiski emocionāls vai latviešiem raksturīgs pārspilējums, jo gluži tāpat jau tas notiek daudz kur citur pasaulē, bet šajā ziņā mums patiešām ir, ar ko dižoties.

„Man patīk Arvīda Skalbes vārdi,” stāstījumu turpina bijusi departamenta direktore: „Savam bērnam labu gribēdams, vari to nokristīt kaut vai Napoleona vārdā. Napoleons no viņa neiznāks, būs kaut kas vairāk vai mazāk, un labi vien būs.” Vēl viena atziņa, kas jāatceras neatkarīgi no apstākļiem un vecuma, – cilvēka vārds ir viņa identitātes simbols, personas simbols un norāda piederību pie ģimenes.”

Pati Ārija Iklāva personvārdu izvēlē sevi uzskata par konservatīvu un arī nacionālu vārdu atbalstītāju: ģimenē vīrs Raimonds, dēls Jānis (abi jau aizsaulē), meita Velga, mazbērni: Dzintars, Jānis, Pauls, Māra. Arī znotam tāds vienkāršs

vārds – Māris. Dēls Jānis savulaik izvēlējās vārdu mā sai – astoņus gadus vecajam Jānim sapņ u princese bijusi aktrise Velga Vilīpa. Reiz Ārija kopā ar dēlu apmeklējusi Jaunatnes teātri, un, kas to būtu domājis, preti nākusi pati Velga Vilīpa! Jānis no sajūsmas tik sirsniģi nopūties, ka Ārijai Iklāvai bijis skaidrs: tikko dzimusi Jāņa māsa jāsauc tieši tādā vārdā! Taču kopumā grāmatu varoņu un kinofilmu zvaigžņu laiks ir pagājis. Latvijā gan ir dažas Izauras („Verdzene Izaura” bija viens no pirmajiem seriāliem, kas tika demonstrēts padomju laikos 20. gs. 80. gadu beigās), viņu vecāki nekādi nebija pārliecināmi meitai likt citādu vārdu. „Tā arī prasīju,” saka Iklāvas kundze: „Vai Jūs tiešām vēlaties savai meitai verdzenes Izauras likteni?” Taču dažkārt vecāki nav pārliecināmi, un arī bērni ar savu vārdu turpmākajā dzīvē sadzīvo itin labi. Arī tāda iespēja pastāv.

Ārija Iklāva uzskata, ka vārds ietekmē cilvēka dzīvi: „Man pašai ir divi vārdi: Ārija Vilma. Ārija ir stingrs vārds, otrs – krustmātes vārds, kuru ikdienā gan neesmu lietojusi. Vislielākās pretenzijas man ir pret tiem vecākiem, kas ieliek vārdu, bet bērnu tajā nesauc. Jāliek vārds, kādā patiešām cilvēku sauc, nevis mīļvārdiņš, pamazināmā forma, iesauka. Piemēram, ieliek vārdu Raimonds, bet vecāki visu mūžu sauc par Miku. Kā lai to saprot? Nosauc vienā, patik otrs? Ja jau tik grūti izšķirties, tagad atkal drīkst likt divus vārdus!”

Taču Ārija Iklāva neatzist, ka bijusi neierasto vārdu pretiniece. Tādi savulaik bijuši *Jasmīne*, *Narcise*, *Enija*, pret kuriem daudziem ir bijušas pretenzijas. „Ar laiku jau pierod, vārds iziet tautā un sāk savu dzīvi. Tagad liekas – jau ierasti vārdi,” saka Iklāvas kundze.

Iespējams, ka mūsu personvārdu krāsainību sekmējusi arī to izcelšanās, vēsture, vārdu došanas tradīcijas, tāpēc mūsdienu kalendāru par konservatīvu vai pelēcīgu nekādi nevar nosaukt.

„Kā tas viss sākās? Vainīgs taču tas Harders, ar to arī visi tie trakumi sākās,” smejas Ārija Iklāva.

Ticula, Strāduls, Bezbailis un Lēnprātulis – 18. gs. un 19. gs.

Diez vai vācu tautības luterāņu mācītājs un mājas spiestuves īpašnieks Kristofs Harders (1747–1818), strādādams Rubenes draudzē (1772–1816), varēja iedomāties, ka viņa vārds tiks pieminēts vēl mūsdienās latviešu kalendārvārdu sakarā. Bet var jau būt, ka tāds bijis viņa mērģis? Līdz privāto tipogrāfiju aizliegumam Krievijā (1796) viņa spiestuvē tika raģotas galvenokārt paša izstrādātas grāmatas latviešu valodā, kas bija paredģetas tieģi zemniekiem. Pie viņa nozīmīgākajiem izdevumiem pieder „Vidzemes kalendārs” (1781–1790), kurā bez praktiskiem padomiem tika iekļauti arī 88 latviski personvārdi: *Ticula*, *Žēlīte*, *Sirsnīte*, *Gudriņģš*, *Bezviltis*, *Miliņģš*, *Mieriņģš*, *Laimģts*,

Gaišuls, Glābiņš, Labdars, Taisniņš, Strāduls, Bezbailis, Lēnprātulis, Dāvātiņš, Dievbītiņš, Dievkāriņš, Dievdots, Labklājīte, Mēlvaldīte, Pastāvule, Dievklausīte, Klusīte, Dārdzīte, Šķistula, Varenīte, Skaidrīte u. c. No tiem laikiem uz palikšanu nostiprinājusies tikai *Skaidrīte*. Ne tikai pieminēto personvārdu dēļ Vidzemes kalendārs, līdzīgi kā citi kalendāri, ir kļuvis par kultūrvēsturisku vērtību. Mainījās izdevēji, bet jau pieminētais Vidzemes kalendārs turpināja iznākt līdz pat 20. gs. vidum. Latviešu kalendāri bija laicīgās dzīves padomdevēji, kas pildīja periodikas lomu. Bībele, Dziesmu grāmata un kalendārs bija katrā mājā. Taču ar šo kalendāru tika mests izaicinājums latviešu kalendārvārdu sākotnei, sistematizēšanai, un šai provokācijai ātri radās atbalstītāji.

Tāda bija 1789. gadā publicētā Sunākstes mācītāja Gotharda Frīdriha Stendera izdotā vārdnīca „Lettisches Lexikon”, kurā minēts jau vairāk nekā 100 latviešu personvārdu, piemēram, *Balcers, Biernis, Jēcis, Kaspers, Lapiņš, Birre, Nēze, Dārta, Kēresta, Kača, Bille, Sape, Zuze*, kas galvenokārt bija kristīgo personvārdu latviskojumi.

Kopumā kopš 18. gs. vidus, kad Latvijas teritorijā sāka iznākt kalendāri un tajos tika iekļautas vārdadienas, to skaits kalendāros ir papildināts no 200 līdz 960 vārdiem mūsdienās.

Kā norāda Klāvs Siliņš (Siliņš 1982, 137), ar tautas atmodas laikmetu sākās arī latviešu interese par saviem personvārdiem. Tautas atmodas laikā jau var uzskatīt, ka veselu gadsimtu kalendāros ievietotie latviešu personvārdi bijuši vācu kalendārnīeku rokās. Atbilstoši nacionālajam pacēlumam un latviskās pašapziņas pacēlumam 1871. gadā „Baltijas Vēstnesis” iesaka atstāt tikai latviskus vārdus ar pozitīvu nozīmi. Frīdriha Mēkona priekšlikumu realizēja Auseklis, 1879. gadā izdodot Latviešu gruntniecības kalendāru ar 315 jauniem latviešu vārdiem un atstājot tikai 40 senos, ierastos vārdus. Jaunos latviešu kalendārvārdus Auseklis visvairāk bija ņēmis no latviešu un lietuviešu mitoloģijas un vēstures – *Laima, Rota, Smaida, Spodra, Ceronis, Ziedonis* u. c. (Siliņš 1982, 137)

19. gs. otrajā pusē kalendāru skaits strauji palielinājās: 1874. gadā to bija četri, 1885. – 10, bet 1900. gadā – jau 32 kalendāri! Izveidojās vairākas kalendārvārdu sistēmas. Visos bija papildināts vārdu krājums, taču personvārdu datēšanā sarakstos konsekvences nebija. Vārdu darināšanā, izvēlē un datēšanā izveidojās juceklis. Lai izbeigtu radušos haotisko stāvokli latviešu personvārdu nestabilajā sistēmā, 1901. gadā tika ieteikts Rīgas Latviešu biedrībai (RLB) nodibināt komisiju personvārdu jautājumā. Komisija gan vēl netiek veidota, taču RLB apspriež šo jautājumu 1910. gada Zinību komisijas vasaras sapulcēs. Tiek ierosināts kalendārā atstāt vārdus, kurus tautā lieto, un svītrot tos, kas ir sveši, nedaļskanīgi un kurus tauta nelieto. Tika ierosināts latviešu kalendāros iekļaut arī labākos krievu personvārdus,

bet no katoļu kalendāra tos, ko lieto Latgalē. Taču kalendārvārdu izdevējiem ieteikums nebija saistošs, tādēļ kalendārvārdu sarakstos maz kas mainījās. Arī tolaik Latvijā dzimušajiem bērniem doti neierasti vārdi, piemēram, *Bēgule* (1915. gadā) un *Daiļprātiņš* (1912. gadā Krustpils draudzē).

Katram pa vairākiem vārdiem – Latvijas Republikas laiks

Pēc Latvijas Republikas nodibināšanas latviešu personvārdi tika apspriesti Valodniecības komisijas sēdēs. Taču vairāk tika diskutēts par uzvārdiem. Tika izstrādāti noteikumi par uzvārdu pareizu rakstību Latvijas dokumentos, pēc kuriem uzvārdus sāka lietot atbilstoši vienotām latviešu valodas pareizrakstības prasībām. Tāpēc var teikt, – kaut arī latviešu uzvārdi ir bijuši pakļauti pārmaiņām, to lietošanas mūsdienu normas pamatos izveidotas jau 20. gs. 30. gados.

„Jau pēc Latvijas valsts nodibināšanas cilvēkiem radās iespēja, ja nepatīkamam uzvārdam bija nievājoša nozīme, to nomainīt pret labskanīgāku. To paredzēja 1920. gada 15. septembrī Latvijas Satversmes sapulces pieņemtais likums par uzvārda maiņu. Tā pie labāka uzvārda tika iedzīvotāji ar tādiem uzvārdiem kā, piemēram, *Bezbiēde*, *Ciska*, *Pautiņš* un *Struņķe*. [...] nav informācijas, vai 1922. gadā Jelgavā reģistrētā puisīša atradeņa uzvārds *Ciešulis* būtu nomainīts. Lai vienkāršotu uzvārdu maiņas procedūru, 1939. gada 21. decembrī Latvijā pieņēma jaunu likumu par uzvārdu maiņu. Šis likums atļāva mainīt uzvārdu arī tad, ja tas neatbilda cilvēka tautībai vai uzvārds sastāvēja no vairākiem vārdiem.” (Iklāva 2013, 208–209)

1939. gada „Likuma par uzvārdu maiņu” 2. pantā bija minēts, ka, uzvārdu mainot, „Latviešu tautības pilsoņiem jāizvēlas vienīgi latviski uzvārdi. Nelatvieši nevar izvēlēties latviskus uzvārdus.” Tā daudzi latvieši savus vāciskos uzvārdus nomainīja pret latviešu cilmes uzvārdiem, bieži tos burtiski pārtulkot, piemēram: *Altbergs* – *Veckalns*, *Blūmbergs* – *Puķkalns*, *Veisbergs* – *Baltkalns* u. tml. Vēlme tikt pie latviskiem uzvārdiem saglabājās arī padomju laikā. 1940. gada vasarā ik dienu leklīetu ministrija, kas ar to tolaik nodarbojās, saņēma 60 līdz 80 maiņas lūgumus, jūnijā vien bija 5942 pozitīvas atbildes uz lūgumiem.

Tādus populārus un jau pietiekami izplatītus uzvārdus kā *Bērziņš*, *Kalniņš*, *Krūmiņš*, *Zariņš* u. tml. valdība nolēma piešķirt ne vairāk kā 30 katrā uzvārdu „kategorijā” – citādi jau tā izplatīto *Bērziņu*, *Krūmiņu* un *Kalniņu* būtu par daudz. Iedzīvotāji mainīja gan vārdus, gan uzvārdus.

20. gs. 30. gados strauji pieauga arī latviskas cilmes vārdu došana jaundzimušajiem. Otra raksturīga personvārdu iezīme – par patstāvīgiem

personvārdiem kļuva vārdi, kas agrāk bija tikai saīsinājumi, piemēram, *Valdis* (no *Valdemārs*), daudzi personvārdi saglabāja divējādu lietojumu – cilvēki, kuru oficiālie vārdi ir *Andrejs, Valdemārs, Gustavs*, ģimenes un draugu lokā tika saukti par *Andri, Valdi, Gustu*.

Taču arī Latvijas brīvvalsts laikā lika netradicionālus, tomēr latviskus vārdus, piemēram, reģistrēti personvārdi *Sapnis* (1920. gadā), *Veidols* (1920. gadā Jelgavā), *Dzeja* (1926. gadā), *Laimzieds* (1927. gadā), *Sērone* (1928. gadā Kosā), *Varonis* (1933. gadā Kandavā), *Spēkonis* (1934. gadā), *Veikla* (1937. gadā Mērsragā), *Debestiņš* (1938. gadā Rīgā), *Zvaigznīte* (1948. gadā), ar oriģinalitāti izceļas *Talismans* (reģistrēts 1926. gadā Dobelē).

Mūsdienās katru gadu visu izdevēju kalendāros vārds ir ierakstīts konkrētā datumā, bet agrāk nebija noteikta kārtība, kā personvārdi iekļaujami kalendāros. Katrs izdevējs pēc saviem ieskatiem lika personvārdu kādā datumā, arī iekļautie personvārdi atšķīrās. Līdz ar to bija iespēja vārdadienu gadā nosvinēt pat vairākas reizes atbilstoši dažādos kalendāros ierakstītajam datumam.

Līdz 1935. gadam Latvijas Republikā cilvēkam drīkstēja būt pat 5 vārdi. Piemēram, kādā ģimenē vienam bērnam lika vārdus *Anna Katrīna Karlīna Marija Ieva*; nākamajai māsa varēja būt tie paši vārdi, tikai citā secībā, piemēram, *Marija Karlīna Katrīna Anna Ieva*. Tā bija diezgan liela vecāku bezatbildība, bet kurš gan gribēja atteikties no tādas iespējas! Tāpēc līdz ar Kārļa Ulmaņa nākšanu pie varas šī daudzvārdība tika ierobežota, proti, 1935.–1936. gadā noteica ierobežojumu jaundzimušajiem dot ne vairāk kā 3 vārdus, un labi, ka tā, jo kara laikā būtu vēl lielāks juceklis. Cilvēkiem nebija dokumentu, daudzie vārdi pat vienā ģimenē radīja milzu neskaidrības un pārpratumus, kura tad ir īstā māsa vai jaunākais brālis. Kara laikos dokumenti gāja bojā, cilvēki nevarēja pierādīt savu identitāti, jo ģimenē visi ar tik līdzīgiem vai pat vienādiem vārdiem – tikai citā secībā, piemēram, kādai personai vārds *Jānis Dzenītis* – *Jānis* dots par godu mirušajam brālītim – arī *Jānim Dzenītim*. Tāda tradīcija ir bijusi daudzās ģimenēs: mirušā bērna vārdu lika nākamajam bērnam, turklāt bieži bērni ģimenē dzimst ar nelielu – viena vai divu gadu starpību – kā lai apliecina identitāti?

Taču, runājot par kalendārvārdiem, vēl Latvijas brīvvalsts laikā atkārtoti tika spriests par īpašas komisijas dibināšanu. Tikai 1935. gadā Izglītības ministrija nodibināja Kalendārvārdu komisiju, kuras vadītājs bija Ernests Blese. „Komisija izveidoja divas paralēlas vārdu sistēmas: vienā uzņēma jaunus vārdus, otrā – atstāja vecos. Katrs vārds kalendārā figurēja tikai vienu reizi. No kalendāra izmeta nederīgos vārdus un to vietā uzņēma derīgos. Vārdam bija jābūt labskanīgam, ar pozitīvu nozīmi, tādām, kas nerada nevēlamas asociācijas, un ne pārāk mākslīgi darinātam. Komisija jaunus vārdus nedarināja,

bet aprobežojās ar tautā lietotiem vārdiem. [...] Komisija balstījās uz P. Šmita ieteikumiem: vārdu katalogā uzņemt „Livonijas hronikas” vārdus, īpašvārdus no latviešu mitoloģijas (*Austra, Auseklis*), piemērotus vārdus no dzīvnieku un stādu nosaukumiem, zīmīgus vārdus (*Ausma, Blāzma, Dzidra* u. c.), bet izslēgt tādus vārdus kā *Kurbads, Trūdaļa, Zemlika, Viltis*.” (Siliņš 1982, 140) Tas uzskatāms par nopietnāko mēģinājumu ieviest vienotu personvārdu sarakstu, diemžēl tā ieviešanu aizkavēja Otrais pasaules karš un labo nodomu neizdevās īstenot.

Kalendāri bez vārdadienām, katram ne vairāk pa vienu vārdam – padomju laiks

Pēc Otrā pasaules kara tika izdoti kalendāri ar vārdu katalogiem, kādi pastāvēja 1941. gadā, vārdu skaitu pakāpeniski pavairojot. No 1945. līdz 1951. gadam vārdadienas kalendāros vēl tiek uzrādītas, bet no 1952. gada vārdu katalogi no kalendāriem vispār tika izņemti, piemēram, laikrakstā „Literatūra un Māksla” 1952. gada 10. februārī G. Arājas rakstā „Šā gada kalendāri” var lasīt: „Kalendaru uzdevums ir apkalpot visplašākās lasītāju masas, tiem ar savu saturu idejiski jāaudzina, jāizglīto, jāsniedz lietderīgi, praktiski un interesanti materiāli visdažādākos jautājumos.” (Citātā saglabāta 50. gadu svešvārdu oriģinālrakstība.) Kā redzams, par vārdadienām nekas nav minēts. Staļina laikā vārdadienas kalendāros tika uzskatītas par buržuāziskās Latvijas palieku, acīmredzot cerot, ka Padomju Latvijā vārdadienas nesvinēs. Taču tās nebija tikai Latvijas brīvvalsts laika „paliekas”, tauta pie vārdadienām bija pieradusi paaudzū paaudzēs, tās svinēja tāpat. 1957. gadā Ņikitas Hruščova atkušņa laikā tradīcija kalendāros uzrādīt personvārdus atkal tika atjaunota, taču līdztekus priekam par savu vārdu kalendārā tika secināts, ka daudzi vārdi bija „pazuduši”, kalendārā tos nevarēja atrast. Pēc tukšajiem „klusuma” gadiem bija daudz ierosinājumu iekļaut kalendāros jaunus personvārdus, tāpēc Kalendārvārdu redakcijai bija jānodibina komisija jauno vārdu novērtēšanai un pretenziju izskatīšanai. Cilvēki tā arī jautāja – pēc kāda kalendāra mums dzīvot un svinēt savas atgūtās vārdadienas?

20. gs. 50. gados stājās spēkā vēl kāda likuma norma – no 1957. gada bērniem varēja dot tikai vienu vārdu ierasto divu vietā. Tā kā Latvijas dzimtsarakstu nodaļas līdz 1957. gadam bija pakļautas Iekšlietu ministrijai, attiecīgās dzimtsarakstu nodaļas tiešais vadītājs bija rajona (vai pilsētas) milicijas priekšnieks. Jauno likuma normu, ka bērnam var dot tikai vienu vārdu, noteica milicijas instrukcijas 30. punkts. Tā arī padomju laikā atradinājāmies no šīs Latvijas laiku tradīcijas, rikožāmies arī pēc Krievijas Federācijas pieredzes un

likumu kodeksa – pašiem taču sava vairs nebija! Līdz 1957. gadam pēc vecajām tradīcijām jaundzimušajiem vēl ik pa laikam tika likti divi vārdi, piemēram, Ģirts Valdis Kristovskis dzimis 1956. gadā, viņa vecāki vēl „iespraucās” tajā laikā, kad Latvijā bērņus reģistrēja ar diviem vārdiem! „Vienvārda” periods turpinājās līdz pat 20. gs. 90. gadiem, kad atkal tika atļauts likt divus vārdus. 1993. gada 28. oktobrī stājās spēkā likums „Par civilstāvokļa aktiem”, kura 30. pantā ir teikts: bērņam var dot ne vairāk kā divus vārdus. Vārds, kurš reģistrā ierakstīts pirmais, uzskatāms par pamatvārdu.

Bet divi vārdi tomēr nav praktiski: parādiēt man latvieti, kuru sauc divos vārdos uzreiz! Šajā sakarā Ojārs Bušs gan piebilst – lai gan tā dēvētais „saucamvārds” cilvēkam parasti ir viens, otrais varētu noderēt identifikācijai; mums būtu mazāk problēmu ar diviem Jāņiem Rozenbergiem un divām levām Kalniņām, ja šiem cilvēkiem būtu arī otrais vārds.

Vai kādreiz nav bijusi kādu augstāku instanču vai partijas ietekme? Diez vai. To neatminas neviens no aptaujātajiem. Vai nav bijis kāds lūgums iekļaut kāda funkcionāra vai viņa tuvinieka vārdu kalendārā? Ārija Iklāva atminas, ka reizēm jau esot bijis gan kāds zvans, kad, izmantojot sabiedrisko stāvokli vai ieņemamo amatu, kāds priekšnieks prasījis, lai ieliek kalendārā kādu vārdu, bet visiem tika laipni paskaidrots: „Ir mums komisija, tur arī spriežam. Lai Jūsu radnieks raksta uz komisiju, kāpēc vēlas savu vārdu kalendārā, vai tas ir viegli izrunājams, latvisks, tad jau arī komisija lems, iespējams, tas būs pēc diviem trim gadiem.”

Savulaik tikai retajā iestādē lietvedība bija latviešu valodā, taču Ārija Iklāva lepojas, ka gandrīz visu viņas vadīto dzimtsarakstu nodaļu lietvedība (izņemot pāris nodaļās Krievijas pierobežā) bijusi latviešu valodā. Tagad Ārija Iklāva pati brīnās, kā viņai tā atļāva un neaizrādīja. Iespējams, toreiz palīdzējis Viļa Lāča atbalsts, vēlākajos gados – kā pati saka, jau pēc inerces kungi vienkārši neķērās klāt.

Kalendārvārdu ekspertu komisija (nosacīti saucsim to tā, jo precīzu tās nosaukumu neviens neatceras) sanāca kopā, kā minēts iepriekš, pagājušā gadsimta 60. gadu vidū (1964. vai 1965. gadā) – lai vienotos par personvārdu rakstību kalendāros un noteiktām vārdadienām. Sākotnēji tā pat nebija komisija, tie bija ieinteresēti speciālisti. Bija vēsmas, ka jāveido kāda institūcija, kā toreiz teica – orgāns, kas sakārtotu un vienādotu personvārdu sistēmu. Daudzi pret komisiju izturējās skeptiski, tāpat kā pret vārdadienām, bija bažas arī par komisijas nepieciešamību. Taču tobrīd skeptiķi bija aizmirsuši, cik latviešiem vārdadienu svinēšana ir nozīmīga un ka latvieši uz vārdiem ir traki. Sākotnēji sanāksmes notika preti viesnīcai „Rīga” (tagadējās Valtera un Rapas grāmatnīcas 2. stāvā) nelielā istabiņā.

Komisijas vadītājs (iespējams) bija dzejnieks Jāzeps Osmanis, – pirmā sēde notika viņa vadībā. Kā atminas Ārija Iklāva, Jāzeps Osmanis dūšīgi darbojās, viņš uzņēmās sēžu organizēšanu un vadīšanu, sasauca visus kopā, uzjautrinājās par ārzemju vārdiem. Pirmajā sēdē uz galda bijuši 9 dažādi kalendāri: baznīcas, dabas, vēstures, nez no kurienes uzradies uz galda bija arī ārzemju latviešu trimdā izdots – iespējams, kāds bija to atvedis (ar visiem pirmskara latviešu vārdiem, piemēram, *Dailprātiņš*, par ko visi pasmejās) – dažādajos kalendāros nesakrita ne vārdu rakstība, ne svinamie datumi. Katra kalendāra izdevēji uzskatīja, ka viņu kalendārs ir tas pareizais, tāpēc jau pirmajā sēdē neiztika bez strīdiem un domstarpībām. Sākotnēji sēdēs netika lemts par jaunu vārdu iekļaušanu – virsuzdevums bija sakārtot un vienādot esošo kalendārvārdu sistēmu. Jautājuma aktualitāti un komisijas nepieciešamību apliecina arī valodniece un kultūrvēsturniece Daina Zemzare – viņa 20. gs. 50. un 60. gados pētījusi Latvijā reģistrētos personvārdus. 1964. gada „Literatūrā un Mākslā” Daina Zemzare rakstīja: „Nesen Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūtā notika plašāka valodas prakses sēde. Sēdē pārrunāja jautājumu par internacionāliem un latviskas cilmes personvārdiem. To izrunā un rakstībā valda liela dažādība. Kalendāros ievietotajos sarakstos nav vienveidības. Vairāk par saskaņošanu domāts Dabas kalendārā.” (Zemzare 1964, 7)

Taču pamazām nonāca arī līdz jautājumiem par kalendāra papildināšanu ar jauniem vārdiem. Tad gan komisija ļoti strikti lēma, ko likt kalendārā un ko ne: lēma un balsoja par katru vārdu, taču kopumā komisija bija labvēlīgi noskaņota un kalendāru tikai papildināja.

Cilvēki rakstīja vēstules, zvanija, stāstīja, kāpēc vēlas vārdu kalendārā, pamatoja, ka vārds esot izplatīts, tīkams, moderns utt. Sēdēs runāja arī par vārdu izrunu, piemēram, diskutēja, kā pareizi izrunāt personvārdus *Elga*, *Velga*, *Zemgus*.

Padomju gados komisija sanāca ik pa diviem trim gadiem. Par vienu gan komisija bija vienisprātis: netika pat izskatīti tādi padomju laika vārdi kā *Stalīna*, *Oktjabrina*, *Nojabrina* – tiem kalendārā vietas nebija. Netika atbalstīti arī nelatviski vārdi, kā to visos laikos noteikusi komisija, izšķirošs ir vārdu īpašnieku skaits, piemēram, tādi priekšvārdi kā *Gaļina*, *Ļubova*, *Nadežda* u. tml. netika iekļauti kalendārā arī padomju laikā, jo komisijas uzskats bija, ka latviešu kalendārvārdu sarakstam jāturpina reiz sāktās latviskās vārdošanas tradīcijas.

Daina Zemzare (Zemzare 1969, 7) norāda, ka no 1964. līdz 1969. gadam populārākie sieviešu vārdi Ogres rajonā ir *Daiga*, *Inese*, *Iveta*, vīriešiem – *Andris*, *Jānis*, *Normunds*. Stučkas rajonā meitenes visbiežāk nosauktas par *Daci*,

Sandru, zēni – par *Jāni* un *Māri*, bet rīdzinieki izvēlējušies vārdus *Dace*, *Iveta*, *Jānis* un *Normunds*. Savukārt pēckara gados Ogres rajonā izplatītākie vārdi jaundzimušajiem bijuši *Dzintra*, *Rasma*, *Ināra*, *Jānis*, *Juris* un *Andris*.

Taču kopumā tendence dot bērniem latviskas cilmes vārdus saglabājās arī pēc Otrā pasaules kara, kad no 1945. līdz 1971. gadam piecdesmit populārāko vīriešu personvārdu vidū bija desmit latviskas cilmes vārdi – *Valdis*, *Guntis*, *Dainis*, *Vilnis*, *Agris*, *Dzintars*, *Modris*, *Viesturs*, *Laimon(i)s*, *Ziedonis*. Savukārt no piecdesmit populārākajiem sieviešu personvārdiem piecpadsmit bija latviskas cilmes vārdi – *Dzintra*, *Gunta*, *Aija*, *Sarmīte*, *Līga*, *Aina*, *Skaidrīte*, *Ilga*, *Valda*, *Velta*, *Daiga*, *Indra*, *Rasma*, *Austra*, *Rudīte*. Vēlāk latviskas cilmes personvārdu popularitāte samazinājās. Laikam ejot, personvārdu saraksts paplašinājās, jo vārdi tika aizgūti no citām tautām, atvasināti vai radīti no jauna. Daudzi personvārdi nav izturējuši laika ritumu un mūsdienās vairs netiek lietoti, to vietā nākuši jauni. Ojārs Bušs norāda, ka padomju laikā bija lielāka motivācija turēties pie latviešu vārdiem. Tā bija viena no nevardarbīgas pretošanās formām. Tagad, kad latvieši vairs nejutās apdraudēti, viņi biežāk izvēlas bērnu vārdus ar starptautisku skanējumu.

Iespējams, kādu laiku pēc komisijas dibināšanas, 60. gadu beigās un 70. gadu sākumā, komisijas sēdes, kuras lēma par personvārdiem un kalendāru papildināšanu, notika katru gadu. To savās publikācijās apliecina Daina Zemzare un Klāvs Siliņš.

1969. gadā Daina Zemzare raksta: „Vecāki saviem bērniem cenšas dot vārdus, kas pašiem vislabāk patīk. Bieži patīk īsi, daiļskanīgi vārdi, kādos saukušies tuvinieki, draugi. Dažkārt izvēlamies arī literāro un filmu varoņu vārdus, kā arī tos, kas dzirdēti mākslas un sporta pasaulē. Pagājušajā gadā [domāts 1968. gads – D. L.] Kuldīgas rajonā un pilsētā, tāpat kā galvaspilsētā Rīgā, iemīļotākais meiteņu vārds bija *Dace*, bet rajonā zēniem – *Normunds*, kas Rīgā bija pirmajā vietā 1967. gadā. [...] Mazinājusies paraža izvēlēties bērniem vecāku vai vecvecāku vārdus. [...] Nozīmīgākais vārdu izvēles avots mūsu republikā ir kalendāros uzņemtie vārdi, kurus ik gadu [pasvitrojums mans – D. L.] papildina ar jauniem vārdiem, kas tieši pēdējos gados kļuvuši populāri. Tā vārds *Aiga*, kas 1968. gadā dots Rumbas ciema meitenei un arī citur, iepaticies un būs 1970. gada kalendāros.” (Zemzare 1969, 3)

Kā norāda Klāvs Siliņš, pieminētajā 1970. gada kalendārā bija 267 vīriešu un 395 sieviešu vārdi. 1971. gadā pēc Kalendārvārdu komisijas atzinuma par pieņemamiem tika atzīti vēl aptuveni 30 vārdi, ar kuriem tika papildināts 1972. gada kalendārvārdu saraksts (Siliņš 1982, 141).

20. gs. 80. gadi – kalendāru popularitāte un ziedu laiki

1980. gadā no izdevniecības „Liesma” tika atdalīta mazāka struktūrvienība „Avots”, kas strauji uzsāka ražošanu, izdodot galvenokārt vārdnīcas un praktisko literatūru. Izdevniecības darbība bija ļoti daudzšķautņaina: tika izdota sabiedriski politiskā literatūra, it īpaši PSKP kongresu materiāli, bija pat Ļeņina rakstu redakcija, taču tika drukātas arī apsveikumu kartītes un mākslas albumi. Izdevniecībā bija arī Juridiskās literatūras redakcija, Rūpniecības redakcija, Lauksaimniecības redakcija, Vārdnīcu redakcija, Pasūtījumu darbu redakcija un Sporta un lietišķo izdevumu redakcija. Tās vadītāja no 1985. līdz 1991. gadam bija Dzintra Zālīte, un viņas pārziņā bija arī kalendāru ražošana. Šajos gados kalendāri piedzīvoja savus „ziedu laikus”: tie bija ļoti populāri, un pēc tiem stāvēja rindā, dažkārt tos nevarēja pat dabūt. Izdevniecības pārziņā bija visi kalendāri: sienas, pārlietiekie, galda, noplēšamie – pēdējie īpaši populāri, to tirāža sasniedza pat 200 000 eksemplāru. Vecākā paaudze atceras, ka noplēšamo lapiņu otrajā pusē bijis kāds praktisks padoms, recepte, anekdote, notikums u. tml. Taču Sporta un lietišķo izdevumu redakcijā tika organizēta ne tikai kalendāru ražošana – tajā tika vadīts Personvārdu terminoloģijas komisijas darbs, ko veica Dzintra Zālīte. Kopumā komisijā darbojās 7–8 cilvēki. Dzintra Zālīte apkopojusi iesūtītos materiālus, un reizi divos gados tika sasaukta komisija, lai izlemtu, kurus vārdus turpmāk ievietot kalendāros. Lielākā daļa redakciju darbojās Aspazijas bulvārī 24, taču Sporta, lietišķo izdevumu un kalendāru redakcija, Vārdnīcu redakcija, Lauksaimniecības un Rūpniecības, kā arī Pasūtījumu darbu redakcija bija izvietota K. Barona ielā 4. Komisijā Dzimtsarakstu departamentu (toreiz – Dzimtsarakstu biroju) pārstāvēja Ārija Iklāva. Kā atceras Ojārs Bušs, viņa jau tolaik bijusi liela autoritāte, pret viņas viedokli neiebild. Viņa prata iebilst, ja nepieciešams, aktīvi pārliecināt, teikto pamatojot ar statistiku, kas vienmēr ir bijis spēcīgs ierocis. Personvārdu terminoloģijas komisijā darbojās arī Teodors Vilemons, Aivars Gavers, Anita Sadovska, – nu jau visi aizsaulē. Bija arī pārstāvji no Rakstnieku savienības, piemēram, Anda Līce. Viņa komisijā darbojās 80. un 90. gados. Līces kundze atceras Ārijas Iklāvas devumu katrā sēdē: arī tolaik ir bijis, par ko pasmieties, piemēram, kādi vecāki prasījuši kalendārā ievietot vārdu *Perdobojs*. Bijuši arī oriģināli vārdi, taču uz mūsdienu fona tie tādi vairs nešķiet, pie tiem jau pierasts. Pie jaunā un neierastā pierod gluži tāpat kā pie neierasta ēdiena: garšas kārpiņas pakāpeniski pierod un notrulinās, atzīst Anda Līce.

No 80. gadiem līdz pat mūsdienām sēdēs piedalās arī īpašvārdu pētnieks *Dr. habil. philol.* Ojārs Bušs. Komisijas dalībnieki atceras, ka šīm sēdēm visi ļoti nopietni gatavojās, tās gaidīja. Katru reizi bija ap 100 iesūtīto vārdu (pārsvarā

bija vēstules, arī telefona zvani), lielākoties pamatvārdu atvasinājumi, kurus neapstiprināja. Katru reizi apstiprināja iekļaušanai kalendārā tikai aptuveni 4–5 vārdus. Atlase bija ļoti stingra, dažkārt vārdus ņēma no kalendāra ārā, bet pēc tam tomēr ielika atpakaļ. Tā tas ir bijis ar vārdiem *Aurora*, *Gudrīte*, *Veneranda*, *Genoveva*, piemēram, padomju laikā vārds *Genoveva* no kalendāra tika svītrots. Tomēr izrādījās, ka tas, īpaši Latgalē, ir ļoti populārs, cilvēki rakstīja vēstules, zvanija, lūdza atdod vārdadienas svētkus! Tas arī tika izdarīts. Tāpēc vienmēr jāatceras, ka izņemt vārdu no kalendāra visos laikos bijis ļoti sarežģīti.

Brīvība un demokrātija – arī kalendāram – 20. gs. 90. gadi

Pēc neatkarības atgūšanas 1991. gadā izdevniecību un Personvārdu terminoloģijas komisiju reorganizēja, pēc Valsts valodas centra (VVC) dibināšanas 1992. gadā par kalendāros ievietojamiem personvārdiem lēma Valsts valodas centrs, izveidojot Kalendārvārdu ekspertu komisiju. Komisijā darbojās gan Tieslietu ministrijas Dzimtsarakstu departamenta direktore Ārija Iklāva, gan pa kādam rakstniekam, filozofam, arī filologi un Valsts valodas centra darbinieki.

Pēc atmodas gadiem 90. gadu vidū ģimenēs latvisko vārdu došanā iestājās zināms apstākums. Vecākiem bieži patika angļiskie vārdi, viss rietumnieciskais, Latvijā kāri tvēra visu to, kas iepriekšējos gados bija liegts vai nebija pieejams: ārzemju literatūra, seriāli, filmas, koncerti, viesmākslinieku, solistu, filmu un teātra zvaigžņu uzstāšanās. Personvārdu gaume mainījās visu šo ārējo faktoru ietekmē.

Kā liecina Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva (2705. fondā pieejamie) materiāli – Latviešu valodas ekspertu komisijas sēžu protokoli, personvārdi apspriesti 1994. un 1995. gada Valsts valodas centra sēdēs, piemēram, 1995. gada 1. novembra protokolā apspriesti personvārdi, kuri ierosināti ievietošanai kalendārā – vēlamo vārdu saraksts aizņem 7 lapas! Starp potenciālajiem kandidātiem ir, piemēram, *Agnetā*, *Airisa*, *Andžejis*, *Betija*, *Česlavs*, *Dinārs*, *Elvisa*, *Elans*, *Frenks*, *Ginters*, *Ilvis*, *Indris*, *Jurijs*, *Karola*, *Laimone*, *Madlēna*, *Mare*, *Odrija*, *Paulis*, *Rainers*, *Roberta*, *Sinda*, *Tomass*, *Unigunde*, *Velde*, *Zinaidis* u. c. (2705. fonds, 1. apraksts, 8. lieta. Latviešu valodas ekspertu komisijas sēžu protokoli 1994–1995, 142–148). Izdevniecība „Avots” savas monopoltiesības uz vārdu ievietošanu kalendāros ir zaudējusi, uz to norāda arī protokolā fiksētie Aivara Gavera vārdi: „Kopš 80. gadu sākuma izdevniecībai „Avots” ir bijušas tādas kā monopoltiesības vārdu došanā kalendāros, [...] tagad tā ir maza izdevniecība. Valsts valodas centram būtu jānosauca, kādus vārdus ievietot kalendāros.” (Turpat, 154)

ledzīvotāju gaumes maiņu apstiprina fakts, ka 1997. gadā latviskas cilmes latviešu personvārdi vairs nav biežāk lietojamo vārdu sarakstā. Kalendārvārdu ekspertu komisija centās reaģēt uz notikušajām pārmaiņām. Laikrakstā „Diena” toreizējā VVC vecākā referente Anastasija Elksne rakstīja: „Kalendārvārdu ekspertu komisijas locekļi pauda bažas, ka svešzemju personvārdi jau sāk izspiest latviskos un tradicionālos vārdus, tādēļ atlases gaitā centās ievērot nacionālo principu.” (Elksne 1997) Kaut gan tā tiek rakstīts, praktiski ekspertu komisijas darbībā notiek diezgan revolucionārs pavērsiens, kuru pašlaik neviens tā īsti arī nevar izskaidrot – pirmkārt, Kalendārvārdu ekspertu komisijas sēdes atkal notiek pat vairākus gadus pēc kārtas, piemēram, tā bijis 1996. un 1997. gadā; otrkārt, 1996. gadā ierakstīšanai kalendāros tiek apstiprināti 108 vārdi, 1997. – vēl 50! Dīvos gados kalendārs tiek papildināts ar 158 (!) vārdiem. Turklāt tas ir pretrunā ar iepriekšējo gadu tradīcijām, kad komisija vienā reizē neapstiprināja vairāk par aptuveni 4–5, atsevišķos pieplūdos – 20 personvārdiem. Ārija Iklāva atceras: „Tas bija par daudz, es šādu milzu paplašināšanu neatbalstīju. Zinu, ka arī citi ar šādu lēmumu nebija mierā. Taču bija arī viedoklis: kāpēc nepapildināt, sen nav papildināts, atbalstīsīm! Ja jau brīvība un demokrātija, tad lai tā ir visās dzīves jomās! Taču ar to jau kalendāra papildināšana nebeidzās, un tagad ir tik grūti izskaidrot, kāpēc vienbrīd pie savām vārdadienām tika tik daudzi, bet pēc tam un tagad vairs ne. Atbilde ir vienkārša: kalendārs nav bezizmēra, taču iesūtīto vārdu vienmēr ir bijis simtiem. Var jau būt, ka toreiz domāja: izdabāsim vienreiz visiem, lai pēc tam būtu miers, lai visi būtu apmierināti. Taču miera nebija – nākamajā gadā uz savu vārdadienu pieteicās jauni simti.” It kā saklausot šo kritiku par kalendāra papildināšanu, jau minētajā rakstā Anastasija Elksne saka: „Kopā tas ir daudz vairāk nekā jebkad līdz šim. Tādēļ tika nolemts, ka nākamā Kalendārvārdu ekspertu komisijas sēde notiks tikai pēc diviem vai trim gadiem. Visi tie, kuru vārdi nav atrodami kalendāros, savus vārda svētkus jau šogad varēs svinēt 22. maijā.” (Elksne 1997)

Turklāt šajā milzu pieplūdamā kalendārs tika papildināts arī ar nelatviskiem vārdiem, filmu seriālu vārdiem (objektīvi gan jāpiebilst, ka seriālu padomju gados vēl nebija), vārdu fonētiskiem variantiem, kas rada vienveidības iespaidu, – no tādām pārspīlētas demokrātijas tendencēm iepriekšējo gadu komisijas tomēr bija izvairījušās. Līdzīgi domā arī Ojārs Bušs un Dzintra Zālīte. Turklāt, kā norāda Dzintra Zālīte, ar lielo vārdu pieplūdumu 90. gados kalendāri zaudēja pārskatāmību, personvārdi – grūti lasāmi, divu vārdu vietā vienā datumā bija pat pieci seši gaviļnieki; tehniski tos bija grūti sarakstīt ierastajā vienā rindā, vārdi bija jāraksta divās vai pat trijās rindās un ar mazākiem burtiem.

Atkal izskanēja aicinājumi izņemt no kalendāra tā saucamos vecos, nemodernos vārdus, tā atbrīvojot vietu mūsdienīgajiem un modernajiem. Atsevišķos gadījumos tas arī ticis darīts. Arī 90. gados, kad vēl nebija datorizētas datubāzes un nevarēja pārlicināties, cik patiesībā daudz attiecīgā vārda īpašnieku Latvijā dzīvo, no kalendāra daži vārdi tika izņemti, taču pēc sašutuma vēstulēm tie atkal tika iekļauti kalendārā.

Pēdējā laikā no kalendāra ir ticis svītrots tikai viens vārds – *Ārvalda*, jo, pēc Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes datubāzes datiem, Latvijā nav nevienas šajā vārdā nosauktas personas.

1993. gadā vecāki ieguva vēl vienu brīvību: atgriezās Latvijas brīvvalsts laiku vārdu došanas norma, un bērniem atkal drīkstēja dot ne vairāk kā divus vārdus. Likās, kalendārs papildināts, vecāki var dot bērnam divus vārdus, vai vēl kā trūkst! Izrādījās, trūka atkal, un arī šajā personvārdu demokrātijas laikā netrūka kuriozu: Zālītes kundze atceras kādu vēstuli, kurā topošā māmiņa sajūsmā par jaunajām atkritumu savācējmašīnām „Norba” šādu vārdu vēlējusies arī savai meitiņai. Dažkārt reāli fakti pārtapa par anekdotēm, piemēram, ironizējot par personvārdu *Angīna* (taisnības labad gan jāsaka, ka garumzīme uzradusies vēlāk – mūsdienu tautas folklorā, jo vecāki vēlējušies likt vārdu *Angina*). „Māte, palīdzi, atsūti naudu, es guļu ar angīnu.” Māte atbild: „Dēls, kamēr Tu gulēsi ar šo sievieti, es nekādu naudu nesūtīšu.”

Kurš noteiks kalendāra ietilpību?

Laikam jau īpatnējie vārdi vecākiem ļoti patīk, to savā biogrāfiskajā grāmatā atzīst arī Ārija Iklāva. Taču vajadzētu padomāt, ka bērna vārds ir vecāku pirmā dāvana. Vecāku izvēlēto vārdu cilvēks lieto visu mūžu (gan bērnībā, gan pusaudža gados, jaunībā, briedumā un mūža nogalē). Vai vārds vēlāk dzīvē nesagādās nepatīkamus, neērtus mirkļus, par kuriem būtu jāsarokst?

Personvārdu tradīcijās redzama dažādu piedzīvoto laiku un pat laikmetu vēsture. „Vārdu mode uzplūst vilņiem, vairāki no tiem kļūst ļoti aktīvi, bet pēc zināma laika atkal noklust, lai atkal pēc gadu virknes atdzīvotos.” (Zemzare 1969, 7) Latviešiem ļoti gribas, lai vārds būtu kalendārā, taču kalendārs nav bezizmēra, to atzīst arī Ārija Iklāva. „Nu gan šķiet, ka kalendārs ir pilns. Būtu tā kā jāliek punkts, es uzskatu, ka papildināt to vairs nevajag. Jau tagad katru dienu ir pa vairākiem, daždien – pieciem un pat sešiem vārdiem. Tas ir par daudz! *Jānis* un *Līga* taču laikam ir vienīgie, kuriem neko neliek klāt. Tagad ir arī 22. maijs, kad vārdadienu var svinēt visi kalendārā neierakstīto personvārdu īpašnieki. Taču no tā, kas ievietots kalendārā, ārā mest vai citādi revidēt arī nevajag – būs tikai trakums. Visi līdzšinējie mēģinājumi

kaut ko izņemt no kalendāra beigušies tikai ar liekiem uztraukumiem un vārdu atpakaļievietošanu – kas kādam liekas novecojis un nelabskanīgs, citam – vienreizīgs un oriģināls. Kāds sūdzas, ka nepatīk datums, cits atkal vāc parakstus, lai datums netiktu mainīts,” tā par latviešu dabu un kalendāra nākotnes perspektīvām domā personvārdu „krustmāte”.

Vēl tikai jāatbild uz virsraksta jautājumu, kas kopīgs *Daiļprātiņam* ar *Dārdzīti* – pirmajā brīdī šķiet, ka nekas. Taču izrādās, – tomēr ir, proti, abiem šo vārdu īpašniekiem mūsdienu kalendārā nav vārdadienas.

Kā rīkosimies? Protams, kalendārs nav bezizmēra, un nepārtraukta tā papildināšana nav iespējama. Bet jāatzīst arī Ojāra Buša teiktais – ne valodu, ne personvārdu sistēmu, ne kalendārvārdu sarakstu nevar iekonservēt, pārmaiņas ir notikušas, notiek un notiks neizbēgami. Atliek vien cerēt, ka pašreizējais kalendārā ievietoto vārdu piedāvājums vismaz tuvākajā nākotnē personvārdu īpašniekus apmierinās un jauni revolucionāri pavērsieni personvārdu sistēmā nav gaidāmi.

1. Arāja 1952 – Arāja, G. Šā gada kalendāri. *Literatūra un Māksla*, 1952, 10. febr., 5. lpp.
2. Iklāva 2013 – Iklāva, Ārija. *Ir visādi gājis*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2013.
3. Siliņš 1982 – Siliņš, Klāvs. Latviešu kalendārvārdi. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 17. laidziens. Rīga : Avots, 1982, 136.–141. lpp.
4. Elksne 1997 – Elksne, Anastasija. *Jauns vārdadienu papildinājums mūsu kalendāros* [tiešsaiste] [skatīts 05.08.2015.]. Pieejams: <http://www.diena.lv/arhivs/jauns-vardadienu-papildinajums-musu-kalendaros-10008791>
5. Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs. 2705. fonds, 1. apraksts, 8. lieta. *Latviešu valodas ekspertu komisijas sēžu protokoli 1994–1995*.
6. Zālīte 2015 – Zālīte, Dzintra. *Par kalendārvārdu komisiju*. Dītes Liepas e-sarakste ar Dzintru Zālīti, 2015. gada septembris.
7. Zemzare 1964 – Zemzare, Daina. Par personvārdiem. *Literatūra un Māksla*, 1964, 1. janv., 7. lpp.
8. Zemzare 1969 – Zemzare, Daina. Kādus vārdus bērniem visbiežāk izvēlamies. *Padomju Ceļš*, 1969, 29. nov., 7. lpp.
9. Zemzare 1971 – Zemzare, Daina. Piezīmes par mūsdienu latviešu personu vārdiem. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 7. laidziens. Rīga : Liesma, 1971, 123.–142. lpp.

VALODAS KONSULTĀCIJAS

Terminoloģija

Kā pareizi: *Laimas slimība* vai *Laima slimība*? Vai slimība nosaukta senlatviešu dievības vārdā?

Jautājums par slimības nosaukumu tiek uzdots ik pa laikam, arī komentāri par to presē ir bijuši, piemēram, profesore Baiba Rozentāle 2006. gada 5. maijā laikrakstā „Diena” skaidrojusi: „Šī infekcijas slimība pirmo reizi aprakstīta ASV Laimas pilsētā, tādēļ pēc šīs pilsētas nosaukuma latviski to pieņemts saukt par Laimas, nevis Laima slimību. Līdzīgi kā Ebolas vīruss vai Rietumnīlas drudzis (pēc vietas nosaukuma). Tikai kādu laiku vēlāk atklāja Laimas slimības ierosinātāju – borēliju, ko nosauca šīs baktērijas atklājēja Burgdorfera vārdā. [...] Sabiedrības veselības aģentūras slimību klasifikatorā [...] lietots nosaukums – Laimas borelioze.”

Sastopams arī cits skaidrojums: „Laima slimība, Laima borelioze – infekcija, ko izraisa baktērija borēlija, kuru pārnēsā ērces. No Laimas pilsētas (*Lyme*, ASV, Konektikutas štatā) nosaukuma.” (*Jaunā eponīmu vārdnīca*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2012, 93. lpp.) Tieši tāpēc, neiedziļinoties precīzā pilsētas nosaukuma atveidē un, iespējams, izvairoties no latviešu valodā mulsinošā Laimas vārda, plaši tiek lietots otrs slimības nosaukums *Laima borelioze*.

Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas un Medicīnas terminoloģijas apakškomisijas priekšsēdētājs *Dr. habil. med.* prof. Māris Baltiņš paskaidroja: precīzs un pareizs nosaukums ir ***Laimas borelioze***. Profesors gan atzina, ka patlaban arvien populārāks kļūst saliktenis ***laimborelioze***. Iespējams, tieši tāpēc, ka rakstītāji nav pārliecināti par ģenitīva formu vārdkopterminā: *Laima borelioze* vai *Laimas borelioze*.

Patīk mums vai ne, mazās ASV pilsētas nosaukuma precīzs un pareizs atveidojums latviešu valodā patiešām ir *Laima*, ģenitīva locījumā – *Laimas*. Slimība nav nosaukta senlatviešu dievības vārdā, taču dažkārt valodā šādas sakritības ir iespējamas.

Vai datorzinātnē ir termini *mākonis* un *mākoņošana*?

LZA Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas terminoloģijas apakškomisijas (ITTEA) priekšsēdētājs Eduards Cauna skaidro, ka datus patiešām glabājam ***mākonī***, savukārt *mākoņošanas* vietā ITTEA piedāvā lietot terminu ***mākoņdatošana*** (angļu *cloud computing*). Datošana ir pašlaik ieteiktā latviskā *computing* atbilde, kas precīzāk raksturo

datora veikto datu apstrādes funkciju. Gan *mākonis*, gan *mākoņdatošana* ir pieņemti termini, tāpēc tiem pēdiņas vai citi izcēlumi nav vajadzīgi.

Vai vārdkopā *Denges vīruss* pirmais vārds ir rakstāms ar lielo sākumburtu?

LZA Terminoloģijas komisijas un Medicīnas terminoloģijas apakškomisijas priekšsēdētājs *Dr. habil. med. prof. Māris Baltiņš* norāda, ka vārds ***denge***, ko latviski bieži vien lieto ģenitīvā vārdkopā terminā ***denges drudzis*** (lat. *febris dengue*; angļu *dengue fever*, bet mēdz lietot arī vienkārši *dengue* gan latīņu, gan angļu valodā), nav īpašvārds, tādēļ tas nav jāraksta ar lielo sākumburtu. Šis slimības apzīmējums ar spāņu valodas starpniecību ir ienācis no svahili valodas, kur vārds *dinga* apzīmējis jaunu garu izraisītu slimību. Kļūdainā rakstība daudzu Latvijas iestāžu mājaslapās skaidrojama ar faktu, ka starptautiskajā slimību klasifikācijā (SSK-10) katras diagnozes pirmais vārds gan trīszīmju, gan četrzīmju kodu sarakstā allaž tiek rakstīts ar lielo sākumburtu neatkarīgi no tā, vai tas ir īpašvārds vai nav.

Kāda ir zīmes *hashtag*, tautā sauktā *haštags*, latviskā versija?

LZA Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas terminoloģijas apakškomisijas (ITTEA) priekšsēdētājs *Eduards Cauna* norāda, ka ITTEA iesaka šādus jēdziena *hashtag* atbilstmes variantus: ***atsauces tags***, ***atsauces birka***, ***atsauce***. Praksē plaši tiek lietots arī ***tēmturis***, šis variants iekļauts arī Eiropas institūciju terminoloģijas datubāzē IATE. Lai gan sākotnēji daudziem lietotājiem pret *tēmturi* bija liela nepatika, tā lietojums praktiskajā saziņā, t. sk. plašsaziņas līdzekļos, tikai paplašinās, tātad arī – nostiprinās.

Kā ir pareizi: cilvēks *darbspējas* vai *darbspējīgā* vecumā?

LZA Terminoloģijas komisijas mājaslapā (sk. <http://termini.lza.lv/term.php?term=darbsp%C4%93jas%20vecums&list=&lang=LV&h=yes>, skatīts 12.08.2015.) ir termins *darbspējas vecums* – periods, kurā cilvēks ir spējīgs veikt lietderīgu darbu. Izšķir valsts normatīvajos aktos noteikto darbspējas vecumu, kura laikā veselam cilvēkam pašam jāpelna sev iztikas līdzekļi (līdzīgi pensijas vecums), un katra cilvēka faktisko darbspējas vecumu, kurā viņš spēj veikt sabiedrībai vajadzīgu darbu un kurš ir atkarīgs no cilvēka veselības, darba piedāvājuma, vēlēšanās strādāt u. c. nosacījumiem. Pamatojoties uz šo informāciju, iesakām lietot terminvārdkopu ***darbspējas vecums***.

Pareizrakstība un gramatika

Kā pareizi rakstīt nosaukumus, kuros ietilpst vārds *pasaules*, piemēram, *Pasaules I(i)ntelektuālā īpašuma organizācija*?

Ja nosaukumā komponents *pasaules* ir ievadītājbārds, tas rakstāms ar lielo sākumburtu, piemēram, *Pasaules asins donoru diena*, *Pasaules diabēta diena*, *Pasaules hokeja čempionāts*, *Pasaules latviešu (zinātnieku) kongress*. Savukārt, ja vārds *pasaules* iekļauts pasaules mēroga organizācijas nosaukumā, Latviešu valodas ekspertu komisija (LVEK) ir lēmusi, ka aiz ievadītājbārda *pasaules* (līdzīgi nosaukumos ar komponentu *starptautiskais*) arī nākamais vārds jāraksta ar lielo sākumburtu, piemēram, *Pasaules Kultūras fonds*, *Pasaules Dabas fonds*, *Pasaules Brīvo latviešu apvienība*, *Pasaules Brīvo arodbiedrību organizācija*, *Pasaules Diabēta asociācija*, *Pasaules Hokeja asociācija*, *Starptautiskais Valūtas fonds*, *Starptautiskā Fonētiķu asociācija*. (Laugale, V., Šulce, Dz. *Lielo burtu lietojums latviešu valodā: ieskats vēsturiskajā izpētē, problēmas un risinājumi*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2012, 58. lpp.)

Kādi sākumburti jālieto, rakstot nosaukumu *Rīgas (M)mākslas (T)telpa*? Kuru nosaukumu var izmantot par paraugu: *Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs* vai *Rīgas Tehniskā universitāte*?

Ja izstāžu zāles nosaukums ir *Rīgas mākslas telpa*, vārds *mākslas* kā nākamais vārds pēc īpašvārda *Rīgas* būtu rakstāms ar lielo sākumburtu – ***Rīgas Mākslas telpa*** (līdzīgi kā *Rīgas Tehniskā universitāte*). Savukārt, ja tiek runāts vispārīgā veidā par kādu Rīgas vietu, kur tiek prezentēta māksla, tad, izņemot vārdu *Rīga*, pārējie vārdi nav rakstāmi ar lielo sākumburtu. *Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs* patiešām ir *Rīgas vēstures muzejs* – veltīts Rīgas vēsturei, tāpēc vārds *vēsture* nav jāraksta ar lielo burtu. Visus vārdus rakstīt ar lielo burtu tiešām nav pamata.

Kā pareizi būtu jālieto lielie sākumburti dzēriena nosaukumos *Rīgas Šampanietis*, *Rīgas Šampanietis bruts*, *Rīgas melnais balzams*? Vai šie nosaukumi ir lokāmi?

No valodas viedokļa produkta nosaukumā *Rīgas šampanietis* vārds *šampanietis* nav rakstāms ar lielo burtu. Ja produkta nosaukums ir jāraksta vienā līnijā jeb secīgi, ieteicams aiz vārda *šampanietis* likt komatu – *Rīgas šampanietis, bruts*. Vārds *bruts* raksturo šampanieša veidu. Ja nosaukums grafiski ir izkārtots dažādās rindās, komats nav liekams. Turklāt

no latviešu valodas viedokļa vārda *bruts* vietā tomēr būtu labāk rakstīt *sausais*. **Rīgas sausais šampanietis.**

Balzama nosaukumā arī nav pamata rakstīt vārdu *melnais* ar lielo sākumburtu. Nākamo vārdu aiz vietvārda trīs un vairākvārdu nosaukumos raksta ar lielo sākumburtu organizāciju un uzņēmumu nosaukumos, taču ne produktu nosaukumos. Tātad dzēriena nosaukums pareizi rakstāms **Rīgas melnais balzams.**

No valodas viedokļa visi iepriekšminētie nosaukumi ir lokāmi. Piemēram, **Rīgas šampanietim pašlaik ir atlaide; Nopirku Rīgas melno balzamu ar upeņu garšu.**

Ar kādu locījumu pareizi lietot prievārdu uz: klikšķināt uz saites vai klikšķināt uz saiti; aicinām uz skatuvi vai aicinām uz skatuves?

Uz – '1. *ar akuz.* Norāda virzībā sasniedzamu vietu, objektu. 2. *ar akuz.* Norāda kustības, darbības virzienu. 3. *ar ģen.* Norāda to, kam virsū (kas) atrodas, novietojas, tiek novietots. *Nolikt kārbīņu uz plaukta.* Norāda priekšmetu, kura virspusē kas notiek, noris; norāda ķermeņa daļu, kuras virspusē kas notiek, noris' (sk. <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 08.09.2015.). Tā kā šajā gadījumā jāklikšķina virsū, tad **klikšķināt uz saites.**

Pēc prievārda *uz* nozīmēm secināms: ja norāda tikai virzienu (no punkta A uz punktu B), tad *uz ko?*, piemēram, *viņš dodas uz skatuvi*, ja norāda, ka atrodas (ir) kam virsū, tad *uz kā?*, piemēram, *viņš atrodas uz skatuves.*

Tāpēc koncerta vadītājam vajadzētu **lūgt viesi (mākslinieku) uz skatuves**, ja viņš vēlas, lai šī persona atrodas uz tās.

Leksika

Kā pareizi: kokteili *blendē* vai *blenderē*?

VVC Latviešu valodas ekspertu komisija 2015. gada 14. janvārī atbalstīja verba formu ***blendēt***. Tātad ***kokteili blendē***.

Kā latviešu valodā pareizi – *austrumu garšvielas* vai *austrumnieciskās garšvielas*?

Pēc analogijas ar austrumu kultūru un austrumu pasakām arī par garšvielām būtu ieteicams lietot vārdkopu ***austrumu garšvielas***. „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” arī ir fiksēta šāda vārdkopa (sk. <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 08.09.2015.).

Ar ko atšķiras dokumenta *konsolidētā versija* no *kompilētās versijas*?

„Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” vārdi *konsolidēt* un *kompilēt* skaidroti šādi: **konsolidēt** – ‘saliedēt, apvienot. *Konsolidēta sabiedrība*’; **kompilēt** – ‘sakopot (materiālus) no citu autoru darbiem, tos radoši nepārstrādājot; šādi veidot (ko). *Kompilēts dokuments*’ (sk. <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 10.10.2015.).

Secināms, ka vārdu nozīmes ir atšķirīgas: (dokumenta) *konsolidētā* (piemēram, no vairākiem dokumentiem apvienotā) *versija* nav *kompilētā* (vienkārti pārrakstīta vai pārkopēta) *versija*. Tātad šie jēdzieni nav sinonīmiski.

Visbiežāk vārdu *konsolidēts* attiecina uz likumiem, Ministru kabineta noteikumiem un citiem normatīvajiem aktiem. Likuma *konsolidētā versija* šajā gadījumā nozīmē, ka tajā iestrādāti visi vēlāk pieņemtie grozījumi un precizējumi, neiekļaujot tekstā iepriekš svītrotas vietas, lai likuma piemērotajam būtu skaidrs, kāds ir spēkā esošais tiesiskais regulējums.

Kā pareizi – *ardievas papīram* vai *ardievu papīram*?

Latviešu valodā var lietot abus vārdus – gan *ardievas*, gan *ardievu*, taču tie ir atšķirīgu vārdšķiru vārdi. Izsaukmes vārdu **ardievu** [ār-dievu] lieto kā pieklājības teicienu atsveicinoties, piemēram: *Ardievu, Spīdola [..]* (Rainis), vai saka, ja ir kas aizmirsts, nav ievērots (padoms, solījums u. tml.), piemēram: *Tiklīdz būs vajadzīgs izšķirošs vārds, tad ardievu labie solījumi* (sk. <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 08.09.2015.).

Savukārt lietvārds daudzskaitlinieks **ardievas** tiek lietots kā sveiciens šķīroties, atvadoties, piemēram, *māt ardievas, teikt ardievas aizbraucējiem* (sk. <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 08.09.2015.). Tātad teiksim: **Ardievu, papīr!** vai [*Saku*] **ardievas papīram**.

Kā ir pareizi: *palielināta cena* vai *paaugstināta cena* (attiecīgi *pamazināta cena* vai *pazemināta cena*), *palielināta ēstgriba/apetīte* vai *paaugstināta ēstgriba/apetīte* (attiecīgi arī *pamazināta/samazināta ēstgriba/apetīte* vai *pazemināta ēstgriba/apetīte*)?

Viena no vārda **palielināt** nozīmēm „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” ir ‘panākt, ka (kas) skaitliski kļūst lielāks’ (sk. <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 02.10.2015.), savukārt „Latviešu literārās valodas vārdnīcā” norādīta šāda nozīme – ‘panākt, būt par cēloni, ka (psihisks vai fizioloģisks stāvoklis) kļūst intensīvāks, arī izpaužas spēcīgāk’ (sk. <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 02.10.2015.). Viena no **paaugstināt** nozīmēm – ‘palielināt (piemēram, kā skaitlisko vērtību)’ (sk. <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 02.10.2015.).

Lai gan divdabja formā teorētiski var lietot abas formas, ieteikums ir izvēlēties vārdkopu **paaugstināta/pazemināta cena**, jo ir *augsta/zema cena*, nevis *liela/maza cena*. Par apetīti – tā var būt liela un maza, tad vajadzētu lietot – **palielināta/pa(sa)mazināta apetīte**. Parasti par apetīti gan sakām – vai nu tā ir, vai tās nav.

Pēdējā laikā bieži dzirdama frāze *likums (tiesnesis, pants) [no]teic, ka [..]*. Vai frāze *[no]saka, ka [..]* uzskatāma par stilistiski nelabvēlīgu izteiksmi?

Iespējams, runātāji no frāzes **[no]saka, ka [..]** vairās sekojošā palīgteikuma dēļ, lai neveidotos enklīze¹. No enklīzes var izvairīties, saikļa *ka* vietā lietojot kolu, piemēram, **likums (no)saka: [..]**.

Teikt – ‘runāt, parasti īsi (kādu tekstu, vārdus), runājot paust (ko); sacīt’. Vārdnīcas norāda, ka darbības vārda *teikt* tagadnes formas *teicu* un *teic* parasti nelieto (sk. <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 09.09.2015.). Darbības vārda tagadnes formas vairāk dzirdētas dziesmu tekstos un daiļliteratūras stilā, piemēram, „Teici to stundu, to brīdi”, „Teic, kur zeme skaistākā”. Taču pēdējā laikā frāze **[no]teic, ka** kļūst arvien populārāka un arvien biežāk tiek lietota sinonīmiski ar frāzi *saka, ka*. Katrā ziņā pašlaik nav pamata uzskatīt, ka viena frāze būtu vairāk vēlama nekā otra.

Vai drīkst teikt *noņemt makijāžu* vai tomēr jāsaka *noņemt dekoratīvo kosmētiku*?

Makijāža – ‘dekoratīvā kosmētika. *Dienas, vakara makijāža. Losjonu lieto makijāžas noņemšanai. Iemācīties uzlikt makijāžu*’ (sk. <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 01.10.2015.). Pēdējā laikā, iespējams, īsuma labad *makijāžas* vietā tiek lietots vārds *meikaps*.

Meikaps – ‘dekoratīvās kosmētikas līdzekļi (lūpu krāsa, plakstu ēna u. tml.) sejas izskata uzlabošanai; ar šiem līdzekļiem panāktais sejas izskats. *Neuzkrītošs meikaps. Sieviete ar vieglu meikapu uz sejas. Uzklāt, uzlikt meikapu*’ (sk. <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 01.10.2015.). Tātad drīkst **noņemt** gan **makijāžu**, gan **meikapu**.

Vai sludinājumā *aicinām strādāt Latvijas klausītākajā radio* no latviešu valodas viedokļa viss ir kārtībā?

Salīdzināmo pakāpju formu veidošana divdabjiem ir ierobežota, ne visiem divdabjiem tās ir iespējamās un vēlamās. Svarīgs priekšnoteikums –

¹ Enklīze – vārda piesliešanās (runas plūsmā) iepriekšējam vārdam akcenta ziņā (sk. <http://www.tezaurs.lv/llvv/>, skatīts 02.10.2015.).

vai divdabīs ir zaudējis vienu no būtiskajām verba pazīmēm – procesuālo nozīmi; tādā gadījumā tas izsaka darbību vai stāvokli kā raksturīgu, pastāvīgu kāda objekta pazīmi, piemēram, *vilinošs, pieredzējis, iemiļots*. No šādiem divdabjiem pakāpes var veidot. Taču divdabīs var saglabāt attiecīgajam darbības vārdam raksturīgo semantiku ar procesuālo – darbības vai stāvokļa – nozīmi, piemēram, *pārejošs, pietiekošs, nepārtraukts*, un šādos gadījumos salīdzināmo pakāpju formas parasti neveido, jo leksiskās nozīmes ziņā tās šķiet nesaprotamas. Taču praksē bieži vien šis nosacījums tiek ignorēts, un pēdējā laikā salīdzināmās pakāpes tiek veidotas teju no visiem divdabjiem.

Konkrēti šajā gadījumā sludinājuma teksts no valodas viedokļa nav atbalstāms. Jādomā, kā teikt citādi: *klausītāju visbiežāk izvēlētajā radio; radio, ko visvairāk izvēlas klausītāji; radio, kam visvairāk klausītāju; klausītāju iecienītākais radio* u. tml.

Vairāk par šo valodas aktualitāti var lasīt Guntas Smiltnieces rakstā „Divdabju gradācija” (*Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 2. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 88.–92. lpp.).

Kā sauc ierīci, kuru izmanto aizsprostojumu likvidācijai kanalizācijā?

Oficiāli apstiprināta termina šim jēdzienam nav, taču vārdnīca piedāvā vārdu **vantūzs** (tautā dēvēts arī par *kanalizācijas buču*) – ‘ierīce, kas automātiski izlaiž no ūdensvada caurulēm gaisu, kurš traucē ūdenim plūst, un ielaiž tajās gaisu, caurules iztukšojot’ (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 837. lpp.).

Vai drīkst teikt *atziema*?

Atziema ir apvidvārds. Ar nozīmi ‘auksta laika atgriešanās ziemas beigās vai pavasarī; īslaicīgs sniegs vēlā pavasarī pēc ziemas sniega nokušanas’ tas fiksēts E. Ādamsona un E. Kagaines sagatavotajā „Vainižu izloknes vārdnīcā” (Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2000, 66. lpp.). Dažkārt dažādu retāk zināmu jēdzienu un parādību raksturošanai tiek izmantoti apvidvārdi. Literārajā latviešu valodā apvidvārdi ir lietojami, turklāt reizēm tie arī iekļūst aktīvajā aprītē.

Kā pareizi būtu saukt ieslēgumus dzintarā?

Ieslēgumus dzintarā sauc par iedzintarojumiem. **Iedzintarojums** – ‘organiskās dabas atliekas, kas ieslēgtas dzintara gabalā. *Dzintara kulons ar iedzintarojumu – mazu kukainīti*’ (sk. www.tezaurs.lv/mlvv, skatīts 10.09.2015.).

Stilistika

Vai pareizi teikt: *koncerts izpārdots?*

Vārda **izpārdot** nozīme – ‘pārdot (daudz vai visu)’ (sk. <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 12.09.2015.). Koncerts patiešām nevar būt izpārdots, izpārdotas var būt koncerta biļetes.

Plaši tiek izmantots teiciens: *seko informācijai sociālajos tīklos! Vai tā drīkst teikt?*

Meklējiet informāciju sociālajos tīklos, informācija tiks sniegta mājaslapā, informācija būs pieejama sociālajos tīklos. Ja patiešām ir jāseko procesu attīstības gaitai – sekošana (vārds *sekot*) netraucē. **Sekot** – ‘3. Sistemātiski būt informētam, interesēties (par ko). Censties uztvert, saprast (ko). Sistemātiski novērot (cilvēku, viņa darbību, izturēšanos). 4. Rikoties, izturēties pēc (kāda) parauga’. Kā redzams no skaidrojuma, vārda *sekot* nozīme pieļauj arī **sekot informācijai** (sk. <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>, skatīts 12.09.2015.).

Interpunkcija

Kā pareizi pierakstīt uzskaitījumu?

Iespējami divi uzskaitījuma pieraksta veidi (sk. Skujiņa, V. *Valsts valodas prasmei lietvedības dokumentos*. Rīga : SIA Biznesa komplekss, 1993, 57. lpp.).

Kolu lieto, ja seko uzskaitījums, kurā katra uzskaitījuma daļa apzīmēta ar skaitli, burtu vai citu tehnisku zīmi, un pēc kola, tāpat kā aiz komata un semikola, raksta ar mazo sākumburtu.

No ekspertu atzinuma secināts, ka:

- 1) *bremzēšanas skaņas viņš nebija dzirdējis;*
- 2) *salonā mūzika nebija skanējusi.*

Kolu aiz teikuma daļas pirms uzskaitījuma var arī nelikt, taču tādā gadījumā katra teikuma daļa **jāveido kā patstāvīga vienība** (par tādu uzskatāms arī uzskaitījuma pieraksts, pēc cipara liekot punktu un nākamo daļu sākot ar lielo sākumburtu).

No ekspertu atzinuma izdarāmi vairāki secinājumi.

1. *Bremzēšanas skaņas viņš nebija dzirdējis.*
2. *Salonā mūzika nebija skanējusi.*

Pareizrūna

Kā latviešu valodā lietot vārdu *podcast*?

Nozares terminologi piedāvā: *podcast* – **podraide, podraidījums, aplāde, aplādes datne, aplādes fails**; *podcasting* – **podraidīšana, podraide, aplādēšana**. Tā kā tie nav latviešu valodas vārdi, uz tiem attiecas svešvārdu izruna, nevis latviskais divskanis *uo*. LZA Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas terminoloģijas apakškomisijas (ITTEA) priekšsēdētājs Eduards Cauna paskaidroja, ka, veidojot terminu, *pod-* tika saglabāts kā specifisks netulkots oriģinālvalodas elements, līdz ar to izruna atbilstoši oriģinālvalodai būtu [pôd-], bet noteikti ne [puod-]. Iespēja nošķirt abus izrunas variantus bija viens no argumentiem termina pieņemšanai, jo tieša saistība ar *podu* [puodu], protams, ir nevēlama.

Tā kā televīzijā tiek izrunāts atšķirīgi, gribas noskaidrot: ar kuras zilbes (pirmās, otrās vai trešās) uzsvaru pareizi izrunājams īpašvārds *Gvantanamo*?

Vietvārds **Gvan-tanamo** oriģinālvalodā izrunājams ar otrās zilbes uzsvaru. (*Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca*. Rīga : Avots, 1995, 907. lpp.). Ja svešvārda izruna nav zināma, to drīkst izrunāt ar pirmās zilbes uzsvaru, kā tas ir raksturīgi latviešu valodā.

Īpašvārdu atveide

Kā pareizi latviešu valodā atveidot rakstnieka uzvārdu: *Māterlinks* vai *Meterlinks*?

Beļģu rakstnieks **Moriss Māterlinks** rakstīja franču valodā, taču viņa uzvārds ir flāmu cilmes, tāpēc uzvārdā *Maeterlinc* burtkopa *ae* atveidojama ar patskani *ā* – **Māterlinks**. Šādi atveidots uzvārds jau ir nostiprinājies tradīcija, par ko liecina arī „Latvijas padomju enciklopēdijā” ievietotais personu rādītājs. (*Latvijas padomju enciklopēdija*. Rīga : Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1988, 336. lpp.)

Kā pareizi rakstāms amerikāņu komponista Bērlina priekšvārds: *Irving* vai *Érving*?

Atbilstoši angļu īpašvārdu atveides noteikumiem (Ahero, A. *Angļu īpašvārdu atveide latviešu valodā*. Rīga : Zinātne, 2006, 141. lpp.) latviešu valodā priekšvārdu var atveidot gan **Érving**s, gan **Īrving**s, savukārt ievērojamu personu rādītājā komponista vārds atveidots **Érving**s, kas liecina par zināmu un nostiprinājušos tradīciju (*Latvijas padomju enciklopēdija*. Rīga : Galvenā enciklopēdiju redakcija, 1988, 178. lpp.).

Dažādi

Kur iespējams atrast korektoram nepieciešamos simbolus, strādājot ar rediģējamā teksta maketu?

Attiecīgās zīmes pieejamas „Iestāžu publikāciju noformēšanas rokasgrāmatā” (sk. <http://publications.europa.eu/code/pdf/360300-lv.pdf>, skatīts 13.10.2015.).

Diskusijas par vārdu

Cik korekti ir lietot vārdus *homofobija* un *homofobs*? Vārdu *homofobija* var saprast kā bailes no līdzīgā/tāda paša un bailes no cilvēkiem, tātad no etimoloģijas viedokļa šis vārds ir aplams!

Atbilde sagatavota, konsultējoties ar LU profesori klasisko valodu speciālisti I. Rūmnieci un LU profesoru anglistu A. Veisbergu.

Vispirms par vārddaļu skaidrojumu latviešu valodā: lat. **homo** (**hominis**) ‘cilvēks’; grieķu (**h**)**omoios** ‘tāds pats, vienāds, līdzīgs’; **..fobija** [lat. *phobia* < gr. *phobos* ‘bailes’] – salikteņa daļa – ‘bailes, nepatika (piemēram, *hidrofobija*)’ (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 232. lpp.); **homofobs** – **homo** [gr. *homos* ‘tāds pats, vienāds, līdzīgs’] – salikteņa daļa – ‘vienāds, līdzīgs (piemēram, *homogēnisks, homologs*)’; **fobs** [gr. *phobos* ‘bailes’] – salikteņa daļa – ‘tas, kas baidās, izrāda nepatiku, neieredz (piemēram, *anglofobs*)’ (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 232. lpp.).

Homonīms – [gr. *homōnymos* < *homo..* + *onyma* ‘vārds’] – ‘vienādi rakstāmi un izrunājami vārdi ar dažādu nozīmi’ (*Ilustrētā svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Avots, 2005, 290. lpp.); līdzīgi piemēri ir arī vārdi **homofoni, homogrāfi**. Taču vārdu pamatā nav latīņu *homo* (ja tā būtu, vārds būtu jāskaidro kā *cilvēknosaukums*,

cilvēkskaņa, cilvēkrakst(it)s un tādā gadījumā arī vārdi **homonīmi, homofoni, homogrāfi** būtu tādi paši nevēlami un skaužami vārdi).

Grieķu vārdā (**h**)**omoios** iekavās liktais *h* izteic skarbo dvesmu, kāda šim vārdam bijusi sengrieķu valodā ("OMOIOS), un tas ir apliecinājums tam, ka daudziem terminiem pamats un paraugs ir bijusi sengrieķu valodas izruna. Mūsdienu grieķi (ar mūsdienu saprotot apmēram divus gadu tūkstošus) šos vārdus izrunā **omofils, omofobs**, jo raksta bez dvesmas skaņas (*h*) un to arī neizrunā. Ja mēs rīkotos atbilstoši jaungrieķu izrunas variantam, nebūtu jucekļa ar latīņu cilvēku – *homo*.

Vai piedāvāsim pēkšņi latviešiem teikt **omoseksuālis, omofobija**? Vai mūsu sabiedrība būtu gatava pieņemt šādu izrunas tradīcijas maiņu, cik cilvēku to saprastu? Otra iespēja – izdomāt (radīt) jaunu vārdu šī (un tamlīdzīgu) jēdzienu apzīmēšanai, taču nav tāda *gatava* universāla vārda, ko šajā situācijā varētu piedāvāt un kas derētu visam: **homofobijai, homonīmijai, homofonijai, homogrāfijai** utt.

Turklāt, iedziļinoties mūsdienu grieķu valodā, ir pārprotamas šī veidojuma (potenciāli) uztveramās nozīmes: vai **homofobija** (tieši tulkojot) *ir bailes no līdzīgā/tāda paša* vai *no līdzīgajiem/tādiem pašiem*? Kā saprotami *tādi paši*: tie, kas baidās, vai tie, no kuriem baidās? Diemžēl valodā ir daudz vārdu, kuros klasiskās valodas ir izveidojušas šādu valodas spēli. Turklāt tas nav vienīgais vārds, kura nozīme atšķiras no etimoloģiskā skaidrojuma vai tieša tulkojuma.

Homofobija un **homofobs** nav latviešu valodas termini, un ar šādu nozīmi un izrunu tie eksistē arī citās valodās, tāpēc diez vai latviešiem izdotos pārliecināt par attiecīgo pareizrakstību vai izrunu lietotājus Latvijā, kur nu vēl Eiropā vai pasaulē!

Šādi un tamlīdzīgi jautājumi valodās eksistē, taču ne vienmēr tie ir atrisināmi, kā tas ir arī šajā gadījumā. Mākslīgi radīt terminu un ar varu lauzt nostiprinājušos tradīciju nav iespējams.

Tāpēc ar dažādu nozīmi, taču vienādi rakstāmus un izrunājamus vārdus lietosim kā līdz šim.

Sagatavojušas LVA valodas konsultantes

Dite Liepa

Ingrīda Sjomkāne

Evelīna Zilgalve

LĒMUMI

Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas (LVEK) lēmumi un ieteikumi

Ekspertu komisijas 2015. gada 14. janvāra lēmums

LVEK 2015. gada 14. janvāra sēdē (protokola Nr. 39 1.§) izvērtēja iepriekš pieņemto lēmumu par dažu jaunu konditorejas izstrādājumu nosaukumiem latviešu valodā, ņemot vērā arī pārtikas un kulinārijas terminoloģijas speciālistu ieteikumus. Komisija nolēma, ka attiecīgie konditorejas izstrādājumi turpmāk saucami šādi:

muffin – **mafins** vai **kēkss**,
brownie – **brūnītis** vai **šokolādes kēkss**,
cookie – **cepums**,
macaro(o)n – **mandeļu bezē** vai **mandeļcepums**,
cupcake – **glazūrķēkss**.

Komisija iesaka lietot arī divu citu konditorejas izstrādājumu (*strūdele* un *stricele*) nosaukumu pareizākas formas – **štrūdele** (vācu *Strudel*) un **štricele** (vācu *Striezel*).

Savukārt dzēriena *smoothie* nosaukums paliek nemainīts – **smūtijs**.

Ekspertu komisijas 2015. gada 17. jūnija lēmums

LVEK 2015. gada 17. jūnijā lēma par ātrās uzkodas nosaukumu latviešu valodā (protokola Nr. 43):

wrap (rollup) – **tītenis**.

Ekspertu komisijas 2015. gada 9. septembra lēmums

LVEK 2015. gada 9. septembrī lēma par jaunatnes subkultūras pārstāvja nosaukuma formu latviešu valodā (protokola Nr. 44):

hipster – **hipsteris**.

Ekspertu komisijas 2015. gada 14. oktobra lēmums

LVEK 2015. gada 14. oktobrī lēma par svešvārdu pareizrakstību latviešu valodā (protokola Nr. 45):

tā kā vārdā *islāms* ir garš patskanis *ā*, tas saglabājams arī atvasinājumos un salikteņos, piemēram, ***islāmisms, islāmticīgais***.

Informāciju sagatavojusi LVEK sekretāre
Dīte Liepa

Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijā (2014–2015)¹

2014. gada beigās un 2015. gadā notikušas sešas LZA TK plēnuma sēdes. Divas no tām veltītas TK pašreizējās darbības un nākotnes stratēģijas apspriešanai, tāpēc apspriesto un pieņemto terminu skaits nav liels.

Apspriežot medicīnas terminus, bija jākonstatē plaši izplatīts variants medīķu valodas praksē, piemēram: *kalcināti* – *kalcifikāti* un *kalcinācija* – *kalcifikācija*. Angļu valodā ar *calcification* apzīmē gan procesu (kalcija sāļu nogulsņēšanos artēriju sienās), gan šā procesa rezultātu. Ņemot vērā angļu valodas ietekmi, variants *kalcifikācija* kļūst arvien izplatītāks, šo formu atbalstīja arī Medicīnas un farmācijas terminoloģijas apakškomisija. Ar to saskaņojams arī procesa rezultāta apzīmējums – *kalcifikāti*.

Staru terapijā un diagnostikā pēdējās desmitgadēs notiek ievērojama attīstība, tāpēc nepieciešams pilnīgot terminoloģiju latviešu valodā. Šajā medicīnas apakšnozarē jau bija samērā plašs terminu kopums, kas tagad jāpapildina ar jauno jēdzienu apzīmējumiem un jāizvairās no burtiskiem pārcēlumiem no angļu valodas, neapzinoties, ka to latviskie ekvivalenti jau eksistē. Turklāt angļu valodā samērā raksturīga ir konversija un vārdkopu saīsināšanās, atmetot otro komponentu, kā arī pārnesto nozīmju veidošanās. Šie faktori nereti rada grūtības jēdzienu diferencēšanā. Piemēram, angļu *treatment* plašākajā nozīmē ir *ārstēšana* un *terapija*. Bieži *treatment* aizstāts ar ļoti tuvu sinonīmu *therapy*. Specializētāka lietojuma gadījumā šiem vārdiem parasti pievieno kādu raksturotājevārdu, piemēram, *radiation treatment*, *radiation therapy* (apstarošana), taču tekstā to gandrīz vienmēr atmet, izprotot speciālo nozīmi implicīti. Latviešu valodā burtiska sekošana angļu paraugam nav vēlama, jo arī kontekstuālais variants [*radiation*] *treatment/therapy* ir *apstarošana*. Vispārināma ir polisēmijas problēma divu valodu sastatījumā, piemēram, elektrokardiogrāfijā iegūto sirds elektriskās aktivitātes „vektoru” (novadījumu) skaits ir lielāks nekā izmantoto elektrodu un vadu skaits. Gan vadu (kabeli), gan novadījumu angļu valodā nosauc ar *lead*, tāpēc kardiogrāfu un to darbības aprakstos šo vārdu var attiecināt ne tikai uz vadu (kabeli); tam ir divas atšķirīgas nozīmes: 1. *lead* – *pievads* (*izvads*); 2. *lead* – *novadījums*.

Viens no visvairāk diskutētajiem gadījumiem bija angļu *portal image* latviešu ekvivalents. *Portal* ir atvasinājums no *port*, kas šajā gadījumā apzīmē ādas iecirkni kā simbolisku atveri, pa kuru iet starojums. Vairākās citās nozarēs

¹ Publikācija iesniegta 2015. gadā.

angļu vārdam *port* ir radītas latviešu atbilstmes, piemēram, informātikā – *pieslēgvieta*. Šoreiz tika pieņemts kompromisa variants: *port – ports; ieeja; portal image – portālais attēls; ieejattēls*.

No terminu konsultācijām plašākai sabiedrībai varētu būt interese par apzīmējumu fiktīvi noslēgtām laulībām, lai iegūtu legālu uzturēšanos Eiropas Savienībā. ES jaunākajos dokumentos šis laulību veids neveiksmīgi nosaukts par *marriage of convenience*, kas neatpoguļo laulības specifisko pamatu (laulība bez nolūka izveidot ģimeni) un ignorē angļiski runājošo valstu praksi. Šā termina atbilstmes latviešu valodā ir bijušas *aprēķina laulība, darijuma laulība, piespiedu laulība un fiktīva laulība*. Pirmie trīs apzīmējumi neatbilst latviešu valodas tradicionālajam lietojumam un var izraisīt pārpratumus. Vienīgais termins, kuram jau ir zināma leksiskā saikne Latvijas likumos, ir *fiktīva laulība* (sal.: „[...] par neesošu atzīstama laulība, kas noslēgta fiktīvi, t. i., bez nolūka izveidot ģimeni [...]”, Civillikuma 60. pants). Šādā nozīmē vārdkopu *fiktīva laulība* lieto jau kopš 20. gs. sākuma, tāpēc tā ir atbilstošākais apzīmējums attiecīgajam juridiskajam aktam.

Apspriežot likumprojektu „Grozījumi Elektronisko sakaru likumā”, tika izteikti iebildumi pret terminu *eZvans*, ierosinot to pārveidot par *e-zvans*, kas būtu saskaņots ar esošo modeli latviešu valodā (*e-pasts, e-veselība* u. tml.). Apzīmējumu *eZvans* latviešu valodā lieto kopš 2011. gada, tas radies kā burtisks angļu oriģināla – *eCall* (< *emergency call*) tulkojums latviešu valodā, kaut gan šāds vārddarināšanas modelis latviešu valodai nav raksturīgs. Tomēr šajā gadījumā apzīmējums *eZvans* ne tikai simbolizē angļu valodas pieaugošo ietekmi un latviešu vēlmi veidot specifisku angļu vārdu atbilstmes maksimāli tuvāk oriģinālam (lai būtu vieglāk atpazīt), bet arī izsaka specifisku niansi, kas to padara līdzīgu īpašvārdam. Jāpiebilst, ka šis apzīmējums jau ir samērā izplatīts praksē, arī oficiālos tekstos. *eZvans* nav pielīdzināms virknei vārdu, kuros elements *e-* ir vārda *elektronisks* saīsinājums (*e-pasts, e-veselība* u. tml.), jo ar to mēs radītu maldīgu iespaidu, ka elements *e-* vārdā *eZvans* arī nozīmē ‘elektronisks’.

Iepriekš minētā angļu valodas pieaugošā ietekme izpaužas dažādos veidos, arī kā angļu vārdu latvisko atbilstmju „aizmiršana”, tās aizstājot ar tiešu aizguvumu. Piemēram, Tieslietu ministrijas darba grupa, strādājot pie Krimināllikuma grozījumiem, kas paredz kriminālatbildību par masveida iznīcināšanas ieroču izplatīšanas finansēšanu, angļu vārdu *proliferation* paredzēja izteikt ar tiešu aizguvumu – *proliferācija*. Latviešu valodā jau kopš 1963. gada tiek lietota vārdkopa *kodolieroču neizplatīšana* (angļu *non-proliferation*). Šajā kontekstā vārds *neizplatīšana* saprotams plašākajā nozīmē, kas ietver visus ar kodolieroču izgatavošanas tehnoloģiju, materiāliem u. c.

saistītos jautājumus. Arī pretējais process – izplatīšana vai izplatība – loģiski izriet no iepriekš minētā vārdu savienojuma *kodolieroču neizplatīšana*. Jāpiebilst, ka vārds *neizplatīšana (izplatīšana)* var tikt lietots gan kompleksā (zināšanu, kultūras u. c. izplatīšana), gan šaurākā (biļešu, ielūgumu izplatīšana) nozīmē.

Nemot vērā, ka ar kodolieročiem saistītā kontekstā vārds *neizplatīšana* (arī *izplatīšana, izplatība*) oficiālā saziņā lietots gan 20. gs. beigās, gan 21. gs. sākumā (par to liecina Latvijas Ārlietu ministrijas dokumenti), LZA TK Juridiskās terminoloģijas apakškomisija ieteica saglabāt tradicionālos latviskos apzīmējumus.

Pēdējos gados, arī 2015. gadā, Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas terminoloģijas apakškomisija ir bijusi aktīvākā LZA TK apakškomisija. 22. septembrī nodibināta Izglītības terminoloģijas apakškomisija, kurā pārstāvēti IZM darbinieki un vairāku Latvijas augstskolu mācībspēki un pētnieki (apakškomisijas priekšsēdētājs LU asociētais profesors Arvils Šalme).

Informāciju sagatavojis LZA TK priekšsēdētājs
Juris Baldunčiks

JAUNĀKĀS GRĀMATAS

2014. gada novembris – 2015. gada novembris

Īss pārskats par latviešu valodas jautājumiem veltītajām izdotajām vārdnīcām, gramatikām, rokasgrāmatām u. c. uzziņu literatūru.

1. *starptautiskā zinātniskā konference „Konteksta nozīmīgums mūsdienu humanitārajās zinātnēs”*. Tēžu krājums. Rīga, 2014. gada 9. maijs. Rec. Arvils Šalme. Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga : Latvijas Universitāte, 2014, 16 lpp. ISBN 9789984458403.
2. *2nd International Scientific Conference Contemporary Research in Phonetics and Phonology: Methods, Aspects and Problems*. Abstracts. May 14–15, 2015 [tiešsaiste]. Rīga : Latvian Language Institute of the University of Latvia, 2015, 26 lpp. [skatīts 10.06.2015.] Pieejams: http://www.lulavi.lv/media/upload/tiny/files/Abstracts_%20Phon%202015.pdf. ISBN 9789984742793.
3. *51. Artura Ozola dienas konference „Fonētiskie varianti un to atveide”*. Veltījums Adalberta Becenbergera „Lettische Dialekt-Studien” (1885) 130. gadadienai. Referātu kopsavilkumi. Rīga, 2015. gada 20. marts. Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvistikas un baltistikas nodaļa, Baltu valodniecības katedra. Rīga, 2015, 28 lpp. ISBN 9789934838736.
4. *Acta Baltico Slavica, 38* [tiešsaiste]. Editor-in-Charge of the volume = Redaktor Prowadząca: Małgorzata Ostrówka. SOW, Warszawa, 2014 [skatīts 25.09.2015.]. Pieejams: <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/abs/issue/archive>. ISSN 2392-2389.
5. *Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 142. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Letonika un kultūru migrācija”*. Tēzes. 2015. gada 23.–24. februāris = *International Scientific Conference „Migration of Cultures” to commemorate the 142nd anniversary of academician Jānis Endzelins*. Abstracts. 23–24 February, 2015 [tiešsaiste]. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2015, 63 lpp. [skatīts 19.02.2015.]. Pieejams: <http://www.lulavi.lv/lu-lavi-gramatas>. ISBN 9789984742786.
6. *Alīse Laua (1914–1994). In honorem*. Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas raksti. Krājuma sastādītājas un redaktora Andra Kalnača, Ilze Lokmane un Inta Urbanoviča. Res Latvienses III. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 166 lpp. ISSN 2256-0262, ISBN 9789984459295.
7. Ambote, A. *Latviešu valodas pareizrakstība. Tabulas*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2014, 40 lpp. ISBN 9789984361284.
8. Andersone, G., Golubeva, V., Ikaļe, I. *Latviešu valoda. 1. klase*. Mācību grāmata. 2. daļa. Red. Indra Putre. Rīga : Zvaigzne ABC, 2015, 127 lpp. + pielikums „Lasīsim” : tekstu grāmatiņa : klausies, domā, pastāsti. ISBN 9789934051708.
9. Andersone, G., Golubeva, V., Ikaļe, I. *Latviešu valodas burtnīca. 1. klase*. 1. daļa. Red. Indra Putre. Raibā pasaule. Rīga : Zvaigzne ABC, 2014, 47 lpp. ISBN 9789934046940.

10. Andersone, G., Golubeva, V., Ikaļe, I. *Latviešu valodas burtnīca. 1. klase. 2. daļa*. Red. Indra Putre. Raibā pasaule. Rīga : Zvaigzne ABC, 2015, 56 lpp. ISBN 9789934051616.
11. Андерсоне, Г., Буркевица, О., Пужуле, В. *Азбука*. Red. Margita Krasnā. Rīga : Zvaigzne ABC, 2015, 43 lpp. ISBN 9789934053023.
12. Anspoka, Z. *Latviešu valoda 1. klasei*. Mācību grāmata. 2. daļa. Red. Egina Birzgale. 1. izdevums. Lielvārde : Lielvārds, 2014, 208 lpp. ISBN 9789984113586.
13. Anspoka, Z. *Latviešu valoda 2. klasei*. Mācību grāmata. 1. daļa. Red. Egina Birzgale. 1. izdevums. Lielvārde : Lielvārds, 2014, 176 lpp. ISBN 9789984113883.
14. Anspoka, Z. *Latviešu valoda 2. klasei*. Mācību grāmata. 2. daļa. Red. Egina Birzgale. Lielvārde : Lielvārds, 2015, 208 lpp. ISBN 9789984113890.
15. Anspoka, Z. *Latviešu valoda 2. klasei*. Digitāla mācību grāmata [elektroniskais resurss]. Red. Egina Birzgale. [Lielvārde] : Lielvārds, [2014–2015]. 2 CD. Lielvārds Digitālā bibliotēka. ISBN 9789984114941 (1. daļa), ISBN 9789984114958 (2. daļa).
16. Anspoka, Z. *Latviešu valoda 3. klasei*. Mācību grāmata. 1. daļa. Red. Egina Birzgale. 1. izdevums. Lielvārde : Lielvārds, 2015, 208 lpp. ISBN 9789984115115 [iesiets], [elektroniskais resurss] ISBN 9789984114682 (1 CD).
17. Anspoka, Z., Dambe, Z., Marševska, I. *Latviešu valoda mazākumtautību skolā. 1. klase*. Mācību grāmata. 1. daļa. LAT 2. Red. Skaidrīte Ivanišaka. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2015, 148 lpp. ISBN 9789984829173.
18. Anspoka, Z., Dambe, Z., Marševska, I. *Latviešu valoda mazākumtautību skolā. 1. klase*. Mācību grāmata. 2. daļa. LAT 2. Red. Skaidrīte Ivanišaka. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2015, 124 lpp. ISBN 9789984829180.
19. Anspoka, Z., Dambe, Z., Marševska, I. *Latviešu valoda mazākumtautību skolā. 2. klase*. Mācību grāmata. LAT 2. Red. Skaidrīte Ivanišaka. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2014, 184 lpp. ISBN 9789984815992.
20. Anspoka, Z., Dambe, Z., Marševska, I. *Latviešu valoda mazākumtautību skolā. 2. klase*. Darba burtnīca. LAT 2. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2014, 96 lpp. ISBN 9789984829005.
21. Anspoka, Z., Helmane, I. *Sākumskolas skolotāja grāmata 2. klasei* [elektroniskais resurss]. Lielvārde : Lielvārds, [2015]. 1 CD. Lielvārds Digitālā bibliotēka. ISBN 9789984113661.
22. Bahanovskis, V. *Lietiškie dokumenti. Izstrādāšana un noformēšana*. Red. Emīlija Spundzāne. Rīga : Info Tilts, [2014], 250 lpp. ISBN 9789934845802.
23. *Baltistica*, XLIX (1). Red. Bonifacas Stundžia. Vilnius : Vilniaus universitetas, 2014, 212 p. ISSN 0132-6503, eISSN 2345-0045. Pieejams arī tiešsaistē [skatīts 04.12.2014.]: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/issue/archive>
24. *Baltistica*, XLIX (2). Red. Bonifacas Stundžia. Vilnius : Vilniaus universitetas, 2014, 215–377 p. ISSN 0132-6503, eISSN 2345-0045. Pieejams arī tiešsaistē [skatīts 27.07.2015.]: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/issue/archive>

25. *Baltu filoloģija*, XXIII (1) 2014. Baltu valodniecības žurnāls = Journal of Baltic Linguistics. Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Baltu valodniecības katedra. Red. Pēteris Vanags. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 143 lpp. ISBN 9789984459110, ISSN 1691-0036. Pieejams arī tiešsaistē [skatīts 14.09.2015.]: <http://www.lu.lv/apgads/izdevumi/elektroniskie-izdevumi/zurnali-un-periodiskie-izdevumi/baltu-filologija/>
26. *Baltu filoloģija*, XXIII (2) 2014. Baltu valodniecības žurnāls = Journal of Baltic Linguistics. Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Baltu valodniecības katedra. Red. Pēteris Vanags. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 140 lpp. ISBN 9789934180088, ISSN 1691-0036. Pieejams arī tiešsaistē [skatīts 14.09.2015.]: <http://www.lu.lv/apgads/izdevumi/elektroniskie-izdevumi/zurnali-un-periodiskie-izdevumi/baltu-filologija/>
27. Beridze, L., Gabunia, K. *SALATVELO: latviešu valoda gruzīnu studentiem*. Tulk. un red. Nora Ikstena; proj. vad., lit. red. Gunta Kļava; rec. Solveiga Čeirane. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2014, 208 lpp. + CD. ISBN 9789984829128.
28. *Bērnu valoda Latvijā 21. gadsimtā*. [Zinātnisko rakstu krājums.] Zin. red. Anna Vulāne un Dace Markus; rec.: Monika Mihališina, Rēģina Kvašīte, Elita Stikute. Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības akadēmija, Bērnu valodas pētījumu centrs. Rīga : SIA Apgāds „Zinātne”, 2015, 320 lpp. ISBN 9789984879895.
29. Ciematniece, L. *Teikuma semantiskās un sintaktiskās struktūras attieksmes mūsdienu latviešu valodā: promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozarē. Apakšnozare: latviešu sinhroniskā valodniecība = Relations between Semantic and Syntactic Structure of the Sentence in Modern Latvian*. Summary of Doctoral Thesis. Submitted for the Doctoral Degree in Philology. Subfield of Latvian Synchronic Linguistics. Darba zin. vad. *Dr. philol.* Ilze Lokmane. Latvijas Universitāte. Rīga : Latvijas Universitāte, 2015, 110 lpp. ISBN 9789984459677.
30. Ārīte, Z., Ārīte, N., Ārīte, R. *Mums kopā izdosies! 4. daļa*. Galv. red. Vilnis Purēns; red. Rita Cimdiņa. Rīga : RaKa, 2014, 32 lpp. ISBN 9789984463162.
31. *CLIL jeb mācību satura un valodas integrēta apguve: izglītības paradigmas maiņa*. Populārizinātnisku rakstu krājums. Bilingvālo mācību skolotājam. Nr. 3. Atb. red. Sanita Lazdiņa. Rīga : Latviešu valodas aģentūra 2015, 255 lpp. ISBN 9789984829142.
32. *Contemporary Approaches to Baltic Linguistics*. Eds.: Peter Arkadiev, Axel Holvoet, Björn Wiemer. Trends in Linguistics. Berlin, Boston : De Gruyter Mouton, 2014, viii, 554 p. ISBN 9783110343762.
33. Cybušs, J. *Skreineite. Vuicūs raksteit* [tiešsaiste]. Māksl. Anita Ozoliņa. Reiga : Latviešu valodas aģentūra, 2014, 72 lpp. [skatīts 23.09.2014.]. Pieejams: http://ldb.lv/skreineite_vr/#1. ISBN 9789984815947.
34. Cybušs, J., Leikuma, L. *Skreineite. Vuicūs laseit*. Mācību līdzeklis [tiešsaiste]. Konsultantes: Anna Štafecka, Veronika Dundure; māksl. Anita Ozoliņa. Reiga : Latviešu valodas aģentūra, 2014, 154 lpp. [skatīts 23.09.2014.] Pieejams: http://ldb.lv/skreineite_vl/#154. ISBN 9789984815947.

35. *Daugavpils Universitātes 56. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. C daļa. Humanitārās zinātnes = Proceedings of the 56th International Scientific Conference of Daugavpils University. Part C. Humanities.* Atb. par izd. Inese Zuģicka. Daugavpils : DU Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2014, 262 lpp. ISBN 9789984147031. Pieejams arī tiešsaistē [skatīts 06.08.2015.]: http://www.dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/978-9984-703-1_56%20konf%20kraj_C_Hum%20zin.pdf
36. *Daugavpils Universitātes 57. starptautiskās zinātniskās konferences tēzes = Abstracts of the 57th International Scientific Conference of Daugavpils University.* Atbildīgā par izdevumu Inese Zuģicka. Daugavpils : Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2015, 144 lpp. ISBN 9789984147161. Pieejams arī tiešsaistē [skatīts 07.08.2015.]: http://dukonference.lv/files/proceedings_of_conf/2015_978-9984-14-716-1_DU_57_starpt%20zinatn_konf_tezes.pdf
37. *Deutsch-Lettisches Phraseologie wörterbuch = Vācu-latviešu frazeoloģijas vārdnīca.* Sast. K.-D. Ludwig, M. Smiltēna; red. Ieva Račko. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 310 lpp. ISBN 9789984459233.
38. Dreijers, G. *Groteska angļu un latviešu mērķtekstos (sastatījumā ar Šarla Bodlēra avottekstiem):* promocijas darba kopsavilkums doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības nozarē. Apakšnozare: salīdzināmā un sastatāmā valodniecība = *Grotesque in English and Latvian target texts (establishing contrasts with Charles Baudelaire's source texts).* Summary of Promotional paper. Submitted for the Doctoral Degree in Linguistics, Subfield: Comparative and Contrastive Linguistics. Zin. vad. Jānis Siliis. Ventspils augstskola. Tulkošanas studiju fakultāte. Ventspils : Ventspils augstskola, 2014, 106 lpp. ISBN 9789984648460.
39. *Dzimtas stāsti. Ar saknēm Latvijā.* Red. Mārite Āboltiņa. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2014, 148 lpp. ISBN 9789984829050.
40. *Els nomen la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques.* Names in daily life. Proceedings of the XXIV ICOS International Congress of Onomastic Sciences [tiešsaiste]. Biblioteca Tècnica de Política Lingüística; 11. Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 2014, 3171 p. [skatīts 01.08.2014.]. Pieejams [katrs raksts atrodas atsevišķā pdf failā]: http://www20.gencat.cat/docs/Llengcat/Documents/Publicacions/BTPL/arxiu/11_Actes_ICOS.pdf un <http://www.gencat.cat/llengua/BTPL/ICOS2011/cercador.html>
41. Elsberga, S. *Mazā latviešu-zviedru sarunvārdnīca = Lettisk-svenskparlör.* Red. Inga Grezmane un Veronika Pužule. Rīga : Zvaigzne ABC, 2014, 288 lpp. ISBN 9789934044984.
42. Эзериня, Д. *Самоучитель латышского языка для начинающих.* Red.: Oļesja Burkevica, Veronika Pužule. Rīga : Zvaigzne ABC, 2014, 272 с. + 1 CD с диалогами и фонетическими упражнениями. ISBN 9789934038792.
43. Эзериня, Д. *Учим латышский язык.* Сборник текстов для подготовки к экзамену на уровень знания А1 и А2 (вопросы и ответы, упражнения). 1-е авторское издание. Рига : JUMI, 2014, 120 с. ISBN 9789984997056.

44. *Grammatical Relations and their Non-Canonical Encoding in Baltic*. Ed. by Axel Holvoet and Nicole Nau. Valency, Argument Realization and Grammatical Relations in Baltic 1. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2014, vii, 370 p. ISSN 2352-0159.
45. Helviga, A. *Latviešu literatūrzinātnes terminoloģija: vēsturiskais, lingvistiskais un terminogrāfiskais raksturojums*: promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares lietišķās valodniecības apakšnozarē = *Latvian Literary Theory Terminology: Historical, Linguistic, and Terminographical Characterization*. Summary of Doctoral Thesis. Submitted for the Doctoral Degree in Philology. Linguistics. Subfield: Applied Linguistics. Darba zin. vad. prof. Anna Vulāne. Liepājas Universitāte, Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte. Liepāja : LiePA, 2015, 69 lpp. ISBN 9789934522550.
46. Helviga, I. *Vienota runas un rakstu sistēma pamatizglītības 1.–4. klasē*. Metodiskie ieteikumi skolotājiem. Atb. par izdevumu Agrita Miesniece; metodiskā materiāla autori: Ingūna Helviga, Inta Rakeviča. [Tiešsaistes resurss LNB lasītavās].
47. *Humanities and Social Sciences. Latvia* [tiešsaiste]. Vol. 23, Issue 1 (Spring-Summer 2015). Gen. Ed. Viesturs Pauls Karnups. Rīga : University of Latvia, 2015, 128 p. [skatīts 14.09.2015.]. Pieejams: http://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Hum_Soc_2015_1_.pdf
48. *Igaņu-latviešu vārdnīca = Eesti-Läti sõnaraamat*. Atb. red. Valts Ernštreits. Sast.: Valts Ernštreits, Marika Muzikante, Maima Grīnberga; lit. red.: Gunta Kļava (latviešu valoda), Kertu Kibermane (igaņu valoda); konsultanti: Ojārs Bušs, Gunta Kļava, Karls Pajusalu, Pēters Pells, Inita Vitola, Tīts Reins Vītso; rec.: Lembits Vaba, Guntars Godiņš. Rīga : Latviešu valodas aģentūra; Tallinn : Eesti Keele Sihtasutus, 2015, 1096 lpp. ISBN 9789985796269. Pieejams arī tiešsaistē [skatīts 07.08.2015.]: <http://www.ee-lv.lv/lv>
49. Irbe, I., Vilciņa, I. *Lai veicas! Latviešu valoda. 3. klase*. Mācību grāmata. 2. daļa. Rīga : RaKa, 2014, 116 lpp. ISBN 9789984462998.
50. Irbe, I., Vilciņa, I. *Lai veicas! Latviešu valoda. 3. klase*. Skolotāja grāmata. Rīga : RaKa, 2014, 54 lpp. ISBN 9789984463070.
51. Irbe, I., Vilciņa, I., Zaiceva, Ā. *Latviešu valoda un literatūra. 4. klase*. Mācību grāmata. 1. daļa. Galv. red. V. Purēns. Lai veicas. Rīga : RaKa, 2015. ISBN 9789984463322 (brošēts).
52. Irbe, I., Vilciņa, I., Zaiceva, Ā. *Latviešu valoda un literatūra. 4. klase*. Mācību grāmata. 2. daļa. Galv. red. V. Purēns. Lai veicas. Rīga : RaKa, 2015, 100 lpp. ISBN 9789984463339 (brošēts).
53. Irbe, I., Vilciņa, I., Zaiceva, Ā. *Latviešu valoda un literatūra. 4. klase*. Skolotāja grāmata. Galv. red. V. Purēns. Lai veicas. Rīga : RaKa, 2015, 70 lpp. ISBN 9789984463384.
54. Ivulāne, B. *Palīdzinājums lietotu darbības vārdu sistēma latviešu valodā*: promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozares latviešu sinhroniskās valodniecības apakšnozarē = *System of Latvian Verbs Used as Auxiliaries*. Summary of Doctoral Thesis. Submitted for the Doctoral Degree in Philology. Linguistics: Latvian Synchronic Linguistics. Darba zin. vad. Andra Kalnača. Latvijas Universitāte. Rīga : Latvijas Universitāte, 2015, 86 lpp. ISBN 9789984459707.

55. Kalnača, A. *A Typological Perspective on Latvian Grammar*. Managing Ed. A. Borowska, Associate Ed. H. Metslang, Language Ed. U. Balodis. Berlin : De Gruyter Open Ltd, 2014, 230 p. ISBN 9783110411300; e-ISBN 9783110411317. Pieejams arī tiešsaistē [skatīts 04.12.2015.]: <http://www.degruyter.com/viewbooktoc/product/449849>
56. Kalviša, L. *Evidencialitātes izteikšanas līdzekļi latviešu valodā*: promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozarē latviešu sinhroniskās valodniecības apakšnozarē = *Linguistic manifestation of evidentiality in Latvian*. Summary of the Doctoral Thesis. Submitted for the Doctoral Degree in Philology. Linguistics: Latvian Synchronic Linguistics. Darba zin. vad. A. Kalnača. Rīga : Latvijas Universitāte, 2014, 78 lpp. ISBN 9789984458960.
57. Kļavinska, A. *Etonīmi latgaliešu folklorā: lingvistiskais aspekts*: promocijas darba kopsavilkums doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozarē. Apakšnozare: baltu valodniecība. Darba zin. vad. *Dr. philol. asoc.* prof. Laimute Balode. Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga, 2015, 98 lpp. ISBN 9789934517907.
58. *Laipa, A1. Latviešu valoda*. Darba burtņica. Autori: Ilze Auziņa, Maija Berķe, Anta Lazareva, Arvils Šalme; red. Skaidrīte Ivanišaka. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2014, 64 lpp. ISBN 9789984829098.
59. *Laipa, A1. Latviešu valoda*. Mācību grāmata. Autori: Ilze Auziņa, Maija Berķe, Anta Lazareva, Arvils Šalme; red. Skaidrīte Ivanišaka; projekta vad. Vineta Vaivade. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2014, 184 lpp. ISBN 9789984829081.
60. *Lāti-eesti sõnaraamat = Latviešu-igauņu vārdnīca*. Projekta vad. Arvi Tavasts. Vārdnīcas darba grupa: Merle Madisone, Aive Mandele, Tauno Neuliks, Anita Tannenberg. Igauņu valodas institūts. Tallinn : Eesti Keele Sihtasutus, 2015, 737 lpp. ISBN 9789985796276. Pieejams arī tiešsaistē [skatīts 10.12.2015.]: <http://www.eki.ee/dict/lv-et/>
61. *Latviešu ābece: pasakas, dziesmas, miklas, sakāmvārdi un rakstu rakstīšana*. Projekta vad. un māksl. red. Solvita Lodiņa; lit. red. Elga Broka; rakstu rakstīšanu izstrādāja Dace Eihmane. [Raiskuma pagasts, Pārgaujas novads]: Kustība par latvisku kultūru izglītībā, 2014, 88 lpp. ISBN 9789934849701. + *Latviešu ābece. Pasaku un dziesmu pūralāde*. CD. ISBN 9789934849725. + *Latviešu ābece darba lapas*. [Raiskuma pagasts, Pārgaujas novads]: Kustība par latvisku kultūru izglītībā, 2014, 127 lpp. ISBN 9789934849718.
62. *Latvija un Turcija: tālā un tuvā = Letony ave Türkiye: uzakveyakin = Latvia and Turkey: distant and near = Латвия и Турция: далекие и близкие*. Projekta vad. Svetlana Samburska. Turcijas biznesa, tirdzniecības un kultūras institūts (TBCCI). Rīga : Salana Art, 2015, 221 lpp. ISBN 9789934145452.
63. *Latvijas Universitātes raksti. Orientālistika = Acta Universitatis Latviensis. Oriental studies* [tiešsaiste]. 803. sēj. Galv. red. Leons Taivans; latviešu val. literārā red. Ruta Puriņa; angļu val. literārā red. Andra Damberga. Rīga : Latvijas Universitāte, 2015, 180 lpp. [skatīts 17.09.2015.] Pieejams: <http://www.lu.lv/apgads/izdevumi/lu-raksti-pdf/>. ISBN 9789934180163, ISSN 1407-2157.
64. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes = Section A. Humanities and Social Sciences* [tiešsaiste]. 68. sēj. Nr. 1/2. Galv. red. Arno Jundze.

- Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2014 [skatīts 27.11.2014.]. Pieejams: http://www.lza.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=2262&Itemid=400. ISSN 1407-0081.
65. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. A daļa. Sociālās un humanitārās zinātnes = Section A. Humanities and Social Sciences* [tiešsaiste]. 68. sēj. Nr. 5/6. Galv. red. Arno Jundze. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 2014 [skatīts 07.08.2015.]. Pieejams: http://www.lza.lv/index.php?option=com_content&task=view&id=2410&Itemid=400. ISSN 1407-0081.
66. Laumane, B. *Vēju un vētru grāmata*. Dabas parādību nosaukumi latviešu valodā II. Rec.: Juris Baldunčiks, Daļa Kiseļūnaite, Ieva Ozola. Liepājas Universitāte, Kurzemes Humanitārais institūts. Liepāja : LiePA, 2015, 431 lpp. ISBN 9789934522536.
67. Līdaka, J. *Mūs var atšķirt!* Praktiski materiāli prasmes atšķirt grafiski līdzīgos burtus P, B, D (p, b, d) pilnveidošanai. Rec. Sarmīte Tūbele; galv. red. Vilnis Purēns. Rīga : RaKa, 2015, 103 lpp. ISBN 9789984463186.
68. *Linguistica Lettica*, 22. Latviešu valodas institūta žurnāls. Atb. red. Ilga Jansone; red. kolēģija: Aleksejs Andronovs, Dzintra Bonda, Laimute Balode, Ojārs Bušs, Ina Druvieta, Trevors Fennels, Juris Grigorjevs, Ilga Jansone, Daina Nītiņa, Linda Šokija, Anna Stafecka, Agris Timuška, Lembits Vaba, Bernhards Velhli, Andrejs Veisbergs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2014, 400 lpp. ISSN 1407-1932.
69. *Literārā valoda un normas lingvistiskajā praksē: Eiropas pieredze un tradīcijas*. Autori: Laimute Balode, Marta Balode, Janušs Kaminskis (*Janusz Kamiński*), Kertu Kibermane (*Kerttu Kibbermann*), Gunta Kļava, Eduards Lasmanis, Nadežda Moroza, Kristīne Tihomirova, Pēteris Vanags, Andrejs Veisbergs; red. Dace Strelēviča-Ošina; literārā red. Inita Vītola; rec. Zaiga Ikere. Latviešu valodas aģentūra. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2014, 256 lpp. ISBN 9789984829067.
70. *Metodiskais pielikums diasporas nedēļas nogales skolu latviešu valodas mācību programmai, 5–6 gadus veciem bērniem* [tiešsaiste]. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2014, 52 lpp. [skatīts 14.09.2015.]. Pieejams: <http://maciunmacies.valoda.lv/metodiskie-materiali/diasporai-un-imirantiem>
71. *Metodiskais pielikums diasporas nedēļas nogales skolu latviešu valodas mācību programmai, 7–9 gadus veciem bērniem* [tiešsaiste]. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2014, 181 lpp. [skatīts 11.06.2015.]. Pieejams: http://maciunmacies.valoda.lv/images/Maci/Diaspora_MacibuMateriali/e-DIA_7-9.pdf
72. *Norvēģu-latviešu vārdnīca* : ap 6000 vārdus. Sast. Ieva Vinzele; red. Ženija Indāne. Rīga : Avots, 2014, 511 lpp. [miniatūrzdevums]. ISBN 9789984859842.
73. Placinska, A. *Portugāļu īpašvārdu atveide latviešu valodā: ieteikumi*. Lit. red. M. Purviņa; rec.: M. Rozenberga, Dz. Šulce, A. Timuška. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2015, 176 lpp. ISBN 9789984829203.
74. *Profesors Jānis Rozenbergs. Bibliogrāfija*. Latvijas Universitātes zinātnieki. Sast. Raita Makare; bibliogrāfiskā rādītāja sast.: Gita Treide, Dita Tretjakova; bibliogrāfiskā rādītāja red. Jana Klebā. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 104 lpp. ISBN 9789934180026.
75. Proveja, E. *Teksts un tā konvencijas. Latviešu tekstu modeļa „kulinārijas recepte” veidošanās un pārmaiņu procesi kontaktvalodu ietekmē diahroniskā skatījumā*: promocijas darba kopsavilkums filoloģijas doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības nozarē.

- Apakšnozare: salīdzināmā un sastatāmā valodniecība. Darba zin. vad. Dz. Lele-Rozentāle. Ventspils, 2015, 96 lpp. ISBN 9789984648583.
76. Reidzāne, B. *Latviešu tautasdziesmu semantika : dabas tēli tautasdziesmās*. Rec.: I. Jansone, A. Juško-Štekele; red. A. Kļaviņš; tulk. angļu val. Aldis Pūtelis. Rīga : Zinātne, 2015, 527 lpp. ISBN 9789934549014.
77. *Res humanitariae*, XVI. Sud. Albinas Drukteinis. Klaipēda : Klaipēdos universiteto leidykla, 2014, 384 p. ISSN 1822-7708. Pieejams arī tiešsaistē [skatīts 15.09.2015.]: <http://journals.ku.lt/index.php/RH/index>
78. Romane, A. *Latviešu valodas rokasgrāmata. Tabulas. Shēmas*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2014, 144 lpp. ISBN 9789984171029.
79. Rubene, D. *Emociju nominācija Januša Leona Višņevska prozā un tās tulkojumā latviešu valodā*: promocijas darba kopsavilkums valodniecības nozarē sastatāmās un salīdzināmās valodniecības apakšnozarē = *Nomination of Emotions in Janusz Leon Wiśniewski' Prose and its Translation into Latvian*. Summary of the Thesis for Obtaining the Doctoral Degree in Linguistics, Sub-branch of Contrastive and Comparative Linguistics. Darba zin. vad. prof. Vilma Šaudiņa. Daugavpils Universitāte, Latviešu valodas katedra. Daugavpils, 2015, 112 lpp. ISBN 978-9984-14-496-2.
80. Rūmniece, I. *Grieķu personvārdu atveide latviešu valodā: jaungrieķu valoda. Ieteikumi*. Red. I. Skrastiņa; rec. O. Bušs. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2015, 56 lpp. ISBN 9789984829272.
81. Sālijuma, G., Valtere, V. *Valodas labirinti. Latviešu valoda 5. klasei*. Darba lapas [elektroniskais resurss]. Rīga : Zvaigzne ABC, 2014.
82. *Scripta Letonica* [zinātnisks žurnāls], Nr. 1/2015, Vol. 2. ISSN 2255-8926, ISSN 2255-8934. Pieejams arī tiešsaistē [skatīts 17.09.2015.]: <http://www.rpd-science.org/ScrLet/>
83. *Scriptus Manet*. Humanitāro un mākslas zinātņu žurnāls, Nr. 1. Atb. red. Diāna Laiveniece; lit. red. Anita Helviga (teksti latv. val.), Rita Grāvelsiņa (teksti angļu val.). Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte, Kurzemes Humanitārais institūts. Liepāja : LiePA, 2015, 134 lpp. ISSN 2256-0564, ISBN 9772256056001.
84. Siliņa-Piņķe, R. *Rigas spätmittelalterliche Personennamen*. Beiträge zur Lexikographie und Namenforschung 7. Herausgegeben von Silvio Blendler. Hamburg : Baar-Verlag, 2014, S. 220. ISBN 9783935536073.
85. *Starptautiskā konference „Aktuāli baltu valodu vēstures un dialektoloģijas jautājumi”*. Veltījums valodnieces Martas Rudzītes (1924–1996) piemiņai. Referātu kopsavilkumi. Rīga, 2014. gada 7.–8. novembris. Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvistikas un baltistikas nodaļa, Baltu valodniecības katedra. Rīga : LU Baltu valodniecības katedra, 2014, 69 lpp. ISBN 9789934838729.
86. *Starptautiskā zinātniskā konference „Onomastikas aktuāli jautājumi”*. Tēžu krājums. Red. Andrejs Veisbergs. Latvijas Universitāte. Rīga : Latvijas Universitāte, 2014, 12 lpp. ISBN 9789984459028.

87. Stenders, G. F. *Latviešu gramatika, 1783*. Tulkotājas: Zigrīda Frīde [ievads, komentāri; latviešu val.], B. Paškevica (vācu val.), E. Saliņa (angļu val.); red. Līgita Bībere. Rīga : LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2015, 431 lpp. ISBN 9789984893143.
88. *Studentu un pētnieku konference „Aktuāli jautājumi tulkojumzinātnē”*. 2015. gada 8. maijs [tiešsaiste]. Red.: Jana Taperte, Marija Lapaine. Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultātes Sastatāmās valodniecības un tulkošanas nodaļa, Latvijas Tulkun un tulkotāju biedrība. Rīga, 2015, 18 lpp. [skatīts 24.09.2015.]. Pieejams: http://www.lttb.lv/studentu-un-petnieku-konference-aktuāli-jautājumi-tulkojumzinatne-2/aktz_tezes/
89. Šiliņa, B., Auziņa, I. *Runāsīm pareizi!* Metodisks līdzeklis runas prasmju pilnveidei [tiešsaiste]. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2014, 146 lpp. [skatīts 15.01.2015.]. Pieejams: http://maciunmacies.valoda.lv/images/Maci/Runasim_pareizi.pdf
90. Timmermanis, K., Broka, Z., Beķeris, E., Jermuts, S., Butāne, A. *Standarta IEC 60617:2012 „Grafiskie apzīmējumi elektroshēmās” adaptācija latviešu valodā*. Rīga : RTU, 2014, 2016 lpp.
91. Tretjakova, J. *Metafora automobiļu un dzelzceļa transporta terminoloģijā: angļu un krievu valodas sastatāmais aspekts: promocijas darba kopsavilkums valodniecības nozarē sastatāmās un salīdzināmās valodniecības apakšnozarē = Metaphor in Car and Railway Transport Terminology: Contrasting English and Russian Languages*. Summary of the Doctoral Thesis for Obtaining the Doctoral Degree in Philology in the Branch of Linguistics, Sub-branch of Contrastive and Comparative Linguistics. Darba zin. vad. prof. Zaiga Ikere. Daugavpils, 2015, 124 lpp. ISBN 978-9984-14-497-9.
92. *Valoda – 2014. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. Zinātnisko rakstu krājums, XXIV. Atb. red. Svetlana Polkovņikova. Daugavpils Universitāte, Humanitārā fakultāte. Daugavpils : Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2014, 520 lpp. ISSN 1691-6042, ISBN 9789984146973.
93. *Valoda: nozīme un forma 5. Opozīcijas sintaksē un semantikā = Language: Meaning and Form 5. Oppositions in Syntax and Semantics*. LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rakstu krājums. Sast. un red. Andra Kalnača, Ilze Lokmane. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 180 lpp. ISSN 2255-9256, ISBN 9789984459349. Pieejams arī tiešsaistē [skatīts 19.09.2015.]: <http://www.lu.lv/apgads/izdevumi/elektroniskie-izdevumi/zurnali-un-periodiskie-izdevumi/valoda-nozime-un-forma/>
94. *Valoda: nozīme un forma 6. Valodas sistēma un lietojums = Language: Meaning and Form 6. Language System and Language Use*. LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rakstu krājums. Sast. un red. Andra Kalnača. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 232 lpp. ISSN 2255-9256, e-ISSN 2256-0602, ISBN 9789934180392.
95. *Valoda tulkojumā : intervijas, konference, diskusija*. Autori: Uldis Bērziņš, Valdis Bisenieks, Silvija Brice, Guntars Godiņš, Pēteris Jankavs, Dace Meiere, Jānis Oga, Anita Rožkalne, Ilze Rūmniece, Māris Salējs; rec. Mārīte Āboltiņa; projekta vad. Velga Licīte-Meldere. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2015, 312 lpp. + CD. ISBN 9789984829074.

96. *Valodas ideoloģija un plašsaziņas līdzekļi (televīzija)*. Sociolingvistisks pētījums. Autore: Kertu Kibermane, Gunta Kļava, Linda Lauze, Kristīne Tihomirova; red. Gunta Kļava; rec. Gunta Ločmele. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2015, 128 lpp. ISBN 9789984829159.
97. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 10. Atb. red. Gunta Smiltneice. Rec. Anna Vulāne. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2015, 196 lpp. ISSN 1691-273X.
98. *Valsts valodas komisijas raksti. 7. sēj. Vārdnīcas un valoda*. Jura Baldunčika un Andreja Veisberga redakcijā. Red.: Ieva Jansone (latviešu val.) un Reģina Jozauska (angļu val.). Rīga : Zinātne, 2015, 175 lpp. ISBN 9789984879871.
99. *Vārds un tā pētišanas aspekti*. Rakstu krājums, 18 (1). Fonētika, gramatika, leksika, stilistika. Vārda diahroniskais un areālais aspekts. Redkol. vad. Benita Laumane. Krājuma atb. red. Gunta Smiltneice. Liepājas Universitāte, Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte. Liepāja : LiePA, 2014, 318 lpp. ISSN 1407-4737.
100. *Vārds un tā pētišanas aspekti*. Rakstu krājums, 18 (2). Valoda un vide. Terminoloģija. Tulkošanas jautājumi. Redkol. vad. Benita Laumane; krājuma atb. red. Linda Lauze. Liepājas Universitāte, Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte. Liepāja : LiePA, 2014, 273 lpp. ISSN 1407-4737.
101. Vedral, J. *Lotyšsko-český katalog odpadů*. 1. vyd. Praha : VJV, 2014, 16 str. ISBN 9788074572869.
102. Vedral, J. *Lotyšsko-český slovník povolání ISCO 08*. 1. vyd. Praha : VJV, 2015, 16 str. ISBN 9788074573880.
103. Vedral, J. *Lotyšsko-český slovník třídění odpadů*. 1. vyd. Praha : VJV, 2014, 24 str. ISBN 9788074572890.
104. *Via scientiarum*: starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums. 2. laidniens. Sast. Silga Sviķe, Zane Veinberga. Ventspils, Liepāja : Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, 2014, 254 lpp. ISBN 9789934522420.
105. *Viena zeme, vieni ļaudis, nav vienāda valodiņa*. Latviešu valodas izlokšņu paraugi. Sast.: Lidija Leikuma, Ilmārs Mežs; red.: Lidija Leikuma, Aleksejs Andronovs; skaņu režisori: Ungars Savickis, Edgars Jackevičs. Mantojums. UPETT, 2015, 84 lpp. + CD A 75:00, CD B 69:00, CD C 76:00.
106. Žizņevska, T., Kļaviņa, I., Andersone, G. *Mācies valodas un izzini pasauli! Latviešu-pyckkuļ-English-Deutsch valodas vārdnīca*. Red. Indra Putre. Rīga : Zvaigzne ABC, 2014, 64 lpp. ISBN 9789984379722.

Sagatavojusi *Marita Silkāne*

HUMORA LAPPUSĪTE

Neapleciniet svētuli

Mūsdienu darbavieta nav iedomājama bez elektroniskās sarakstes, kas ir būtiska tikla etiķetes jeb netiķetes (*network + etiquette*) sastāvdaļa. Rakstītās e-vēstules liecina par mūsu sazināšanās kultūru, tās rada mūsu individuālo un uzņēmuma kopējo virtuālo tēlu, lietišķā sarakste ir katra darbinieka profesionalitātes un lojalitātes rādītājs.

Taču bieži vien tieši pret e-pasta vēstulēm attieksme ir nevērīga, tās tiek rakstītas steigā un netiek pārlasītas. Tiek aizmirsts, ka, rakstot e-vēstuli, jāievēro tās pašas normas, kā sagatavojot jebkuru vēstuli. Daži padomi lietišķajā elektroniskajā sarakstē:

- jāraksta konkrēti, saprotami, lakoniski;
- informācijai jābūt īsai un skaidrai;
- jālieto uzruna, ievadteikums, nobeiguma teikums, jāsaka *lūdzu* un *paldies*;
- nelietojiet ☺ un ☹ oficiālajā sarakstē vai ar nepazīstamu cilvēku;
- nelietojiet tikai LIELOS BURTUS, ko var uztvert kā trauksmi vai paaugstinātu balss toni;
- nelietojiet pārspīlēti izsaukuma zīmes un jautājuma zīmes (???? !!!!!);
- vēstules beigās nesakiet: *Jau iepriekš paldies!*

Šajā humora lappusītē apkopoti daži praksē atrasti kuriozi, ko rakstītāji pieļāvuši, savas vēstules rakstot nevērīgi un nepārļasot. Kreisajā pusē norādīts pareizais (vēlamais) teksts, labajā – kas no tā iznācis!

Tāpēc, lai izvairītos no šādiem kurioziem, pirms nosūtīšanas pārbaudīsim uzrakstīto!

- Mūsu iestāde aplicina
- Jūsu vēstule saņemta
- Lasiet, lūdzu!
- Nāciet, lūdzu, pakaļ!

- Mūsu iestāde aplecina
- Jūsu svētule saņemta
- Lasies, lūdzu!
- Nāciet, lūdzu, pakaļā!

- Lejupielāde
- Es to nosūtīšu
- Esmu nolēmis
- Valdes loceklis
- To man saka sirds

- Lejupielāde
- Es to nositišu
- Esmu novēmis
- Valdes moceklis
- To man saka sidrs

- Plauka kā puķe
- Atlantu saraksts
- Nopirku mašīnu
- Atvainojiet!
- Es piekritu
- Tas ir veicis

- Pluka kā puķe
- Talantu saraksts
- Nopirku māšīnu
- Aizvainojiet!
- Es iekritu
- Tas ir vecis

- Viņi skubināja
- Viņa ir atpazīstama
- Ziedonis. Lācis. Sievietes
- Staburags
- Būs jārunā par putniem

- Viņi skrubināja
- Viņa ir apzīstama
- Ziedonis. Vācis. Sievietes
- Srabudags
- Būs jārunā par purņiem

- Klienti
- Uzvārdu
- Vareni spēki
- Gals un sākums
- Nu tad būsīm rados!
- Garšīgs saldējums
- Labās meitenes!
- Paldies, Anita!
- Dačuciņ!
- Akūts iekaisums

- Klinerti
- Uzārdu
- Vareni speki
- Gailis un sākums
- Nu tad būsīm ragos!
- Garīgs sadējums
- Labās mietenes!
- Paldies, Aita!
- Dacūciņ!
- Skūts iekaisums

- Peļņa, izpeļņa
- Darba vizītēs
- Ministru Prezidenta biedrs
- Valsts ieņēmumu dienests

- Peļa, izpeļa
- Darba vizītēs
- Ministru Prezidenta bieds
- Valsts ieņēmuma dienests

Materiālu sagatavojusi *Dite Liepa*
Karikatūras zīmējis *Jānis Kārklīņš*

ZIŅAS PAR AUTORIEM

Ilze AUZIŅA – *Dr. philol.*, LU Matemātikas un informātikas institūta Mākslīgā intelekta laboratorijas vadošā pētniece

Juris BALDUNČIKS – *Dr. philol.*, Ventspils Augstskolas Tulkošanas studiju fakultātes profesors

Māris BALTIŅŠ – *Dr. habil. med.*, Valsts valodas centra direktors

Ojārs BUŠS – *Dr. habil. philol.*, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta vadošais pētnieks, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes pasniedzējs

Guntars DREIJERS – *Dr. philol.*, Ventspils Augstskolas Tulkošanas studiju fakultātes dekāns, docents

Zaiga IKERE – *Dr. habil. philol.*, Daugavpils Universitātes Angļu filoloģijas un translatoģijas katedras profesore

Ārija IKLĀVA – ilggadējā Tieslietu ministrijas Dzimtsarakstu departamenta direktore

Diāna LAIVENIECE – *Dr. paed.*, Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultātes asociētā profesore

Linda LAUZE – *Dr. philol.*, Liepājas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesore

Dite LIEPA – *Dr. philol.*, Latviešu valodas aģentūras galvenā lingviste

Ilze OĻEHNOVIČA – *Dr. philol.*, Daugavpils Universitātes Angļu filoloģijas un translatoģijas katedras docente

Sanda RAPA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta pētniece

Ilze RŪMNIECE – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes dekāne, profesore

Marita SILKĀNE – *Mg. hum.*, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta zinātniskā asistente

ZIŅAS PAR AUTORIEM

Ingrīda SJOMKĀNE – *Mg. hum.*, Latviešu valodas aģentūras lingviste

Gunta SMILTNIECE – *Dr. philol.*, Liepājas Universitātes Humanitāro un mākslas zinātņu fakultātes asociētā profesore

Vilma ŠAUDIŅA – *Dr. philol.*, Daugavpils Universitātes Latviešu valodas katedras vadītāja, profesore

Agris TIMUŠKA – *Dr. philol.*, Valsts valodas centra direktora vietnieks

Anna VULĀNE – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultātes profesore

Evelīna ZILGALVE – *Mg. hum.*, Latviešu valodas aģentūras lingviste

Latviešu valodas aģentūras Valodas attīstības daļa

- konsultē pareizrakstības, pareizrūnas, gramatikas, leksikas un valodas stila jautājumos;
- sniedz atzinumus par personvārdu atveidi, pareizrakstību un identitāti;
- dod slēdzienus par konkrētiem valodas vienību lietojumiem un tekstiem.

Sīkāku informāciju sk. Latviešu valodas aģentūras mājaslapā
www.valoda.lv

**Latviešu valodas aģentūra.
Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi.
Populārzinātnisku rakstu krājums, 2016**

Latviešu valodas aģentūra
Lāčplēša iela 35-5, Rīga, LV-1011
www.valoda.lv

iespiests SIA „Valmieras tipogrāfija LAPA”

Latviešu valodas aģentūra

ISSN 1691-273X

65

9 771691 273004

Nr. 11 / 2016